104. ÉVFOLYAM 1991 MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Borosy András
Történetírók a tatárjárásról

Veszprémy László
A hun-magyar hagyomány alakulása
és a tatárjárás

Wehli Tünde
A magyarországi művészet helyzete
a tatárjárás körüli években

Zsoldos Attila
A királyi várszervezet és a tatárjárás

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

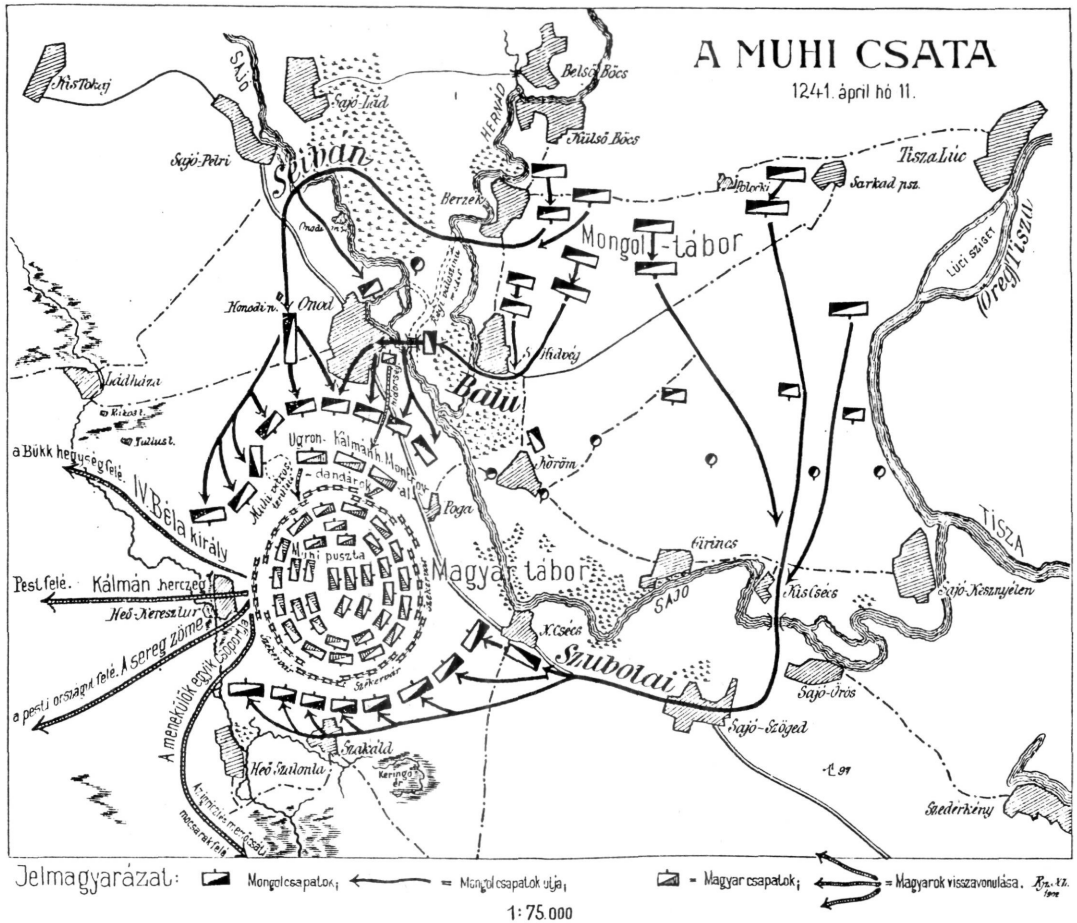

Térképmelléklet *Olchváry Ödön:* A muhi csata. (Harmadik és befejező közlemény. *Századok*, 1902., XXXVI. évf., 503–527. o.) című tanulmányához; 510. o.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve

1888

104. ÉVFOLYAM ● BUDAPEST ● 1991. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bánkuti Imre, a történelemtudomány kandidátusa, a Budapesti Történeti Múzeum ny. főigazgató-helyettese (Budapest); *dr. Bonhardt Attila* százados, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest); *Borosy András*, a történelemtudomány kandidátusa, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *dr. Fenyvesi László* történész (Ráckeve); *Lenkefi Ferenc* tudományos munkatárs, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *dr. Pataki Iván* ny. ezredes, a hadtudomány kandidátusa (Budapest); *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Urbán Aladár*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *dr. Wehli Tünde*, az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs); *Zsoldos Attila* egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:

Ács Tibor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre: 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

A TATÁRJÁRÁS ÉS A MUHI CSATA 750. ÉVFORDULÓJÁRA

BOROSY ANDRÁS

TÖRTÉNETÍRÓK A TATÁRJÁRÁSRÓL

Az 1241—42. évi magyarországi tatárjárás hazánk 1526 előtti történetének legsúlyosabb csapása volt. Nem véletlen, hogy az e korral foglalkozó magyar és külföldi historikusok szinte valamennyien bőven írtak róla — annál is inkább, mert viszonylag bőbeszédű elbeszélő források maradtak ránk e szörnyű eseményről —, melyek közül Rogerius váradi kanonok Siralmas énekét és Spalatói Tamásnak a salonai és spalatói főpapok történetéről szóló munkáját emelném ki.

A tatárjárás hétszázötven éves évfordulóján nem lesz érdektelen, ha megismerkedünk az e nemzeti katasztrófáról szólt történészek nagy részének véleményével.

E rövid összeállítás nem törekszik bibliográfiai teljességre. Feltételezi a tatárjárás fontosabb eseményeinek ismeretét, s elsősorban arra törekszik, hogy az egyes történetírókat jellemző nézeteket ismertesse, különös tekintettel a tatár és magyar hadsereg létszámára, s a tatárok visszavonulásának okára vonatkozó véleményekre.

*

Rosty Zsigmond 1856-ban megjelent munkájában[1] jó íráskészségről és meglehetős kritikai érzékről tesz tanúbizonyságot. Már azt is kétségbe vonja — jogosan —, hogy II. András keresztes serege 70 000 főből, s ezen belül 10 000 lovasból állt volna. IV. Béla Pest alól a tatárok ellen vonuló seregét 63 000 főre teszi. Megjegyzi, hogy Fessler e sereg létszámát egy osztrák krónika alapján 100 000 főre teszi, de nem közli ennek forrását, csak annyit mond: „ut dicetur".

Ismeretes, hogy Spalatói Tamás moralizáló hangvételű soraiban a magyar sereg harcosainak elpuhultságát emlegeti, s azt írja, hogy mikor a tatárok ellen kellett volna indulni, mosakodással és fésülködéssel töltötték az időt. Ezt Rosty — jó kritikai érzékkel — kétségbe vonja. Rosty határozottan liberális világnézetű. Elítéli Kálmán herceget a bogumilok (patarének) üldözése miatt, de megjegyzi: ezért inkább sajnálni kell Kálmánt, mint kárhoztatni. „Tulajdonítsuk ezt azon kor setét szellemének s azoknak, akik gyermekségétől fogva őt abban nevelték és erősítették."

Érdekes fejtegetése: „... mi könyű lett volna ez időben a horvátok és dalmatoknak a magyar kormánytól megválni, avvagy éppen a király és főbbjei elfogatásuk és a tatárok kezébe szolgáltatások által még jutalomra is szert

1 *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében. Pest, 1856.

tenni?" Ez azonban eszükbe sem jutott. „Ez a magyar kormány minőségét minden vitatkozásoknál hívebben tükrözi és minden gyanítások fölé emeli."[2]

A magyar történetírás XIX. századi klasszikusai közül *Horváth Mihály* Rostyval ellentétben elfogadja Spalatói Tamás „elpuhulási" elméletét. A tatárok három részből álló seregét összesen 500 000 főnyinek mondja. Ami Béla király seregét illeti, szerinte a Duna vidéki zászlóaljak már összegyűltek, a tiszaiak még hiányoztak belőle, de ezeket a „száguldozó tatár csapatok miatt" hasztalan volt várni. Béla így 65—70 000 főnyi sereggel indult el Pestről, hogy minél többen gyűlhessenek még táborába.[3]

Szalay László egyik munkájában azt írja, hogy a tatár seregből 400 000 indult Magyarország és 100 000 Lengyelország ellen, másik művében e számok: 450 000 és 50 000 fő. Pesten 60 000 vitéz gyűlt össze Béla seregében, ki tetemes növekedést már nem várhatott. Megjegyzi, hogy a magyar seregben Kálmán hercegen kívül, ki évekig harcolt Galíciában „nagyobb háborúról úgy látszik senkinek sem volt fogalma".

Szerinte a tatárok azért késtek a Dunán átkelni, mert azt hitték, hogy ott az „európai nyugot" együttes erejével fognak találkozni. Akkor keltek át, mikor megtudták, hogy sem az osztrák herceg, sem a pápa, sem a császár nem segít Bélának. A tatárok visszavonulásának oka Ögödej halála volt, Batu a nagykán esélyes utódjának számított. Batu úgy vélte, hogy könnyű lenne Magyarországot másodszor is meghódítani.[4]

Wertner Mór Batu seregét félmillióra teszi. A kunok kivonulásával szerinte Béla király serege 40 000 harcossal lett kisebb. 64 személyt azonosít, kik a tatárok elleni harcban estek el, vagy akkori szolgálataikért kaptak jutalmat. A vereség fő oka szerinte az uralkodás egészségtelen rendszere. A „legundokabb párt" a faj- és vallásgyűlöletet hirdette a kunok ellen. Ez volt a fő baj.[5]

A tatárjárásról szóló egyik „alapmű" a mai napig *Gustav Strakosch-Grassmann* igen alapos munkája.[6] Megjegyzései közül néhányat érdemes idéznünk.

Az 1241-es liegnitzi csatában, melyben Henrik sziléziai herceg is hősi halált halt, a templomos rend mesterének IX. Lajos francia királyhoz írott levele szerint a rendnek 3 lovagja, 2 fegyvernöke (sergans) és 500 közembere esett el; a templomosok közül csak hárman menekültek meg. Ilyenforma lehetett a templomosoknak a muhi csatában elpusztult csapata is. A Szerző szerint a tatárok északi hadserege azért kanyarodott dél, azaz Magyarország felé, mert nagyon mélyen hatolt már Németországba, s attól tartott, hogy vereség esetén serege felmorzsolódhat.

A magyar vezetők nem szokták meg nagyobb seregek mozgatását, s néhányuk személyes bátorsága nem egyenlítette ki a tatárok nagyobb fegyelmét. Ez volt a magyar vereség fő oka.

2 *Rosty Zs:* i. m. 9., 64., 76., 103., o.
3 *Horváth Mihály:* Magyarország történelme I. (Átdolgozta Hatvani Mihály) Pest, 1860. 386—412. o.
4 *Szalay László:* Magyarország története. 2. kiadás I. k. Pest, 1862. 34—56. o. — *Uő.:* A tatárjárás Magyarországon. 1241—1242. Budapest, 1872.
5 *Wertner Mór:* Negyedik Béla király története. Temesvár, 1893. 45., 81., o.
6 *Gustav Strakosch-Grassmann:* Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893. passim, különösen 79., 88—91., 157. o.

Akik Béla király ellenfelei voltak, azok nem is vettek részt a muhi csatában. Nem volt ott a csata két krónikása: Rogerius és Spalatói Tamás sem. Az a személy, aki Tamást tájékoztatta, valószínűleg Ugrin érsek csapatában harcolt, s nem tudta, mit csinált a sereg többi része, nem is tudott róla tájékoztatást adni. A Szerző szerint a magyarok a muhi csatában vitézül harcoltak, s Rogerius leírása, mely szerint az egész csata egyetlen pánik lett volna — nem bizonyítható. Az ellenséges források a magyarok vitézségét említik, és Béla király utóbb sosem állította, hogy bármelyik magyar harcos ne teljesítette volna kötelességét. Vitézi tettek soráról tájékoztatnak a források. A vereségben fontos szerep jutott Béla hadvezéri hibáinak, de a fő ok a tatár sereg kiválósága volt.

A tatárok visszavonulásának oka ismeretlen.

Bárczay Oszkárnak rendkívül rossz véleménye volt a nyugati, lovagi harceljárásról. Elfogadja Spalatói Tamás „elpuhultság"-elméletét, s hangsúlyozza, hogy a magyarok hűtlenek lettek fölényesen jó régi harcmodorukhoz, mert utánozni akarták a jövevényeket. Ennek adták meg az árát.[7]

A századforduló klasszikus történetírói közül *Pauler Gyula* megállapítja, hogy „soha, mióta a történelmet ismerjük, oly rendszeres, oly következetes emberirtást nem vitt véghez senki, mint a mongolok. Az Európa ellen támadó mongol sereget a hír öt-hatszázezerre tette"... ...„valami száz-százhúszezer lovas vitéz bizonyára volt". A muhi csatában harcoló magyar sereg létszámát 65 000 főre teszi, Batuét 50 000 főre. A visszavonuló tatárok szerinte olyan tartományokon haladtak át, melyeket még nem pusztítottak el, hogy legyen miből élniük.[8]

Marczali Henrik szerint Béla király úgy gondolhatta, hogy súlyos lesz a megpróbáltatás, de ha parancsait teljesítik, nincs mitől tartania, mert a tatárt olyannak vette mint a kunt, nem igen félt tőle. Magyarország Komnenosz Mánuel támadásai óta, tehát 70 éve nem viselt nagyobb háborút, nem képződtek igazi hadvezérek. Béla sem volt az.

Magyarországon ez időben háromféle katonai szervezetben élő népelem volt. 1. a kunok, 2. a magyarság zöme átmenetben az ősi alkotmánytól a hűbéres felé, 3. az urak és idegenek „a kor legelőrehaladottabb fokán" — fegyverük, harci módjuk a hűbéres lovasságé. Egy nagy szervező tehetség kezében e három elem szinte legyőzhetetlen egésszé alakulhatott volna. A kun portyázó, hírhozó előőrs, a magyarság zöme a derékhad, mely a döntő csatát megvívja, a lovagi sereg a tartalék, mely helyreállítja az ingó csatarendet, és legrosszabb esetben is biztosítja a sereg hátrálását. (Ebből láthatjuk, hogy Marczali nemigen volt tisztában a lovagi harceljárással.)

A valóság más volt. A tatár legyőzésének két módja lett volna — vagy vele „egyívású" nagyszámú, gyakorlott könnyűlovasságot kellett vele szembeállítani, vagy lovagsereget várakkal, városokkal.

7 *Bárczay Oszkár:* Két hadi esemény a XIII. évszázadból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. 484—490. o.
8 *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. k. Budapest, 1899/2 145—186. o.

Egyik sem állt rendelkezésre. A kunok a döntés idején nem álltak a magyarok mellett.

A nemesség és várjobbágyság könnyűlovassága Kálmán koráig méltó és nagyjából egyenlő ellenfele lett volna a tatárnak, s ha a vezetésben nincs nagy különbség, ugyanúgy megvédi ellene a hazáját, mint a besenyő és kun ellen. De a magyar sereg már nem volt a régi. Marczali találó megállapítása szerint: „A könnyűlovasságot csak a pásztori és vadászélettel együtt járó folytonos gyakorlat tette oly gyorssá, nyilazását csak a gyermekkor óta folyamatosan, szüntelenül tartó iskolázottság és fegyelem oly biztossá és rémületessé." A magyar nép már megtelepült, mással is foglalkozott, mint harccal és vadászattal. „Sem lova, sem nyila, sem ő maga nem volt már egyenlő a tatárral — a tökéletesség mindig csak az egyoldalúság árán érhető el."

Nem alakult még ki az előkelő lovagi elitje sem, nem voltak kővárak, erős városok. Ha mindez lett volna, az ország olyan ellenállást tanúsított volna a tatár, mint később a török ellen. E fejlődést éppen Béla király akadályozta. „Magyarországnak volt nemzeti, számos könnyű fegyverzetű hadserege, és volt néhány páncélos fegyverzetű könnyű dandárja. De az első már felbomlóban volt, a másik csak alakulóban, számban, készültségben egyaránt fogyatékos". Elfogadja Spalatói Tamás elpuhultság-elméletét.

A tatár sereg összlétszámát 120—140 000-re becsüli — a Sajó menti ütközetben szerinte 65 000 magyar vett részt, s kb. ugyanennyi tatár. A magyar sereg olyan nagy volt, amekkorát akkor egyetlen európai fejedelem sem állíthatott ki. Matthaeus Paris 1242-ben íródott bécsi krónikája 65 000-re becsüli a magyar sereget, pedig az erdélyi és északkeleti részek csapatai nem lehettek jelen. A csatában elesettek számát 10 000 főre teszi, de az üldözés során az egész sereg elpusztult.

A tatárok visszavonulásának egyetlen oka volt: a nagykán halála.[9]

A muhi csatáról a legrészletesebb tanulmányt mind ez ideig *Olchváry Ödön* készítette. Szerinte a nagykán Batunak az európai hadjáratra 300 000 lovast biztosított. Magyarországon egy-egy vármegye 500 főt állított ki, ez 72 megyére 36 000 fő lett volna, ha minden megye kiállítja csapatát. Ehhez járult még a kb. 30 000 főnyi nemesi-főúri sereg. Magyarország a határok védelmére szállt csapatokon kívül a megyék területéről 110 000, ezenkívül a nemesség 40 000 lovast tudott kiállítani.

A kor lovagi fegyverzetét csak a módosabb, lovagszámba menő egyének, a királyi csapatok s a gazdag főnemesség harcosai viselték, a szegényebbek „olcsóbb kiállításban" vonultak ki. Köztük lehettek olyanok is, kik védőfegyverzet nélkül álltak ki. A magyar csapatok fegyverzetében a nyugati lovagi s az eredeti magyar harci eszközök vegyülékét találjuk.

A magyarok hadi szervezete részben elfogadta a nyugati hadi szokásokat, de megtartotta a nemzeti jelleget, s ez a magyar lovas hadakat a többi európai népek fölé emelte. Nyugati hadviselési móddal a tatárokat legyőzni lehetetlen volt.

9 *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). A magyar nemzet története. II. k. Budapest, 1896. 465—504. o. — *Uő.:* Magyarország története. Budapest, 1911. 154—171. o.

A tatárok főserege feltétlenül meghaladta a 100 000 főt. A kivonuló kunok harcosainak száma 40 000 fő volt. Béla király serege 10 nap alatt 50 000-nél nagyobbra nőtt. Ennek nagy része azonban harcban járatlan lehetett, mert olyan gyorsan gyűlt össze. A sereg zöme a tatárok betörése által nem akadályozott megyék csapataiból s a nemesekből állt, valamint a tatárok elől menekülő családokból, kik tán mind lovon, jól-rosszul felfegyverkezve jöttek, de katonai kiképzésben nem részesültek. 1—2 hónyi kiképzés rájuk fért volna.

A muhi csatában a tatárok a magyar sereget nagyobbra becsülték a magukénál, de tévedhettek is, mert a magyarok többet mutathattak az igen sűrűn felálló tatároknál. A magyar sereg létszámát Olchváry 65 000 főre teszi, a mongolokét 100 000-en felüli létszámúra.

A szekérvár felállításának oka az lehetett, hogy az 1223-as Kalka menti csatában Msztiszláv kijevi fejedelem szekérvárában 3 napig védekezett a mongolok ellen. A magyar sereg nagyrészt képzetlen, megbízhatatlan volt, együtt tartása céljából kellett a szekérvár. Béla király határozott, céltudatos ember, de kevésbé szerencsés a harcmezőn. Spalatói Tamás „elpuhultsági" elméletét nem fogadja el.[10]

A legterjedelmesebb magyar hadtörténelem szerzője: doberdói *Breit József* a közismert tényeket ismerteti figyelemreméltó megjegyzések nélkül.[11]

Hóman Bálint leírása szerint a tatár sereg 50—60 000 fő lehetett. A tatároktól Európa nem félt, „a keresztes hadjáratok több mint egy százados problémájának bűvkörében elkábult keresztények csak a szentföldi törökségben tudtak komoly ellenséget látni". Senki sem hitte, hogy „a magyar királyság, a keleti részek legnagyobb keresztény hatalmassága önerejével ne tudná visszaverni a vad hordának vélt tatár sereg esetleges támadását". Nem hitték a magyarok sem, hiszen Mánuel császár sikertelen hadjárata óta komoly ellenség nem járt magyar földön, más ellenséges támadásokat a magyar seregek könnyen visszavertek — még a német császárokét is. A tatárok erejét emlegető kunokat nem sokra becsülték. Úgy vélték, ezek vereségüket maguknak köszönhetik.

Hóman elfogadja Spalatói Tamás vádjait.

Béla a harcias párt (Kálmán herceg, Ugrin érsek) sürgetésére nem várta be Pest mellett összes hadait. A magyar sereg számbeli fölényben volt, fegyverzetben, vitézségben nem volt hiány, de hiányzott a tatár vezérekkel felérő hadvezér. Béla vitéz ember, körültekintő, megfontolt, de nem katona. Talán Ugrin érsek lehetett volna megfelelő vezér, de belőle is hiányzott a szükséges ravaszság, a királynak habozása megbénította akcióképességét. A magyar sereg helyválasztása is rossz volt, jobb lett volna a Bükk hegységtől déli-délkeleti irányban fekvő erdőségben elhelyezkedve bevárni a tatár támadást. A körülzárt magyar sereg, ha csatarendbe áll, tán ki tudott volna törni, hiszen egyes részeinek ez sikerült is.

A tatárokhoz átállt magyar renegátok már nem bíztak kedvező fordulatban,

10 *Olchváry Ödön:* A muhi csata. *Századok,* 1902. 309—325., 412—427., 505—527. o.
11 *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. 5. rész. (1236—1242) Budapest, 1930. 38. és köv. o.

s úgy hitték, hogy a magukéhoz hasonló nyomorult, de nem elviselhetetlen sorsot biztosíthatnak lekóhelyükre visszatérő honfitársaiknak.

A hadjárat félbeszakításának oka a nagykán halála volt.[12]

Kritikai szemlélettel, új szempontok alapján nyúlt a kérdéshez *Zichy Ladomér* gróf, ki elsőként vonta kétségbe a tatárjárás pusztításának eddig elfogadott nagyságát. Szerinte a Magyarország ellen támadó egész tatár sereg 30—40 000 fő lehetett, ebből a magyar sereggel kb. egyenlő létszámú — 15 000 főnyi sereg vívta ki a muhi csatában a győzelmet. A tatárok hadvezetése sokkal jobb volt, de helyzetük igen veszélyes. Csatavesztés esetén bázisaiktól távol egész seregük megsemmisülhetett volna.

A szekértábor meglétében nem hisz, nem lehetett szerinte annyi szekerük. Spalatói Tamás hírforrása nem láthatott be a táborba, mert olyan magas domb, melyről beláthatott volna, a közelben nem létezett. A többi források nem is említik a szekérvárat.

A helyzet kedvező volt Béla számára, mert a tatárok a három folyó határolta félszigeten nem tarthatták magukat sokáig. Nyílt csatát kezdeményezni a nehezebb fegyverzetű magyarok ellen reménytelen lett volna számukra, csak *meglepetésszerű* támadásban reménykedhettek. Ez azért vált lehetségessé, mert a magyarok nem őrizték a folyópartot. Ha Béla a támadó Ugrin érsek segítségére siet, feltétlenül megnyeri a csatát, de tétovázva elmulasztotta a megfelelő pillanatot. A magyarok nem vették figyelembe, hogy a Sajón más helyen is át lehet kelni. A tatár győzelem kétoldali rajtaütésszerű támadás eredménye. Nem áll, hogy nyugati típusú hadseregekkel nem lehetett a tatárok ellen eredményt elérni. 1285-ben lehetett.

A két sereg vesztesége összesen 10 000 fő lehetett — a magyar seregé 6—7 000, a tatároké 4 000 körül.

A kincsek eldobálásáról szóló forrásközlést nem hiszi. Akkoriban nem volt még sok ékszer, s főként nem vitték őket a csatába.

Zichy sok magyar várat sorol fel, melyek meg tudták magukat védeni.

A Dunán átkelő egész tatár sereget 20—25 000 főre becsüli, s ennyi — bázisától, a Karakorumtól 8000 km-re — nem tudta elfoglalni az egész országot, mikor sok vár eredményesen ellenállt, s a Dunántúlon még magyar sereg is volt. Összesen a Dunántúlon és Horvátországban kb. 160 vár, város és kolostor állott, ezenkívül még a nép menedékhelyei. Ezek nagy részét a tatárok nem tudták elfoglalni. Ha csak 100 hely maradt magyar kézen, mindegyikben lehetett 200 menekülő férfi. Ezek nem képzett katonák, de védett helyen vannak, s csak úgy menekülhetnek meg, ha védekeznek. Egy-egy vár megostromlása tatár részről legalább 200 halottat kívánt volna, s ez 20 000 fő lett volna összesen. Ezt nem tehette meg a tatár sereg, míg a dunántúli magyar sereggel nem végzett. Batu számítását áthúzta, hogy Béla megmenekült, a tatárok mindenütt ellenállással találkoztak, s a visszavonuló dunántúli sereg kitért előlük, de bármikor visszajöhetett. A lakossággal vívott gerillaháború megtizedelte a tatár sereget, s Batunak be kellett látnia, hogy négy részre osztott (Dalmácia, Dunántúl, Alföld, Erdély) serege nem elegendő az ország meghódítására. Kénytelen volt kivonulni.

12 *Hóman Bálint — Szekfű Gyula:* Magyar történet. I. k. Budapest. 1939/6 522—555. o.

A magyar veszteségek viszonylagos csekélységére vall, hogy Béla király még 1242 tavaszán hozzáfogott a Frigyes herceg által elragadott megyék visszaszerzéséhez, s még ugyanabban az évben visszacsatolta őket országához. 1243-ban már Halicsot támadta, s a tatárjárás utáni két évtizedben nincs olyan év, hogy ne vezetne hadjáratot. Batu és utódai pedig nem támadtak többé, mert erős ellenállásra találtak. Rájöttek, hogy 40 000-es sereggel, bázis és utánpótlás nélkül nem hódíthatják meg, s tarthatják birtokukban Magyarországot.[13]

Zichy érdekes és szellemes fejtegetéseit a magyar történetírás nem fogadta el, de csak 7 év múlva vállalkozott azok cáfolatára *Félegyházy József*. A korábbi magyar történetírásnak — mint írja — egyhangúan az az álláspontja, hogy a tatárjárás során a magyarság elszenvedte első nagy vérveszteségét, melynél nagyobbat csak a török uralom idézett elő, de ez is csak azért, mert hosszabb ideig tartott. A pusztulás három tényezője: 1. a Sajó menti csata, 2. az egyéves dúlás, 3. az utána következő éhínség és ragály. Egyértelműleg nagy veszteségekről ír a tatárjárás két fő forrása: Rogerius és Spalatói Tamás, s ezek hitelességét a magyar történetírás azóta is elfogadta.

Zichy nézeteit elutasítja. A tatár sereget azért tartja Zichy 30—40 000 főnyinek, mert többet nem lehetett volna ellátni. Ezzel mai viszonyokat vetít vissza, mert a tatár seregnek sokkal kisebb utánpótlásra volt szüksége, mint egy jelenkori seregnek. Nem fogadja el Rogerius 500 000-es tatár sereglétszámát sem. Magyarország szerinte a kunokkal együtt 80—100 000 harcost tudott kiállítani, ennél az előrelátó tatárok bizonyára nagyobb serget hoztak, úgy véli 100—120 000 főnyit. Zichy azért becsüli a magyar sereget Muhinál 15 000 főre, mert Mohácsnál 1526-ban 25—30 000 fő harcolt, s akkor az ország lakossága kétszer akkora volt, mint 1241-ben. Nem veszi figyelembe, hogy Mohácsnál nem volt ott az ország egész hadereje, melyet Félegyházy 1526-ban 200—300 000-re (!!?) becsül. Szerinte Béla király 80—100 000 főnyi sereget tudott volna kiállítani, és ténylegesen 40—50 000 főnyit vezetett a Sajóhoz. A tatár seregek közül Batué volt a legerősebb, kb. 40 000 főnyi, valamivel kisebb, mint a magyar sereg. Ez utóbbiból 25—30 000 pusztulhatott el. A nagy pusztulást bizonyítják a betelepítések. Az, hogy Béla rögtön a tatárjárás után megtámadta Ausztriát, nem bizonyíték, „a Dunántúl kevéssé megviselt népessége tudott annyi katonát szolgáltatni, hogy a király a nem túl erős osztrák tartományon elégtételt vehessen". Elfogadja, hogy a Felvidék kevesebbet szenvedett, mint Erdély, s az Alföld, de a magyar veszteségeket tekintve ez nem sokat jelent, mert a magyar településterület határáig itt is eljutottak a tatárok — a szerencsés megmenekülők inkább németek és szlávok voltak. Az, hogy egy tatárjárás utáni oklevélben egy a tatárjárás előtt már létezett helység szerepel, az nem jelent annyit, hogy ott a tatárok nem pusztítottak. Akár egészen el is pusztíthattak egy ilyen helységet, s annak helyén ugyanazon a néven új község jött létre.

Szerinte az is mutatja a pusztítás nagyságát, hogy az ország hatalmi helyzete megrendült, s a magyar faj gyengülése észrevehető.

A tatárjárás következményei: „1. az értékesebb magyar elem kiirtása jelentős fajgyengülést eredményezett." 2. Az „idegen fajoknak" az eddiginél na-

13 *Zichy Ladomér gróf:* A tatárjárás Magyarországon. Budapest, 1934.

gyobb hulláma lepte el az országot, s érezhetően erősödött a nem magyarok túlsúlya.(!?) 3. Magyarország katonai és politikai súlya erősen csökkent. Mikor a Babenberg ház kihaltával alkalom kínálkozott Ausztria és Stájerország megszerzésére, Béla király Przemysl Ottokár ellen nem tudott eredményt elérni. Megszerezte Stájerországot, de nem tudta megtartani. V. István „szégyenteljes" vereséget szenvedett Ottokártól.

A helyzet nem javult, míg a nemzet vérvesztesége némileg nem regenerálódott, s míg az Anjouk nagyvonalú uralkodása a hibákat jóvá nem tette.

E csaknem évszázados visszaesés oka a tatárjárás.[14]

Félegyházy „visszaesés"-elmélete semmi esetre sem fogadható el. Magyarország hatalmi súlya a tatárjárás után nem csökkent. 1272 után valóban csökkent — a királyi hatalom vészes meggyengülése miatt.

Nyíry László szerint a mongolok hazánkba betört két hadseregcsoportjának működése iskolapéldája két, bár önállóan működő, de egységes célt követő sereg koncentrikus előnyomulásának. Az északi seregcsoport műveletei támogatták a magyarországi betörést, biztosították annak északi szárnyát, lekötötték a magyar királyi házzal rokon lengyel herceg csapatait. A Magyarországra betörő tatár sereg 120 000 főnyi lehetett.

Béla hadműveleti tervei nem voltak a tatárokéval egyenrangúak. A nehézkesen, több hullámban mozgósított sereget nem alkalmazta egységesen.[15]

Erdélyi Gyula az egész tatár sereget 120 000 főre, a magyart 50—60 000 főre becsüli. Muhinál — úgy véli — kb. 60 000 tatár és 20—25 000 magyar harcolt.

A tatár sereg március elején lépte át a határt. Azok a területek, melyeken előnyomult, már 4—5 héttel a muhi csata (április 11.) előtt nem jöttek tekintetbe mozgósítás szempontjából. Kiesett 12—15 vármegye, az egri püspök és számos főúr csapata. Egy-két, a pesti táborba vonuló csapatot a kivonuló kunok is megsemmisítettek. Hiányzott a váradi püspök csapata is. Pósa erdélyi vajda serege már április elején megsemmisült. Csak a Duna mente, a Dunántúl s az ettől dél- és nyugat felé fekvő területek mozgósítása sikerült, s a szlavón, horvát, dalmát segédcsapatoké. A később Geregye Pál országbíró vezetésével a Duna vonalát védő magyar sereg szlavón, horvát és dalmát csapatokból került ki. Jól harcoltak a dunántúli várak őrségei.

Mindezeket figyelembe véve a Muhinál harcolt magyar sereg nem lehetett 65 000 fő, mint általában hitték. A már lényegében nehézlovas magyar sereg nem lehetett nagyobb 20—25 000 főnél, a tatárok 40— és 60 000 között lehettek. A muhi csata tapasztalatai alapján az ország vezetői rájöttek, hogy szükség van könnyűlovasságra is. A nehéz- és könnyűlovasság kombinatív alkalmazása azután 1278-ban aratott sikert.[16]

Az 1945 utáni évek marxista történetírói közül a tatárjárással főként *Lederer Emma* foglalkozott. 1952-ben megjelent tanulmányában kifogásolja, hogy a „polgári" történetírás olyan keveset írt a tatárjárásról. A legmegbízhatóbbnak

14 *Félegyházy József:* A tatárjárás történeti kútfőinek kritikája. Vác, 1941. — *Uő.:* A váci püspökség a tatárjáráskor. Vác, 1943.
15 *Nyíry László:* A tatárbetörés évfordulójára. *Magyar Katonai Szemle,* 1941/II. 203—207. o.
16 *Erdélyi Gyula:* Kik harcoltak Muhinál? *Magyar Katonai Szemle,* 1941/II. 207—211. o.

— jogosan — Strakosch-Grassmann munkáját tartja[17], s elsősorban annak adataira támaszkodik. Szerinte senki sem vizsgálta, miért csak egy évig tartott a tatárjárás, és miért nem ismétlődött meg.

A tatárjárás idején a pápa és a császár főként egymással volt elfoglalva, s a pápa a tatárok bejövetelének hírére sem mondott le arról, hogy Magyarországon II. Frigyes császár ellen keresztes hadjáratot hirdessen.

Hogy a tatár sereg mekkora volt, nem tudjuk. Lehet, hogy jóval 100 000 fő alatt volt, hiszen a hódító török seregek, világuralmuk kezdeti korában szintén kisebbek 100 000 főnél. A tatár és török harcmodor viszont erősen különbözött, ezért ez az analógia nem döntő jelentőségű.

Feltehető, hogy Sejbán Pest alatt megjelenő seregét a magyarok a tatár főerőnek tartották.

Nem áll, hogy Muhinál a magyarok szekértáborban voltak. A XIII. században a szekértábor még ismeretlen. Az sem biztos, hogy a csata a muhi síkon volt, mert e területen csontvázakat nem találtak. Nem valószínű, hogy — mint Olchváry véli — mindenki menekülés közben esett volna el.

Pósa erdélyi serege „vajmi kicsi és megbízhatatlan lehetett". A tatár uralom alatt a papok egy része együttműködött a tatárokkal, köztük lehetett Rogerius is. A főurak — egy XVI. századi török krónika szerint — asszonyokat és gyermekeket pusztítottak. A népi ellenállás erős volt. Így Trencsén várát szláv várnépek védték meg. A tatárok a dunántúli várakat bizonyára el tudták volna foglalni, de feltehetőleg nem tartották fontosnak elfoglalásukat.

A tatárok kivonulásának oka nem a nagykán halála volt, Batunak a nagykáni méltóságra nem is volt igénye, s különben is csak 1246-ban választottak új nagykánt. A tatárok azért vonultak ki, mert hódításukat nem tartották véglegesnek, csak akkor tartották volna annak, ha a helyzet az orosz földeken számukra kedvezően alakul.

A magyar történetírás gyakran beszél arról, hogy 1242 után már nem volt tatár veszedelem, nem akartak már támadni. Ez nem áll. Még évtizedekig volt tatár veszedelem.

Az országot egy év alatt nem lehetett tönkretenni, pár év alatt a károkat rendbe lehetet hozni.

Béla külpolitikájában közvetlenül a tatárjárás után nem következett be változás. E téren 1245-ben vagy 1246-ban következett be fordulat.

Béla csalódott a pápában s a nyugati szövetségesekben, orosz szövetségest keresett. Rádöbbent „a pápa és a nyugati udvarok kétszínű politikájára", bár nem látta tisztán, hogy a pápa és nyugati barátai, főként a francia király, a tatárok „szövetségesei". A tatár hódítás a pápai politika számára „új lehetőségeket nyitott az orosz földek felé fennhatóságának kiterjesztésére", Carpini és Rubruk kiküldése a tatárokkal való szövetség létrehozása céljából történt. Nyílt szövetség ugyan nem jött létre IX. Lajos francia király s a tatárok között, „de titkos szövetség bizonyára fennállott, és állandóan megvolt a nyugati hatalmasságok, a legkeresztényibb király és a mongolok között".

Béla Dániel halicsi fejedelemmel fogott össze a tatárok ellen. Ezt az ellenforradalmi történetírás lekicsinyelte. Béla átlátta, hogy „a magyarokat a tatár támadás ellen csak az oroszok hősi harca védheti meg". A pápa, aki ellenezte,

17 L. a 6. jegyzetet!

hogy Béla tatár házassággal védje meg magát az újabb tatárjárás ellen, valójában a tatárok szövetségese volt. Béla végül nem szorult rá a tatár házasságra, mert bár Dániel meghalt, 1262-ben orosz népi felkelések törtek ki a tatárok ellen, s ez lefoglalta őket.

A polgári történetírás — kivéve a múlt század mongol történettel foglalkozó műveit — a mongol-keresztény szövetkezést tudatosan homályba borítja. Nem látja be, hogy a titkos szövetkezés 1245 óta folyamatosan fennállt.

A muhi vereség azért nem volt végzetes, mert a tatárok nem tudták az orosz népet leigázni. Az orosz nép hősi harcát az orosz fejedelmek gyakran elárulták, de kiemelkedő egyéniségek, mint Dániel, köztük is akadtak.

„Számunkra azonban igen fontos tanulság a tatárjárás nemzetközi összefüggéseinek feltárása, megmutatja, hogy már a korai középkor századaiban is mit jelentettek a »nyugati szövetségesek«, mit jelentett a pápa »segítsége«, s ezzel szemben mit jelentett az orosz nép hősi harca a függetlenségét védő magyar nép számára."[18]

Schütz Ödön megállapítja, hogy a marxista történetfelfogás elveti Zichy prekoncepcióit, vagy Félegyházy cáfolatát. A kérdés még részletes marxista feldolgozásra vár.

Érdekes megjegyzései közül figyelemreméltó, hogy szerinte nem kell hitelt adnunk a követek megöléséről szóló meséknek és Strakosch-Grossmann nézetének, mely szerint a mongol hadvezetés csak akkor bocsájtkozik harcba, ha felbőszítik. Minden okot megragadnak a pusztításra és vérengzésre, ehhez ellenállásra sincs szükség.

Ami a tatár sereg létszámát illeti, az irodalom a Dzsingisz kán halálakor közölt 129 000 főből szokott kiindulni. Batu seregében aligha volt több összesen 30—50 000 mongol vitéznél, de voltak csatlakozott nomádok és kényszersorozottak is. Az Európára törő egész hadsereg létszáma esetében „aligha kicsinyelhetjük az általában felvett 150 000-es létszámot". Pauler Gyula Batu főseregét 50 000-re, Béla király seregét 45 000-re becsüli. Ha meggondoljuk, hogy a magyar sereg mozgósítására néhány nap állt rendelkezésre, s ha tekintetbe vesszük a korabeli katonaállítás alacsony létszámait, talán ez a szám is csökkenthető s a tatárok létszáma is.

A tatárok kíméletlen vérengzését nem szabad lebecsülni, hasonlóak Ázsiában is voltak.

A kivonulás okát keresve egyetért Lederer Emmával — csak felderítő hadjárat volt. Azonkívül Ogodaj (Ögödej) fia Kujuk és Csagatáj unokája Bori ösz-

18 *Lederer Emma:* A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. *Századok,* 1952, 327—363. o. — Ennek népszerűbb, „kihegyezettebb" változata: A tatárok betörése Magyarországra a pápai szövetségeseik. Budapest, 1952. — A pápák eleinte kereszténységnek vélték a tatárokat és potenciális szövetségeseknek a muzulmánok ellen. A szövetség azonban nem jött létre köztük. L. erről: *Pálfy Ilona:* A tatárok és a XIII. századi Európa. Budapest, 1928. Lederer Emma, mint korábbi tanulmányai mutatják, kiválóan képzett történész volt; hogy amit 1952-ben publikált, meggyőződésből, vagy kényszerből írta-e, azt sajnos már aligha fogjuk megtudni. Mindenesetre a Magyarország története I. kötetében a 124—132. oldalon (Budapest, 1961) is több hasonlót ír. „Az urak meg sem kísérelték a nép ellenállásának megszervezését", sőt a legtöbb esetben „a tatárokkal vállvetve pusztították". Északon a népi eredetű harcosok (várnépek és várjobbágyok) tartóztatták fel a tatárokat. Rogerius „tatárvezető" szerepét itt már nem említi. Azért vonultak ki, mert előbb az orosz területeket kellett volna végleg biztosítani. Enyhébb hangon, de itt is szól a pápa tatár kapcsolatairól, a Dániellel való szövetség fontosságáról, s hogy a magyar népet az újabb tatárjárástól az orosz nép 1260-as évektől állandósuló felkelései mentették meg.

szevesztek Batuval és kiváltak seregéből — így a nagykán halálával Batu seregének hátában veszélyes koalíció alakulhatott ki; talán azért váltak ki a seregből, mert tudtak a részeges nagykán rossz egészségi állapotáról. Ezek az okok talán siettették az egyébként is küszöbön álló hazatérést. Batu maga is aspirálhatott a nagykáni trónra. A fő ok azonban az volt, hogy a tatárok a hadjáratot felderítő hadműveletnek szánták. Előbb az Aranyhorda helyzetét kellett megerősíteni a leigázott népek gyűrűjében.

A Magyarországot fenyegető tatár veszély ezzel nem szűnt meg. Kujuk tervezett nyugati hadjáratot, mely halála miatt maradt el, de kétséges, hogy a tatár belső ellentétek miatt létrejöhetett volna.

Hazánkat úgyszólván csak az Aranyhorda veszélyeztette, de ennek támadását az orosz nép hősi harca s az Aranyhordában egyre fokozódó feudális anarchia meghiúsította.[19]

Székely György A Magyarország története I. kötetében a mongol sereg teljes létszámát 125 000 főre teszi.

A tatár hadak súlyát „a pápaság a szakadár oroszokra, valamint a magyar, lengyel és sziléziai népekre engedte hullani". A németek északi és keleti politikája, melyet a pápával egyetértésben vezettek, erősen gátolta a mongolok elleni harcot, s közvetve megkönnyítette a mongolok európai támadását.

A tatárok támadása a még küzdő Oroszországtól nyugatra csak előkészítő jellegű volt.

Béla király hada gyakorlatlan volt. A sértett urak csak lassan, vagy egyáltalán nem gyülekeztek. Egyes magyar urak dúltak, raboltak.

A tatárok nehezen tudtak várakat elfoglalni — ez Morvaországban s a Kaukázusban is így volt. A Dunántúlon nem tudtak nagy erőket bevetni, mert a Tiszántúl és Erdély jelentős tatár seregeket kötött le.

Magyar részről nem nemesek is katonáskodtak, így északon szlovák várjobbágyok.

A tatárok kivonulásának oka: a vitás trónutódlás, a Kaukázus környéki népek küzdelme, a nehéz terepet és nagy távolságokat jelentő orosz föld ellenállása, Béla király elmenekülése. Az országot első menetben nem is akarták végleg birodalmukhoz csatolni. Első menetben Khwarezmből és Oroszországból is kivonultak.

A Dániel fejedelemmel kötött magyar szövetségnél fontosabb volt az orosz nép megélénkülő harca. Fokozódott az orosz, közép-ázsiai és kaukázusi népek ellenállása, és elkezdődött a Fekete-tenger mellett a nogaj tatárok különválása. Ezért halasztódott, majd bizonyult gyengének az 1285-ös tatár támadás.[20]

Györffy György szerint Béla királyt a tatárok minden európai uralkodónál jobban gyűlölték, mert a Kalka menti csata után védelmébe fogadta a menekülő nyugati kunokat, földjüket a magyar korona országai közé sorolta, és felvette a Kunország királya címét. A mongol követek megölése nem lehetett egyértelműen Béla műve, de diplomáciai ügyeskedésre képtelen merev egyénisége volt, s ez megbosszulta magát. 1238-ban rajta kívül II. Frigyes német-római császár is fenyegető levelet kapott a tatároktól, hogy vesse magát alá

19 *Schütz Ödön:* A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok,* 1959. 209—232.o.
20 Magyarország története. I. k. Budapest, 1964. 80—85. o.

hatalmuknak, s ez esetben olyan hivatalt vállalhat a nagykán udvarában, amilyet akar. Frigyes válaszlevelében azt írta, hogy jól ért a madarászáshoz, s ezért az udvari solymári tisztet választja. Ha ez igaz, akkor szellemességéről és politikai ügyességéről tanúskodik. A tatárok, kik pár évvel korábban Németország ellen akartak vonulni, megváltoztatták útvonalukat, és fő erejüket Magyarország ellen küldték.

A magyar sereg elszokott a nomád harcmodortól, de korszerű nyugati fegyverzettel, pánccéllal és számszeríjjal sem volt kellőképpen felszerelve, harci kedvét megbénították a belső ellentétek. A harc úgyszólván eldőlt, még mielőtt a csatatéren megütköztek volna.[21]

A tatárjárást a kunok magyarországi betelepedésével kapcsolatban vizsgálja *Csorba Csaba.*

A magyar hadsereg mozgósítható létszáma 50 000-nél kevesebb volt. Ennek fele sem lehetett jelen a Sajó menti csatában. Nem voltak jelen a Drávától délre fekvő, az erdélyi és a Vereckei-szoroshoz közel fekvő megyék csapatai, a megyeszékhely-várak s a magánvárak őrségei, a városokat őrző katonák. A magyar sereg nem volt egészében lovagi, de lovagi módon vezették. A csatában a nehézlovasság elitje jórészt bizonyára elpusztult, a könnyűlovasság viszont aligha szenvedett katasztrofális veszteséget. A korabeli katonai értékrend azonban jobban sajnálta 15—20 lovag elvesztését, mint 100—200 könnyűlovasét.

A magyar királyság az 1220-as években a kun misszió folytán lett a tatárok ellensége, kik a kunokat saját alattvalóiknak tatották. A tatároknak a kunokkal kapcsolatos fenyegetődzése nem hatott Bélára. „Fel sem merült, hogy Béla, büszke keresztény uralkodó, kinek országát hegyek, várak és sokezernyi páncélos sereg őrzi, meghátráljon egy »pogány horda« előtt."

Györffy György hibáztatja Bélát merevsége miatt, például hozva fel II. Frigyes császárt, ki ügyesebben felelt a tatárok meghódolást követelő levelére, s ezért a tatárok megváltoztatták a fő támadási irányt. Nem valószínű, hogy ilyen diplomáciai furfang miatt a tatárok megváltoztatták volna haditervüket, hiszen éppen legerősebb szomszédjukat akarták megtámadni.

Béla komolyan vette a veszélyt, a nádort küldte a Vereckei-szoroshoz, hol a határt a határőrség és a határ menti megyék csapatai védték. Béla s a főurak számoltak azzal, hogy a határvédelmet áttörik, ezért tartózkodtak az ország közepén. Így volt ez a korábbi nomád népek elleni háborúk során is. Béla ellencsapásra gyűjtötte erejét.

A kunok katonai erejét Csorba 5—10 000 lovasra becsüli. A magyar nehézlovasságnak szerinte több mint 200 éves tapasztalata volt a könnyűlovasokkal való együttműködés terén. Bélától többet várni sereggyűjtés dolgában nem lehetett, s Frigyes osztrák herceg, ismerve a feudális hadsereg mechanizmusát, nem gyűjthetett ennyi idő alatt külső hadjáratra nagyobb sereget. II. Frigyes császár számára előnyös volt, ha Magyarország meggyengül. A németek a tatár fenyegetést nem tartották végzetesnek. Csorba elfogadni látszik Zichy nézetét, hogy Muhinál a magyar sereg 15 000 fő lehetett, s nem voltak többen a tatárok sem. Ezen kívül 4—8 000 tatár jött északról és 10—15 000 Erdély felől. Ez utóbbiakkal szemben Pósa erdélyi vajda nyílt ütközetet vállalt, s az ő se-

21 A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981. 19—21. o.

rege nem lehetett nagyobb 5 000 főnél. A muhi csata nem volt megsemmisítő jellegű, hiszen következménye a teljes magyar védelmi rendszer átalakítása s nem összeomlása volt.

Spalatói Tamás szekérvárról szóló adatát azért nem fogadja el, mert a gyorsen haladó magyar sereg nem hozhatott magával annyi szekeret. Egyébként más forrás nem is szól a szekérvárról. Ha Béla megsegíti a támadó Kálmánt és Ugrint, a csata másként alakulhatott volna. (Zichy szerint ez esetben feltétlenül győznek.) A nyugati hadviselésben az éjjeli csata ismeretlen. A magyarokat bizalommal töltötte el, hogy egy támadást visszavertek, ezért tértek nyugovóra. Hogy egy páncélos és lova felkészüljön, ahhoz idő kell, mire ez megtörtént — késő volt. A magyar sereg ellenállása ennek ellenére erős volt, hiszen Szubutáj már a visszavonulás gondolatával foglalkozott. Spalatói Tamás elpuhultsági vádját nem fogadja el, de elismeri, hogy a magyar sereg vezetése gyenge volt. A sereg feltehetőleg nagyobb részét kitevő könnyűlovas (segédnépi és megyei) bizonyára gyorsabban rendezte sorait, mint a páncélosok, de látva a zűrzavart, valószínűleg megfutott. (Mint hasonló helyzetben a XVI—XVII. századi könnyűlovasok.) Az összeszokottabb páncélosok maradtak, de könnyű lovasok nélkül nem lehetett sikerük, mert kevesen voltak. A tatárok bizonyára engedték a könnyűlovasokat, számukra a nehézfegyveresek által védett király és az előkelők elpusztítása volt a cél. Ez nem sikerült, a király is, a sebesült Kálmán herceg is elmenekült páncélosaival.

Ha a muhi csata megsemmisítő volt, miért nyomultak előre a tatárok olyan óvatosan, hogy a menekülők 3 nappal előbb értek Pestre, mint ők? Miért nem keltek át a Dunán egész nyáron?

Megemlíti, Zichyt idézve, hogy sok vár ellenállt, a tatárok sok embert vesztettek, s a magyar fegyveres erő nem semmisült meg.

A tatárok — joggal — úgy vélték, hogy nem törték meg a magyar ellenállást, mert a király elmenekült. Di miért késtek 8 hónapot a király üldözésével, s végül miért üldözték csak kis erőkkel és eredménytelenül? Büntető hadjárat volt a tatárjárás vagy elvetélt hódítási kísérlet? Az utóbbi. Büntető hadjáratnak túl hosszú volt, miközben a védelem újjászerveződött, a tatár sereg folyton apadt, s a királyt elszalasztották. Az ország ereje nem tört meg, a demográfiai veszteséget kiheverte.

A tatárok visszavonulásának oka a magyar ellenállás és az orosz felkelések. A nagykán halálának nincs ebben szerepe, hiszen új nagykánt 1246-ban választottak, s a választásra Batu el sem ment.[22]

A Magyarország hadtörténete című munka I. kötetében e sorok írója tett kísérletet a tatárjárás eseményeinek összefoglalására. Megemlíti, hogy a tatárjárás idején a várispánságok katonai szerepe kisebb volt már, mint a XII. század második felében. A muhi csatában a főerők összecsapása órákon, sőt némely források szerint egész napon át tartott. A kínai évkönyvek szerint Batu oly nagy veszteséget szenvedett, hogy visszavonulásra gondolt, s erről csak Szubutáj érvelése következtében mondott le. A visszavonulást több historikus a nagykán halálával magyarázza, de gondolni kell arra is, hogy a tatárok sok

22 *Csorba Csaba:* A tatárjárás és a kunok magyarországi letelepedése. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának harmadik évfordulójára. Túrkeve, 1981. 33—68. o.

vért vesztettek az orosz, magyar, lengyel seregek s a Bécs védelmére kényszerülő Frigyes herceg elleni harcokban. Nem tudták megsemmisíteni az egész magyar haderőt, s elfoglalni a várak jelentős részét. Csapataik erősen szétszóródtak Magyarország sűrűn lakott területein, s a harcosokon kívül közrendűek ellenállásával is számolniuk kellett. Sok erőt kötöttek le a városok, monostorok, kővárak. Zichy szerint ezek közül 160 nem került a kezükre, bár — nagy veszteségekkel — nagy részüket ostromolták.

Az Európa ellen vonuló tatár sereg kilenc töményből állt, ami 90 000 harcost jelent. Ennyi indult el, de közben lemorzsolódás is lehetett. Legalább egyharmaduk a Muhinál győztes fősereghez tartozott. A magyar királyság egész fegyveres ereje nem lehett sokkal több 50 000 főnél, s Muhinál nem lehetett ott az egész sereg. Így nem voltak ott a tatárok által már elfoglalt területek csapatai, 12—15 megye, az egri püspök és néhány főúr egységei. Néhány, a király seregébe induló csapatot a kunok semmisítettek meg. Dénes nádor csapata Vereckénél, Pósa erdélyi vajda serege Erdélyben semmisült meg. A váradi püspök sem volt ott a csatában. A dunántúli városokban is voltak fegyveresek, s Geregye Pál országbíró mezei hadserege sem állhatott csak a muhi csatából elmenekült harcosokból. Így Béla serege Muhinál 20—25 000 fő lehetett, a tatároké valamivel több. A tatár győzelem fő oka vezetésének kiválósága s Béla vezetésének gyengesége volt.[23]

A tízkötetes Magyarország története c. gyűjteményes munkában a tatárjárás eredményeit *Kristó Gyula* foglalta össze. Megállapítja, hogy a tatárok már Róma elleni katonai akcióról szövögettek terveket. A tatár hadak létszáma az európai hadjáratokban elérték, vagy meghaladták a 150 000 főt. Ha ennyi volt az egész tatár haderő, akkor a Batu vezette fősereg maximálisan 60 000 fő lehetett. Ennek alapján Béla serege 60—70 000 főre tehető. De ez kétszer annyi, amennyit a magyar király a XII. század közepén a megyeszervezet fénykorában ki tudott állítani. Lehetséges, hogy Sejbán tatár vezér tévedett, s a magyar sereg nem volt nagyobb, mint a tatár, de az is lehet, hogy a tatár sereg kisebb volt 60 000 főnél. Béla király valószínűleg nem tudta, hogy a Sajó túlpartján a tatár fősereg várja. A muhi csatát nem lehet igazán ütközetnek nevezni, mert a magyar sereg nem is tudott harcrendbe állni. A „muhi esemény" a magyar állam harmadfél százados történetének legsúlyosabb katonai veresége.

Egyik oka az volt, hogy a tatár támadás katonai vákuum időszakában érte Magyarországot. A felbomló várszervezet elemei már nem, a kialakuló magánhadseregek még nem tudták, az utóbbiak teljes elszánással nem is akarták átsegíteni a királyt és az országot a katonai krízisen. Magyarország, mint állam, fennállása óta első ízben volt kénytelen megadni a lehetőséget egy idegen hadseregnek arra, hogy az ország jelentős részét elfoglalja.

A Kelet-Ausztriára támadó tatár sereg nem tudott számottevő eredményt elérni. Frigyes herceg, Vencel cseh király, Bernát karintiai herceg, Bertold aquilejai pátriárka (Gertrúd volt királyné öccse) és mások csapatai kiszorították a tatárokat. Frigyes herceg ezután Magyarországra támadt, Győr városát elfoglalta, de a magyarok rövid idő után kiverték az osztrák csapatokat és visszavették Győrt. Észak- és Északnyugat-Magyarország várai nem kerültek

23 Magyarország hadtörténete. I. k. Budapest, 1984. 41—46. o.

tatár kézre, ami a hozzájuk tartozó várjobbágyok és várnépek érdeme, így Trencsén várának védelmét Szaniszló fia Bogomér szervezte, védői szláv várjobbágyok és várnépek voltak. A várakat kivéve ez az országrész is kezükre került, s a megszállást egyelőre csak a Dunántúl, a Drávántúl s a Tengermellék kerülte el.

Béla király levelet írt II. Frigyes császárnak és országát hűbérként ajánlotta fel neki, ha megmenti a tatároktól, kik — mint levelében írja — Németország megrohanására készülnek, azt remélve, hogy innét kiindulva minden országot és tartományt elfoglalhatnak. Frigyes elfogadta a hűbéri ajánlatot, s fia, Konrád elkezdte a német keresztes sereg szervezését, de mikor kiderült, hogy a tatárok megálltak a Dunánál, a keresztes sereg nem állt össze.

1242 január közepén keltek át a tatárok a Dunán. Dunántúli hadműveletük eltér a korábbitól — rajtaütésszerű, kevésbé tervszerű.

A tatárok kivonulásának oka aligha lehetett a nagykán halála, hiszen a kánválasztó gyűlés csak 1246-ban ült össze, s azon Batu részt sem vett.

A kivonulás oka inkább az lehetett, hogy a tatárok elsődleges céljukat teljesítették. Előkészítették a terepet egy majdani végleges hódítás számára. Miért nem következett be a második támadás? Ennek oka lehetett a tatár birodalomban bekövetkezett változás, mely az Aranyhorda kialakulásával járt, az orosz fejedelemségek ellenállása és Béla király 1241 utáni politikája.[24]

Az Árpád-kor háborúiról szóló kötetében *Kristó Gyula* megállapítja, hogy Béla király 1235. évi trónra lépése óta külországbeli hadjáratot nem vezetett. Spalatói Tamás „elpuhultság"-vádját „érdekesnek" mondja. Az Európa ellen induló tatárok seregének száma mértékadó feltételezés szerint 150 000 fő lehetett, de van olyan vélemény is, mely számát 90 000 főre teszi. A Bélával szemben álló főerő legfeljebb 60 000 fő lehetett, vagy ennél is kisebb. Ekkora hadat Béla még kedvezőbb feltételek esetén is aligha tudott volna kiállítani, ha több ideje van, s a kunok nem válnak ki seregéből. Béla serege minden valószínűség szerint jóval kisebb volt 60 000 főnél. Az egyik forrás a magyarok személyi veszteségét több mint 10 000 főre becsüli. Tehát szó sincs arról, hogy az országnak majdnem egész hadserege elpusztult volna, vagy hogy „az ország egész katonaságát megölték". Sokkal több volt azoknak a száma, kiket a tatárok később lemészároltak.[25]

A háromkötetes Erdély történetében *Makkai László* írt a tatárjárásról, s annak következményeiről. A tatárjárás következtében elapadt a Kárpátokon túli telepítést tápláló erdélyi népfölösleg, s így a Kunországba irányuló magyar és szász kivándorlás hosszú időre megszakadt. A tatárok további betöréseitől Erdélyt nem sikerült teljesen biztosítani, a hegyeken túli vidékek pedig állandóan veszélyeztetett zónában maradtak, s még egy évszázadig ki voltak téve a tatár hadjáratoknak. A megkezdett államszervező munkát akkor sem lehetett volna folytatni, ha elegendő telepes népesség állt volna rendelkezésre. A milkói püspökség a valóságban megszűnt, az időnként kinevezett püspökök névlegesek maradtak a bizonytalan állapotok és a hívek hiánya miatt.

24 Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 1417—1440. o.
25 *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 111—131. o.

Kunországnak csak a neve maradt meg, a szláv és maradék kun lakosságot a románok beolvasztják. A szörényi bánság johanniták általi megszervezési kísérlete nem sikerült — valószínűleg nem volt elég erejük a tatárok visszaverésére — lemondtak az adományról.

A székelyeket most már végleg kivonták az ország középső részeiből, a Nagy-Küküllő alsó folyása mentén még ottmaradtakat részben a Kézdi székbe, részben az Aranyos mellé telepítették, elhagyott földjüket a szászoknak adták. A tatárjárás egyenes következménye a nagymértékű román bevándorlás.

A király feladta a megyeközpont-várakat, mert védelemre nem voltak alkalmasak, és hegyi várakat kezdett építeni. Ezek környéke földművelésre egyelőre alkalmatlan, lakatlan; magyar vagy szász lakosság utólagos betelepítése szinte lehetetlen volt. A megfogyatkozott magyar és szász lakosság arra sem volt elég, hogy a tatár pusztítás okozta hézagokat betöltse. Várnépre viszont szükség volt, nemcsak a katonai szolgálat és a fenntartás ellátására, hanem azért is, mert az Erdélyi-medence belsejében a királyi birtokok adományozás révén magánkézre jutottak, s a királyság gazdasági érdekei a megmaradt hegyvidéki uradalmak jövedelmezőségének gyarapítását írták elő. A hegyvidék dús legelői elsősorban hegyi pásztornépnek kínáltak megélhetést, érthető, hogy a királyok a Bulgáriából és Szerbiából észak felé húzódó, s a kun uralom megsemmisülése után annak nyomása alól is felszabaduló román pásztorokkal népesítették be az új várkerületeket.[26]

*

Mekkora csapás volt a tatárjárás, a lakosság mekkora része pusztulhatott el? A ránk maradt elbeszélő források óriási pusztulásról szólnak. Nem csoda, ha pl. Szalay László úgy véli, hogy még a rejtekükből előmászó megmaradtak „felénél több" esett áldozatul a ragadozóknak, állatoknak, éhségnek és döghalálnak.[27] Ehhez járultak a csatákban s a tatárok gyilkosságai által elpusztultak tömegei. A magyar történetírás általában elfogadta a „nagyon nagy pusztulás" tételét, bár voltak kivételek, mint pl. Zichy Ladomér.[28]

Hogy a kérdés mennyire nem egyszerű, mutatja, hogy a magyar történetírás két kiemelkedő középkorkutatója mennyire más eredményekre jutott e téren.

Szabó István nézete szerint e kérdésben Zichy Ladomér jelenti az egyik végletet. A másikat — többek között — Szabó Kálmán, ki úgy véli 1938-ban megjelent művében, hogy az Alföldön valamennyi helység elpusztult. A településtörténet adatai azonban óvatosságra intenek. Jakó Zsigmond szerint Bihar megyében, mely egyike a legnagyobb pusztulást szenvedetteknek, a tatárjárás után csak 38 falu maradt pusztán, s szerinte a tatárjárás nem volt végzetes az ország népesedése szempontjából. A Fekete-Körös melletti falvak pl. mind megmaradtak. A Györffy György által írt Árpád-kori történeti földrajz első kötete szerint a falvak pusztásodása igen eltérő mértékű volt. A fő csapást az Alföld egyes tiszai vidékei viselték. Nemcsak azért, mert a tatár seregek zöme 1241—42 telén e vidéken táborozott, hanem mert a táj itt kevésbé tudott

26 Erdély története három kötetben. Budapest. 1986. I. k. 309—316. o.
27 *Szalay László:* i. m. (1862) 55. o.
28 L. a 13. jegyzetet!

menedéket nyújtani, bár az Alföld mocsaras-lápos vidékén is kisebb volt a pusztulás, mint a teljesen nyílt alföldi síkon. A Györffy által üresnek talált települések nem feltétlenül a tatárjárás miatt pusztultak el, más okai is lehettek a pusztásodásnak. A tatárjárás pusztításai kivételesen nagyok voltak ugyan, de a tömeges kiirtás, a terület sivataggá tétele túlzás. Az egykorúk csak egy-egy vidéket láttak, s abból általánosítottak. A magyar népterület sem szenvedett helyrehozhatatlan veszteségeket. Így a szláv Trencsén megyében a magyar elem térfoglalása éppen 1241 után kezdett megerősödni, s a XIII—XIV. században új magyar települések keletkeztek Turóc, Liptó, Máramaros és Kolozs megyékben.

A tatárok célja nem a lakosság kiirtása, hanem meghódítása és szolgálatukra való megszervezése volt. Az ország nem lett helyrehozhatatlanul kiirtott, vagy nagymértékben néptelenné tett földdé, hiszen ez esetben nem tudta volna megtartani politikai és katonai súlyát, s nem hódított volna a tatárjárás után.

A településrendszer nem bomlott úgy fel, mint a török idején. Olyan megyékben sem mutatkozik nagy törés a települési hálózatban, melyek nagyon ki voltak téve a tatárok dühének, így Bács, Bodrog, Torontál megyékben. Az ország népi összetétele sem igen változott meg, kivéve a középső Tisza menti új jász és kun szállásokat, de az új jászkun telepekkel itt is régi magyar telepek váltakoztak. Nagyobb idegen tömeg szervezett betelepítéséről viszont nincs szó, főként a magyar településterületen belül nincs. A román és rutén betelepülések főként addig üres területekre történtek.

A tatárjárás utáni évtizedben a magyarság terjeszkedési feszültsége továbbra is érvényesülni tudott. Egyes megyékben a XIII. század második felében jelennek meg először magyar telepek, máshol, így Ugocsa megyében a tatárjárás után alakult ki a magyar települések nagy része.[29]

Határozottan más Györffy György véleménye. Szerinte az egykorú elbeszélő források, melyekből úgy tűnik mintha csak egy-két erődített helyen, sziklák rejtekében maradtak túlélők, valóban túloznak. A pusztulás azonban valóban igen nagy. A csatatéren elesetteken, kardélre hánytakon és elhurcoltakon kívül legalább ugyanannyi a másodlagos következmények miatt elhunytak száma. Soha nem látott éhínség pusztított. 1241-ben az ország nagy részén nem volt aratás, 1242-ben elmaradt a vetés, 1243-ban az első termés javát sáskajárás vitte el. A marhaállomány zömének pusztulására abból következtethetünk, hogy az ásatásokból ismert régi, kis termetű szarvasmarha a XIII. század derekától eltűnt, s átadta helyét a kunok által behozott fehér-szürke, utóbb „magyarnak" mondott marhafajtának. Az éhezéssel fertőző betegségek léptek fel. A szervezet leromlása meddőséggel járt, ami a születések számának csökkenését eredményezte. A pusztulás mértéke vidékenként változott. Legroszszabb a helyzet a mongol seregek felvonulási útján volt, fél megyényi szélességben. Konkrétan meg tudunk határozni egyes helyeken (4 uradalom esetében) 45, 40, 40 és 65%-os pusztulást, más helyeken még 75 és 80%-os pusztulást is. Ez a falvak eltűnésének számaránya. Előfordulhatott, hogy e falvak lakosai kevesebb és népesebb falvakban zsúfolódtak össze, de e feltevés számszerű bizonyítást nem nyert, s Borsod és Heves megyékben kétségtelenül nem

29 *Szabó István:* A magyarság életrajza. Budapest, é. n. (1941) 33. o. — *Uő.:* A falurendszer kialakulása Magyarországon. X—XV. század. Budapest, 1966. 174—180. o.

következett be. Igen erősen pusztult el az Alföld, alig pusztult a Csallóköz s a Nyugat-Dunántúl, meg a hegyvidék. A Kárpátok lakossága azonban egyébként is nagyon gyér volt, a telepítés itt csak a XII. században indult el. Az erdőrengeteget viszonylag kevesen használhatták túlélésre, s köztük szép számmal voltak nem magyar telepesek. A Dunántúl és a Kisalföld pusztulását területenként változó módon 0—40%-ra, általában 20%-ra becsülhetjük, az Alföldét átlagban 60%-ra. Az egész ország pusztulása megközelíthette az 50%-ot.

Ez kihatott a magyar nép későbbi sorsára. 1240 táján a magyarság demográfiailag expanzív, megindult a jobbágyfiúk telepítése a Kárpátok gyéren lakot medencéiben, s Erdélyből a kitelepülés Moldvába és a Havasalföldre. A tatárjárásnak szerepe volt abban, hogy ez a folyamat megállt, s a király után a földesurak is elkezdték a hegyek betelepítését a Kárpátokon túlról. A tatárjárás hozzájárult, hogy a Kárpát-medence népi képe olyanná formálódott, mint amilyen a későbbi századokban lett.[30]

A tatárjárás történetével, mint látjuk, sok és részben kiváló történész foglalkozott. Megfelelő, hiteles és valóban korszerű monográfia azonban nem született róla. Ez még a jövő történetírásának feladata.

András Borosy

HISTORIANS ON THE MONGOL INVASION

Summary

The invasion of the Mongols was one of the greatest catastrophies in the Hungarian history. It is natural that most of the historians in Hungary have dealt with this problem. This study is to recite the attitudes of Zsigmond Rosty, Mihály Horváth, László Szalay, Mór Wertner, Gustav Strakosch-Grassmann, Oszkár Bárczay, Gyula Pauler, Henrik Marczali, Ödön Olchváry, József Breit of Doberdo, Bálint Hóman, Ladomér Count Zichy, József Félegyházy, László Nyíry, Gyula Erdélyi, Emma Lederer, Ödön Schütz, György Székely, György Györffy, András Borosy, Gyula Kristó, László Makkai and István Szabó in connection with the Mongol Invasion of Hungary in 1241—1242.

30 *Györffy György*: i. m. (1981) 23—25. o.

András Borosy

HISTORIENS SUR L'INVASION TARTARE

Résumé

L'invasion tartare de 1241—1242 a été une des plus grandes catastrophes de l'histoire de la Hongrie au moyen âge. Il va sans dire que beaucoup d'historiens se sont occupés de cet événement. Nous vous faisons connaître l'opinion de la plupart. Ces historiens sont les suivants: Zsigmond Rosty, Mihály Horváth, László Szalay, Mór Wertner, Gustav Strakosch-Grassmann, Oszkár Bárczay, Gyula Pauler, Henrik Marczali, Ödön Olchváry, József Breit de Doberdó, Bálint Hóman, le comte Ladomér Zichy, József Félegyházy, László Nyiry, Gyula Erdélyi, Emma Lederer, Ödön Schütz, György Székely, György Györffy, András Borosy, Gyula Kristó, László Makkai, István Szabó.

András Borosy

HISTORIKER ÜBER DEN MONGOLENEINFALL

Resümee

Der Mongoleneinfall von 1241—1242 war eine der größten Katastrophen der ungarischen Geschichte im Mittelalter. Es versteht sich von selbst, daß sich viele Historiker damit befaßten. Ein großer Teil ihrer Ansichten werden hier behandelt. Diese Historiker sind: Zsigmond Rosty, Mihály Horváth, László Szalay, Mór Wertner, Gustav Strakosch-Grassmann, Oszkár Bárczay, Gyula Pauler, Henrik Marczali, Ödön Olchváry, József Breit von Doberdó, Bálint Hóman, Ladomér Graf Zichy, József Félegyházy, László Nyiry, Gyula Erdélyi, Emma Lederer, Ödön Schütz, György Székely, György Györffy, András Borosy, Gyula Kristó, László Makkai, István Szabó.

Андраш Бороши

ИСТОРИОГРАФЫ О ТАТАРСКОМ НАШЕСТВИИ

Резюме

Нашествие татар в 1241—1242 году было одной из самых больших катастроф в истории средневековой Венгрии. Разумеется, многие историки занимались этим вопросом. Здесь мы излагаем мнение большей части этих ученых, а именно: Жигмонда Рошти, Михая Хорвата, Ласло Салаи, Мора Вертнера, Густава Штракош-Гроссмана, Оскара Барцаи, Дьюлы Паулера, Хенрика Марцали, Эдзна Олхвари, Йожефа Брайта-Добердовского, Балинта Хомана, графа Ладомера Зичи, Йожефа Феледьхази, Ласло Ньири, Дьюлы Эрдэйи, Эммы Ледерер, Эдена Шютца, Дьёрдя Секей, Дьёрдя Дьёрфи, Андраша Бороши, Дьюлы Кристо, Ласло Маккаи, Иштвана Сабо.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A HUN—MAGYAR HAGYOMÁNY ALAKULÁSA ÉS A TATÁRJÁRÁS*

„Az írás, a scriptura... hozzáfogott egy új történeti tudat kialakításához: írott kútfők, nemzetségi emlékezések és mondai hagyományok adalékainak összeszerkesztésével. E különböző rendű adalékok először a gestaíró tudatában kerültek egymással érintkezésbe s váltak egyazon történet-concepció s egyazon szerkezet elemeivé."[1] Horváth János szép sorait immár klasszikus művében, A magyar irodalmi műveltség kezdeteiben nem véletlenül a magyar eredetmonda és az Attila-genealógia tárgyalása ihlette. Tanulmányunk szűk keretei nem alkalmasak a hun—magyar hagyomány teljes hazai irodalmi és történeti szempontú kutatástörténetének számbavételére, több tényező azonban mégis szükségessé teszi e kérdés újbóli rövid áttekintését. Véleményünk szerint a Nagy Sándor-hagyomány, s közelebbről a Nagy Sándor-történet (Historia de preliis Alexandri Magni) hazai elbeszélő forrásokra gyakorolt hatásának kimutatása — amit Borzsák István eredményeinek köszönhetünk[2] — alapjaiban változtatott a hazai Attila-kép értékelésén. Rámutatott az Attila-kép irodalmi forrásaira s arra a tényre, hogy ezek bizony nem egy elveszett Attila-sagára, hanem jórészt korábban nem azonosított, vagy nem jelentőségük szerint értékelt latin forrásokra vezethetők vissza. Úgy látjuk, hogy a tatárjárás hatása nem kevésbé alakítóan hatott a hazai Attila-hagyományra, megtörve bővülésének korábbi irányát, ami egyúttal bizonyságul szolgál Macartney Kézairól és művéről vallott nézeteinek tarthatatlanságára is.

1. Fra' Paolino világkrónikája és Macartney Kézai-problémája

Fra' Paolino történeti művei — a Historiarum epitome, a Chronologia magna és a Historia satyrica — a maguk teljességében még kiadatlanok.[3] Valószínűleg erre nincs is túl nagy szükség, mivel túlnyomórészt ismert forrásokból vett hosszabb-rövidebb kivonatokból állnak. Mégis ma már Boccacciónál megértőbbek vagyunk, aki a Chronológiát „annalium laberintum"-nak nevezte, hozzátéve „vide hic manifeste, qualiter iste Venetus bergolus nullo modo respexit, quod dixerit".[4] A lesujtó vélemény az utóbbi években módosult, amikor a XIII—XIV. századi világkrónikák szerkesztési gyakorlatát, a bennük való eligazodást

* Dolgozatunk a Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo c. velencei konferencián (1990) elhangzott előadás bővített változata.

1 *Horváth J.:* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1944. 41. o.

2 *Borzsák I.:* A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon. In: *Antik tanulmányok* 30, 1983., 4-7. o. *Uő.:* A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon. Bp.,1984. 15—22. o.

3 Fra' Paolino-ra l. *A. Ghinato:* Fra' Paolino da Venezia OFM. Róma, 1951.; *D. Franceschi:* Fra' Paolino da Venezia OFM in Atti della Accademia d. sc. di Torino. 98, 1963—64. 109—152. o. A műveiből kiadott részletekre: *Muratori:* Antiquitates Italicae Medii Aevii. t. IV. Milano, 1741. col. 949—1034.; *W. Holtzmann:* Bruchstücke aus der Weltchronik des Minoriten Paulinus von Venedig (I. Recension) Heft 1—2. Roma, 1927.; *G Golubovich:* Biblioteca bio-bibliografica della Terra sancta e dell'oriente francescano. T. 2. Quaracchi-Firenze, 1913. 74—102. o.

4 Id. *Cl. Scarpati:* Vincenzo di Beauvais e la letteratura italiana del trecento. In: Italia medioevale e umanistica 19, 1976. 129—130. o.; *B. Vittore:* Boccaccio e i Veneziani bergoli. In: Lingua nostra 3, 1941. 49-52. o.; *A. E. Quaglio:* Tra fonti e testo del „Filocolo". In: Giornale storico della letteratura italiana 140, 1983. 489—513. o.

segítő tartalomjegyzékeket, a térképészeti tájékozódás segédeszközeit, s nem ezek adatainak forrásértékét vette a kutatás vizsgálat alá.[5]

Jelen dolgozatunkban az 1344 körül befejezett Historia satyricát vizsgáljuk meg, gyakorlati okokból a bambergi Staatsbibliothekban őrzött kézirata alapján, bár tudjuk, hogy a többi kézirattal való egybevetés esetleg még szolgálhat érdekes részmegfigyelésekkel.[6] Annyi bizonyos, hogy a vizsgált kézirat a magyar történeti vonatkozású részleteket illetően megegyezik az Andreas Dandolo-féle krónika publikált kéziratával.[7] Mint tudjuk ugyanis — s ez már a Dandolo-kiadás jegyzeteiből is kiderül — Dandolo egyik alapvető forrása éppen fra' Paolino műve volt. Fra' Paolino magyar történeti forrását, azaz Kézai Simon 1283 körül szerkesztett művét mindvégig szem előtt tartotta, s szűkszavú kivonatokban rögzítette a magyarok Árpád-kori történetének vázát. Nem véletlen, hogy legrészletesebben a magyarok első királya, Szent István uralkodását és a kereszténység eredetét, valamint a Kálmán magyar király idején Apuliába küldött magyar csapatok esetét örökítette meg.[8] A magyar krónikából vett adatai mindvégig pontosak és helyesen értelmezettek.

Fra' Paolino világkrónikáját a magyar történetírás számára Eckhardt Sándor fedezte fel 1928-ban.[9] Meggyőzően és helyesen állapította meg, hogy Paolino magyar és hun történeti ismereteinek jó részét Kézai Simon, IV. László magyar király klerikusa krónikájából merítette. Nem egyszerűen csak ismerte Kézai Simon művét, hanem annak egy, ma is ismert kéziratához igen közelálló változatából szó szerint vett át hosszú bekezdéseket, mondatokat. Már Eckhardt foglalkozott annak lehetőségével, hogy a kettőjük művei közötti kapcsolat nem közvetett-e, azaz Paolino nem a Kézai krónikájában szereplő hun történet egyik elveszett forrását használta-e? Eckhardt — helyesen — kategorikusan elvetette ezt a lehetőséget, mégis, Carlile Alymer Macartney könyveiben (1951, 1953), a középkori magyarországi történetírással foglalkozó eddig egyedüli idegen nyelven megjelent művekben, fra' Paolino krónikájának egy elveszett forrását tekinti — többek között — Kézai hun története mintájának.[10] Macartney egyébként is szívesen feltételezett elveszett fokozatokat a krónikák történetének a rekonstruálásakor, így Kézai esetében még másik három feltételezett forrással is számol. A kérdést úgy dönthetjük el, ha megnézzük, érdemes-e egyáltalán egy Kézai koránál, tehát az 1280-as éveknél sokkal korábbi és a Kézaiéhoz hasonló részletességű Hun-krónikában, vagy ahogyan Macartney hívja, „Attila-saga"-ban reménykednünk?

5 *Anna-Dorothee v. den Brincken:* „Die Nationes Christianorum Orientalium". In:Verständnis der lateinischen Historiographie von der Mitte des 12. bis in die zweite Hälfte des 14. Jhs. Köln-Wien, 1973. 454—455. o.; *Uő:* Tabula alphabetica. Von den Anfängen alphabetischer Registerarbeiten zu Geschichtswerken. In: Festschrift f. Hermann Heimpel. Bd. 2. Göttingen, 1972. (Veröff. des Max-Planck-Inst. f. Gesch. 36/1 (2.) 912—914. o.; *Uő:* Kartographische Quellen, Welt-, See- und Regionalkarten. Turnhout, 1988. (Typologie . . . t. 51.) 29—30. o.

6 Bamberg, Staatsbibliothek, E III. 11. Jelenlegi jelzete Misc. Hist. 4/1. A kézirat többi részét nem kaptuk meg mikrofilmen. A további kéziratok eltérő variánsaira *Eckhardt Sándor* tett megjegyzést, amit még nem tudtunk ellenőrizni: A pannóniai hun történet keletkezése. In: *Századok,* 61—62, 1927—8, 477. o.

7 Dandolóval való kapcsolatára: *Arnaldi, G.:* Andrea Dandolo doge-cronista. In: La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi. (Ed. *Pertusi, A.)* Firenze, 1970. 181—188. o.

8 Kézai krónikájának kiadása: Scriptores rerum Hungaricarum. (Ed. *E. Szentpétery)* Bp., 1937. Vol. 1. 129—194. o. Kiadta *Domanovszky Sándor.*

9 L. a 6. jegyzetet.

10 *C. A. Macartney:* Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources VI—VII. Oxford, 1951. 73—179. o., a hun történetre vonatkozó szövegrészletek kiadva a vatikáni kéziratból 180—184. o. *Uő.:* The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide. Cambridge, 1953. 89—108. o.

2. A hun—magyar hagyomány

A magyarországi írott hun hagyomány első emlékei az 1200 körül alkotó Anonymus krónikában találhatók meg.[11] Szerény kezdet, 23-szor említi Attilát, de csak a következő rövid megállapításokat téve: — Attila a rómaiak ellenében foglalta el Pannoniát — Attila a magyar királyi dinasztia őse —, Árpád Attila jogán veszi birtokba Pannoniát — Attilát Isten ostorának nevezi (flagellum Dei) —, a hunok bevonulását 451-re teszi — a székhelyeket Attila népének tudja —, Buda várát (a mai Óbudát) a németek Attila városának (Etzilburg) hívják.[12]

A névtelen királyi jegyző rendkívül jól informált volt, a hazai szóbeli hagyományok és mondák, de egyúttal a külföldi klasszikus irodalmi művek alapos ismerőjének bizonyult krónikája alapján, s valószínűsíthető, hogy külföldi egyetemeken, olasz vagy francia iskolákban is megfordult. Semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy Attilára, vagy a hunokra vonatkozó ismereteiből elhallgatott volna valamint. A magyar történelemhez semmiképpen sem kapcsolódó Trója- és Nagy Sándor-történetekből például számos idézetet, utalást, részletet szőtt bele művébe. Krónikája alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarokkal csak Attilát hozta kapcsolatba, a hun nevet le sem írta. Ennek oka az, hogy kimondatlanul is azonosnak tekinti a hunokat és magyarokat, így találta az általa bizonyítottan forgatott kézikönyvben, Izidór Etimológiájában (IX, II,66), ahol a hunok a Nagy Sándor által a Kaukázusban elzárt szkíta népként szerepelnek. Ezt az elzárást a szkítákról szólva említi meg a Névtelen. Ez a jellegzetesség a magyar—hun hagyomány legállandóbb eleme, még Kézai hosszú és sokszorosára bővített művében is változatlanul így szerepel: „Huni sive Hungari" annak ellenére, hogy őnála már magyar és hun testvérnépek lesznek. A X. századtól állítottak ilyet külföldi források, de nem szükségszerűen kell ilyen korai időből származni a megállapításnak. Attila beillesztése az Árpádok családfájába már csak következetlenség árán volt lehetséges, hiszen a totemisztikus állatőstől, a turul madártól való származás hagyománya idegenül állt szembe Attilával. Ezt a magyar—hun viszony pontos meghatá-

11 A hun—magyar hagyomány és a Kézai-krónika irodalmát nem ismertetjük, erre l. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp., 1972. 181—182. o. Rövid áttekintése *Kulcsár P.:* La fondation de Venise dans l'historiographie humaniste en Hongrie. In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. (Ed. *V. Branca)* Firenze, 1973. 353—358. o.; Itt utalunk *Tóth Zoltán* egy kéziratos, gondolatgazdag értekezésére „A Hun Krónika kialakulásának kérdéséhez" címmel. Lelőhelye: MTA Kézirattár Ms 5034/1. A kiváló hadtörténész érdeme, hogy felhívta a figyelmet a Knauz-krónika variánsaira, Laskai és Unrest szövegeire, a tatárjárás jelentőségére a hagyomány alakulásában, s hasonlóképpen jelentősek a hun történet évszámadataihoz fűzött megjegyzései. Hasznosítható megfigyeléseket tesz még *Bartoniek Emma* is kéziratos historiográfiai művében: MTA Kézirattár Ms 10645/1—11.

Anonymus krónikája: Scriptores (1. 6. jegyzet) vol. l. 13—118. o. Az Attila-hagyomány legújabb áttekintései: *Wiliams, J.:* Etzel der riche. Bern, 1981. (Europäische Hochschulschriften, Reihe I., Bd. 364. o.); *Cordt, E.:* Attila-flagellum-Dei, Etzel, Atli. Zur Darstellung des Hunnenkönigs in Sage und Chronistik. Trieste, 1984. (In: Quaderni dell'Istituto di Filologia Germanica. Facoltà di lett. dell'Univ. di Trieste.) Kitűnő magyar nyelvű összefoglalás *Eckhardt S.:* Attila a mondában. In: Attila és hunjai. (Szerk.: *Németh Gy.)* Bp., 1940. (reprint 1986) 143—216. o.

Boba Imre egyéni véleményére l. Dux Boemorum and the Sclavi Nitrienses in Anonymi Gesta Hungarorum. In: Ural-Altaische Jahrbücher (Ural-Altaic Yearbook 60, 1988. 18. o.) *Uő:* One or Two „Athilas" in the Gesta of Anonymus Belae Regis? (megj. alatt). Anonymus krónikája: Scriptores (1. 8. jegyzet.) vol. 1. 13—118. o. (Kiad. *Jakubovich Emil)*

12 Scriptores vol. 1. 35, 40. Jellemző példája Macartney módszerének, amikor Attila városa fallal való körülvevését (Studies, VI—VII. 149. o.) Sabellicus De vetustate Aquileiae (Padova, c. 1482) vezeti vissza, közvetetten pedig egy elveszett ősi Attila-történetre. Ezzel szemben minden jel arra mutat, hogy a Névtelen itt a XII. század közepi, általa többször is felhasznált Gesta Roderici-ból vette kölcsön a leírást: „multis et firmis edificiorum munitionobis rehedificavit, atque muro inexpugnabili undique cinxit, firmiterque illud construxit" egy, korábban a szaracénok által elpusztított várat. Gesta kiad. In: *Menéndez Pidal:* La España del Cid. Vol. 11. Madrid, 1969. 2. 921—971. o.

rozása csak még tovább kuszálta volna. Az ellentmondást talán némiképp magyarázza a XII. század végi udvari irodalmi élet sokszínűsége — Nagy Sándor, Attila, Szent László lovagkultusza együttes jelenléte —, s valószínűsíthető kapcsolódása az uralkodó — III. Béla — idealizált képének a megrajzolásához. Ezért válhatott elsődlegessé Attila dinasztiához való viszonyának a hangsúlyozása, s másodlagossá a hun—magyar viszony.[13]

Bizonyos részletek azonban biztosan nem magyarországi forrásból származnak, így a 451-es évszám, amely a catalaunumi csata hiteles évadata és Attila „Isten ostora" jelzője. Bizonyos, hogy a névtelen szerző ott, ahol az előbbiekkel találkozott, azt is olvashatta, hogy Attila a hunok királya volt.

A „flagellum Dei' kifejezés leírásában Anonymust bizonyára az is támogatta, hogy — az általa nyilvánvalóan ismert — Szent István Nagyobb legendája a magyarokat tekinti az isteni akarat végrehajtójának: őket rendelte ugyanis „az örökkévalóság titkos terve korábban természetes lakóhelyükről napnyugati részekre a keresztények eltévelyedéseinek megbosszulására". Innen már csak egy lépés, hogy a Névtelen krónikájában a pogány magyarokat a Szentlélek segítse a honfoglaláskori harcokban. A magyarországi Attila-hagyomány szempontjából lényeges, hogy olyan alapvető rokoni kapcsolatról hallgat, mint hogy a Budavár nevében szereplő Buda, Attila testvérével, Blédával azonos. A helynevek etimológiáit kedvelő Anonymus ezt semmi esetre sem mulasztotta volna el! Tud Budavár és Attila kapcsolatáról, de jellemző módon ezt az információt a németekre hárítja, mint írja: a németek hívják Attila városának. Ez nem meglepő, hiszen a magyar történetíró működésével nagyjából egy időben szerkesztik meg a nem is olyan messzi bajor-osztrák vidéken a Nibelungenliedet.[14]

Figyelemreméltó, hogy tud Csabáról, de őt még nem hozza semmiféle rokoni kapcsolatba Attilával. Ellentmondással terhes, hogy Anonymus Attila népe visszamaradt részének tekinti a székelyeket. Ebből logikusan következne, hogy a magyarokkal egy népet alkotnak. Ez a következtetés azonban ellentmondott a szerző ismereteinek, miszerint a székelyek a törzsszövetség létrejötte után csatlakoztak a magyarokhoz, és Anonymus korában is észrevehetően őrizték jogi, katonai, társadalmi különállásukat. Állásfoglalásában kifejeződhetett: a székelyek és magyarok között olyan a viszony, mint a hunok és magyarok között, tulajdonképpen azonosak (egy nyelvet beszélnek), mégis más a nevük és hagyományaik, mivel átmenetileg kiszakadtak a hun—magyar történelemből. A székelyek esete is bizonyítja Anonymus művében, hogy a kirá-

13 A XII. század végi magyarországi irodalmi életre *Gerics J.*: Krónikáink és a Szent László legenda szövegkapcsolatai. In. Középkori kútfőink kritikus kérdései. (Kiad. *Horváth J. — Székely Gy.)* Bp., 1974. 113—136. o. *Hadrovics L.*: A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. In: MTA I. Oszt. Közl. 16, 1965. 288-89. o.; legutóbb *Szovák, K.*: Szempont középkori elbeszélő irodalmunk kritikájához (Előadás az Okortudományi Társaság 1990. februári ülésén).

Jellemző, hogy Anonymusnál az Attila-hagyománynak — a kimutatható írott források nyomai ellenére is — orális jellege van, ezzel kapcsolatban az „audire" ige szerepel többször is, valamint egyszer a „fama volante" kifejezés. Attila és az Árpádok családi kapcsolatáról nyilván ő maga is így, hallomásból szerezhetett tudomást.

14 *Hóman* B.: Magyar történeti elemek a Nibelung énekben. In: Történetírás és forráskritika. Bp., 1938. 293—336. o.; *Simon V. P.*: A Nibelung ének magyar vonatkozásai. In: *Századok* 112, 1978. 271—325. o.; legutóbb *Berczik*, A.: Vermutliche ungarische Spuren im Nibelungenlied. In: Akten des V. Internationales Germanisten—Kongresses, Cambridge, 1975. (Ed. *L. Forster—H. G. Roloff)* (Jahrbuch für internationale Germanistik. Reihe A. II. Bern-Frankfurt. 1976.) 383—388. o. A magyarországi forrásokra *Williams* i. m. (11. jegyzet) 253—263. o. A Tihanyban tisztelt Szt. Ányos életírása révén is bővülhetett a hazai Attila-ismeret köre. (Birnbaum megfigyelése előadásában) l. még *Williams* i. m. (11. jegyzet) 106—107.o.

lyi udvar ideológiai rendszerében a mitikus ős szerepében Attila és nem a hunok állottak, a szerző a székelyek kapcsán sem ejti ki a nevüket.[15]

Attila és a magyarok közti kapcsolat természetesen már Anonymus működése előtt is dokumentálható. Így 1071-ben I. András magyar király özvegye a német krónikások szerint Attila kardját ajándékozta a bajor hercegnek.[16] Ugyanennek a hercegnek a seregében tartózkodott 1063-ban a bambergi püspök, Gunther, akiről feljegyezték, hogy Szent Ágoston és Szent Gergely műveinek tanulmányozása helyett Attila alakja foglalkoztatta.[17] Budavár és Attila várának első feljegyzett azonosítása 1189-ből származik, amikor Barbarossa Frigyes kereszteseivel átvonult Magyarországon. Az 1189-es adat fényesen igazolja Anonymus megjegyzését a német Buda váráról való vélekedéséről.[18] (Az azonosítás alapja az óbudai, aquincumi római romok voltak.) Attila nevének az ismeretét igazolják az oklevelekben a feltűnő magyarországi helynevek, így az első 1138-ban.[19] A magyar tudósok régóta vitatkoznak azon, hogy az Attila- és a hun-hagyomány a magyarok régtől megőrzött öröksége, vagy külföldi források alapján beszivárgott, másodlagosan szerzett ismerete-e.[20] Témánkat e vita eredménye nem érinti, annyit azonban megállapíthatunk, hogy Anonymus krónikája az első szilárd és megbízhatóan datált magyarországi elbeszélő forrásunk, amely magyar Attila-hagyományról tanúskodik. A királyi jegyző sorai szerint 1200 körül a magyar királyok legalább akkora büszkeséggel emlegették őseik között Attilát, mint az 1083-ban és 1192-ben szentté avatott királyi elődeiket, s tudomásul vették a tényt, hogy ők is Attila ágyékából származnak.

A hun—magyar hagyomány alakulása szempontjából érdekes Spalatói Tamás Spalatói krónikája (Historia Salonitana) a XII. század 60-as éveiből, azaz még Kézai Simon klasszikus hun történetének írásba foglalása előtt.[21] A szerző gyakorlatilag az anonymusi krónika szintjén áll, tud a hun és magyar azonosságról — ő ezt ki is mondja, szemben Anonymussal —, tud Pannónia elfoglalásáról a rómaiak ellenében, s említi Attila nevét, igaz nem királyként, hanem csak vezérként (dux).

Csak egy rövid kitérő keretében utalunk egy nehezen értelmezhető és roppant zavaros forrásra, a XIII. század első évtizedeiben keletkezett ún. Lengyel—magyar krónikára. Témánkkal kapcsolatos említéseiben azonban szorosan kötődik az előbb említett csoporthoz: nem ismeri a hun nevet, Attila nevéhez kapcsolja Pannónia elfoglalását, az Árpádokat Attila ivadékainak tartja, nevezetesen Gézát, Szent István apját, Attila dédunokájának. Ugyanakkor elsőként tesz kísérletet arra, hogy az európai Attila-irodalom egyes elemeit (Vita

15 Általában l. *Györffy Gy.:* A székelyek eredete és településük története. In: Erdély és népei. (Szerk. *Mályusz E.*) Bp., 1941. 35—86. o. A székelyek nevének emlegetése egyúttal arra is bizonyíték, hogy ekkorra már kialakult — még ha kidolgozatlanul is — egy székely-hun hagyomány.

16 *Lambertus Hersfeldensis:* Annales. In: MGH SS V. (185.)

17 „semper ille Attalam, semper Amalungum et cetera id genus portare tractat" idézi *W. Wattenbach—R. Holtzmann:* Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. (Ed. *Fr. — J. Schmale)* Darmstadt, 1978. 480. o.

18 *Arnold von Lübeck:* Chronica Slavorum. In: MGH SS XXI. (171.)

19 L. *Szentpétery I.:* Regesta regum stirpis Arpadianae criticodiplomatica. Vol. 1. Bp., 1923. 22—23. o.

20 Az újabb tanulmányok közül másodlagos hagyománynak tekinti *Kristó GY.:* Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 313—329. o. A hagyomány ősisége mellett *Kulcsár P.:* A magyar ősmonda Anonymus előtt. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 91—92, 1987—88. 523—533. o.; legújabban *Várady L.:* Revision des Ungarn—Image von Konstantions Porphyrogenetos. In: *Byzantinische Zeitschrift* 82, 1989. 37—38., 55. o. (Erre a tanulmányra *G. Silagi* hívta fel figyelmünket, amit itt köszönünk meg.)

21 *Thomas Archidiaconus:* Historia Salonitana. (Ed. Fr. Rački) Monumenta spectantia historiam Slavorum merid. SS III. Zagrab, 1894.

Ursulae, Attila hódításai, köztük Velence elleni felvonulása), valamint a Nagy Sándor-történet némely elemét a hun—magyar hagyományba beillessze.[22]

Jó okunk van feltételezni, hogy az anonymusi csoport és Kézai munkájának keletkezése között a hun—magyar hagyomány fokozatos bővülésen, gazdagodáson ment át. Ennek ösztönzője a külföldi, nem magyar krónikák hunokkal kapcsolatos adataiban, illetve a német ösztönzésre felgyorsult magyarországi hun mondaképződésben lehetett. A hagyomány bővül évszámaiban, s szereplőkkel népesedik be. Igazuk lehet azoknak a történészeknek, akik ezt a fokozatot az ún. Knauz-krónikában, főleg annak müncheni és bécsi kéziratiban vélik fellelni, annak ellenére, hogy annak írásba foglalása jóval későbbi a Kézai-krónikáénál. Megjelenik a 445-ös évszám, azaz Bléda halálának a forrásokban szereplő éve, mint Attila királlyá tételének időpontja. A hun honfoglalás évadatát pedig ehhez mérten szabja meg 417-ben. Nyilvánvalóan az anonymusi magyar honfoglalástörténet mintájára Attila vezértársakat kap, a magyarországi földrajzi nevekből képzett Kevét, Budát s további hármat. A 3 közül Kadisa Anonymus művében az anyaországtól elszakadt magyarokat megszemélyesítő Szovárd testvére. A vezérek közé emeléséhez talán ösztönzésül szolgálhatott a magyar királyi udvar által támogatott domonkos expedíciók sikere a keleten maradt töredék magyarság felderítésére 1235—36-ban.[23] Laskai Osvát XV. századi ferences hitszónok Szent István-prédikációjában meglehet — persze nem is bizonyítható — joggal említ csak 3 hun vezért (Attila, Keve, Buda), talán utalva arra, hogy a korai fázisban csak 3 hun vezérrel számolhatunk.[24] Az Attila név sajátosan magyar Ethele alakját sem ismerte Anonymus és Spalatói Tamás, de még a Knauz-krónika is felváltva használja a két névváltozatot. (Ethele alakot — tudtunkkal — nem ismernek a nem magyar források.) A hagyomány lényeges bővülése, hogy a Knauz-krónikában Attilának már két fia is megjelenik: Aladár és Csaba. Anonymusnál Csaba is az elszakadt magyarság képviselője, így hangsúlyos itteni szereplését éppúgy az 1230-as évek domonkos missziói tehették indokolttá. Anonymus őszinteségét illetően nem lehetnek kétségeink, amennyiben tudott volna Csaba és Attila rokonságáról, akkor Csaba nevét nem a „bolond, ostoba" jelentésű görög szóból magyarázta volna. Csaba nélkül nincsen Aladár — fogalmazza meg szellemesen Tóth Zoltán.[25] Valóban, Csaba koholt személye tette indokolttá a forrásokban megőrzött Aldrián személyének bevonását a magyar hagyományba. Az ő nevéből képzett Aladár utódok nélküli elhunytával válhatott Csaba Attila örökösévé, s Csaba nevével a krónikás egyúttal egy azonosított névhez jut az Attila és az Árpádok közötti — Anonymusnál még üresen tátongó — nemzedéktáblán.

22 Chronicon Hungarico—Polonicum. (Ed. *J. Deér)* In: Scriptores (8. jegyzet) 2. 289—320. o.; Legutolsó kiadója *Karácsonyi B.* In: Acta Univ. Szeged, de József A. nom. Acta Historica. t. 26. Szeged, 1969. Jellemző az Attila-hagyomány bővülésére, hogy a Nagy Sándor történetéből vett idézet („Hic autem Alexander nihil aliud optat facere nisi ire preliando et subiugando sibi gentes et conquirendo sibi nomen et victoriam") Anonymusnál (Scriptores, vol. 1. 91. o.) még a magyarok jellemzését szolgálja, míg a Magyar—lengyel krónikában (uo. vol. 2. 300. o.) már Attiláét. A két krónika meggyőzően bizonyítja a Nagy Sándor-történet 1200 körüli hazai használatát, továbbá összetéveszti Udine alapítását Aquileiáéval.

23 Chronicon Knauzianum. (Ed. *Bartoinek E.)* uo. 321—346. o.

24 *Laskai Osvát:* Sermones de sanctis... Biga salutis intitulati. Hagenaw, 1502. Nr. 76.

25 *Tóth Z.:* i. m. (14. jegyzet)

3. *A tatárjárás hatása*

A hun—magyar hagyomány alakulásának — véleményünk szerint is — meghatározó eseménye volt a Magyarországot sújtó 1241—42-es tatár hadjárat.[26] A tatárok borzalmas pusztítást végezve, kis híján a magyar királyi családot is fogságba ejtették. A királyi udvarnak minden oka meg volt rá, hogy végérvényesen kitagadja Attilát a családfájáról. Attila és a tatárok közötti asszociáció hasonló módon mehetett végbe, mint amikor Észak-Itáliában a X., majd később a XIV. században a magyar hadjáratok hatására a hunokat a magyarokkal azonosították, vagy ahogy a XVI—XVII. századi török portyázások a délnémet közvéleményben a X. századi magyar kalandozások emlékét idézték fel. A pogány hunok és tatárok azonosítására számos támpontunk van. Így egy itáliai Attila-történetben válnak a tatárok a hun király népévé, vagy egy XIV. század eleji kéziratban egy hun történetet másoltak be, Plano Carpini útleírása és IV. Béla tatárokhoz küldött követeinek jelentése után, nyilván összetartozónak érezvén a két témát.[27] Az udvari szemlélet megváltozását legjobban IV. Bélának egy IV. Ince pápához intézet leveléből tudjuk nyomon követni. (1247. nov. 11.)[28] E levél a nyugati hatalmasságokhoz küldött segélykérő levelek sorába illeszkedik. A keresztény hit és az európai civilizáció védelmezésére hivatkozó levelek és Isten ostora, Attila között már áthidalhatatlan a távolság. A tatárjárás előtt a magyar király által az országba behívott, majd később letelepített kunoknak is szemére veti: „ó fájdalom, ma pogányokkal védelmezzük országunkat és pogányokkal verjük le az egyházhoz hűtleneket." Majd kifejti a tatárok és Attila közötti hasonlóságot: „Ha ezt a területet a tatárok birtokba vennék, ami nehogy bekövetkezzék, kitárulna előttük a kapu más katolikus hitű vidékek felé... Álljon itt például Attila, aki keletről jőve a Nyugat leigázására, mindenekelőtt Magyarország közepén állította fel székhelyét..." Talán nem véletlen, hogy itt jelenik meg először az Attila és a hasonló nevű vandál király Totila azonosítása, ami egyébként az európai forrásokban sem ismeretlen, s majd Kézai Simon fog tiltakozni ellene.

A tatárjárás jelenti azt a határt, amin túl Attila alakja elveszti korábbi egyeduralkodó szerepét a hun—magyar hagyományban a hátralévő Árpádok uralkodása alatt. Kézai krónikájában részben emiatt bővül, teljesedik ki a most már kimondottan hun—magyar mondakör, részben pedig azért, mert IV. László király uralkodása alatt — akinek beceneve a kun volt — Magyarországon is-

26 Uo. A tatárjárás szerepét a hagyomány alakulásában legutóbb *M. D. Birnbaum* hangsúlyozta: Mattia Corvino, il „flagellum Dei" dell'epoca del Rinascimento. In: Rivista di studi ungheresi 1989. n. 4. 69—70. o., továbbá l. a megjelenés alatt álló tanulmánykötetet: Attila: The Man and His Image. (Ed. *M. D. Birnbaum — F. Bäum*) (A University of California „Attila" konferenciájának anyaga.)

27 Magyarok és hunok azonosítása: *A. Carlie — G. Fedalto: Le origini di Venezia. Bologna*, 1978. (Il mondo medievale. Studi di storia e storiogr. Sez. d. st. bizantina e slava, t. 1.) 81., 100—103. o.; *Veszprémy L.:* A Lech-mezei csata ábrázolása a törökellenes képzőművészetben. In: *Tarsoly*, 1987—88. 3—4. o.; A kéziratra; *N. van Werveke:* Catalogue descriptif des manuscrits de la Bibliothèque de Luxembourg, Luxembourg, 1894. 244—246. o. Nr. 110.

28 *Szentpétery I.:* Regesta regum (19. jegyzet) Nr. 934., datálják 1250-re, 1253-ra és 1254-re is. (Ford.: *Gy. Ruitz I.*) In: A tatárjárás emlékezete. (Szerk.: *Katona T.*) 341—344. o. Már IV. Béla tatárokhoz küldött követeinek jelenlétében (1247-48) a tatárokat a világ pörölyeként emlegeti (malleus orbis). (Kiad.: *N. van Werveke*) i. m. (27. jegyzet), (ford.: *Györffy Gy.*) In: Julianus barát és Napkelet felfedezése. Bp., 1986. (Szerk.: *Györffy Gy.*) 199—200. o. Fontos *Marosi E.* megjegyzése, miszerint a levélben említett Heraclius-győzelemhez a kereszttereklyének a perzsa királytól való visszaszerzése kapcsolódott. (*Ars Hungarica* 18, 1990. 182. o.) Freisingi Ottó krónikáját (V, 9.) v. ö. *Bezzota. G.:* Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220—1270). Bern—München, 1974. 186. o. A levélhez l. még *Senga T.:* IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele". In: *Századok* 121, 1987. 584—612. o.

mét megerősödött a bevándorolt pogány népelemek befolyása a királyi udvarban. Ez utóbbi jelenség ellenére sem került vissza Attila az Árpádok ősei közé. A változás tudomásul vétele persze külföldön lassabban ment, így a IV. Béla halálakor Csehországba menekült lányánál lévő kincsekkel kapcsolatban a német krónikás az Attila óta gyűjtött kincstárról tud.[29] De Kun László idején változatlanul támadható volt Attila személye. Lehet, hogy éppen Kézai krónikája elleni tiltakozásként, Szent István verses históriájában szembeállítják a magyarok első szent királyát és Attilát:[30] „Míg Attila állt fölötte (a magyar nép egyedül a zsarnok igáját nyögte) ész nélkül és hitetlenül". Attila veszi magára a pogány hunok minden bűnét.

Az Árpádok alatt Kézai Simon krónikája a hun—magyar hagyomány végleges kidolgozása, s egyúttal egy olyan kompiláció jön létre, amelyen a XIV. és XV. századi átdolgozók is csak kevéssé módosítanak, inkább csak észlelik a kidolgozás elnagyoltsága által okozott ellentmondásokat, s ezeket feloldandó, mint ez a középkorban oly gyakori, csak még továbbiakkal terhelik meg a Kézai-alapszöveget.

A hun—magyar hagyomány tatárjárás utáni legteljesebb és legrészletesebb megfogalmazása található a Kézai-krónikában. A korábbi kutatók joggal hívták fel a figyelmet arra, hogy belső ellentmondásai arra utalnak: a nála rögzített anyagnak lehettek mára elveszett fejlődési fokozatai. Az ellentmondások ugyanakkor annak is a bizonyítékai lehetnek, hogy Kézainak nem állt rendelkezésére egy előtte már részleteiben kidolgozott mondakör, neki magának kellett a töredékeket, építőmesterhez illően, összeállítania.[31] Elég, ha arra utalunk, hogy a hun történet évszámai nála mennyire hiányosak, műve belső szerkezete azonban a hiányzókat is feltételezi. Mégis, a reánk maradt változat szerzőségét Kézainak tulajdonító felfogást komoly érvek támogatják. Kézai krónikájának — bármily furcsán is hangzik — nem a hunokra vonatkozó része jelenti a lényegét, hanem a magyar társadalom, a társadalmi hierarchia létrejöttére vonatkozó jogtörténeti fejtegetései. Az általa képviselt ún. communitas nobilium-teória lényege, korabeli jogtörténeti háttere jól ismert Gerics József és Szücs Jenő tanulmányai nyomán.[32] A hun történet itt már nem több, mint a szerző eszmetörténeti mutatványához szolgáló kelléktár. Kézai itáliai és francia földi tanulmányútjai során alaposan megismerte az Attilára és a hunokra vonatkozó forrásokat és bőven merített belőlük.[33] Lényegi mondanivalójának forrásul mégis a római és a kánonjog, illetve az aquileiai patriarchatus korabeli államszervezete szolgált. Művében Attila természetesen sokat szerepel, amit az a tény is indokol, hogy az Attila-irodalomban átalában nem léteznek „igazi" hun hősök. Sőt, Attila leírása Kézainál megőrzi az elsősorban a német irodalomra jellemző pozitív vonásokat, az ún. „Etzel der riche" képet.

29 Continuatio Vindobonesis, a. 1276 „que a tempore regis Ungarie Attile ... fuerant conservata". In: MGH SS IX. 708. Idézi: *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2. Bp., 1899². 281., 539. o.

30 *Mezey L.*: Szent István XIII. századi verses históriája. In: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1988. (Eötvös-füzetek, XI.) 5—14. o. (Ford.: *Weöres S.*) In: A magyar középkor irodalma. (Szerk.: *V. Kovács S.*) Bp., 1984. 838—843. o.

31 *Domanovszky S.*: Attilától Árpádig. Adalék krónikáink kritikájához. In: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp., 1942. 55—65. o.

32 *Szücs J.*: Társadalomtörténet, politikai teória és történetszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. In: Nemzet és történelem. Bp., 1984. 2. 413—556. o., (*Századok* 107, 1973. 569—643., 823—878. o.); *Gerics J.*: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. In: Annales Univ. Sc. Budapest. de R. Eötvös, Sect. Hist. I, 1957.; *Uő:* A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. 250—264. o.

33 *Szücs J.*: i. m.; *J. Williams*: i. m. (11. jegyzet.)

Attila személyének a térvesztése ugyanakkor annyira nyilvánvaló, hogy a hat hun kapitány sorában már csak a negyedik. Még árulkodóbb, hogy Attila véréből most már nem az Árpádok, hanem csak egy előkelő magyar nemzetség, az Abák elődei (Ed és Edemén) erednek. Ez a tény látszólag az Abák sikereként is értékelhető lenne, ám sokkal inkább arról van szó, hogy a jóhírében megtépázott Attilának nem juthatott előkelőbb utód. Maga Kézai sem képzelhette másként, hiszen Csabát, az Abák ősét a nála dehonesztáló „keverék" jelzővel látja el. Hasonló az eljárás, mint Anonymusnál a székelyek Attilához kapcsolásakor, mivel itt is szerepet játszhatott a magyaroktól való etnikai különállás tudata, jelen esetben az Abáké.[34] (A XIV. századi krónikaszerkesztés helyezi majd csak Attilát vissza az Árpádok családfájára.)

Az Attila-, illetve hun—magyar hagyomány Anonymustól Kézaiig terjedő íve — most nem beszélve a humanizmus-kori fejleményekről — egyáltalán nem mesterséges. A kutatás már bizonyította, hogy Kézai alaposan kiaknázta a Névtelen művét, az ott található Attilára vonatkozó megjegyzéseket pedig különösen megszívlelte.[35] A mű célja mindkét esetben ugyazaz: jogtörténeti érveléssel magyarázatát nyújtani a magyar társadalom, a nemesi társadalom keletkezésének, az alattvalók és a király viszonyának, a jogoknak és kötelezettségeknek. E szándék Kézai esetében világosabb, a Névtelen esetében ezt már kevesebben hangsúlyozták, köztük a leghatározottabban Fritz Kern.[36] Kézai művében így nyeri vissza Attila „elveszített" hun királyi címét, amit még Anonymus elismert. A párhuzam teljes lesz, Kézainál a hun vezérek úgy választják meg Attilát királlyá, miként a Névtelennél a magyar vezérek Árpádot, akitől nála a későbbi királyi intézményhez egyenes út vezet. Az Anonymus és Kézai közötti forrásokban Attilát vezérré degradáló szemlélet alapja lehet az első keresztény király, István elsőségét megóvni akaró szándék, de lehet, hogy ebben is a tatár pusztítás következményét kell látnunk.[37]

A hun—magyar hagyomány töredezettségét, fokozatos bővülését mutatják a különböző szövegekben felmerült évszámok. Anonymus 451. éve feledésbe merült, s helyét a pannóniai hun foglalás időpontjaként a 417-es év foglalja el, amelyet a nem magyar eredetű 445-ös adat egészít ki. Ezeket több forrás, így a Knauz-krónika töredéke, a kései Laskai Osvát és a hasonlóképpen XV. századi Jakob Unrest töredékei őrizték meg.[38] Kézainak, ha mind a hun mind a magyar foglalást évhez akarja kötni, választania kellett, mivel a 400-as és 800-as évek között kitöltetlen űr tátong, ami fölött a Névtelen még nagyvonalúan átsiklott. Így Kézai kézirata a magyar honfoglalást tette 872-re — nem is tévedve túl sokat, a hun bevonulást pedig 700-ra. Szövegéből is kiderül, Attila unokája már a magyar honfoglalás résztvevője. A 872 és 700 különbségéből adódó 172-es számból pedig a 72 feltételezi a 445 és 417 adatok ismeretét, kiegészítve Attila feltételezett 44 éves uralkodásának tartamával.[39]

34 Az Abák beillesztése az Attila-családfába is korjelző értékű, s Kun László korára utal. *Horváth J.*: A hun-történet és szerzője. In: *Irodalomtörténeti közlemények* 67, 1963. 448. o.

35 Kézai Anonymus-használatát meggyőzően bizonyította *Györffy Gy.*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948. 137—151. o.

36 *Kern, F.*: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter. Leipzig, 1914. 370—371. o., ehhez 1. még *Schramm, P. E.*: Der König von Navarra (1035—1512). In: Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. 68, 1951. 150—158. o.; *Gerics J.*: A korai rendiség (32. jegyzet) 251. o.

37 *Tóth Z.*: i. m.

38 *Jakob Unrests* Ungarische Chronik. (Kiad.: *A. Armbruster*) In: Revue Roumain d'historie. 13, 1974. 473—508. o.

39 *Tóth Z.*: i. m.

Áttekintésünk után határozott nemmel válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy kereshetjük-e Paolino hunokra vonatkozó szövegében a magyar hun-történet egy elveszett forrását. Kézai, aki maga velencei forrást is hasznosított művéhez, olyan eredetien gyúrta egybe a hunok fiktív és valós adatait, kiegészítve a lassan formálódó helyi magyarországi híranyaggal, hogy vonzó mintát kínált fra' Paolino számára. Perdöntő továbbá annak a ténynek a rögzítése, hogy a velencei világkrónika szerzője a magyar történetre vonatkozó részleteket is Kézaitól merítette, mégpedig a fennmaradt és azonosítható szövegvariánsokat követve. Az észak-itáliai ferencesekre vonatkozó adatgyűjtés publikálása után, ahol számos magyarországi rendtaggal találkozhatunk, semmi meglepőt nem találhatunk Kézai művének ismeretében.[40] A fra' Paolino-mű mesterségesen keltett rejtélyét véglegesen csak a hun és magyar vonatkozású helyek kritikai kiadása oszlathatja majd el.

4. Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy fra' Paolino művében nem kereshetjük a Kézai Simon krónikájánál régebbi, attól különböző magyarországi forrásokat. Ezt ugyanis a magyar—hun hagyomány vázolt fejlődése nem indokolja. Az 1300 előtti hagyománykör tulajdonképpen csak Anonymus és a tatárjárás között fejlődhetett töretlenül, akkor még egyértelműen Attila alakjához kapcsolódva. A szívósan élő hun—magyar azonosságtudat, amit a keleten maradt magyarokhoz tett julianusi utazás eredményei is erősíthettek, túlélte a tatárok okozta sokkhatást. A következő négy évtized alatt Kézai művéig Attila szerepét a hunok vették át, s bővült a hagyomány, elsősorban a nem magyar történeti források alapján. Az ami sajátosan magyar benne, bizony elég szerény: néhány magyarországi helység neve, ahol római romok maradtak meg, s néhány helynévből képzett személynév. Feltételezhetjük, hogy a tatár pusztítás keserű epizódja nélkül a magyarországi hagyomány is a németföldihez hasonló irányban fejlődött volna — de legalábbis elérte volna az észak-itáliai érdeklődés mértékét — jócskán bővült volna epikus elemekkel, s szervesebben kapcsolódott volna a mondák szintjén a „valódi" magyar történelemhez.

40 Archivio Sartori. Documenti di storia e arte francescana. Vol. 2/2. La provincia del Santo dei Fratri Minori Conv. (Ed. *P. G. Luisetto OFM)* Padova, 1986.

László Veszprémy

THE DEVELOPMENT OF THE HUNNISH-HUNGARIAN TRADITION AND THE MONGOL INVASION

Summary

The development of the Hunnish-Hungarian tradition is one of the most problematic questions in the history of the Hungarian literature and in the historical researches. Some experts supposed that the Hunnish history in Kézai had alrady been created, in a form very similar to that of his, a long time before his chronicle has been completed. E. g. C. A. Macartney thought that the source of Kézai was a supposed antecedent of the World Chronicle of the Venetian Fra' Paolino. Accepting the disbelief of Sándor Eckhardt in connection with the attitude of Macartney (1928) this study states that the only source of Fra' Paolino was just the Chronicle of Kézai. To prove this the author reviews the history of the Hungarian-Hunnish tradition from the 11th century to the Chronicle of Kézai and directs the attention to the effects of the 1241—1242 Mongol Invasion upon the development of the tradition. When Anonymus had put down the tradition in writing in 1200 it has been connected with Attila yet; however, as a result of the raid of the Mongols, the House of Árpád outcasted Attila from among its ancestors and the memory of the Hunnish king was thrown a shadow on.

László Veszprémy

LA FORMATION DE LA TRADITION HUNNIQUE-HONGROISE ET L'INVASION TARTARE

Résumé

Une des questions les plus discutées des recherches historiques et d'histoire littéraire en Hongrie est la formation de la tradition hunnique-hongroise. Plusieurs personnes supposaient que l'histoire des Huns gardée chez Kézai s'était formée déjà avant Kézai dans une forme semblable à la sienne. Ainsi, C. A. Macartney a pensé que la source de Kézai pouvait être l'antécédent supposé de la chronique du monde de fra'Paolino de Venise (cela a été contesté déjà avant lui, en 1928 par Sándor Eckhardt, à juste titre). Selon cet essai aussi la seule source de Paolino a été la chronique de Kézai. Pour prouver cette hypothèse, l'essai donne un aperçu de la tradition hunnique-hongroise du XIe siècle jusqu'à la chronique de Kézai et attire l'attention sur le rôle décisif de l'invasion destructrice tartare en Hongrie (1241—1242) dans la formation de cette tradition. La tradition écrite pour la première fois par Anonymus vers 1200 a été reliée au personnage d'Attila, et plus tard, sans doute, autour de sa personnalité se serait formée une vaste épopée d'Attila. Mais à cause de la destruction des Tartares, les Arpadiens ont retranché Attila de leurs ancêtres, et sa personnalité a étét reléguée au second plan.

László Veszprémy

DIE GESCHICHTE DER HUNNISCH-UNGARISCHEN ÜBERLIEFERUNG UND DER MONGOLENEINFALL

Resümee

Eine der umstrittensten Fragen der literaturhistorischen und historischen Forschungen in Ungarn ist die Geschichte der hunnisch-ungarischen Überlieferung. Es wurde von mehreren angenommen, daß die von Kézai festgehaltene hunnische Erzählung bereits viel früher in einer ähnlichen Form entstanden sei. So meinte C. A. Macartney Kézais Quelle in der vorausgesetzten Urfassung der Weltchrouik des Venezianer fra' Paolino gefunden zu haben, was jedoch von Sándor Eckhardt bereits früher im Jahre 1928 mit Recht bestritten wurde. Auch der vorliegenden Studie zufolge war die Chronik von Kézai Paolinos einzige Quelle. Um dies zu beweisen, überblickt der Verfasser die Geschichte der ungarisch-hunnischen Überlieferung vom 11. Jahrhundert bis zu Kézais Chronik und macht auf die entscheidende Auswirkung des verheerenden ungarischen Feldzuges der Mongolen (1241/1242) auf die weitere Geschichte dieser Überlieferung aufmerksam. Als sie gegen 1200 das erstemal von Anonymus schriftlich niedergelegt wurde, knüpfte sie sich noch an die Person von Attila (Etzel), und wahrscheinlich hätte sich auch ein umfangreicheres Epos um seine Gestalt entwickelt. Aber die Arpaden stießen Attila wegen der durch die Mongolen angerichteten Verheerung aus der Reihe ihrer Vorfahren aus, so geriet seine Gestalt in den Hintergrund

Ласло Веспреми

ФОРМИРОВАНИЕ ГУННО-ВЕНГЕРСКОЙ ТРАДИЦИИ И ТАТАРСКОЕ НАШЕСТВИЕ

Резюме

Одним из наиболее спорных вопросов венгерской историографии и исторических исследований является складывание гунно-венгерской традиции. Многие ученые предполагали, что сохранившаяся у историка Кезаи история гуннов существовала уже гораздо раньше в аналогичной с ним форме. Так С. А. Макартни в его предполагаемом предисловии кмировой хронике венецианца фра' Паолино считал, что он нашел источник Кезаи, (что уже в 1928 году Шандор Экхардт справедливо взял под сомнение). Согласно и настоящемр исследованию одинственным источником Паолино была хроника Кезаи. В доказательство этого исследователь делает обзор венгерогуннской традиции начиная с XI века до хроники Кезаи и обращает внимание на решающую роль опустошительного военного похода татар на Венгрию в формировании традиции. Вперные изложенная примерно в 1200 году письменно Анонимным писателем традиция связывалась еще с личностью Аттилы, и, очевидно, что именно вокруг его фигуры сформировался бы наиболее пространный эпос Аттилы. Однако из-за нашествия татар династия Арпадов исключила из числа своих предков Аттилу, и таким образом его личность отошла на задний план.

WEHLI TÜNDE

A MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET HELYZETE A TATÁRJÁRÁS KÖRÜLI ÉVEKBEN

Az egykorú történeti források szerint a politikai válsággal küszködő, jobbára csak a kisebb, bár szinte folyamatos határvillongásokkal és személyek közötti összecsapásokkal együttélő országot megrázta a tatárok 1241. évi beözönlése, szokatlan harcmodora és pusztításának formája. A tatárok ekkor végigszáguldottak Erdélyen és az Alföldön, benyomultak a Felvidékre, és nyugat felé átkeltek a Dunán is. Útjukat halottak tömege és hamu jelezte. Rogerius személyes élményein alapuló leírása, a korszak egyéb elbeszélő forrásai, a tényeket rögzítő levelek, valamint az újjáépítéssel kapcsolatban kiadott dokumentumok[1], s ezeken túl a korszak építészeti és művészeti emlékei tájékoztatják a leghitelesebben az utókort arról, hogy mit is pusztítottak el a tatárok 1241-ben és miben állt az ország ezt követő újjáépítése. A stílustörténet szempontjait szem előtt tartó publikációk alig térnek ki az 1241-es eseményekre.[2] Az összefoglaló munkák, kézikönyvek 1241 után önálló fejezettel is érzékeltethető korszakot nyitnak.[3] A korszak stílusának és a kvalitásnak a tekintetében megoszlanak a vélemények[4]. Jelen feladatunkat abban látjuk, hogy — elsősorban a medievisták tájékoztatására — felvázoljuk a magyarországi művészet 1241 körüli képét.

Az ország védelmi rendszere

Források egybehangzóan állítják, hogy a legsikeresebben Esztergom volt képes ellenállni a tatárok ostromának.[5] Az árkokkal, sáncokkal és fatornyokkal körülvett váralji településeket a tatárok könnyen bevették, a sziklacsúcson álló, a XII—XIII. század fordulóján kiépült várat azonban nem. A vár a terephez igazodó, szabálytalan alaprajzú, tornyokkal, kaputoronnyal és védőfolyosóval körülvett várfalon belül helyezkedett el. Magját a hegy legkiemelkedőbb pontján álló lakótorony alkotta. A Szent Adalbert-székesegyházon kívül egyéb egyházi intézmények, gazdasági stb. épületek is tartoztak az együtteshez. Esztergom minden bizonnyal a legreprezentatívabb és stratégiailag is legmegbízhatóbb tatárjárás előtti királyi vár volt. Források és régészeti feltárások bizonyítják, hogy más kőből épült királyi, ispáni és egyházi központok mellett az ország kővárait gyarapíthatták a II. Endre idejében a Barcaságban letelepített német lovagrend építkezései is. Szabályos négyzet alaprajzú, fallal körülvett váraik (Keresztvár, Törcsvár stb.) az óbudai királyi vár kialakításakor

1 A források magyar nyelven is olvashatók az „A tatárjárás emlékezete" (Bp., 1981.) kötetben.
2 Pl. *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp., 1927.
3 *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei Bp., 1938. 98. skk. o. Itt kívánjuk megemlíteni a jáki műhely eredetének és kisugárzásának sokat vitatott témáját. A kérdésre vonatkozó legfontosabb újabb publikációk: *Bogyay, Th. v.:* Normannische Invasion. In: Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie. II. Baden-Baden, 1953. 3. skk. o.; *Schwarz, M.:* Der Weg normannischer Dekorationsformen in der Bauplastik nach Niedeösterreich. In: Forschungefragen der Steinskulptur der Arpadenzeit in Ungarn. Akten der Pannonia-Konferenzen. III. 1978. Székesfehérvár, 1979. 79. skk. o.; *Tóth S.:* A gyulafehérvári fejedelmi kapu jelentősége. *Építés—Építészettudomány,* XV. k. Kiny. 1983. 418. o.; *Marosi E.:* A jáki apátsági templommal kapcsolatos műemlékvédelmi problémák. (Kézirat, 1987.) 67. o.
4 *Dercsényi D.:* A régi magyar művészet periodizációs problémái. *Művészettörténeti Értesítő* Kiny. 1965. 94. o.
5 L. az 1. jegyzetben. Rogerius: 111. skk. o., a Székesfehérvárott 1242. febr. 9-én írt levél: uo. 113. o.

a mintakép szerepét is betölthették.[6] Sőt, a kőből épült magánvár már ebben az időben sem lehetett szokatlan, ilyen a Székesfehérvárott összegyűlt papok levelében említett Németújvár, Fülek és Léka.[7] Ezek első építési periódusa kevéssé ismert, de az Aba nemzetségbeli Andronicus által Füzéren 1235 előtt emelt, védőfolyosóval ellátott várfalú, belső tornyos várban már kisebb palota is állt.[8] Nyilvánvaló, hogy a tatárjáráskor a palánkból, sáncból álló városfalak, ispáni várak, a kisnemesek mottéi, fatornyai pusztultak el.

A védelmi rendszer javításán, biztosabbá tételén az érintettek a tatárok 1241. évi betörésekor is folyamatosan dolgoztak, s még új várakat is építettek. A veszedelem hírére építették a szepesiek Menedékkő várát, melyben templom is állt,[9] Rogerius menekülése közben olasz típusú vár építésének az ötletével állt társai elé. Ugyanő, amikor Pannonhalma alól Erdély felé követte a tatár sereget, azt tapasztalta, hogy „az átvonulás után igen sok vár épült".[10]

A várépítés igazi fellendülése a tatárok visszavonulása utáni évekre esik. Az építkezésben a király járt elöl. A budai Várhegyen új székhely kiépítésébe kezdett. Az újabb támadástól való félelem miatt itt csak gyenge falak és bástyák épültek.[11] Ezzel szemben a Mária királyné anyagi áldozatvállalásával 1251—1257 között épült visegrádi a korszak hazai várépítészetének mind stratégiai, mind reprezentációs szempontból a legkiemelkedőbb alkotása lehetett. Az egymással összeköttetésben álló alsó és felső várat tornyokkal és kapukkal megerősített fal védte. A védőrendszer kiterjedt a hegy körüli völgyre, és egészen a Dunáig vezetett. Az első vár magját a monumentális, hatszögletű, ún. Salamon-torony képezte. A felső várnak ötszögű tornya volt és királynéi palota állt benne. A vár építésére vonatkozó adatokat az alsó vár tornyának félköríves ikerablakai, s azok bimbós oszlopfői hitelesítik.[12] IV. Béla kezdeményezésére épülhetett a pozsonyi ispáni vár négyzet alaprajzú lakótornya, és szerepe lehetett a királynak a győri királyi és püspökvár lakótornyának építésében. Az utóbbinak késői román bimbós oszlopfői a XIII. század közepének emlékei. A felsorolt várakat IV. Béla annak a Duna menti várrendszernek a láncszemeiként építtette, amelyről 1250-ben IV. Ince pápához írt levelében így fogalmaz: „. . . . nekünk és egész Európának üdvösebb lesz, ha a Dunát várakkal erősítjük, mert ez az ellenállás vize".[13]

A Duna menti védővonal mellett a király egy határvárrendszer kiépítését is céljául tűzhette ki. E cél érdekében emeltethette a kisebb, de a környék védelmét biztosító várakat Erdélyben (Dévát biztosan, esetleg Csicsót, Bálványosvárát, Sebesvárt stb.) és a Felvidéken (Sárospatakot, Turócot, Zólyom várát és Trencsént).[14]

A korszak egyik legjelentősebb királyi építkezése minden bizonnyal Veszprémben folyt. Ennek a század közepi periódusnak jelenleg egyetlen emléke az

6 *Entz, G.:* Die Baukunst Transsilvaniens im 11—13. Jahrhundert. *Acta Historiae Artium* XIV. 1968. 18. skk. o.; *Altmann, J.:* Neueste Forschungen der Burg der Königin in Óbuda. *Acta Archaeologica,* 1982. 230. o.

7 V. ö.: 5. jegyzet, 113. skk. o.

8 *Feld I.:* Kutatás a füzéri várban. *Műemlékvédelem,* XXV. 1981. 71. skk. o.

9 Szepességi vagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. (Összeáll. *Hain G.*) Bp., 1988. 14. o.

10 V. ö.: 5. jegyzet, 146. o.

11 *Gerevich L.:* A budai vár feltárása. Bp., 1966. 32. skk. o.

12 Várépítészetünk. (Szerk. *Gerő L.*) Bp., 1975. 287. skk. o.; *Schönerné Pusztai I.:* A visegrádi fellegvár helyreállítása. *Műemlékvédelem,* XXVII. 1983. 225. o.

13 L. az 1. jegyzetet, 343. o.

14 *Entz G.:* 1968. 15. o.; Várépítészetünk 1975. 217. skk. o.; *Gerevich T.:* 1938. 124. sk. o.

ún. Gizella-kápolna lehet. Ebben a kápolnában egy ausztriai eredetű korai gótikus elemeket hasznosító műhely tevékenysége bontakozik ki a boltozati bordák és a zárókövek megformálásában. Ez a műhely nyilván más királyi, illetve központi építkezésekben is részt vett, és a két színes, sekrestyével ellátott palotakápolna feltehető magyarországi prototípusát alkotta meg.[15]

IV. Béla a személyes példa mellett különböző eszközökkel igyekezett a tehetősebb személyeket, intézményeket és városokat is bevonni az ország védelmi rendszerének kiépítésébe. A források és a régészeti feltárások alapján elég sok vár épül ennek eredményeképpen. A szepesi prépost torony és palota építésére kötelezett. A veszprémi püspök Tátikán négyzet alaprajzú tornyot emel. Az egri püspök székhelyén a sérülések kijavítása mellett várfalakat és kapukat emelt, a vár északnyugati részén épített lakótornyának boltozatos földszintje jelenleg is látható. Az egyházi méltóságviselők mellett a nemesek is építkeznek. A Nagymartoniak Fraknón monumentális kör alaprajzú tornyot emelnek.[16] A Héderek lékai várának építése a 70-es évekig elnyúlik. Ennek ellenére tornyának bimbós fejezettel ellátott ikerablakai és a palota földszinti középpillérsoros boltozott nagyterme a romantika késői fázisába tartoznak.[17]

A nemesek többsége a XIII. század második felében szerényebb várakat, lakótornyokat épít birtokközpontjaiban. Ezek többségükben egyszerűek, alapvetően a védelmi és a gazdasági funkciók ellátásának igényével készülnek (Csáktornya, Simontornya[18]). A városfalakhoz és a templomok erődítéseihez hasonlóan művészettörténeti szempontból alig értékelhetők.

A tatárjárást követő három évtized erőfeszítéseinek eredményeképpen kiépült várrendszer az ország védelmének biztosítására többé-kevésbé alkalmas volt. A várak többsége azonban nemcsak anyagában, hanem alaprajzában és típusában alig haladja meg az 1241 előtt épülteket. Elenyészően kevés azonak a száma, amelyeknek legalább palotájában az építtető reprezentációs igénye is megnyilvánult. A szerkezeti elemek és díszítő motívumok a század első felének eredményeit őrzik.

A városok

A régészeti feltárások alapján a magyarországi városok a tatárjárást megelőző időben meglehetősen kezdetleges képet mutathattak. Többségük a királyi és püspöki székhelyek, valamint az ispáni várak közelében kialakult laza településhalmaz volt. A lakosság vallási kötelezettségének ellátására a falusi plébániák színvonalát ritkán meghaladó egyházak szolgáltak, a lakóépületek többsége könnyen pusztuló anyagból készült, a városfalak sem voltak gyakoriak. IV. Béla várospolitikája ezért jórészt a tatárjárás tapasztalatainak levonásából indulhatott ki.

A király városiasodás érdekében tett legfontosabb lépése a mai Budapest területén egykor szétszórtan fekvő települések rendezése, mindenekelőtt a Vár-

15 *Marosi E.:* Magyarországi művészet a 12-13. században. (Histográfiai vázlat és kutatási helyzetkép). *Történelmi Szemle,* Kiny. 1980/1. 147. o.

16 Az egész csoportra: *Fügedi E.:* Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp., 1977. 28. o.; Várépítészetünk, 1975. címszavai, *Marosi E.:* Megjegyzések a 13. századi magyarországi építészet kronológiájához. *Építés- Építészettudomány,* X. 1980. 320. o.

17 *Dercsényi D. — Zádor A.:* Kis magyar művészettörténet. Bp., 1980. 64. o.; *Gerevich T.:* 1938. 125. sk. o.

18 Várépítészetünk, 1975. 20., 245. skk. o.

hegy gyéren lakott északi részének a királyi vár erődrendszerébe való bekapcsolása, s 1246—47 körül német és magyar polgárság betelepítése. Lényegében az ekkor kialakult településszerkezet határozza meg a mait is. A rendelkezésre álló téren orsó alakban épültek ki az utcasorok, melyek egy-egy tágabb térbe torkollva plébániatemplomnak, piacnak hagytak helyet. A királyi palota előtti téren rendezték a nagy vásárokat. Az utcasorok fésűs beépítése fokozatosan valósult meg. A földszintes vagy egyemeletes házak oromfalukkal néztek az utcára. Egy vagy két szobasorosak voltak, s hosszan hátrafelé nyúltak. Széles kapujuk középen vagy oldalt helyezkedett el. A kapuk, ablakok és a már ekkor megjelenő ülőfülkesorok többségükben csúcsívesek, henger- és körtetagos profiljaik a romanika és a gótika határán állnak. A Várhegyen folyó telepítés mellett jelentős településrendezés folyt a váralji részeken, a mai Pesten és a Margitszigeten is.[19]

A budai Várat jellemző elemek a tatárjárás után fejlődésnek induló városok többségén felismerhetők. Esztergomban a vár alatti királyi város, Sopronban az ispáni vár utcái orsós elrendezésűek. Az utóbbi városban az európai városképre jellemző lakótorony a század második felében jelenik meg.[20] Győrött és Székesfehérvárott a vár előtt alakult ki a piac. A király koronázó székvárosában a várat és a bazilikát magába foglaló castrumtól északnyugatra fekvő, 1235-ben általa épített Szent Péter és Pál-templom környékének betelepítésére és a vár védelmi rendszerébe történő bevonására törekszik, a castrumot körülvevő, már korábban létező városrészek hátrányára.[21] Az ispáni és püspöki székhelyek többségének polgári negyede a vár alatt épül ki (Pozsony, Veszprém, Pécs stb.). A vár nélküli városok központja a plébániatemplom lesz (Szeged). A királyi telepítéspolitikának köszönhetően alakul ki a felvidéki (Selmecbánya, Lőcse, Kassa, Gölnicbánya, Szomolnok, Radna) és erdélyi városok (pl. Kolozsvár) sora.[22] A telepített városok többségét a négyzetes utcahálózat jellemzi. A város középen kiszélesedő téren emelkedik a plébániatemplom, a piac, és itt állnak a város előkelőinek házai. A városiasodás mértékét mindenütt a koldulórendek városszéleken megjelenő templomai jelzik. Ezek legnagyobb számban a mai Budapest területén épülnek, de feltűnnek Sopronban és főként a telepített városokban is. A nagyobb, főleg királyi városokban épülnek a johanniták (pl. Nyulak szigete, Esztergom, Székesfehérvár) templomai. A városok fejlődése, kiépülése a polgárság erőtlenségénél fogva lassan és erőtlenül folyt, a szomszédos délnémet és cseh-morva területekhez viszonyítva is.

A templomépítészet és épületplasztika

A XII. század nagy építési hullámainak, majd a XII—XII. század fordulójára tehető építkezéseknek köszönhetőek a magyarországi püspöki székesegyházak. Az 1241. évi tatárjárás során többségük kisebb-nagyobb mértékben megrongálódott. Új templom építésére azonban sehol sem volt szükség. A javítások jellegére Pécs, Eger és Gyulafehérvár régies, normannos elemei utalhatnak.

19 Budapest története I. (Szerk: *Gerevich L.*) Bp., 1973. 361. skk. o.
20 *Sedlmayr J.*: Sopron koragótikus lakótornyai. *Soproni Szemle*, 1986/4. 326. 334 skk. o.
21 *Fügedi E.*: Székesfehérvár korai története a város alaprajzában. In: Székesfehérvár évszázadai 1. Székesfehérvár, 1967. 27. skk. o.
22 A magyarországi művészet története. (Szerk.: *Dercsényi D. és Zádor A.*,) (4. kiad.) Bp., 1970. 107. o.

A városiasodás ütemének megfelelően emelkednek a plébániák. A budai Vár német polgárai Mária (Nagyboldogasszony) plébániatemplomának építését IV. Béla kezdeményezi. Az építkezés első, az 1240-es évek végén kezdődő fázisában egy háromhajós, álkereszthajós bazilikális, poligonális fő- és egyenes záródású mellékszentélyes, nyugati toronypárral ellátott templomot terveznek. A délkeleti kapun még normannos motívumokat is alkalmazó műhelyt az építkezés folyamán korszerűbbek váltják fel. Egy korszerűbb boltozás következtében az alaprajz is módosul, majd az 1260-as évek végén, az utolsó szakaszban a klasszikus gótika szászországi változatát képviselő műhely mesterei veszik át a munkát. Nekik tulajdonítható a hosszház csúcsíves boltozása, a nyugati rész modernebb, plasztikusabb ornamentikája. Ez utóbbi legfejlettebb típusát az északnyugati kapu képviseli.[23] A királyi reprezentációt is szolgáló plébániatemplomnál jóval szerényebb igénnyel épül a magyar polgárok Mária Magdolna tiszteletére szentelt temploma. Az egyhajós, egyenes szentélyzáródású, nyitott fedélszékű épület a Mária-templomnál későbbi alapítású, de az építtetők anyagi erejénél fogva befejezése körül a Mária-templom mesterei is munkálkodhattak.[24] Keveset tudunk a Váralja alatti és a mai Pest településeinek plébániáiról, ennek ellenére feltételezhetjük, hogy ezek a magyarok várbeli templomához hasonlítottak.. Az új királyi székhely körül kialakuló városhoz hasonlóan, a városiasodás ütemének kísérőjelenségeként, nemritkán exemptiók segítségével, országszerte új plébániák épülnek. Ezek némelyikén — főleg az ispáni városokban — a budai központ hatásának érvényesülésével számolhatunk (Sopron, Szent Mihály-templom[25]). A telepített városok igényesebb plébániatemplomainak többségét a század első felének alaprajzi megoldásai ösztönzik. Ezt tapasztalhatjuk a Felvidéken Selmecbánya, Korpona, Hontnémeti stb., Erdélyben Vízakna, Tövis, Felek, Oltszakadát, Nagydisznód, Tövis stb. háromhajós, gyakran nyitott fedélszékes, pilléres bazilikái esetében.[26] A típus redukált változatai köszönnek vissza Hont vármegye néhány településén (Szász, Bátaszék, Bélabánya stb.[27]). A plébániahálózat kiépülésekor a legnagyobb szerepet minden bizonnyal a regionális tradíciók játszották. Erre következtethetünk a Szepességben, ahol a bényi temlom típusa formálhatta a szepeshelyi premontrei prépostság háromhajós, álkereszthajós, nyugati toronypáros épületét, s ennek egy variánsa bukkan fel Szepesolasziban.[28] Hasonló szerepet tölt be Erdélyben a kerci cisztercita apátság, mely Prázsmár, Halmágy, Szászsebes, Szék stb. templomainak alaprajzi, szerkezeti és díszítőelemeken felismerhető ösztönzést nyújtott.[29] Az 1241 utáni várostelepítő akciók következtében és a különböző exemptióknak köszönhetően egy a szent istváni megyerendszerhez viszonyítva korszerűbb plébániahálózat alakul ki a XIII. század utolsó negyedére, végére. A plébániák jó része a század első felének vívmányait konzerválja, kisebb részük követi csupán a század közepe udvari környezetből induló klasszikus gótikus építészetét és épületszobrászatát.

A városi fejlődés fokmérői az 1241 körüli években nemcsak a plébániatemp-

23 *Gerevich L.* 1973. 381. skk. o.
24 *Marosi E.:* 1980. 147. o.
25 L.: 24. jegyzet.
26 *Marosi E.* 1980. 143. o.
27 L.: 26. jegyzet.
28 *Ruminski, K. W.:* Die Kirche St. Martin des Zipser Kapitels. *Acta Historiae Artium,* XXII. 1976. 21. skk. o.
29 *Entz G.:* A kerci (círtai) cisztercita építőműhely. *Művészettörténeti Értesítő,* Klny. 1963. 140. skk. o.

lomok, hanem a koldulórendi építkezések is. A domonkosok és a ferencesek első rendházai már a század első harmadában feltűntek, súlyuk a tatárjárás után nő. A Nyulak szigetén Mária királyné építtet női domonkos kolostort Margit nevű leánya számára. Az ásatások tanúsága szerint itt egy, a rendi előírásokat szigorúan követő, puritán templom épül. Az egyhajós épület síkfedémes; egyenes záródású szentélye keresztboltozatos. A hajó keleti felébe apácakarzat kerül, a nyugati homlokzat elé torony. A templom déli oldalán a kerengő körül kiépül a kolostor is. A nyugati oldalon állhatott az az épület, amelyben Mária királyné tartózkodott leánya meglátogatásakor. A kolostoregyüttes építése sok időt igényelt. Vitája szerint Margit már 1252-ben itt élt, de a felszentelésre csak 1259-ben került sor.[30] A Nyulak-szigeti rendházzal egy időben épülhetett a domonkosok várbeli rendháza. Ez típusában az apácákéhoz hasonlított, az eltérést a szentély előtti énekeskarzattal ellátott Lettner jelenléte és a nyugati torony hiánya jelentette. A négyzet alakú kerengő körüli emeletes rendház kiépítésére a templom északi oldalán kínálkozott megfelelő terület.[31]

A domonkosoknak és a ferenceseknek több templomuk állt a tatárjárás körüli években a mai Budapest területén. Megjelentek a régebbi városokban is, de jelenlétük elsősorban a dinamikusabban fejlődő hospestelepüléseket jellemezte. Épületeiket, akárcsak az ispotályosokét, lovagrendekét, alig ismerjük, gyakran lokalizálásuk is megoldhatatlan.

A szerzetesrendi monostorok iránti érdeklődés a XIII. század közepén megcsappant. A század első és második negyedében elkezdett nagy királyi és magánalapítású monostorok ekkorra készen vannak, illetve a befejezés előtt állnak (Zirc, Vértesszentkereszt, Bélapátfalva, Ják). A század közepe táján már csupán a király alapít néhány premontrei monostort (Szepeshely, Túróc, Csút) a frissen telepített vidékek egyházszervezetének megalapozása céljából. Ezek a monostorok is a század első felében kialakult nemzetiségi monostorok mintáját követik, illetve a szűkebb régiójukban már álló templomok nyújtanak hozzájuk előképet.[32] A XIII. század közepén megalakul a pálos rend. Ezt a rendet igénytelensége teszi a nemesek szemében vonzóvá. Elhagyott épületekbe is beköltöznek, templomaik a falusi plébániák színvonalán állnak.

A jelenleg ismert Árpád-kori falusi templomok többsége a tatárjárást követő évtizedekben épült. A falusi templomépítészet fellendülése a megrongálódottak pótlásán túl az új telepítések igényeinek (Szabolcs, Szatmár) és nem kis mértékben a kisnemesség és a faluközösségek templomépítésben kifejeződő reprezentációs igényének köszönhető (Vas, Zala). A falusi templomok egyszerűek. Egyenes, vagy félköríves apszisúak, egy hajójuk nyugati oldalához torony, karzat épülhet. A XIII. század második felére csökken a centrális templom iránti érdeklődés, de a típus még nem tűnik el.[33] A falusi templomok az egyszerűségük ellenére is változatosak. Változatosságukat az egyes tájakon kialakuló divatnak (pl. téglatemplomok épülnek Zala megyében), illetve egy-egy nagyobb építkezés bizonyos formáinak, díszítőelemeinek redukált, vagy átformált átvételének köszönhetik. Közismert például a jáki bencés apátság templom elemeinek feltűnése Csempeszkopácson (kapuzat megoldása és timpanonja), Magyarszecsődön (kapu oszlopfői); az egri székesegyház kőfaragóinak tu-

30 *Gerevich L.*: 1973. 376. sk. o.
31 L.: 30. jegyzet és *H. Gyürky K.*: Az egykori budai domonkos kolostor. Bp., 1976. 15. skk. o.
32 *Marosi E.* 1980. 143. o.
33 *Gervers—Molnár V.*: A középkori Magyarország rotundái. Bp., 1972. 31. skk. o.

lajdonítható a szomolyai templom gyémántmetszéssel díszített kapuja, a varaszói templom ívsoros párkánya;[34] a gyulafehérvári székesegyház ún. fejedelmi kapujának beosztása és felépítése a szász templomokon érvényesül (Holcmány, Felek, Szakadát stb.).[35]

A XIII. század közepe épületszobrászati szempontból meglehetősen szegényes képet mutat. A század első felének főleg a nagy nemzetségi monostorok esetében tervezett monumentális ikonográfiai programjai alig valósulnak meg az építkezések elhúzódásának következtében. A század első felében megfogalmazott jelképes és kevésbé elvont ábrázolások (Krisztus menybemenetele és eljövetele: Agnus Dei, kereszt) gyakran a felismerhetetlenségig deformálódhatnak a falusi mesterek munkáin (Vas, Zala, Erdély). A XIII. századi magánkegyúri alapítások egyik célja a reprezentáció. Ennek legpregnánsabb kifejezői azok a timpanondomborművek, amelyek a templom építtetőjét egy devocionális kompozíció kereteiben jelenítik meg. Ez a jobbára közösségek által emelt falusi templomokból értelemszerűen hiányzik. A század közepének korszerű, a klasszikus gótikus stílust követő alkotásainak plasztikai díszítése mértéktartó.

Falfestészet

A XIII. század közepét igen kevés falfestészeti emlék képviseli. Egy részük hagyományos Maiestas-programot, krisztológiai ciklust ábrázol (Vizsoly, Hidegség). Rossz állapotuk, provinciális színvonaluk a datáláshoz és a stílusösszefüggések megállapításához kevés támpontot nyújt. A falképek másik része bizantinizáló. A veszprémi ún. Gizella-kápolna falképei — az északi fal apostolpárjai és a keleti zárófal Kálváriája — sok restaurálláson estek keresztül. Ezért az utóbbi időkig — amikor is az együttes még restaurátor kezétől érintetlen, maphorionnal fedett fej és zöldes tónussal modellált arc töredékével gazdagodott — a falképek kapcsalatainak kutatásakor csupán az ikonográfiára lehetett hagyatkozni. Ez egyértelműen Bizánc felé vezet. A bizánci impulzussal foglalkozva több ízben megfogalmazódott az az álláspont, hogy Magyarországra velencei közvetítéssel érkezett el a bizánci művészet. Újabban merült fel a veszprémi falképekkel kapcsolatban a Balkán felől érkező keleti hatás gondolata.[36] Tekintetbe véve a szóban forgó korszak politikai és földrajzi viszonyait, elfogadhatjuk ezt a gondolatot. Annál is inkább, mert Veszprém a királyné vára; a kifestés idején a niceai fejedelemségből érkezett Laskaris Máriáé. IV. Béla felesége hozhatott magával bizánci-balkáni, festésben jártas mestereket, hiszen leginkább ők elégíthették ki a keleti festészethez szokott királyné igényeit. Nem kizárt, hogy Veszprém, mint művészeti centrum, bizonyos szerepet vállalt a bizantinizáló irányzat magyarországi népszerűsítésében, bár közvetlen kapcsolatba egy emlékkel se hozható. A jáki templom 1256-os felszenteléséhez kötött ikonszerű Szent György alakja ugyanis a bizánci elemeket a korszak salzburgi-karinthiai emlékeinek nehéz stílusával ötvözi,[37] a lékai

34 *Marosi E.*: 1980. 144. o.
35 *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958. 107. sk. o.
36 *Tóth M.*: Árpád kori falfestészet. Bp., 1974. 73. skk .o.
37 Uo. 78. skk. o.

várkápolna 1260-as évek körüli álló alakját hangsúlyos rajzosság jellemzi,[38] a bényi körtemplom álló apostolainak és a zsámbéki Krisztus-fejnek a bizánci as körön belüli elhelyezése még megoldatlan.

Könyvfestészet

A tatárok 1241. évi pusztításai minden bizonnyal érzékenyen érintették az egyházi intézmények és magánszemélyek könyvtárait, könyvgyűjteményeit. A hiányzó könyveket pótolni kellett. Ennek ellenére, még a XI—XII. századhoz viszonyítva is, meglepően kevés kódex maradt fenn a XII. század közepe tájáról. Ez a megállapítás különösen az aranyozással és festéssel is díszített kódexekre érvényes. Mindössze két olyan kódexünk van, amelynek XIII. század közepi magyarországi használata csaknem biztos. Ezek egyike a wolfenbütteli Psalterium (Herzog-August Bibliothek, Cod. Guelf. Helmst. 52). Festett figurális és ornamentális iniciáléi francia típusú, a délnémet romanika hagyományait is feldolgozó, a szász-thüringiai Zackenstil kezdetének körébe sorolható munkák. A kódexről, nem megalapozatlanul, feltételezik kutatói, hogy esetleg IV. Béla leánya, (Szent) Margit számára készült, vagy neki vásárolták. A reprezentatív kiállítás mellett az is alátámasztja ennek lehetőségét, hogy a magánáhitatot szolgáló psalterium típusa, amibe kötetünk is tartozik, a XIII. század derekán még igen ritka.[39] A domonkos kódex mellett egy ferences Missale (Assisi, Ferences Könyvtár, Cod. 607) képviseli az ismertetett festői irányt. Ez a kódex azonban bejegyzései alapján már magyarországi munka lehet.[40] Liturgikus kódexeink erőteljes délnémet kapcsolatai mellett a francia könyvfestészet magyarországi jelenlétével is számolhatunk. A korszak francia, elsősorban párizsi scriptoriumai egész Európát elárasztották ún. kis bibliáikkal, jogi és teológiai munkáikkal. A hazai könyvtárak elég sok példányukat őrzik, sajnálatunkra egyikben sincs a középkori magyarországi használatot igazoló bejegyzés.

A miniálás, az illuminálás magyarországi történetében a tollrajzos iniciálék sohasem játszottak olyan domináns szerepet, mint a tatárjárást követő fél évszázadban. Ez elsősorban a társadalmi fejlődés olyan szintre jutásának köszönhető, amelyben minden intézkedés írásba foglalása természetes igény, másodsorban az írásbeliség megfelelő intézményeinek tulajdonítható. Az „incipit" iniciálé tollrajzos stílusa alapján a királyi kancelláriában másolhatták Anonymus Gestájának az 1240—50-es évek fordulójára datálható példányát is (Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, Cod. lat. 403).

Ötvösség, kézművesség

A templomi liturgia, továbbá az egyházi és világi személyek reprezentatív, főleg nemesfémből készült használati tárgyai és ékszerei a tatárjárás viszontag-

38 Uo. 76. sk. o.
39 *Csapodi Cs.*: XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben. *Magyar Könyvszemle*, XCI. 1975. 231. skk. o.; *Wehli T.*: A wolfenbütteli zsoltároskönyv könyvfestészeti szempontból. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Bp., 1989. 251. skk. o.
40 *Veszprémy L.*: Egy Árpád-kori ferences kézirat Assisiben. *Ars Hungarica*, XVII. 1989. 1. 90. skk. o.

ságai közepette elkallódtak, vagy a tatárok zsákmányává váltak. A liturgikus tárgyak pusztulásának arányait a földből előkerült bronz körmeneti keresztek imponáló mennyisége jelezheti.[41] A Magyarországon nagy számban előforduló 1250 utáni limoges-i zománclap- és corpustöredékek, s nem utolsósorban a szarvasi kereszt (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár) arra utalnak, hogy a tatárok kivonulása után a bronz körmeneti kereszteket és egyéb liturgukus tárgyakat limoges-i kommerciális darabok importjával pótolták.[42] A limoges-i tárgyak a XIII. század közepén nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában igen elterjedtnek és kedveltnek mondhatók. Importjuk az európai viszonyok között sajátos módon, csak Magyarországon, egy egyszerűbb kivitelezésű helyi produkció kialakulásához vezetett.[43]

A limoges-i tárgyakon és azok magyarországi másolatain kívül sem a tatárjárást megelőző, sem az azt követő évekből nem maradt fenn jelentősebb liturgikus rendeltetésű tárgy. E hiányért bőséges kárpótlást nyújt a világi reprezentációt szolgáló ötvösművek egy csoportja. A kollekció három vagy négy bizánci típusú női koronából áll (ezekből kettő ma a waweli keresztet alkotja, egyet Plockban őriznek, egynek a rajza ismert) és vállcsatok, melltűk tartoznak hozzá. A bizánci jellegű koronák 1200 körül a Hohenstaufok körében kialakult szobrászati stílust ötvözik. A Rajna—Maas-vidéki művészetnek az 1200 körüli évektől folyamatos magyarországi jelenléte, a bizánci női koronák funkciójának ismerete és ebből következően a koronák megfelelő használata a korabeli Európában leginkább a niceai származású Laskaris Mária, és a Bizáncban nevelkedett III. Bélát eszményképének tartó IV. Béla udvarában nyer értelmet, s így készítésük leginkább a magyar királyi udvar környezetében képzelhető el. Ehhez az együtteshez két, ugyancsak a király számára készült kereszt, és végül az V. István sírjában talált, 1270 előtt készült női korona tartozik. A bizánci és Hohenstauf-udvar művészete Magyarországon több évtizedes formálódás eredményeképpen a középkori ötvösség első internacionális stílusát teremtette meg.[44]

Az udvari reprezentáció körébe tartozik IV. Béla aranypecsétje is. E pecsét hátoldalára a III. Béla idejében kialakult típus és a kereszt iránti speciális tisztelet jeleként az ország címere helyett a kettős kereszt került.[45] A hagyományőrzéssel szemben az újítás szándéka ismerhető fel IV. Béla dénárjainak egy csoportján, melyeket pecsétjeinek trónoló királyalakja díszíti.[46] A királyi pénzverő kamara királyi igényt kielégítő alkotása lehet végül a Nyulak-szigeti domonkos apácakolostor pecsétje, melyen Margitot a trónoló Boldogasszonynak ajánlja fel a térdelő királyi pár.

A tatárjárás kétségkívül nem jelentett éles cezurát a magyarországi művészet történetében. Bizonyos mozgást, változást azonban eredményezett. Szembetűnő az elszakadás a távolabbi művészeti centrumoktól, s helyettük egyrészt a század első fele hazai hagyományainak konzerválása, másrészt e hagyományoknak a szomszédos területek felől érkező hatásokkal történő megújítása. Az is észrevehető, hogy az építészet és a képzőművészet egyes műfajainak ori-

41 *Lovag Zs.:* A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon. Bp., 1979. 5. sk. o.
42 *Kovács E.:* Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp., 1968. 14. o.
43 Uo. 32. o.
44 *Kovács E.:* Árpádkori ötvösség. Bp., 1974. 25. skk. o.
45 Uo. 37. sk. o.
46 *Huszár L.:* The Art of Coinage in Hungary. Bp., 1963. 11. o.

entációja és mozgása nem egyirányú. A korábbiaknál nagyobb szerepet játszanak egy-egy terület, vagy műfaj kialakulásában a lokális centrumok. S végül, mind mennyiség, mind minőség szempontjából figyelemre méltó a királyi udvar művészete.

Tünde Wehli

THE STATE OF THE HUNGARIAN ART IN THE TIME OF THE MONGOL INVASION

Summary

The Mongol Invasion was the cause of desolation among the treasures of architecture and arts in Hungary. So far as the restaurations and replacements are concerned after the withdrawal of the Mongols, the history of arts goes from one extreme to the other. On the one hand some experts argue that the dynamical reconstructions resulted in quantitative growth and stylistic renewal, on the other hand some say that they could aim only at quick and improvised replacements and restaurations. This study states that both attitudes hold particular elements of truth but they are equally schematic. There are different tendencies in the branches of art after 1241 which in most cases are influenced less by the royal intentions than by the contemporary social-political changes. This is why there can be observed modern and traditional styles in different branches of art simultaneously, the appearance of the secular culture and the settling of the Hungarian arts in that of the neighbouring countries, and the parallel development with them.

Tünde Wehli

L'ÉTAT DES ARTS EN HONGRIE À L'ÉPOQUE DE L'INVASION TARTARE

Résumé

L'invasion tartare devait faire une grande destruction des monuments d'art et d'architecture en Hongrie. Dans la littérature d'histoire de l'arts l'appréciation des restaurations et des remplacements effectués après la sortie des Tartares hésite entre deux extrémités, notamment: la restauration verveuse aurait abouti à un accroissement quantitatif, à un renouvellement stylistique, ou, au contraire, la restauration aurait visé seulement de remplacer et de réédifier rapidement les trous, de combler les vides. Cette étude constate que dans les deux opinions il y a de la vérité, mais elles sont schématiques. Après 1241 dans certains genres de l'art de différentes tendences se font valoir, et, souvent, ce ne sont pas les conséquences de l'intention royale, mais celles des changements sociaux et politiques de l'époque. Il s'ensuit de là par exemple que certains genres sont caractérisés par un style moderne ou conservateur, d'où résulte également l'apparition de la culture laïque et l'intégration de l'art hongrois aux arts des pays voisins et le développement parallèle de l'art hongrois avec les arts des pays voisins.

Tünde Wehli

DIE LAGE DER UNGARISCHEN KUNST IN DEN JAHREN UM DEN MONGOLENEINFALL

Resümee

Der Mongoleneinfall muß an Ungarns architektonischen und anderen Kunstdenkmälern schwere Verwüstungen angerichtet haben. Die Beurteilungen der Wiederherstellungen und Ersetzungen nach dem Auszug der Mongolen schwanken in der kunsthistorischen Literatur zwischen zwei Extremen. Der einen Meinung nach führte die schwungvolle Wiederherstellung zu einer quantitativen Zunahme und einer Erneuerung im Stil, der anderen Meinung nach verfolgte sie nur das Ziel, die Verluste und Schäden schnell und flüchtig zu ersetzen. In dieser Studie wird behauptet, daß beide Meinungen zwar Teilwahrheiten enthalten, jedoch schematisch sind. Nach 1242 setzten sich verschiedene Tendenzen in den einzelnen Gattungen der Kunst durch, und diese waren häufig weniger die Folgen der königlichen Intention als vielmehr die der zeitgenössischen gesellschaftlichen und politischen Veränderungen. Diesen ist es u. a. zuzuschreiben, ob der modernere oder konservativere Stil in der einen oder anderen Gattung zur Geltung kam, ferner, daß die säkulare Kunst erschien, und nicht zuletzt, daß die ungarische Kunst in die der Nachbarländer integriert wurde und sich mit deren Kunst parallel entwickelte.

Тюнде Вели

СОСТОЯНИЕ ВЕНГЕРСКОГО ИСКУССТВА В ГОДЫ, СОПРИКАСАВШИЕСЯ С ТАТАРСКИМ НАШЕСТВИЕМ

Резюме

Татарское нашествие, очевидно, произвело основательные разрушения памятников архитектуры и искусства Венгрии. Оценка восстановления и восполнения их после ухода татар колеблется между двумя крайностями, согласно чему: энергичное восстановление разрушенного привело к количественному росту, к обновлению стилей и, согласно другому взгляду, восстановление преследовало лишь поспешное, быстрое восполнение разрушений и потерь. В настоящем исследовании автор констатирует, что оба мнения содержат отчасти правду, но лишь схематично. После 1241 года в отдельных жанрах искусства осуществляются различные тенденции, и они зачастую являются не столько следствием королевского намерения, а скорее последствиями общественно-политических исменений того времени. Этим можно объяснить в числе прочего успех более прогрессивного или более консервативного стиля, выход его на арену мировой культуры, и не в последнюю очередь вкрапление венгерского искусства в искусство соседних стрна и параллельное с ними развитие.

ZSOLDOS ATTILA

A KIRÁLYI VÁRSZERVEZET ÉS A TATÁRJÁRÁS

1241. április 11-én a VI. Béla király által vezetett magyar sereg súlyos vereséget szenvedett a Sajó melletti Muhinál a tatároktól. A csatavesztés nagyszámú áldozatot követelt: emberei súlyos — később halálosnak bizonyult — sebbel menekítették el a király öccsét, Kálmán szlavóniai herceget, a csatában, illetve az azt követő fejvesztett menekülés közben halálát lelte az ország egyházi és világi méltóságainak egész sora, nem is beszélve magának a seregnek és az azt követő szolgaszemélyzetnek a veszteségeiről. A király csak nagy nehézségek árán, hívei ismételt önfeláldozásának köszönhetően menekülhetett el a csatatérről. Nem kevésbé voltak súlyosak a muhi csata későbbi következményei sem: az ország nagyobb része közel egy évre tatár megszállás alá került, de a királyi családot üldöző, iletve az átvonuló tatár seregek pusztításait az ország szinte minden vidéke megsínylette.

A vereség valóban sokkoló hatású lehetett a készülődő tatár támadás hírét félvállról vevő, az összecsapás elé túltengő önbizalommal tekintő[1] magyar közvélemény számára. Az Árpád-kori magyar történelem e kétségkívül jelentős katonai kudarcának okait már a kortársak is elkezdték kutatni. Rogerius váradi kanonok, aki a tatárjárás eseményeinek átélője, pusztításainak túlélője volt, Siralmas énekében a „magyarok és a király gyűlölködéseire" vezette vissza a katasztrófa okait. Éleslátását, történetírói képességeit mi sem mutatja meggyőzőbben, mint az, hogy az általa felvetett kérdések (magyar—kun ellentétek, a II. Endre híveit sújtó megtorlás, birtokvisszavételi politika, archaikus hatalomgyakorlási szokások megváltoztatása) többségét — kisebb vagy nagyobb mértékben — a modern szakirodalom is számon tartja a katonai vereséghez vezető okok között. A tudományos igényű magyar történetírás ugyanakkor más szempontokat is vizsgálata tárgyává tett e kérdéssel kapcsolatban. Voltak, akik a tatárok nyomasztó túlerejével magyarázták az 1241-ben történteket,[2] mások IV. Béla — egyébként tagadhatatlan — katonai tehetségtelenségét kárhoztatták.[3] Molnár József alapvető tanulmányában a tatároktól elszenvedett vereség legfőbb katonai okaként „a magyar hadszervezet átmeneti jellegét" jelölte meg. Megállapításai szerint az ország hadszervezete a XIII. század közepén, a tatárjárás időpontjában éppen átalakulóban volt: a XII. század közepén még virágzó királyi vármegyerendszer — mely az ún. megyei csapatok révén a magyar hadszervezet alapjául szolgált — a század végén megindúló, majd a XIII. század első harmadában megsokasodó birtokadományozások következtében bomlásnak indult, s ugyanakkor a későbbiekben majd a helyébe lépő, a magánúri nagybirtokok önálló seregtesteiből felépülő haderő kifejlődésének kezdeti szakaszánál tartott. Az előbbi már nem, az utóbbi még nem volt képes sikerrel felvenni a harcot a tatárokkal.[4] Ez a vélemény kedvező fogadtatásra talált a szakirodalomban; lényegét tekintve ma is uralkodó felfogásnak számít. Erre az álláspontra helyezkedtek a tatárjárás témáját érin-

1 Ilyen értelemben nyilatkozik a tatárjárás eseményeit elbeszélő mindkét bővebb terjedelmű forrás, 1. *Rogerius* 14., 28. c. (*SRH* II. 560—61., 569—70. o.); *Spalatói Tamás* 36. c. (*Gombos* III. 2232—33. o.)
2 L. pl. *Olchváry 1902.* 414. o.
3 L. pl. *Zichy 1934.* 49—50. o. — Árnyaltabban fogalmaz Hóman (*Hóman-Szekfű* I. 543. o.)
4 *Molnár 1959.* 222., 237. o.

tő legújabb összefoglalások is.[5] Mivel a tatár támadás elleni védekezés kudarcának eme közkeletű magyarázatában központi helyet foglal el a királyi megye — pontosabban a királyi várszervezet[6] — XIII. század közepi állapota feltétlenül indokoltnak tűnik a tatárjárás és a királyi várszervezet története közötti kapcsolatok néhány kérdésének végiggondolását. Az alábbiakban három nagyobb téma kifejtésére vállalkozunk. Megvizsgáljuk a megyei csapatok, s ezzel összefüggésben a királyi várszervezet tatárjárás-korabeli állapotának, s különösképpen katonai teljesítőképességének alakulását. Forrásaink által nyújtott lehetőségeinkhez mérten megrajzoljuk a várszervezet népeinek részvételét a tatárjárás harcaiban. Végezetül megkíséreljük megvonni a királyi várszervezet szemszögéből a tatárjárás mérlegét.

*

Az Árpád-kori magyar államszervezet szerkezetére hosszú időn át döntő befolyással volt az a tény, hogy a király volt az ország legnagyobb földbirtokosa. A királyi birtokok két alapvető típusa, az udvari és a várszervezet közül az utóbbi a helyi igazgatásban is szerephez jutott: az ún. királyi vármegyéket, ill. a királyi várszerkezeteket szoros szálak fűzték egymáshoz. Kormányzattörténeti szempontból nem annyira a királyi vármegye és a királyi várszervezet területi egybeesésének határozott tendenciája a figyelemre méltó: ez az egybeesés, mint az köztudomású, korántsem volt kizárólagos, számos várszervezetnek voltak más, esetleg kifejezetten távoli vármegyében földjei, ill. népei. Jóval jelentősebbnek ítéljük a királyi vármegye és a királyi várszervezet közötti szervezeti kapcsolatokat. A királyi vármegye ugyanis nem kizárólag attól „királyi", hogy területének túlnyomó része királyi birtok (ide értve a vár- és udvari szervezet földjein kívül a királyi család egyes tagjainak eltartására rendelt birtoktesteket is). A vármegye „királyi" jellegének kialakításában és megtartásában el nem hanyagolható jelentőségű az a jellegzetesség, hogy a hatalmat helyi szinten gyakorló, a közfunkciókat ellátó vármegyei szervezet a király személyéhez, illetve méltóságához kapcsolódott: a megyésispánok a mindenkori király mindenkori személyes híveiből, bizalmasaiból kerültek ki, míg a megyei igazgatás kisebb tisztségeit jórészt a királytól *propriusi* függésben lévő várjobbágyok látták el. Ennek köszönhetően, bár a királyi vármegye és a királyi várszervezet két határozottan különböző intézmény — lévén előbbi a magyar helyi igazgatás birtoktípusoktól független alapegysége, utóbbi pedig éppen ellenkezőleg, maga is királyi birtoktípus — a kettő kapcsolatának pontos feltárása, a kora Árpád-kori vármegye feltételezett „dualizmusának" elutasítása jó száz éve heves viták tárgya volt. Jóllehet ma már a szakirodalom elveti a „politikai" és a „katonai" megye egykor hangoztatott párhuzamos létének a gondolatát, a kérdés némely vonatkozása ma sem mondható megnyugtatóan tisztázottnak. Elég talán a vármegyéhez nem kapcsolódó Szolgagyőr-típusú várszervezetekkel kapcsolatos kérdéseket megemlíteni. A királyi vármegye és a királyi várszervezet kapcsolatának vizsgálata egy további, témánkhoz a legszorosabban illeszkedő hadtörténeti kérdést is felvet, nevezetesen az úgynevezett megyei csapatok ügyét.

5 *MT* I/2. 1431. o. *(Kristó Gy.); MHt* I. 41. o.*(Borosy A.); Kristó 1986.* 207. o.
6 A különbségtétel okára és jelentőségére az alábbiakban visszatérünk.

Történetírásunk hagyományos és általánosan elfogadott előadása szerint a tatárjárás előtti magyar hadsereg alapját a királyi vármegye hadakozói adták. Közismertek azok a XI—XII. századi eseményeket elbeszélő forráshelyek, amelyek e felfogás igazát bizonyítják. Az 1071-ben Nándorfehérvárt ostromló magyar sereg egységei közül külön is megemlítik a Jan ispán által vezetett soproniak csapatát *(agmina Suproniensium)*. Az 1074. évi kemeji csatában Géza herceget „három vár csapatai" *(tribus agminibus castrorum)* hagyták magára átállván Salamon király oldalára, míg a mogyoródi csata leírása Géza és László hercegek seregében a bihari és a nyitrai *(Bihoriensi agmine, Nitriensi agmine)*, Salamon oldalán pedig a bácsi csapatot *(Bachienses)* nevezik meg.[7] Joannész Kinnamosznak az 1167. évi magyar—bizánci háborúra vonatkozó tudósítása a vármegyei csapatok létszámára is felvilágosítást nyújtó adatokat tartalmaz. E szerint a 37 vezér által irányított sereg összlétszáma 15 ezer főt tett ki. Kinnamosz híradását összekapcsolva a XII. századi Magyarország vármegyéinek, illetve ispánságainak több, egymástól független forrás által 70 körülire tett, valamint az 1152. évi halicsi hadjáratban harcoló magyar csapatoknak az orosz krónikákban 73-ban megadott számával, lehetőség nyílt az egyes királyi vármegyék által kiállított csapatok létszámának meghatározására. Az 1167-ben szereplő magyar sereg ugyanis alighanem a teljes haderő feléből állt (36 megyei csapat és a „királyi dandár"), s ha ennek létszáma 15 ezer, akkor egy vármegyére 300—400 főnyi katonaság jut.[8]

Régebbi történetírásunk túlnyomó része ennek a 300—400 fős kontingensnek a tagjait a várjobbágyokkal azonosította, bár néhányan a várnépek hadi szerepével is számoltak. Molnár József gondos adatgyűjtésen alapuló tanulmánya[9] óta aligha vonható kétségbe a várnépek bizonyos fokú részvétele a különböző hadjáratokban. Az újabb szakirodalomban a várnépek hadakozásának kérdésében kibontakozott vita sem ennek tényét érinti, hanem a várnépek katonáskodásának elsődleges vagy járulékos, másodlagos jellege körül forog, s mint ilyen, a XI—XII. századi hadtörténet problémáit feszegeti. Mint látni fogjuk, a vita mégis lényeges ponton kapcsolódik a tatárjárás korát közvetlenül megelőző fél évszázad hadszervezeti kérdéseihez.

A vita egyik résztvevője, Borosy András véleménye szerint a várnépek alapvetően termelő tevékenységgel foglalkozó, a várszervezetet eltartó szolgálóréteg tagjai voltak, s csak egy részük tartozott rendszeres hadakozással szolgálni. A hadakozó *castrenses* külön falvakban laktak, és a „hadakozás mestersége apáról fúra szállott közöttük".[10] Ezzel szemben Kristó Gyula[11] a várnépekben látja azt a réteget, mely a megyei csapatok, s így a királyi haderő gerincét képezte. Érvelésében központi helyet foglal el az a nagyon is megfontolandó megállapítás, hogy a királyi várszervezet keretei között viszonylag kis számú várjobbágyság élt, s következésképpen a megyei haderő zömét csak a várnépek adhatták. Álláspontja szerint a *castrenses* eredendően a királyi várszervezet hadakozó népei közé tartoztak, s csak másodlagosan, a XII. század második felét követően térhettek át a termelő, illetve egyéb, a várszervezet mű-

7 *SRH* I. 371., 384., 389., 390. o.
8 Kinnamosz szövege *Moravcsik 1984.* 242. o.; a vármegyék számára utaló források *Gombos* III. 7167. o., *Hrbek 1955.* 208. o., *Forster 1900.* 140. o.; az 1152. évi hadjáratra l. *Hodinka 1916.* 172—73. o.
9 *Molnár 1959.*
10 *Borosy 1983.* 20. o.
11 *Kristó 1976.* 24., *Kristó 1988.* 160—61. o.

ködtetéséhez szükséges, de nem kifejezetten katonai tevékenységre. A kérdést eldöntő forráshelyként idézi Szent István I. törvényének azon cikkelyét, amely úgy rendelkezik, hogy a vasárnapi munkán rajtakapott személytől büntetésképpen elvett ökröt át kell adni a várnépeknek elfogyasztásra.[12] Kristó magyarázata szerint, ha a várnépek a törvény keletkezésének idejében (agrár) termelő tevékenységet folytattak volna, úgy igásállatként jobban hasznosíthatták volna az elkobzott ökröt, s annak élelemként való felhasználása a várnépek nem termelő, katonáskodó jellege mellett bizonyít.

Kristó Gyula érvelését — bár maradéktalanul osztjuk véleményét a várjobbágyok viszonylag alacsony, a megyei csapatokkal kapcsolatban felmerülő 300—400 főt távolról sem megközelítő számáról — nem tartjuk meggyőzőnek. Mindenekelőtt az idézett törvényszöveg nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a várnépek (agrár) termeléssel foglalkoztak akár a saját, akár a vár ekéjével és ökreivel. Kristó helyesen mutat rá arra, hogy az ökrök — az elkobzottak is — elsődlegesen igásállatként szolgáltak, amelyeknek elfogyasztására az állat eredeti tulajdonosa legfeljebb végszükség esetén kényszerülhetett, hiszen az igaerő felélése a termelés folyamatosságát veszélyeztette volna. A mástól, büntetésképpen elkobzott ökör elfogyasztása azonban nyilvánvalóan nem járt ilyen következményekkel, nem érintette a *castrenses* gazdaságának igaerejét, legfeljebb étrendjét tette, alkalomszerűen, gazdagabbá. Más megfontolások is a várnépek eredendően termelő tevékenysége mellett szólnak. Feltételezve, de meg nem engedve, hogy a várnépek a XI—XII. században kizárólag, de legalábbis túlnyomórészt katonáskodtak, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben a korabeli magyar társadalom mely rétegében kell keresnünk a várszervezet fenntartóit. A várakat fel kellett építeni, a megépülteket karban kellett tartani, megfelelő fegyver- és élelmiszerkészlettel kellett ellátni. Azoknak a várszervezeteknek az esetében, amelyek egy-egy királyi vármegyével voltak területi és szervezeti összefüggésben, ez a kérdés megfelelhető lenne annak feltételezésével, hogy a várszervezet részesült a királyi megye területén élő, de a várszervezettől független királyi népek szolgáltatásaiból. Ez a megoldási kísérlet sem adna azonban megnyugtató magyarázatot a királyi vármegye hátterére nem támaszkodó Szolgagyőr-típusú várszervezetek fenntartásának problémájára, jóllehet ez annál is inkább megkerülhetetlen kérdés, mert ezeknek a várszervezeteknek a létével a kutatás már a XI—XII. században számol.[13] A várnépek alapvetően katonai jellegű eredeti szolgálatának feltételezése ellen szól Anonymus 21. caputja is, amely határozottan megkülönbözteti a várnak szolgáló várnépeket *(seruientes qui nunc civiles vocantur)* és a vár őrizetére rendelt hadakozókat *(milites)*.[14] Igaz ugyan, hogy a Névtelen tudósítását legfeljebb a XIII. század első évtizedeire vonatkozóan tarthatjuk hitelt érdemlőnek, mégis, a várhoz tartozó népek hadakozás szerint való megkülönböztetésének a honfoglalás — azaz Anonymus koncepciója szerint a várszervezetek létrehozásának — korába való visszavetítése félreérthetetlenül jelzi, hogy a XII—XIII. század fordulója táján nem volt hagyománya, vagy emlékezete annak, hogy a várnépek valaha is elsősorban hadakozók lettek volna. Ez pedig aligha képzelhető el abban az esetben, ha még a XII. század közepén — a vár-

12 István I. 8. (*Závodszky 1904.* 144. o.)
13 *Györffy 1977.* 329. o., *Kristó 1988.* 352—54. o.
14 *Anonymus* 21. c. (*SRH* I. 62. o.)

megyei csapatok létszámáról árulkodó források idejében — a várnépek tömegesen megjelentek volna a királyi hadban.

Az elmondottak semmi esetre sem jelentik a várnépbeliek hadakozásának teljes és kategorikus tagadását. Megítélésünk szerint azonban a várnép már a várszervezet létrehozásának idejétől kezdve annak ellátására rendelt szolgáltatónép-fajta volt, amelyet a várszervezet kötelékén belül ellátott speciális feladatok tagoltak csoportokra. Ennek megfelelően, amikor forrásaink egy várnépbelit pusztán a *castrensis (civilis)* néven emlegetnek, nem adnak teljes felvilágosítást az illetőnek a várszervezetben betöltött szerepéről. Az említett terminusok tudniillik csak a kérdéses személynek a várszervezet hierarchiájában — ha úgy tetszik, vertikális keresztmetszetében — elfoglalt helyét világítják meg, de homályban hagyják azt, hogy a várnépi státuson belül — a horizontális tagolódásban — milyen feladatot lát el. Erre a kérdésre azok az említések adnak választ, amelyek egy vár halászairól, szőlőműveseiről vagy éppen hadakozó várnépeiről beszélnek. Azaz a hadakozó *castrensis* számára a katonáskodás éppen olyan speciális szolgáltatásfajta volt, mint más várnépbeli csoportok számára a kenyérsütés, a hídőrzés, vagy bármely más feladat. A hivatásszerűen és rendszeresen hadba vonuló várnépbeliek tehát a *castrenses* egyik csoportját alkották, s indokolatlan a katonáskodást mint kötelezettséget kiterjeszteni a *castrenses* rétegének egészére.

A vármegyei csapatokra vonatkozóan megfontolást érdemlő szempont az is, hogy a külországokba vezetett támadó hadjáratokat megörökítő forrásokból kiszámított 300—400 főnyi kontingenst bajosan lehetne az egyes vármegyék által kiállítható haderő maximumának gondolni. Ellenkező esetben ugyanis — pl. az 1152. évi halicsi hadjárat alkalmával, amelyben az ismert gondolatmenet szerint valamennyi megyei csapat részt vett — fel kellene tételeznünk, hogy az országon belül nem maradtak hivatásszerűen, vagy rendszeresen hadakozók az ispánsági várak őrzésére, az utak vigyázására, a belső rend fenntartására, a hadjárat helyétől távol eső határok biztosítására. Ez nyilvánvaló képtelenség, következésképpen a királyi vármegyék csapataiban rendszeresen — de nem feltétlenül egy időben — katonáskodó harcosok létszáma akár jelentős mértékben is meghaladhatta a szakirodalom által emlegetett 300—400 főt. Ez olyan nagy számot jelent, amelynek kiállítására még az ereje teljében lévő királyi várszervezet — akár valamennyi várnépbeli hadba vonulása mellett — sem lehetett képes. Változatlanul megválaszolatlan tehát a kérdés: kik biztosították a vármegyei csapatok jelentősnek mondható létszámát?

A válasz a királyi várszervezet keretein kívül keresendő, nevezetesen annak a felismerésében, hogy a királyi vármegye csapata nem azonos a megye királyi várszervezete által kiállított katonai kontingenssel, az utóbbi az előbbinek csupán része.[15] A várjobbágyokon és a hadakozással szolgáló várnépeken kívül további, a királyi várszervezeten kívül álló katonáskodó elemek jelenlétével is számolnunk kell a megyei csapatokban.

Mielőtt ezeket a különböző hadakozó csoportokat számba vennénk, célszerű elkülöníteni azokat, amelyeknek a vármegyei haderőben való megjelenése nem valószínűsíthető. Ezek közé soroljuk mindenekelőtt az egyházak hadakozó népeit az egyházi birtokoknak és népeknek a megyei igazgatás szervezeté-

15 Itt és az alább elmondottak magától értetődően nem vonatkoznak a Szolgagyőr-típusú várszervezetekre.

től az egyház immunitása révén megvalósuló nagyfokú függetlensége, hangsúlyos elkülönülése miatt. Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy pl. a szentmártonhegyi apátság különböző megyékben élő hadakozó jobbágyai — noha ugyanazon *familia ecclesiastica* tagjai — egymástól függetlenül, a megyék szervezetében vonuljanak hadba. Hasonlóképpen eleve kizárhatjuk a megyei haderő tagjai közül a vármegyerendszertől független szervezetben élő hadakozókat: a lovagrendeket (amelyeket egyházi jellegük miatt az előző csoporthoz is szoros szálak kapcsolnak), valamint az etnikai különkormányzatok csapatait. Ez utóbbiak között tarthatjuk számon a tatárjárás előtti időkben a székelyeket, a szepesi és erdélyi szászokat, a főként a XII. században emlegetett magyarországi mohamedánokat, továbbá a nádori méltósághoz való kapcsolódásuk miatt a besenyőket.

A királyi vármegye — egyszersmind a területén működő várszervezet — élén álló ispán az esetek túlnyomó többségében a nagybirtokos világi előkelők közül került ki. Ezek katonaállítási kötelezettségéről már a XI. századból vannak adataink.[16] Kézenfekvő arra gondolni, hogy a megyésispáni tisztet viselő nagybirtokosok fegyveres kísérete nem különült el a megyei csapattól, hanem annak részeként szerepelt. A világi nagybirtoknak a XI—XII. században megfigyelhető fokozatos, majd a XIII. században felgyorsuló előretörése, a magánúri kíséret archaikus formáit felváltó familiaritás megjelenése és megszilárdulása valószínűsíti, hogy a megyei csapatoknak ez a komponense létszámban és katonai erőben mind jelentősebbé vált. Ez a hagyományos megyei haderő keretein belül lejátszódó folyamat döntő jelentőségű lehetett az új, a magánúri bandériumokon alapuló hadszervezeti rendszer megalapozása tekintetében.

Kérdéses, hogy a királyi vármegye csapatához tartoznak-e szervezetileg a megye területén élő, a királyi várszervezethez azonban nem tartozó királyi népek katonáskodó elemei. Erre vonatkozóan tanulságos az udvarnok ispánok fiainak *(filii comitum udvarnicorum)* hadba vonulásának szabályozása. 1282-ben Máté nádor előtt az udvarnok ispánok fiai olyan panasszal éltek, hogy noha „régi és bevett szabadságuk szerint" *(iuxta antiquam et approbatam libertatem eorum)* a királyi zászló alatt lennének kötelesek hadakozni, miként a királyi serviensek *(tamquam regales servientes)*, mégis, V. István halála után csorbultak kiváltságaik, és kérik azok helyreállítását. A nádor elismerve a panasz jogosságát elrendelte, hogy az udvarnok ispánok fiainak hadakozása „István király ... rendelése szerint" *(iuxta ordinacionem ... regis Stephani)*[17] történjen. Jóllehet az előkelő udvarnokok „régi szabadságukra" hivatkoztak, azt mégsem vezethetjük vissza a XIII. század elejénél korábbi időkre. Egyrészt ugyanis a *„sub vexillo regio"* történő hadakozás az említett esetben kifejezetten a királyi serviensek rétegére való hivatkozással fordul elő, már pedig a *serviens regis* elnevezés és az azt hordozó társadalmi réteg éppen a XIII. század elején jelent meg.[18] Ezt megelőzően az udvarnok ispánok fiai — nem lévén királyi serviensi réteg — aligha katonáskodhattak a királyi serviensek módjára. Jóval valószínűbb, hogy az 1282-ben felemlegetett „régi és bevett szabadság" a III. Béla király egyik oklevelében szereplő „szabad udvarnokok

16 Kálmán I. 40. (*Závodszky 1904.* 188. o.)
17 *AUO* IV. 243. o.
18 *Bolla 1983.* 61—64. o.

szabadságával" *(libertas liberorum udvornicorum)* lehet azonos,[19] amelynek konkrét tartalmáról nincsenek ugyan ismereteink, maga az említés azonban megengedi annak a lehetőségnek a kizárását, hogy az esetlegesen 1186 körül ténylegesen létező kiváltságot csak utólag értelmezték a királyi serviensi réteg katonáskodási gyakorlatára való hivatkozással. Másrészt pedig az udvarnok ispánok fiait megillető „régi szabadságnak" ahhoz az V. István királyhoz kötése, akinek az udvarnokokkal kapcsolatos intézkedéseiről viszonylag pontos információink vannak,[20] arra enged következtetni, hogy István említett *ordinatió*ja nem egy régi joggyakorlat megállapítása és írásba foglalása volt, hanem — a középkor jogelveinek megfelelően — újonnan hozott intézkedés régi jogszokásként való feltüntetése. Az elmondottak alapján úgy véljük, nincs akadálya annak a feltételezésnek, hogy a várszervezethez nem tartozó királyi népek hadakozói nem a királyi zászló alatt, hanem a vármegye csapatában vonultak hadba.

Az eddig számba vett, különböző katonáskodó rétegek (várjobbágyok, hadakozó várnépek, valamint az egyéb királyi népek katonáskodói és a mindenkori megyésispán magánúri kísérete) azonban, még együttesen is, aligha lehettek elegendően a vármegyei csapatok nagy létszámú fegyveres erejének kiállítására. A vármegyei csapatok összetételének vizsgálata során indokolt tehát egy olyan társadalmi csoportnak is a kutatás körébe vonása, amellyel a szakirodalom nagy része mindeddig nem számolt. Ez a közszabadok rétege.

Az Árpád-kori közszabadok katonáskodási kötelezettségét a magyar történetírás egyöntetűen és egyértelműen megállapította. Mellőzve ezúttal a XI. századi törvényekben szereplő *miles*ekre vonatkozó ismereteink tárgyunktól messzire vezető elemzését, a közszabadok hadakozását érintő kérdések vizsgálatát kezdjük Kálmán királynak a szabadok dénárairól rendelkező törvényével. A törvény az addig minden *liber*től szedett adót eltörölte, majd megállapította azokat a *liber*-kategóriákat, amelyek — az általános szabályozás ellenére — a továbbiakban is kötelesek fizetni a nyolcdénáros adót. Az adófizetésre kötelezett, illetve az attól mentesített *liber*ek közötti különbségtétel alapja annak figyelembe vétele volt, hogy a *liber* saját földjén él-e, van-e önálló egzisztenciája, vagy sem. A törvény az önálló (föld)tulajdonnal rendelkező *liber*eket mentette fel az adófizetési kötelezettség alól, míg a más földjén élő — jogállás szerint egymástól különböző — *liber*ek adózását részletesen szabályozta. Kálmán törvényét a kutatás teljes joggal hozta kapcsolatba egy feltételezett hadszervezeti reformmal. A törvény katonai szempontokat figyelembe vevő jellegét minden kétséget kizáróan igazolja a várnépek közé telepedett közszabad *hospes*ek katonáskodásának rendezése: a *hospes*eknek ugyanis vagy fizetniük kellett a nyolc dénáros adót, vagy vagyonuk fele arányában részt kellett vállalniuk a várnépek katonai kötelezettségeiből. Mivel a törvény a katonai szolgálat vállalásához köt kedvezményt — csak a vagyon fele, s nem egésze a szolgálatvállalás alapja —, nyilvánvaló, hogy a törvényhozói szándék az utóbbi, a *hospes*ek katonáskodását jelentő változatot kívánta ösztönözni.[21]

19 1186: *AUO* VI. 164. o., v. ö.: 1186: *HO* VI. 4. o.

20 L. pl. 1272: *AUO* VIII. 402. o., v. ö. még *Pauler 1899.* II. 300. o.

21 A szabadok dénárainak és a hadszervezeti reformnak az összefüggésére legújabban *Bolla 1983.* 46—49., 59—60. o., *Kristó 1986.* 196—97. o. — Kálmán törvényének szövege *Závodszky 1904.* 187—88. és 189. o. A hospeseket érintő rész: „Si quis hospitum accola terram civium cohabitat, aut iuxta medietatem substancie civilium expendicionem facitat, aut VIII denarios solvat." — *Závodszky 1904.* 187—88. o. — Az idézet törvényhely nem alkalmas a várnépek általános jellegű hadakozásának bizonyítására, vonatkozhat ugyanis a hadakozással szolgáló várnépbeliekre.

Arra vonatkozóan, hogy a törvény szabályozása által érintett *hospes*ek eredetileg a megyésispánnal, azaz a megyei csapattal vonultak hadba, perdöntő adattal rendelkezünk a tatárjárást közvetlenül megelőző időből. E szerint a trencséni vár zamari *hospes*eit három várjobbágy azzal vádolta, hogy a vár szállásadó várjobbágyai közé tartoznak. A zamariak viszont közszabadnak és *hospes*nek *(homines libere condicionis et hospites)* mondták magukat. Az eljárás során Lodomér trencséni ispán is megerősítette a zamariak állítását, s hozzátette, csak azzal a szolgálattal tartoznak, hogy hadjárat esetén a *hospes*ek hat *mansió*nként egy jól felfegyverzett katonát kötelesek adni a trencséni ispán csapatába.[22] Hasonló gyakorlatot szüntethetett meg IV. Béla akkor, amikor a somogyi ispánt eltiltotta attól, hogy a berényi *hospes*eket katonáskodásra kényszerítse.[23] A *hospes*települések XIII. század közepi kiváltságleveleinek többsége már a berényiek esetében érvényesülő elv szerint fogalmazódott meg: rendszeresnek mondható a privilegiumokban az a rendelkezés, mely a közösség által kiállított fegyvereseket a királyi zászló alá *(sub vexillo regio)* rendeli, kiszakítva őket a vármegyei csapat hadszervezeti rendjéből.[24] A XI—XII. századra vonatkozóan tehát nagy biztonsággal megállapítható a külön katonai jellegű kiváltsággal nem rendelkező *hospes*közösségek által felszerelt katonák megjelenése a vármegyei csapatokban.

A közszabadok másik, önálló tulajdonnal rendelkező, és ennek alapján a nyolcdénáros adó fizetése alól mentesülő csoportjának XII. századi hadakozásáról igen kevés pozitív adattal rendelkezünk. Mindenesetre indokoltnak mondható a szakirodalomnak az az állásfoglalása, mely a Freisingi Ottó püspök által a XII. század közepén kollektív katonaállítási gyakorlattal jellemzett „parasztok" *(coloni)* csoportját a szegényebb sorsú, de még önálló közszabad réteggel azonosítja.[25] Ennek figyelembevételével a jómódú birtokos közszabadok katonáskodása még inkább kézenfekvő, még abban az esetben is, ha részletes ismereteink nincsenek erre vonatkozóan. A vagyonos közszabadoknak az elszegényedő, fokozatosan lesüllyedő közszabadoktól való, a jogállás tekintetében is megmutatkozó elkülönülési folyamatát társadalomtörténetírásunk már feltárta.[26] A jómódú közszabadok, valamint a hozzájuk hasonló helyzetet királyi kiváltsággal elnyerők elnevezésére a XIII. század elején jelent meg a királyi serviens *(serviens regis)* elnevezés. A királyi serviensszé fogadó oklevelek tartalmazzák a XII. századi közszabaddá tevő felszabadító privilegiumok kiváltságait, ugyanakkor egy lényeges többletet is, nevezetesen magát, a királyi serviensszé fogadás aktusát. Ezen a módon egy új jogállás jelent meg az Árpád-kori magyar társadalomban, a királyi servienseké.[27] Az alapvetően társadalomtörténeti folyamat igen fontos hadtörténeti következményekkel is együtt járt. Ezek minél pontosabb felméréséhez elengedhetetlen, hogy előbb számbavegyük a királyi serviensi jogállásra jellemző katonáskodási jogokat és kötelezettségeket.

22 1241: a zamariak „de sex mansionibus unum militem armis bellicis optime preparatum cum comite de Trinchin in exercitum, cum expedierit, mittere tenentur" — *CDES* II. 62—63. o.
23 1264: a berényieket „ultra voluntatem eorum per comitem ad exercitum ire non cogantur, nisi in exercitu regis sub vexillo suo, vel ex mandato eiusdem speciali" — *ÁUO* XI. 533.
24 Az ide vonható adatok többségét idézi és — más szempontból — elemzi *Mályusz 1942.* 292—93. o.
25 Freisingi Ottó szövege *Gombos* III. 1767. o., v. ö.: *Bolla* 1983. 60. o., *Kristó* 1986. 199—200. o.
26 *Bolla 1983.* 61—67. o.
27 *Bolla 1983.* 64. 1. — A XII. századi szolgafelszabadítási típusokról uo. 54—58. o.

A királyi serviensek helyzetének rendezésére vállalkozó 1222. évi Aranybulla 7. cikkelyében foglaltak a királyi servienseknek a külországokba vezetett hadjáratokban való részvételét úgy szabályozzák, hogy azok abban részt venni nem kötelesek, legfeljebb a király pénzén. Ez a rendelkezés elhatárolta a királyi servienseket azoktól, akik kötelesek voltak a királyt követni külföldi hadjárataiba, elsősorban az ispáni tiszteket betöltő, az Aranybulla idején még nemeseknek *(nobiles)* nevezett világi arisztokratáktól. A királyi serviensek jogállásához kapcsolódó másik jellegzetesség a személyes hadba vonulás, a fejenkénti katonáskodás. Ezt igazolja a vátyi székelyek *(siculi de Wagh)* kiváltságolása. IV. Béla egy keltezetlen oklevele szerint a székelyek addig — a király egy korábbi rendelkezésének megfelelően — száz fegyveressel tartoztak őt szolgálni. Hadba vonulásuk újbóli szabályozása alkalmával IV. Béla úgy döntött, hogy ezentúl, királyi serviensek módjára, személyesen szálljanak hadba.[28] A királyi serviensek személyes hadkötelezettsége fontos megkülönböztető jegy lehetett a szegényebb, a fejenkénti hadakozás terheit viselni nem képes, s mint Freisingi Ottó tudósításából láthattuk, éppen ezért a XII. század közepén — s minden bizonnyal azt megelőzően és követően is — kollektív katonaállítás révén hadakozó közszabadokkal és, mint a zamari *hospesek* vagy a vátyi székelyek példája mutatja, más társadalmi rétegekkel szemben. A királyi serviensi státus harmadik, a katonáskodással kapcsolatos jellemző vonása a „királyi zászló alatt" *(sub vexillo regio)* történő hadakozás volt. A királyi serviensszé fogadó, illetve a későbbiekben nemesítő oklevelek formulái között is megjelennek az erre utaló megfogalmazások. Különösen Kun László privilegiumaiban szerepel rendszeresen a királyi serviensek, illetve az — immár közép- és kisbirtokosokat is jelentő — nemesek királyi zászló alatti hadakozásának felemlítése.[29] A királyi udvarnok ispánok fiainak már említett kiváltsága is kifejezetten a királyi serviensekre hivatkozva ír a királyi zászló alatti hadakozásról. Mindezek alapján kétségtelen, hogy ez a hadba vonulási forma a XIII. század elején, de legkorábban a XII. század végén megjelenő királyi serviensi jogállás nagyon is hangsúlyos elemét alkotta.

A királyi serviensek nem előzmény nélkül, mintegy varázsütésre jelentek meg az Árpád-kori magyar társadalomban. A királyi serviensi réteg a vagyonos közszabadok új jogállásának királyi elismerése által jött létre; erre utal mind az a jól ismert jelenség, hogy maga az elnevezés is a királyi kancelláriában jelent meg, s annak hatására terjedt el országosan,[30] mind az 1222. évi törvényhozás puszta léte. Megfontolva azt a tényt, hogy a XI—XII. századi vagyonos közszabadok kétségtelenül a korabeli magyar társadalom hadakozó elemei közé tartoztak, továbbá azt, hogy a XIII. században már királyi serviensnek nevezett, új jogállást élvező, de társadalomtörténeti szempontból valójában ugyanazon kis- és középbirtokos réteg kiváltságainak egyik központi eleme a király zászlaja alatt való hadakozás volt, kézenfekvő a következtetés: a birtokos közszabadok, mielőtt királyi serviensként elkülönültek volna a köz-

28 É. n.: „duximus faciendam, quod non sub certo numero, sed eo modo, sicut servientes regales, per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur" — *CD* IV. 3. 548. o.

29 Az említett formula egy kifejlett változata úgy fogalmaz, hogy a király nemesít „voluntes, ut tam iidem [ti. a nemesítettek], quam eorum heredes illa eademque gaudeant libertate, qua veri, puri et naturaliter nobiles regni nostri gratulantur sub vexillo regio militantes" — *CD* V. 3. 345. o. További példák: 1271: *ÁUO* VIII. 350. o., 1273: *CD* VII. 2. 73. o., *ÁUO* IX. 18. o., 1275: *ÁUO* IV. 49. o., *CD* V. 2. 252. o., stb.

30 *Bolla 1983.* 63. o. — A serviens regis kifejezésnek a királyi hatalomhoz, ill. udvarhoz való szoros kötődését hangsúlyozza *Szűcs 1984.* 353—62. o.

szabadok vagyontalan vagy nem eléggé vagyonos rétegeitől, nem a „királyi zászló alatt", hanem más szervezeti keretek között hadakoztak. Ez aligha lehetett más, mint a királyi vármegye csapata. A királyi zászló alatti katonáskodás ily módon — hasonlatosan a királyi serviensek hadakozására jellemző másik két vonáshoz: a külföldi hadjáratban való részvétel önkéntességéhez, valamint a személyes hadba vonuláshoz — szintén egyfajta elhatárolódást jelentett, ezúttal azonban a XIII. századi királyi serviensi réteg társadalomtörténeti előképétől, a XII. századi vagyonos közszabadoktól, s a maga módján híven tükrözi azokat a különbségeket, amelyek a XII. századi közszabad és a XIII. századi serviens között kitapinthatóak.

A birtokos közszabadok hadakozásának a királyi vármegye csapatával való összekapcsolása több olyan kérdésre is választ ad, amelyek megnyugtató megoldásával a szakirodalom mindeddig adós maradt. Mindenekelőtt választ kapunk eredeti kérdésünkre, ugyanis a birtokos közszabadok rétegében rámutathatunk arra a társadalmi csoportra, amely — a királyi vármegye csapatában megjelenő többi hadakozóval együtt — képes volt biztosítani a harcosoknak azt a tömegét, amelyet a királyi vármegye csapatáról szólva a szakirodalom nyomán kell feltételeznünk. Következtetésünk mellett szól az a tény is, hogy a királyi serviensek már a XIII. század elején a forrásokban való felbukkanásukat követően azonnal, jelentős létszámú társadalmi rétegnek mutatkoznak.

A közszabadok hadakozásának a királyi vármegye csapatának szervezeti keretébe helyezése lehetővé teszi a királyi várszervezet egyik tisztségviselője, a hadnagy szerepének tisztázását is. A hadnagy (legáltalánosabban használt latin nyelvű formában: *maior exercitus)* már csak a tisztség nevéből adódóan is, a katonáskodással közvetlenül összefüggő feladatot látott el. Ennek a feladatnak a pontosabb meghatározása azonban a szakirodalomban ellentmondásos véleményekhez vezetett. Borosy András véleménye szerint a hadnagy „a vármegye katonai kontingensének parancsnoka" volt.[31] Ezzel szemben Kristó Gyula joggal hivatkozott azokra a forráshelyekre, melyek kétségbe vonhatatlanul bizonyítják, hogy a vármegye csapatát a megyésispán vezette hadba. Kristó a hadnagyot olyan „katonai vezetőnek" jelölte meg, aki „nem elsősorban hadvezéri, hanem inkább seregszervezési feladatot láthatott el".[32]

Magunk — az utóbbi véleményhez hasonlóan — a vármegyei csapat szervezetében látjuk a hadnagy szerepének értelmezéséhez a lehetőséget. A királyi vármegye által kiállított katonaság — mint fentebb kifejtettük — két különböző kontingenst foglalt magába. Egyrészt a királyi várszervezet különböző hadakozó elemeit (várjobbágyok, a várnépek közül kiemelt várjobbágyok, hadakozó várnépek), akik a vármegyei csapaton belül a hivatásos katonáskodókból álló magot alkották, s akik az őket vezető hadnagy személyén keresztül kapcsolódtak a királyi vármegye, s egyszersmind az ahhoz tartozó királyi várszervezet élén álló megyésispánhoz. Másrészt viszont a vármegyei csapat magába foglalta a vármegyében élő és katonáskodásra kötelezett, de a királyi várszervezettől független hadakozókat is (a megyésispán személyes kísérete, a különböző királyi népek hadakozó elemei, a közszabadok), akikre, éppen a várszervezettől való függetlenségük miatt, a hadnagy katonai igazgatási hatásköre aligha terjedhetett ki, s közvetlenül a megyésispán alá tartoztak. Ez a

31 *Borosy 1983.* 20. o.
32 *Kristó 1988.* 183—84. o.

gondolatmenet a királyi vármegyével szimbiózisban nem lévő, Szolgagyőr-típusú várszervezetekre vonatkozóan természetszerűleg nem áll meg. Annak magyarázataként, hogy ezekben a várszervezetekben is találkozunk a hadnagy tisztségével, felhozható a vármegyei háttérre támaszkodó várszervezetek példájának hatása, valamint szerepet játszhatott a hadnagyi tisztségnek az ilyen várszervezetekben való megjelenésében az is, hogy a hadnagy alkalomszerűen helyettesíthette a távollévő ispánt. Az elmondottak figyelembe vételével a királyi vármegye által kiállított haderő XI—XII. századi szervezetét az alábbi vázlatban foglalhatjuk össze:

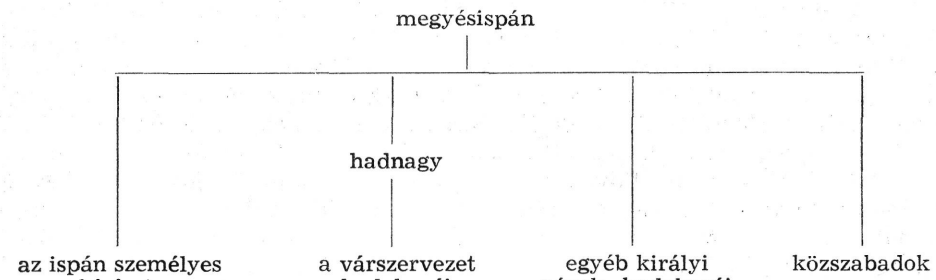

A királyi vármegye haderejének a szervezeti rendjét a birtokos közszabadoknak királyi serviensként a vagyontalan közszabadoktól való elkülönülése jelentős mértékben megbontotta. A királyi serviensek jogállásának egyik központi eleme — mint fentebb rámutattunk — a királyi zászló alatti hadakozás volt. Ez pedig nem jelentett kevesebbet, mint az addig a vármegye csapatához tartozó jelentős létszámú katonáskoló rétegnek a vármegyei csapat szervezetéből való kiválását.[33]

A kiválás, s ez ismételten hangsúlyozandó, a vármegyei csapat szervezetéből történő kiválást jelentett, s nem következik ebből feltétlenül annak feltételezése, hogy érvényesült a hadba vonulás gyakorlati kivitelezésekor is. Aligalig tűnik valószínűnek, hogy egy hadba hívó parancs kézhezvétele után a vármegyei csapathoz tartozók, illetve a királyi zászló alatt hadakozók külön-külön gyülekeztek, rendeződtek és indultak volna útnak.[34] A királyi serviensek hadba vonulása minden bizonnyal továbbra is a megyei csapattal együttesen történt, azonban személyük felett — a királyi zászló alatti hadakozás kiváltsága következtében — nem, vagy csak külön királyi felhatalmazásra érvényesülhetett a megyésispán egyébként katonai ügyekre is kiterjedő joghatósága. A változás lényege voltaképpen abban állt, hogy a királyi serviensi jogokat élvező egykori közszabad előtt megnyílt a választás lehetősége: továbbra is a vármegyei csapattal együtt, de annak szervezetétől elkülönülve vonul-e hadba, avagy más kapcsolatrendszerek alapján tesz eleget hadkötelezettségének. A választás lehetőségének konkrét példájaként a Somogy megyében tekintélyes birtokokkal rendelkező, de a világi arisztokráciához nem tartozó Bő nembeli Izsép és fia, János esetét említhetjük. Apa és fia nem a László somogyi ispán vezette, a muhi csatából végül is elkéső Somogy megyei csapattal indult a tatárok ellen, hanem, mivel Izsép maga Kálmán szlavóniai herceg pohárnok-

33 V.ö. *Bolla 1983.* 64. o.
34 V. ö. *Fügedi 1986.* 101—102. o.

mestere volt, IV. Béla öccsének oldalán. A herceg csapatában mindketten részt vettek a muhi ütközetben, s Izsép ott is lelte halálát.[35] Az a jól ismert tény, hogy a familiaritás, az Árpád-kori társadalom ezen új szerveződési formája, milyen viharos gyorsasággal terjedt el éppen a tatárjárás körüli évtizedekben, arra utal, hogy az említett Izséphez hasonlóan a királyi serviensek jelentős része köthette sorsát valamely világi vagy egyházi méltóság familiárisi szolgálatához. A királyi vármegye csapatából nem csak szervezetileg, de ténylegesen is kiváló királyi serviensek miatt érzékelhetően csökkenhetett egy-egy vármegyei csapat létszáma.

Történetírásunk a XIII. század első harmadában folytatott tömeges birtokeladományozási politika káros hatásainak különösen nagy jelentőséget tulajdonított a tatárjárás során elszenvedett súlyos katonai kudarchoz vezető jelenségek számbavételekor. Alátámasztani látszik ezt a vélekedést az események egyik fő forrásának, Rogerius Siralmas énekének egyik passzusa is. A kérdéses szöveg úgy szól, hogy IV. Béla elődei eladományozták „a vármegyékhez tartozó birtokokat, falvakat és fekvőségeket, aminek következtében az ispánok nem rendelkeztek emberekkel, és amikor kivonultak, a vármegyék jogainak megnyirbálása következtében egyszerű vitézeknek gondolhatták őket" (ti. a megyésispánokat).[36] A forráshely értelmezésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a finom különbségtételt, amellyel Rogerius a szöveg megfogalmazásakor élt. Egyfelől ugyanis az eladományozásokkal magyarázza azt, hogy az ispánok „nem rendelkeztek emberekkel", s ezt valóban joggal tarthatjuk a XIII. század első harmadában tetőző és a királyi várszervezetet sem kímélő birtokeladományozási hullámra történő utalásnak. Másfelől viszont egy más indokkal, a „vármegyék jogainak megnyirbálásával" magyarázza a seregvezér megyésispán jelentőségének csökkenését. Ez utóbbi megfogalmazást nem a királyi várszervezet földjeinek és népeinek eladományozására, hanem a királyi servienseknek a vármegyei csapatokból történt szervezeti kiválására vonatkoztatjuk. Rogerius, úgy véljük, a királyi vármegyében, illetve a királyi várszervezetben (mely fogalmakat természetesen nem különböztette meg egymástól) egyidejűleg lezajlott folyamatokat állította egymás mellé idézett mondatában.

Álláspontunk alátámasztására az alábbi érveket hívjuk segítségül. Mindenek előtt hangsúlyoznunk kell, hogy a tatárjárást megelőző tömeges eladományozások a királyi várszervezet alárendeltjei közül a várnépeket, illetve az ő földjeiket érintette. A várnépek a XIII. század első felében, ebben történetírásunk egyöntetű álláspontra helyezkedik, nem elsősorban katonáskodással, hanem termeléssel, vagy egyéb szolgáltatásokkal tartoztak a várnak. Magánúri függésbe kerülésük így nem járt közvetlen következményekkel a várszervezet katonai teljesítőképességére. Annál kedvezőtlenebbül befolyásolta a megyésispánok jövedelmi viszonyait, hiszen köztudomású, hogy az ispánok részesedtek a királyi vármegye — ide értve a királyi várszervezet — népei által fizetett adók jövedelméből, mely a várszervezet alá rendelt népek csökkenésével

35 A somogyi haderőre 1. *Rogerius* 29. c. (*SRH* II. 571. o.); Izsép és fia, János szereplésére 1236: *HO* III. 14. o. továbbá Szűcs 1984. 383—84. o.

36 *Rogerius* 10. c.: „possessiones, villas et predia ad comitatus pertinencia in perpetuum contulerant, ex quo viros comites non habebant et, cum incedebant, simplices milites propter diminutionem comitatuum putabantur" — *SRH* II. 558. o. — A magyar szöveg *Horváth János* fordítása (*TjE.* 118. o.)

arányban szintén megcsappant. A magánúri függésbe került várnépek esetében — ha az adományos rendelkezett bíráskodási kiváltságokkal — elesett az ispán az ítélkezésből származó jövedelmektől, továbbá olyan egyéb bevételektől, mint amilyen pl. a várnépbeli halálát követően az ispánnak járó „örökösödési illeték".[37] A tömeges eladományozások elsősorban a megyésispáni méltóság gazdasági alapját ingatták meg, mert, mint Rogerius írja, az ispánoknak „a vármegyékből származott a pompájuk, gazdagságuk, birtokuk, hatalmuk, felségük és erősségük".[38] Amennyiben tehát az ispánok „nem rendelkeztek emberekkel", akkor adózókkal, s nem katonáskodókkal nem rendelkeztek.

A királyi várszervezet elsődleges hadakozóit, a várjobbágyokat a várföldek nagyarányú eladományozása kevéssé érintette.[39] Ebből következően a vármegyei csapatoknak a királyi várszervezet által kiállított része sem szenvedhetett el olyan mértékű létszámcsökkenést, amely indokolná Rogeriusnak az ispánokat az egyszerű vitézekhez hasonlító véleményét. A megyésispán által vezetett megyei csapat létszámának Rogerius szövegéből egyértelműen megállapítható létszámcsökkenésére a királyi servienseknek a megyésispán katonai joghatósága alól, illetve a vármegyei csapat szervezeti kereteiből való kiválása — „a vármegye jogainak megnyirbálása" — adhat magyarázatot.[40]

Összegezve vizsgálatunk eddigi eredményeit arra a megállapításra jutottunk, hogy a XIII. század első felében bekövetkezett gazdasági és társadalmi átalakulások nem érintették közvetlenül a királyi várszervezet katonai teljesítőképességének mértékét. A várnépek földjeinek és személyük tömeges eladományozása tagadhatatlanul megalapozta a királyi várszervezet felbomlásának később be is következő folyamatát, azonban nem befolyásolta a királyi várszervezet pillanatnyi, 1241. évi erejét. Annál inkább megrendült az a hadszervezési forma, amely a megyei csapatokon alapult. A tatárjárást közvetlenül megelőző időszakban tehát nem — hadtörténeti szempontból még nem — a királyi várszervezet került válságba, hanem az attól határozottan megkülönböztethető és megkülönböztetendő vármegyei csapat intézménye. Ennek megfelelően a tatárjárás során elszenvedett katonai kudarchoz vezető további hadtörténeti okokat is más tényezőkben kell keresnünk.

*

A tatárjárással foglalkozó szakirodalomban viszonylag kis teret kapott annak hangsúlyozása, hogy a tatárjárás olyan próba elé állította az Árpád-kori magyar hadszervezetet és hadsereget, mint addig még egy ellenség sem. Korábban ugyanis a magyar hadsereg nem került szembe olyan ellenféllel, amelynek egymástól jelentős távolságra lévő, önálló seregtestei képesek lettek volna összehangoltan tevékenykedni. Márpedig a másfél hónapon belül három különböző irányból Magyarország területére betörő tatár seregek ezt tették. A bekövetkezett események ismeretében megállapítható, hogy a tatár haderő ön-

37 Az utóbbira 1. 1240: *HO* III. 6. o.
38 *Rogerius* 10 c.: „ex his comitatibus habebant delicias, divitias et honores, potentiam, altitudinem et munimen" — *SRH* II. 558. o. — Magyarul *TjE* 117. o.
39 V. ö. *Zsoldos 1990.* 8., 10. o.
40 A megyei csapatok létszámában tapasztalható csökkenést — eltérő megfontolások alapján — Fügedi Erik is a királyi serviensek megjelenésével magyarázza (*Fügedi 1986.* 92. o.).

állóan tevékenykedő seregtestekre bontása a tatár hadvezetés tudatos lépése volt, amely a magyar hadsereg mozgósításának és egyetlen, ütőképes seregbe való egyesítésének megakadályozását célozta. A tatár fősereg március eleji megjelenése az Északkeleti Kárpátokban és győzelme az ellene küldött nádor felett, mint forrásaink egybehangzóan állítják,[41] kiváltotta ugyan IV. Béla reagálását, a teljes magyar haderő összevonásának elrendelését, ennek megvalósítására azonban már nem kerülhetett sor. A muhi csata előtti események voltaképpen a magyar haderő mozgósításának látványos csődjét tárják szemünk elé. A magyar hadak mozgósítási rendjének összeomlásában különböző okok játszottak közre, s a csőd csak részben magyarázható a tatároknak a magyar haderő megosztására irányuló törekvéseivel. Az előre nem látható események közé sorolhatjuk annak a királyi táborhoz igyekvő nagyobb csapatnak az elpusztulását, amelyet Bulcsú csanádi püspök és Barc fia Miklós vezetett, s melyet a Kötöny meggyilkolása után az országból rabolva, pusztítva kivonuló kunok szórtak szét.[42] Eredetileg a királyhoz akart csatlakozni a Benedek váradi püspök gyűjtötte sereg is, amely azonban ehelyett önállóan ütközetet kezdeményezett az Egert felprédáló tatárokkal, s ennek során — ha hihetünk Rogerius előadásának, egy hadicsel következtében — felmorzsolódott.[43] Ezek az események, jóllehet nyilvánvalóan az előzetes tatár haditervektől függetlenül következtek be, következményeiket tekintve mégis azok sikeréhez járultak hozzá. Még a IV. Béla vezette magyar királyi és a Batu által irányított tatár fősereg összecsapása előtt megsemmisült egy harmadik jelentős magyar seregtest — ez azonban a tatár haditerveknek megfelelően. Pósa erdélyi vajda közelebbről nem ismert időpontban, de vélhetően április 5-e előtt, megsemmisítő vereséget szenvedett az Erdélyre törő tatár seregektől.[44] Ilyen előzmények után került sor 1241. április 11-én a muhi csatára.

Korábbi történetírásunkban vita folyt annak megállapítása érdekében, hogy mekkora haderő állt IV. Béla rendelkezésére az ütközet megvívásához.[45] A legújabban Borosy András hívta fel a figyelmet arra, hogy a csatában koránt sem vett részt az ország teljes hadereje.[46] Az általa számba vett, a muhi csatától különböző okok miatt távol maradt — mint láttuk addig jórészt már megsemmisült — csapatokon (Dénes nádor, Pósa erdélyi vajda, Bulcsú csanádi püspök, Benedek váradi püspök hadereje) kívül további esetek alapján is megállapíthatjuk, hogy IV. Béla megkésett hadba hívó parancsa csak részleges eredményekre vezetett. Így pl. László somogyi ispán katonasága elkésett a muhi csatából. Ez az eset annál is inkább a magyar mozgósítás sikertelenségére hívja fel a figyelmet, mert tudjuk, hogy Kálmán szlavóniai herceg saját katonáit vezetve részt vett a csatában, s tudjuk azt is, hogy Somogy megye az ő kormányzása alatt állt.[47] Egy oklevél adata szerint Apa fia Mihály bolondóci ispán már a tatár előőrssel vívott rákosi összecsapásban harcolt, ugyanakkor az is bizonyos, hogy az alárendeltségébe tartozó bolondóci várjobbágyoknak legalább egy része nem csatlakozott a királyi táborhoz, illetve a sereghez, hiszen más forrásból arról értesülhetünk, hogy a bolondóci vár Sőreg falubeli

41 *Spalatói Tamás* 36. c. (*Gombos* III. 2233. o.), Rogerius 16. c. (*SRH* II. 561—62. o.)
42 *Rogerius* 26. c. (*SRH* II. 567—68. o.)
43 *Rogerius* 27. c. (*SRH* II. 568—69. o.)
44 *Friesachi Évkönyvek*, ad a. 1241. (*Gombos* I. 131. o.)
45 *Pauler 1899.* II. 160. o., *Olchváry 1902.* 427. o. (65 ezer fő), *Félegyházi 1941.* 20. o. (40—50 ezer fő), *Zichy 1934.* 16. o. (15 ezer fő)
46 *MHt.* I. 45. o. — Hasonlóan nyilatkozik *Kristó 1986.* 120—21. o.
47 *Rogerius* 29. c. (*SRH* II. 571. o.), 1243: *CD* IV. o. 287. o. — v. ö. *Kristó 1979.* 68. o.

(Gömör megye) várjobbágyai megerősítették birtokukon a Dánoskő nevű hegyet, és ott sok környékbelit megvédelmeztek a tatárjárás alatt.[48]

A sőregi várjobbágyok példája felhívja a figyelmünket arra a kettősségre, ami a tatárjárás katonai eseményeinek egyik jellemző vonása. Ennek egyik eleme a királyi sereg (ebben a vonatkozásban bízvást ide sorolhatjuk az erdélyi vajda seregét is) teljes veresége, másik viszont a viszonylag sikeresnek mondható helyi ellenállás. E kettősség magyarázata éppen a magyar mozgósítás sikertelenségében kereshető. Ennek következtében ugyanis egyfelől a király az ország katonai teljesítőképességéhez mérten szerény létszámú sereget vezetett csupán a Sajóhoz, s így győzelmi esélyei jelentősen megcsappantak. Másfelől a királyi sereghez időben csatlakozni nem tudó, (esetleg) nem akaró csapatok olyan erőt alkottak, amely képesnek bizonyult részben összehangolt védekezésre, részben pedig egymástól elszigetelt ellenállási gócok kialakítására. Paradox módon tehát a magyar mozgósítás kudarca hozzájárult ahhoz, hogy a királyi sereg veresége ellenére sem tört meg az ország ellenálló képessége.

Az említett, központilag szervezett és összehangolt védekezést Geregye nembeli Pál országbíró vezette, aki megszervezte a Duna vonalának védelmét, s ennek köszönhetően a tatárokat sikerült 1242 februárjáig távol tartani a mai Dunántúl területétől.[49] Seregét alighanem azok a dunántúli hadak alkották, amelyek, a somogyihoz hasonlóan, nem tudtak már csatlakozni a Sajó felé vonuló királyi sereghez. A dunántúli helyi erők ütőképességét jelzi, hogy nem csak a tatárok dunai átkelését tudták megakadályozni jó ideig, hanem erejükből a Győrt elfoglaló Babenberg Frigyes herceg csapatainak legyőzésére is futotta.[50]

A helyi ellenállás megszervezői között több olyan személyt találunk, akik a muhi csatából való szerencsés megmenekülésüket követően vették át egy-egy település, vagy terület védelmének irányítását. Így az aragóniai Simon ispán Esztergomot védte, az Ákos nembeli Máté fiai közül Detre követte királyát a tengerpartra, míg fivére, Fülöp, Kemlék várát őrizte. Közéjük sorolhatjuk azokat a katonai vezetőket is, akiknek a tatárok elleni harcairól a muhi csatát követően nincs adatunk, azonban jelentős szerepet játszottak a tatárok kivonulását közvetlenül követően, 1242 májusában bekövetkezett osztrák támadás visszaverésében, mint a Szentgyörgyi-ősök, Kozma és Achilles ispán, akik a pozsonyi, vagy mint Lőrinc ispán, aki a soproni határokat védte.[51] Hontpázmány nembeli Ivánka fia Andrásról tudjuk, hogy részt vett a muhi csatában, s közvetlenül a tatárjárás után felépítette Túróc várát.[52] Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy — hasonlóan Dánoskőhöz — a turóci építkezésnek is megvolt a maga tatárjárás kori előzménye. Kérdéses, hogy a muhi csatára, vagy az északról betörő tatárokkal vívott helyi jelentőségű összecsapásra vonatkozik-e egy oklevélnek azon megjegyzése, hogy Szoboszló fia Bogomér trencséni ispán „alig menekült meg a gonosz tatár nép karmaiból" *(manus gentis impie Tartarorum vix evaserit)*, máris a rábízott trencséni határokat védelmezte. A muhi csatában való részvétele mellett szóló érvnek tartjuk az oklevél azon megjegyzését, amely szerint Bogomér előbb „hozzátartozóitól és ro-

48 1244: *HO* I. 22. o., ill. 1245: *RA* II/1. 21. o.
49 1249: *ÁUO* VII. 232. o.
50 *Rogerius* 33. c. *(SRH* II. 576. o.)
51 1243: *CD* IV. 1. 272. o., 1243: *CD* IV. 1. 287. o., 1245: *CD* IV. 11. 390. o., 1256: *CD* IV. 2. 390. o., 1263: *ÁUO* VIII. 50. o.
52 1253: *CD* IV. 2. 206. o. — v. ö. *Fügedi 1977.* 206—207. o.

konaitól elszakítva" *(privatus parentibus et cognatis)* harcolt a tatárok ellen, ugyanis egy másik forrásból arról értesülünk, hogy utóbb, a trencséni határok védelmében már sógora *(gener)*, Gabriel fia Gabriel is az oldalán küzdött.[53]

A helyi védelem irányítóinak egy másik csoportja is elkülöníthető forrásaink alapján. Esetükben okleveleink hallgatnak a muhi csatáról, amit — tekintettel arra, hogy az előbbi csoport tagjaira vonatkozóan ezek az érdemek is szerepelnek — aligha magyarázhatunk mással, mint hogy valóban nem vettek részt az ütközetben. Közülük egy bizonyos Folwine Komárom várát erősítette meg, ahol számos környékbeli talált menedékre. A nyitrai hospesek a nyitrai vár védelmében tüntették ki magukat, s fegyvereseket adtak a menekülő király kíséretébe. A Pop falubeli Ech Toboly királyi várát védte.[54]

A tatárjárás alatti helyi ellenállás mintegy összegzője az a levél, amelyet bizonyos magyarok intéztek a pápához 1242. február 2-án.[55] A levél azt a helyzetet tárja elénk, amely a tatároknak a befagyott Dunán való sikeres átkelése után alakult ki. A levélírók felsorolják azokat a megerősített helyeket, amelyek tudomásuk szerint még ellenállnak. Ezek a mai Dunántúl területén Fehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Szentmártonhegy (Pannonhalma), Moson, Sopron, Vasvár, Németújvár, Zala, Léka, míg a Duna túloldalán Pozsony, Nyitra, Komárom, Fülek, Abaújvár, valamint „más várak és erődített helyek" *(aliis castris et locis similiter munitis)*.[56] Feltűnő, hogy a név szerint említett helyek többsége királyi várszervezet központja, s csak néhányuk új típusú — nem ispánsági — vár (Németújvár, Léka, Fülek) vagy megerősített helynek számító kolostorépület (Tihany, Pannonhalma, s talán Zalavár). Az ellenálló ispánsági központok sorozatát kiegészíthetjük még Trencsénnel.[57] Nem kétséges tehát, hogy a helyi védelem centrumai a várszervezet központjai voltak.[58] A jelenséget jószerivel magától értetődőnek tarthatjuk, hiszen történetírásunk egykorú véleményre, nevezetesen IV. Béla megítélésre alapozott megállapítása szerint az országban, az ispánsági központokat nem számítva, alig-alig volt sikeres ellenállás reményével kecsegtető erődítés, vár.[59]

Egy további adat arra figyelmeztet, hogy más szempontokat is figyelembe kell venni a királyi várszervezet — mint a tatárok ellenében kifejtett helyi ellenállás alapjául szolgáló intézmény — értékelésekor. Egy 1257. évi Zala megyei adat szerint ugyanis bizonyos zalai királyi serviensek a tatárjárás idején félelmükben a zalai vár kerkai őreinél *(speculatoribus Zaladiensibus de Karka)* kerestek menedéket beállván közéjük földjeikkel együtt *(se cum terris suis ... adiunxissent)*. Ezek a királyi serviensek nem a megerősített várban, hanem magában a várszervezet intézményében látták azt az erőt, mely képes megvédeni őket. A várszervezet tehát nem pusztán a központjaiul szolgáló várak miatt volt alkalmas a helyi ellenállási gócok kialakítására, hanem — a kortársi megítélés szerint — társadalmi és főként katonai szervezettsége miatt is.[60]

53 1244: *AUO* VII. 174. o., ill. 1244: *RA* I/2. 229—30. o., v. ö. még 1244: *CD* IV. 1. 343. o.
54 1245: *CD* VII. 3. 26. o., 1248: CD IV. 2. 455. o., 1249: *HO* VIII. 54. o.
55 A pápai szék ekkor, IV. Celesztin halála után, üresedésben volt, IV. Ince megválasztására csak 1243-ban került sor.
56 *MIÖG* 1916. 688—70. o. — A levél más szempontú elemzése *Fügedi 1977.* 21—22. o.
57 *AUO* VII. 135. o.
58 Ide értendők természetesen azok az ispánsági központok is, amelyek sikertelenül álltak ellent: Várad (*Rogerius* 34. c. — *SRH* II. 576—77. o.), Gyulafehérvár (*Rogerius* 40. c. — *SRH* II. 587—88. o.), Csanád (*Rogerius* 34. c. — *SRH* II. 578—79. o.), Kolozsvár (*Friesachi Évkönyvek*, ad a. 1241. — *Gombos* I. 131. o.).
59 V. ö. *Fügedi 1977.* 22. o.
60 1257: *AUO* VII. 465. o. — Jellemző, hogy a tatárjárást követően a királyi serviensek már ki akartak válni az örök közül „ne libertati ipsorum aliquid impingatur".

A királyi várszervezet népeinek a tatárjárás harcaiban való részvételéről csak meglehetősen kis számú forrás alapján alkothatunk képet. Jóllehet a muhi csata résztvevői közül több mint két tucat személyt ismerünk név szerint is, egyetlen várszervezetbeliről sem állíthatjuk minden kétséget kizáróan, hogy ott volt a Sajónál.[61] Forrásainknak ez a hallgatása kétségtelenül magyarázható bizonyos mértékig azzal, hogy a tatárjárás alatt szerzett érdemek jutalmazásakor a király közvetlen környezetéhez tartozók helyzetükből fakadóan előnyt élveztek. Néhány eset azonban jelzi, hogy a világi arisztokráciánál jóval kisebb társadalmi presztízzsel rendelkező érdemszerzők tettei sem maradtak viszonzatlanul. Így pl. Wochv pozsonyi polgár *(civis Posoniensis)* jelentős, hat ekényi földadományban részesült 1243-ban a muhi csatában tanúsított vitézségéért és a királynak a menekülése közben tett szolgálataiért.[62] Mivel az oklevelek hallgatásából módszertanilag meglehetősen kétes értékű következtetések lennének csak levonhatók, meg kell elégednünk azzal a feltételezéssel, hogy a királyi várszervezet hadakozói minden bizonnyal képviseltették magukat a Sajó mellett vereséget szenvedett királyi hadban. E feltételezés azért is indokolt, mert a tatárjárás elbeszélő forrásainak legrészletesebbike, Rogerius műve is egyedül a királyi sereggel kapcsolatban alkalmaz olyan kifejezést, amelyet a királyi várszervezethez kapcsolhatunk. A magyar haderő mozgósításáról szólva Rogerius úgy fogalmaz, hogy IV. Béla elrendelte, hogy „mind a nemesek, mind azok, akiket királyi servienseknek neveznek, mind a várkatonák, vagyis a fentebb említett várakhoz tartozók, készüljenek fel a hadra".[63] Az idézett szövegnek a várszervezetre való utalása nyilvánvaló, annál inkább magyarázatra szorul azonban a *„castrenses et pertinentes ad castra"* kifejezés. Abban az esetben ugyanis, ha Rogerius terminológiáját a XIII. századi magyar okleveles gyakorlat várszervezetbeliekre vonatkozó szóhasználatának alkalmazása alapján értelmeznénk — ahol is a *„castrensis"* várnépbelit, a *„jobagio castri"* pedig várjobbágyot jelöl —, arra az alig valószínű következtetésre kellene jutnunk, hogy a király csak a várnépbeliek hadba vonulását rendelte el, míg a várjobbágyokról, akik pedig kifejezetten a királyi várszervezet katonáskodói közé tartoztak, nem intézkedett. Rogerius egész művének terminológiai áttekintése alapján azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző korántsem törekedett a sokszínű XIII. századi magyar társadalom egyes rétegeinek pontos terminológián alapuló elkülönítésére: nem alkalmazta a kornak a jogállásokat is tükröző, s így a modern történetírás által társadalomtörténetileg is értékelhető, speciális kifejezéseket, hanem — választott műfajának megfelelően — általános, irodalmi jellegű terminusokkal él. Bármely

61 Két várjobbágy személyével kapcsolatban merül fel annak lehetősége, hogy a muhi csata résztvevői voltak. Egyikük az a Hecsei Mihály szolgagyőri, Bars megyében birtokos, várjobbágy, akiről a fiát királyi servienssé fogadó oklevél azt állítja, hogy a tatárokkal folytatott harcban esett el (1268: *CD* IV. 3. 432. o.). Nem állítható bizonyosan, hogy Mihály a Sajó melletti ütközetben, vagy az azt követő menekülés során vesztette életét, ugyanis halála bekövetkezhetett azokban a helyi jelentőségű összecsapásokban is, amelyek következtében a barsi hospesek menekülésre kényszerültek, s amelynek alkalmával privilegiumuk megsérült (vö. *ÁUO* VII. 352. o.). A másik személy Radiszló (Razlo) fia Pousa trencséni várjobbágy, akiről Bogomér trencséni ispán 1242 utánról való oklevele feljegyezte, hogy „in exercitu domini regis mortuus fuisset" (*CDES* II. 77. o.). Ha esetében hajlanánk is annak megállapítására, hogy Pousa Bogomér ispán kíséretében a muhi csata résztvevője majd áldozata volt, azonban az a körülmény, hogy halála bekövetkezhetett az 1242-ben Frigyes osztrák herceg ellen vezetett hadjárat során is, nem teszi lehetővé egy minden kétséget kizáró állásfoglalás megfogalmazását.

62 1243: *MES* I. 346. o.

63 *Rogerius* 14. c.: „tam nobiles, quam qui servientes regis dicuntur, quam castrenses et pertinentes ad castra superius nominata se ad exercitum prepararent" — *SRH* II. 560. o. (magyarul: *TjE* 120. o.)

rendű vagy rangú „katona" számára *miles*[64] épp úgy, mint ahogy a „hadsereg, csapat" is *militia* vagy *exercitus*.[65] Ez a sajátosság arra bátorít, hogy a Rogeriusnál szereplő *„castrenses et pertinentes ad castra"* kifejezést széles körű, a várjobbágyokat és a hadakozó várnépbelieket *egyaránt* magába foglaló megfogalmazásnak tartsuk, amelynek két eleme *(castrenses,* ill. *pertinentes ad castra)* egymást tautologikusan magyarázza, de nem kiegészíti.[66] Rogerius szövegére támaszkodva tehát nem lehet arra következtetni, hogy a várjobbágyok *általában* nem jelentek meg a királyi seregben és nem vettek részt a muhi csatában.

Némileg más a helyzet az okleveles anyagból kihüvelyezhető adatokkal. Az a kevés információ ugyanis, amellyel a várszervezetbelieknek a tatárjárás harcaiban való részvételére vonatkozóan rendelkezünk, nem a királyi sereg tevékenységéhez, hanem határozottan a helyi ellenálláshoz kapcsolódik. Említettük már a bolondóci vár Sőreg falubeli várjobbágyait, akik a birtokukon levő Dánoskő nevű hegyet megerősítve, sok királyi népet *(populos nobis* — sc. regi — *subiectos)* megvédelmeztek. A trencséni vár Wetislou falubeli népei *(homines castri)* Trencsén várát védték csakúgy, mint Premysl és Nosk várjobbágyok. Az utóbbiak Bogomér ispán oldalán részt vettek a trencséni határok védelmében is. Otrmarus fia András és öt rokona, a nyitrai vár alsójécsbeli várjobbágyai csatlakoztak a menekülő király kíséretéhez, akinek aztán a tengerparton tettek jeles szolgálatokat.[67]

A négy adat legjellemzőbb közös vonása, hogy egyik esetben sem állapítható meg a várszervezetbeliek részvétele a muhi csatában, sőt, ellenkezőleg, minden valószínűség szerint valóban nem vettek részt az ütközetben. Ez a tény mind a négy esetben magyarázatot igényel, ugyanis az említettek szervezetéhez vagy szűkebb pátriájához tartozó személyeknek a királyi seregben való megjelenéséről viszont tudomásunk van. A sőregi várjobbágyok annak ellenére sem jelentek meg a királyi táborban, hogy ispánjuk ott tartózkodott.[68] Erre az esetre kielégítő magyarázatot adhat az a körülmény, hogy a tatár előőrs minden bizonnyal elvágta a sőregieket a királyi tábortól. A wetislou-iakkal kapcsolatban megoldásként kínálkozik annak feltételezése, hogy eredendően nem hadakozással tartozó várnépek voltak,[69] így nem szálltak hadba Szoboszló fia Bogomér trencséni ispán oldalán — akinek részvételét a muhi csatában fentebb valószínűsítettük —, s csak akkor ragadtak fegyvert, amikor az északi tatár sereg április végére tehető betörése miatt rákényszerültek a védekezésre. A hasonló érvek azonban elesnek a nyitrai és a trencséni várjobbágyok távolmaradásának lehetséges indokai közül. Várjobbágyi státusuk alapján kétségtelen, hogy hivatásos harcosok voltak. A nyitraiak ispánja, Csák nembeli

64 L. pl. *Rogerius* 16. c.: „unus de militibus palatini" — *SRH* II. 561. o., 34. c.: Váradon „multi loricati milites erant" — *SRH* II. 577. o., 37. c.: az egresi monostorban „se milites . . . receperant" — *SRH.* II. 582. o., 39. c.: Esztergom városában „erat . . . populus infinitus et burgenses ditissimi, milites, nobiles et domine" — *SRH* II. 584. o., stb.

65 L. pl. *Rogerius* 16. c.: az egyházi és világi előkelők „aggregata militia" térjenek vissza a királyi táborba — *SRH* II. 562. o., 27. c.: Benedek váradi püspök „magno exercitu congregato" támad az Egert kifosztó tatárok ellen — *SRH* II. 568. o., 29. c.: László somogyi ispán „cum sua militia" siet a királyi táborba — *SRH* II. 571. o.

66 A mondottakból következően különösen találónak tartjuk Horváth János magyar fordítását, mely a modern magyar társadalomtörténet által már nem használt „várkatona" szó alkalmazásával pontosan tükrözi Rogerius e megfogalmazásának értelmezésében rejlő nehézségeket.

67 1245: *RA* II/1. 21. o., 1243: *AUO* VII. 135. o., 1259: *CDES* II. 445. o., 1258: RA I/3. 362—63. o.

68 1244: *HO* I. 22. o.

69 A kérdés megválaszolását megnehezíti a wetislou-iakat illető, megnyugtatóan még nem tisztázott „homines castri . . . , qui in cabatis servire consueverant" kitétel.

Máté királyi asztalnokmesterként IV. Béla szűkebb környezetéhez tartozott, s így jelenléte a muhi csatában — ha adatokkal nem is igazolható — mindenképpen szerfelett valószínű, annál is inkább, mert a tengerparton már bizonyosan IV. Béla mellett tartózkodott.[70] Részese és, Csák nembeli Máté ispántól eltérően, áldozata volt a muhi csatának Jakab nyitrai püspök is.[71] A trencséni várjobbágyok érdemeit részletesen taglaló oklevél is hallgat Premysl és Nosk esetleges muhi szerepléséről, jóllehet információi a trencséni ispántól, Bogomértól származtak.

A nyitrai és a trencséni várjobbágyok muhi csatából való távolmaradásának okait kutatva némi támpontot szolgáltathat néhány, a közeli Pozsony megyéből származó adat. 1245-ben IV. Béla a pozsonyi vár szállásadó jobbágyfiainak Nyék (Neku) nevű földjét adományozta Moch fia Lék (Lekv) és Csukár (Chuguer) fia Péter pozsonyi várjobbágyoknak és rokonságuknak azért, mert azok Pozsonyban saját költségükön tornyot építettek *(turrim aedificaverunt)* és ígéretet tettek annak őrizetére.[72] A szakirodalom egyértelműen a tatárjárást követő várépítések közé sorolta be ennek a toronynak a megépültét.[73] A magunk részéről nem tartjuk kizárhatónak azt a lehetőséget sem, hogy egy, már a tatárjárás alatt kialakított ideiglenes védőműnek, a tatárjárás utáni végleges kiépítéséről lehet szó. Erre a feltételezésre elegendő alapot biztosítanak azok az adataink, amelyek a tatárjárás ideje alatt végrehajtott ilyen építkezésekre vonatkoznak. Rogerius számol be arról, hogy Váradon a vár „nagy árkokkal és a falakon fatornyokkal volt megerősítve", ám egy korábban leomlott falszakaszt sebtiben kellett pótolni, s az új fal nem is volt képes ellenállni a tatár kőhajító gépek koncentrált támadásának.[74] Az esztergomiak is közvetlenül az ostrom előtt erősítették meg városunk védelmét.[75] Hasonló előkészületekre sor kerülhetett Pozsonyban is. A sietve felépített, s aligha tökéletes — ne feledjük, mind Váradot, mind Esztergom városát bevették a tatárok — védművek végleges felépítésére Pozsonyban a tatárjárás után kerülhetett sor, s a munkálatoknak a befejezését nyilván alaposan meggyorsította a Pozsonyt 1242 tavaszán ért osztrák támadás is.[76]

Akár a tatárjárás alatt, akár közvetlenül az után építették meg az említett pozsonyi várjobbágyok a tornyot, egy további adat az építkezés értelmezésének további jelentőséget ad. 1255-ben a pozsonyi várhoz tartozó karcsai várjobbágyok a pozsonyi vár földjeinek visszaállítására kirendelt bírák, Roland nádor, pozsonyi ispán és Vince nyitrai püspök előtt bemutatták azt a királytól nyert oklevelüket, amely bizonyította, hogy a benne felsorolt karcsaiak, bár nem szerepelnek a pozsonyi várszervezet népeit előszámláló *regestrum regale*-ban a várjobbágyok között, mégis a „szent király valódi jobbágyfiai" *(veri*

70 Csák (I.) Máté személyére összefoglalóan *Kristó 1973.* 13—15. o.
71 *Rogerius* 30. c. *(SRH* II. 572. o.)
72 *CDES* II. 126. — Itt jegyzendő meg, hogy az adományosok leszármazottai a későbbiekben az említett Nyéken, ill. egy másik, Turna nevű birtokukon is erősséget (castrum) emeltek, amelyek feltehetően fából készültek, mert 1286-ban a király ellen lázadó Opor felégette azokat (1287: *ÁUO* XII. 451. o.)
73 *Fügedi 1977.* 27—28. o.
74 *Rogerius* 34. c.: Várad „magnis munitum erat fossatis et turribus ligneis super muros", viszont „castrum ex una parte dirutum cerneretur, amplo muro illud fecimus reparari", végül azonban a tatárok „castrum illico circumdantes ex opposito ad murum novum septem machinas posuerunt et die noctuque cum eis emittere lapides quousque novus murus dirutus est ex toto" — *SRH* II. 577. o.
75 *Rogerius* 39. c.: „Strigonienses interim se cum fossatis, muris et turribus ligneis fortisseme munierant" — *SRH* II. 584. o.
76 *Pauler 1899.* II. 189. 1., *Kristó 1986.* 132. o.

filii jobagionum Sancti Regis) közé tartoznak. A nádor és a püspök átírva a királyi pátenst a megye várjobbágyai, várnépei és nemesei tanúsága mellett megerősítették a karcsaiak státusát.[77] Pontosan egy évvel később, ugyanezek a karcsai várjobbágyok a király elé járulva Roland nádor és Vince püspök oklevelének megerősítéséért folyamodtak, amit meg is szereztek. Igen tanulságos az az indoklás, amelyet IV. Béla oklevele írásba foglalt. E szerint ugyanis a király „megfontolva, hogy a pozsonyi vár tornyainak az oltalmazása, amelynek az őrzésére, miként a szent király többi Pozsony megyei jobbágya is, amazok (ti. a karcsaiak) rendelve vannak, az egész országnak hasznos és szükséges a jelenben és a jövőben is" erősítette meg a karcsaiak státusát.[78]

Az idézett királyi nyilatkozat nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a várjobbágyok katonai szolgálatukat — legalábbis Pozsony megyében és legalábbis részben — a várszervezet központjának, a várnak a védelmével teljesítették, annak megoltalmazására voltak kirendelve. Amennyiben forrásunk nem valamely, az országos gyakorlattól jelentős mértékben eltérő helyi sajátosságot tükröz, s így a benne foglaltak érvényesek az ország valamennyi várszervezete tekintetében is, akkor IV. Béla uralmának második felében a várjobbágyok legalább egy részében kifejezetten várvédő katonákat kell látnunk. Továbblépve, témánk szempontjából az igazi kérdés valójában az, hogy vajon az 1256. évi oklevélben foglaltak — amennyiben nem kizárólag Pozsony megyében érvényes állapotot rögzítenek — alkalmazhatók-e már a tatárjárás évére is. Kérdéses, hogy vajon nem csupán a tatárjárást követően megindult várépítési, illetve részben-korszerűsítési hullám által előidézett új jelenség-e a várjobbágyoknak a várszervezet központjának védelmére rendelése.

A felmerülő kérdések minden kétséget kizáró, megnyugtató megválaszolása további hadtörténeti kutatások feladata lehet. A várjobbágyságnak a várszervezeti központot védő katonaságként való meghatározása mellett szóló érvként figyelembe kell venni azt, hogy a várjobbágyság volt az Árpád-kori magyar társadalom hivatásos katonáskodói rétegei közül az egyetlen, amely közvetlenül a várszervezethez, illetve az azt megtestesítő várhoz tartozott. Az összefüggő területű vármegye hátterével nem rendelkező, Szolgagyőr-típusú várszervezetek esetében egyenesen nem is lehettek mások a vár vélelmére rendelt katonák. További érvként felmerülhet, hogy a királyi várszervezet tisztsége között ismerünk olyat, amely kifejezetten a várhoz mint a várszervezet központjához kapcsolódik: ez a várnagy *(maior castri)*. A várnagy feladatai közül a szakirodalom eddig jórészt a vár karbantartását, gondozását emelte ki,[79] jóllehet kézenfekvő annak feltételezése, hogy a távollevő ispánt a vár védelmének irányításában a várnagy helyettesítette. Nem mond ennek ellent az a kétségtelen tény sem, hogy nincs adatunk a várnagyok katonai szereplésére, hiszen hasonló a helyzet a hadnagyok esetében is, már pedig az utóbbi tisztség katonai jellegében történetíróink egyetértenek. A kérdés vizsgálata során figyelembe veendő, hogy Premysl és Nosk trencsén várjobbágyok — egye-

77 1255 előtt: *CDES* II. 326. o., 1255: CDES II. 354. o.

78 1256: IV. Béla „attendentes, quod custodia turrium castri Posoniensis, ad quarum conservacionem ipsi, sicut et alii iobagionum sancti regis de comitatu Posoniensi sunt deputati, toti regno sit utile ac necessarium in presenti et posterum profuturum, id, quod per dictos fideles nostros iuste et legitime est ordinatum, presentibus confirmamus" — *CDES* II. 389. o.

79 *Györffy 1977.* 204. o., *Kristó 1988.* 184. o. — Borosy András szerint a várnagy „a vár parancsnoka és gondozója" (*Borosy 1983.* 20. o.).

bek mellett — kifejezetten a vár megvédésében *(in conservando castro)* tüntették ki magukat.[80]

Ezek a megfontolások lehetővé teszik annak megállapítását, hogy a várjobbágyok, pontosabban egy részük, már a tatárjárás idején, s alighanem azt megelőzően is, nem vonultak hadba a megyésispán vezette vármegyei csapattal, hanem a várnagy irányítása alatt a várban, illetve annak környékén maradva, mintegy biztosították a hadba indulók hátországát, avagy, ha úgy adódott, a vár védelmét látták el. Újabb adatok vagy szempontok felmerüléséig a muhi csatában részt nem vevő várjobbágyokban részben ilyen, az ispánsági központ védelmére hátrahagyott katonákat kell látnunk. A várszervezet hadakozóinak a tatárjárás harcaiban való részvételéről valló adataink tehát annyiban módosítják a muhi csata előtti magyar mozgósításról fentebb kifejtetteket, hogy a várjobbágyok egy részének távol maradása a Sajó mellett vereséget szenvedett királyi seregtől nem a megkésett és nem kellően hatékony mozgósítás sikertelenségének, hanem a magyar hadszervezet imént vázolt sajátosságának tulajdonítható.

*

A tatárjárás pusztításainak mértékéről pontos számadást készíteni, a források elégtelen volta miatt, nem képes a történettudomány. Az egyes történetírók között jelentős eltérések mutatkoznak a pusztítások becsült értékeinek tekintetében is: történt kísérlet a tatárjárás által okozott károk teljes eljelentéktelenítésére[81] éppen úgy, mint a pusztulás nagyságának eltúlzására,[82] míg végül a két előbbi vélemény között elhelyezkedő, mérsékelt álláspont vált elfogadottá, amely szerint a veszteségek, ha egyes esetekben és egyes helyeken súlyosak is voltak, nem bizonyultak helyrehozhatatlannak és kiheverhetetlennek.[83] Jóllehet számszerű becslésekre aligha lehet vállalkozni, néhány tendencia mégis meglehetős biztonsággal megállapítható. Aligha szorul különösebb indoklásra az a megállapítás, hogy a tatárjárás pusztításai nem egyforma mértékben sújtották az ország egészét: míg az Alföld és Erdély területén — mely csaknem egyéves tatár megszállás alá került — igen jelentősek lehettek, a mai Felvidék és Dunántúl, valamint a Drávántúl esetében legfeljebb a tatár seregek útvonalába eső vidékek szenvedhettek számottevő károkat.[84]

Amennyiben a tatárjárás által okozott pusztítások kérdését leszűkítjük pusztán a királyi várszervezetet érintő vonatkozásokra, hasonló nehézségekkel és hasonló tendenciákkal találjuk magunkat szemben. Az ország egész területéről ismerünk olyan, a várszervezethez tartozó településeket, illetve birtokokat, amelyek a tatárjárás során váltak néptelenné. Abaújban Kerchről, Biharban a szabolcsi várhoz tartozó Horongról, Mosonban Inserről, Pozsonyban a vár erdőóvóinak egy földjéről, Győrben Hechenek a szolgagyőri vár alá tartozó két ekényi részéről, Valkóban Zerken, Chendey és Maley nevű földekről, Zemplénben Kengeltelequiről állítják forrásaink, hogy a tatárjárás óta „üres

80 1259: *CDES* II. 445. o.
81 *Zichy 1934.*
82 *Györffy 1987.* I. 205., 497, 700—702., 841. o.
83 *Szabó 1966.* 174—180. o.
84 *MT* I/2. 1438. o. (*Kristó Gy.*)

és lakóitól elhagyatott" *(vacua et habitatoribus destituta)* várföldek.[85] Mivel ezek az említések igen későiek, több évtizeddel a tatárjárás után keltek (1262—1288 közötti időkből valók), jó okkal feltehető, hogy a pusztán maradt várföldek fenti sorozata csak azokat a várföldeket foglalja magába — s nyilván nem hiánytalanul —, amelyek a tatárjárás során véglegesen elnéptelenedtek. Jóval magasabb lehetett azoknak a várszervezethez tartozó lakott helyeknek a száma, amelyek csak részlegesen pusztultak el, vagy elmenekült lakói a tatárok elvonulása után visszatértek lakhelyükre.[86]

A tatárjárás következtében véglegesen elnéptelenedett várföldek esetében sem állítható bizonyosan, hogy egykori lakóik áldozatul estek a harcoknak, hiszen — mint Szabó István arra figyelmeztetett[87] — nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy elmenekülve sikerült életben maradniuk, de valamilyen, pontosan nem ismert oknál fogva nem tértek vissza korábbi otthonukba. Alig egy-két esetben ismerjük a várszervezethez tartozó lakosság sorsát. A Nyitra megyei Udvarnokon négy *castrensis-mansio* maradt életben, a többieket a tatárok megölték.[88] Nógrádban Zeleu és Rendwey lakói valamennyien áldozatul estek.[89] Bizonnyal a tatárjárás során halt meg az az Ekusyoachim nevű szabolcsi várjobbágy is, akinek az üresen álló földjére — az említettnek ugyanis nem voltak örökösei — a tatárjárás után Sándor *comes* fiai tették rá a kezüket minden királyi adomány nélkül.[90] Kérdéses, hogy a Csongrád megyében említett, a tatárok által megölt Chupur nembeliek a csongrádi várszervezethez tartoztak-e.[91]

Nem csupán egyes településeket, várszervezethez tartozó birtokokat pusztítottak el a tatárok, hanem egész várszervezetet is. Történetírásunk állásfoglalása szerint a Felső-Tisza vidéktől a Kárpátokig terjedő, és éppen a tatár főserég útjába eső Borsova vármegye a tatárjárás következtében akkora veszteségeket szenvedett el, hogy helyreállítására már nem volt mód. Területe részben a szomszédos megyékbe, részben az újonnan kialakuló Bereg vármegye (korábban beregi erdőispánság) területébe olvadt be.[92]

A tatárjárásnak a királyi várszervezetre gyakorolt hatása nem korlátozható csupán az elnéptelenedő várföldek kérdésére. Az 1241 tavaszán bekövetkezett támadás egy további ponton beavatkozott a királyi várszervezet történetébe: megakasztotta azt az át-, illetve újjászervezési folyamatot, amelyet IV. Béla még a tatárjárás előtt megkezdett, s amely szervesen kapcsolódott a király ún. birtokrestaurációs politikájához.[93] Történetírásunk már felfigyelt arra a jelenségre, hogy a birtokvisszavételi politika 1239. évi befejezése után IV.

85 1262: *CD* IV. 3. 77. o., 1266—69. körül: *CD* VI. 2. 390. o., 1268: *UB* I. 346. o., 1288: *ÁUO* IV. 310. o., 1282: *ÁUO* IV. 237. o., 1264: *HO* VI. 124. o., 1271: ÁUO VIII. 342. o.

86 Jellemző e tekintetben, hogy IV. László 1288. évi oklevele a pozsonyi vár elpusztult birtokát mint „a tempore ... introitus antiquorum Tartarorum hactenus desertam, vacuam et suis habitatoribus destitutam" jellemzi, megkülönböztetve ezzel az 1241—42-es tatárjárást az 1285-ben visszavert tatár betöréstől.

87 *Szabó 1966.* 179. o.

88 1247: *ÁUO* VII. 225. o.

89 1244—45 körül:*CDES* II. 107. o.

90 1266: *ÁUO* VII. 146. o.

91 1247: *Reizner 1899—1900.* IV. 3. o. — A várszervezethez tartozásuk mellett szólhat, hogy birtokukat — egy halászóhelyet — a csongrádi várhoz tartozó lakatlan Tápéval együtt adományozta el a király, továbbá a halászóhelyeknek a várszervezetre utaló neve (Warthow), ez utóbbi érvet bizonytalanná teszi azonban, hogy nem zárható ki annak lehetősége, hogy a várszervezettől független Chupur nembeliek más címen (királyi adomány, csere stb.) is hozzájuthattak a halászóhelyhez.

92 *Györffy 1987.* I. 520—23. o., *Kristó 1988.* 421—25. o.

93 V. ö. *Rákos 1974.* 20—21. o.

Béla hozzákezdett az udvar-, illetve várszervezet népei helyzetének rendezéséhez.[94] A király több oklevelében is kifejtette, hogy „egynémely elődei idejében" *(quorundam antecessorum nostrorum temporibus)* zavarok következtek be a királyi várszervezet életében, így pl. a várszervezethez tartozó népek szolgáltatásait vagy státusügyeit illetően.[95] 1240 áprilisában rendezte és foglalta írásba IV. Béla a győri vár joghatósága alá tartozó Ság, Nyúl, Tarján és Écs falubeli szőlőműves várnépbeliek kötelezettségeit és jogait, majd néhány hónappal később, szeptemberben, a barsi *suburbium*ban lakó *hospes*ek szabadságait állapította meg.[96] Pozsony megyében az előkelő „szent király régi és valódi jobbágyai" *(antiqui et veri iobagiones sancti regis)* névvel illetett két várjobbágy-nemzetség, az Etre (Ethuruh) és a Magyar (Mogor) *mansio*inak összeírására került sor. Bár ez utóbbi intézkedésnek az emléke az érintettek számára kiadott oklevél formájában maradt ránk,[97] mégis bizonyos, hogy a kérdéses összeírás nem egyedül a két említett rokonság státusának rendezésére irányult. Erre utalnak a különböző várakkal kapcsolatos jegyzékekre, regesztrumokra vonatkozó adataink.

A tatárjárás után IV. Béla, ha megváltozott céllal is, folytatta a birtokjogi vizsgálatokat.[98] Ezek során Pozsony megyében többször is hivatkoznak a király regesztrumára. Egy 1253-ban lefolytatott birtokperben a várföld jogtalan elfoglalásával vádolt egykori pozsonyi hirdetőnagynak *(maior preconum)* úgy sikerült megvédenie tulajdonjogát a szintén a várszervezetbeliek közül kikerülő vádlóival szemben, hogy bemutatta királyi adománylevelét, valamint igazolódott, hogy korábban „amikor a pozsonyi vártól elidegenített más földeket Béla király úr regesztruma által a pozsonyi várnak visszaállítottak" *(cum alie terre a castro Posoniensi alienate per registrum domini Bele ... regis ... castro Posoniense fuissent restitute)*, akkor az eljárást lefolytató nádor és pozsonyi ispán már a hirdetőnagynak ítélte a vitatott földet.[99] Egy két évvel későbbi adatunk közelebbről is meghatározza a regesztrum tartalmát. A karcsai szent király jobbágyainak más összefüggésben már említett státusügyében Roland nádor és pozsonyi ispán, valamint Vince nyitrai püspök által kiállított oklevél szerint „amikor a király úr az örökadományok idején a pozsonyi vár minden jogát és az állapotát személyesen elrendezte és megújította az ehhez a várhoz tartozó összes várjobbágy és bármely más állapotú embernek a nevét királyi regesztrum rendjébe foglalva" *(cum dominus rex tempore revocacionis perpetuitatum omnia jura et statum castri Posoniensis ordinasset personaliter et renovasset, nomina omnium jobagionum ac aliorum cuiuscunque condicionis hominum ad id castrum pertinencium in tenorem regestri regalis concludendo)*, akkor az említett karcsaiak kimaradtak a regesztrumból, noha ők is a szent király jobbágyai közé tartoznak.[100] Az ebben az oklevélben említett re-

94 Legújabban *MT* I/2. 1379. o. *(Kristó Gy.)*
95 L. IV. Béla két 1240. évi oklevelének egymással helyenként szó szerint is megegyező sorait: *HO* III. 5. o., ill. *CDES* II. 51. o.
96 1240: *HO* III. 5—7. o., ill. 1240: *CDES* II. 56—57. o. — Mindkét intézkedéssel kapcsolatban felemlíthetők néhány évvel korábbi párhuzamok. A barsi eset beleillik a különböző hospes-közösségek kiváltságolásának már az 1230-as években megindult sorozatába, míg a Győr megyei szőlőműveseknek — a kötelezettségek megszabott rendjének rögzítése tekintetében — társítható a bélakúti apátságnak juttatott castrensis-falvak szolgáltatásainak megállapítása (v. ö. 1237: *AUO* VII. 29. o.)
97 1240: *CDES* II. 51. o.
98 *Rákos 1974.* 21—27. o.
99 1253: *AUO* VII. 358. o.
100 1250:*CDES* II. 354. o.

gesztrum szolgálhatott alapul az Etre és a Magyar nembeli pozsonyi várjobbágyok 1240. évi oklevelének kiállításához is.[101] A pozsonyihoz hasonló regesztrumokról más vármegyék esetében is tudomásunk van. Nógrádban 1254-ben IV. Béla megerősített egy bizonyos András a korábban neki adományozott Szerdahely egykori nógrádi várföld birtokában azon határok között, amelyek a királyi regesztrumban *(in nostro regestro)* megtalálhatók.[102] 1272-ben pedig a Gutkeled nembeli Csépán fiai, Lőrinc és Mihály adták elő V. Istvánnak, hogy még apja, IV. Béla idejében Roland nádor, akit a király a „várak jogainak visszaállítására" *(pro renovandis iuribus castrorum)* rendelt ki bírónak, Feketenép nevű birtokukat „a szerémi vár jogának címén belefoglaltatta és bejegyeztette a regesztrumba" *(nomine iuris castri Sirmiensis . . . fecisset impediri et annotari in registro)*. Az V. István koronázása után a szerémi vár jogtalanul elfoglalt földjeinek visszavételére kiküldött Pál pécsi prépost erre a regesztrumra hivatkozva *(regestri pretextu)* a birtokot ténylegesen is vissza akarta csatoltatni a várhoz.[103] Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy IV. Béla király a királyi várszervezet népeinek és földjeinek rendezésére irányuló akciói együttjártak egy-egy várszervezet pillanatnyi állapotának írásba foglalásával.[104] A regesztrumok közül a pozsonyiról valószínűsíthető, hogy már a tatárjárás előtt elkészülhetett: erre utal, hogy már az idézett 1240. évi oklevélben említik egy, az előkelő várjobbágyokat összeíró jegyzék elkészítésének szándékát, valamint, hogy az 1255. évi oklevél szerint a pozsonyi összeírás elkészítésére az „örökadományok visszavonásának idején" *(tempore revocacionis perpetuitatum)* került sor, amely megfogalmazás egyértelműen a tatárjárást megelőző időre helyezi a regesztrum keletkezésének idejét. A nógrádi jegyzék keltezésének megállapításához nincs támpontunk, míg a szerémi — Rátót nembeli Roland nádorként való említése miatt — bizonnyal a tatárjárás utáni várföldvizsgálatokhoz kapcsolható.

A várszervezet rendezésének folyamatát megakasztó tatárjárás alaposan meglazíthatta a várszervezetet összetartó kötelékeket. Maga IV. Béla s felemlíti a királyi váraknak a tatár támadás által megzavart állapotát.[105] A tényleges veszteségeken kívül jócskán akadhattak, akik a várszervezettől való függetlenedésre használták fel a zűrzavaros állapotokat. Az sem mehetett ritkaságszámba, hogy a valamilyen oknál fogva üresen álló várföldet egy-egy élelmes szomszéd a maga birtokához csatolt.

A tatárjárás viharának elültével IV. Béla folytatta a birtok- és tulajdonjogok egész országra kiterjedő vizsgálatát. Az 1248 és 1258 között lefolytatott birtokvizsgálatok fő célja, noha a tatárjárás előtti hasonló akciókkal ellentétben már nem korlátozódott kizárólag a királyi javak visszavételére, hanem minden birtokos elbitorolt tulajdonának visszaállítását irányult,[106] a várszervezet restaurálása volt. Szemben IV. Béla tatárjárás előtt követett belpolitiká-

101 1240: *CDES* II. 51. o. — Az oklevél közvetetten utal is az összeírásra: „eorum nomina et numerum, qui antiqui et veri iobagiones sancti regis inventi fuerant, . . . , placuit designare".
102 1254: *CD* IV. 2. 234. o.
103 1272: *CD* VI. 2. 393—94. o.
104 Ezekre a regesztrumokra *Szentpétery 1930.* 92—93. o. — A várszervezettel kapcsolatos különböző jegyzékek már a XI. században is készültek: László III. 2. és Kálmán I. 79. (*Závodszky 1904.* 173—174., 193. o.).
105 1256: „statum castrorum nostrorum in regno nostro existencium per hostilem Thartarorum introitum confusum pariter et turbatum" — *AUO* II. 271. o.
106 *Rákos 1974.* 21—22. o.

jával, mely a III. Béla-kori állapotokhoz való teljes visszatérést hirdette,[107] s a várszervezet ügyét kimondatlanul is mennyiségi kérdésre egyszerűsítette, a várszervezet restaurálásának a tatárjárás után alkalmazott módja inkább a minőséget tartotta szem előtt. A IV. Béla birtokpolitikájában bekövetkezett változás véget vetett annak a kísérletnek, amely erőszakos úton kívánta helyreállítani, illetve konzerválni a királyi várszervezet XII. századi állapotát, s amely kísérlet, ellentétes lévén a társadalmi fejlődés tendenciáival, szükségszerűen szembeállította az uralkodót a társadalom jelentős, politikai akaratnyilvánításra képes részével. Az új politika lényege abban ragadható meg, hogy a király a maga sajátos eszközeivel igyekezett elősegíteni a királyi várszervezet népei a központi hatalom számára legértékesebbnek tartott részének, a birtokos várjobbágyoknak a beilleszkedését az ország megváltozó birtokstruktúrája által meghatározott, újonnan formálódó társadalmi keretekbe. Ennek, s nem Béla valamiféle következetlenségének tudható be az, hogy a király minden ódzkodás nélkül mondott le az egyes várak lakatlan — s így a várszervezet számára hasznot nem hozó — birtokairól, s adományozta el híveinek, miközben — különösen a várjobbágyok esetében — a lakott várföldek birtokosait a királyi birtokpolitika által nyújtható védelemben részesítette.[108] Az így kialakult helyzetre maradéktalanul jellemző az az adománya, amelyet Márton fiainak, Istvánnak és Mikének, honti várjobbágyoknak tett, akik hasznossá tették magukat „várunk jogainak megőrzése és azoknak, amelyeket elidegenítettek a vártól, a visszaállítása érdekében" *(pro iuribus castri nostri conservandis et pro his, que sunt de castro alienata, revocandis)*, nekik adományozva a honti vár Százd nevű földjét.[109]

A királyi várszervezet tatárjárást követő történetének tanúsága alapján a várszervezet működőképességének helyreállítása sikeresnek mondható. Az 1242 utáni évek magyar külpolitikai és katonai aktivitása jelzi, hogy az ország erejét a tatárjárás következményei nem gyengítették meg jelentősen.[110] Annak a politikának a helyességét, amelyet IV. Béla a tatárjárás után a királyi várszervezettel kapcsolatban folytatott, a XIII. század második fele hadtörténetének több eseménye is igazolja. A királyi várszervezet hadakozóit ott találjuk a korszak számos hadjáratának résztvevői között.[111] Különösen az 1273-as év katonai eseményei kapcsán ránk maradt adatok tanulságosak.

Az 1273-as év a Babenberg-örökség birtoklásáért vívott, hosszú évtizedeken átívelő harc egy eseményekben gazdag állomása volt.[112] Februárban magyar csapatok törtek be Stájerországba és Karintiába, illetve Ausztriába és Morvaországba. Ennek megtorlásaként áprilisban osztrák és morva hadak hatoltak be Magyarország területére, elfoglalták többek között Győrt, Szombathelyet, Nyitrát, felégették Kőszeget. Nyitra védői között ott volt Roland *comes*, nyit-

107 L. pl. 1237: „regnum nostrum in eum statum, in quo fuerat tempore felicis memorie Bele regis anteccesoris nostri reducendo" — *MES* I. 322. o.
108 L. *Zsoldos 1990.* 5—13. o.
109 1261: *HO* VIII. 81—82. o.
110 *Bertényi 1978.*
111 1247: *DI* 86. 580., 1258: *RA* I/3. 362. o., 1259: *HO:* VI. 97. o., 1268: *CD* IV. 3. 342. o., 1266: *HO* VI. 142. o., 1267: *CD* IV. 3. 413. o., 1268: UB. I. 347. o., *Csáky* I. 10. o., 1281: *HO* VIII. 210. o., *Hazai* 90. 1. (kétes hitelű 1. *RA* 3114. sz.), *Palásthyak* I. 12. o., 1282: *ÁUO* IX. 330. o., 1284: *Hazai 96.* o., 1285: *ÁUO* XIV. 276. o., 1287: *CD* V. 3. 345. o., *ÁUO* IX. 451. o., *AUO* IX. 177. o., 1298: *ÁUO* XII. 619. o., stb.
112 Az év eseménytörténetét előadja *Szabó 1886.* 11—16. o., *Pauler 1889.* II. 306—14. o., *Kristó 1986.* 141—42. o.

rai várjobbágy.[113] A támadásnak sikerrel ellenálló Németújvár védelmében esett el Salamon, Káld faluból való vasvári várjobbágy.[114] A kora nyáron Győrt visszafoglaló magyar seregben több mint féltucatnyi vár képviselőiről van biztos tudomásunk. Jelen voltak szolgagyőri hadakozó várnépek, két vasvári (söjtöri és gencsi) várjobbágy-rokonság, soproni, abaúji, nógrádi, veszprémi és borsodi várjobbágyok.[115] Győr visszafoglalását követően, a magyarországi hadjáratra készülődő II. Ottokár cseh király Laa-i táborát szétugrasztó magyar seregben harcolnak az abaúji vár Horvátiból való várjobbágyfiúi, gömöri öt pondust fizető jobbágyfiúk, továbbá a pozsonyi vár olgyai várjobbágyai.[116] Kérdéses, hogy az „a cseh királlyal vívott Morva melletti ütközet" *(in conflictu, quem iuxta Moraviam cum rege Boemorum habuimus)*, ahol gömöri és borsodi várjobbágyok tüntették ki magukat, azonos-e a Laa-i rajtaütéssel.[117] Az olgyai várjobbágyok Detrekő felmentésében is részt vettek.[118]

Adataink messzemenően bizonyítják, hogy a királyi várszervezet hadakozói még a XIII. század utolsó harmadában is szerves részét alkották az országos haderőnek. A harcokban nem csak a hadműveletek által közvetlenül érintett területek (Nyitra, Vas, Sopron, Veszprém, Pozsony, valamint az ide sorolható Szolgagyőr[119]), hanem az ország távolabb fekvő várainak (Abaúj, Nógrád, Borsod, Gömör) hadakozói is részt vettek. Figyelemre méltó, hogy a harcokban részt vevő várszervezetiek közül csupán a Pozsony megyei olgyai várjobbágyokról feltételezhető, hogy nem pusztán várjobbágyi státusuk alapján jelentek meg a hadban. Ők ugyanis Hontpázmány nembeli Tamás szlavón bán familiárisai *(familiares milites)* is voltak.[120] A többiek esetében nincs okunk kételkedni abban, hogy hadba vonulásuk a hagyományos rend szerint, a várszervezet hadakozói közé tartozásuk alapján történt. További említést érdemlő körülmény, hogy az 1273-ban harcoló várszervezetbeliek többségéről megállapítható: részt vettek az 1273 előtti hadjáratokban is; az 1273. évi szereplésük tehát nem valamiféle kivételes jelenség, az ország rendszeresen hadba vonuló fegyveresei közé tartoztak. Több esetben az 1273-ban szerzett érdemek ecsetelése előtt csak a szokásos „különböző hadjáratokban" *(in diversis expeditionibus)* tett szolgálatokat emlegetik fel forrásaink,[121] míg más esetekben pontosan megjelölik okleveleink V. István bolgárok vagy csehek elleni hadjáratát, a lázadó kunok elleni hadakozást.[122] Az 1273-ban lezajlott harcoknak az idé-

113 1275: *RA* II/2—3. 125. o.
114 1273: *UB* II. 38—39. o.
115 1273: *CD* VII. 2. 73—75. o., UB II. 37—38., 42—43., 63—64. o., 1274: *Dl* 65. 661., *HO* VI. 199—200. o., 1275:*CD* VII. 2. 37—39. o., *HO* VI. 205—207. o.
116 1273: *RA* II/2—3. 63—64. o., 1274: *HO* VII. 150—52. o., 1275: *ÁUO* IX. 113—14. o.
117 1275: *HO* VII. 158—59. o., valamint 1275: a csata „contra exercitum regis Boemorum iuxta fluvium Morva" — *HO* VI. 206. o.
118 1275: *ÁUO* IX. 113—14. o.
119 Tagányi Károly a Győr megyeivel azonosítja az említett Ság falut *(Tagányi 1882.* 393. o.), Györffy György azonban a Győr megyei Ságot nem sorolja a szolgagyőri vár tartozékai közé *(Györffy 1987.* II. 567., 622. o.).
120 1275:*ÁUO* IX. 113—14. o. — Tamás 1275 végétől töltötte be a szlavón báni tisztséget *(Wertner* 1909. 658. o., ill. *Szögi 1985.* 113. o.), korábban pedig — 1275. március 24. és június 4. között kimutathatóan — pozsonyi ispán volt *(Wertner 1897.* 666. o.). Mivel az olgyai várjobbágyokat Tamás familiárisaként említő oklevél 1275. december 10. utánra datálható *(RA* 2664. sz.) amikoris Tamás már bán volt, nem állapítható meg, hogy a várjobbágyok a hadjárat idején, 1273-ban is a familiárisai voltak-e már.
121 1274: *ÁUO* IX. 81—82. o., *Dl* 65. 661., *HO* VI. 199—200. o., 1275: *CD* VII. 2. 37—39. o., *RA II/2—3.* 125—26. o., *HO* VI. 205—207. o.
122 1273: *CD* VII. 2. 73—75. o., *UB* II. 42—43. o., *RA* II/2—3. 63—64. o., 1274: *HO* VII. 150—52. o.

zett adatai tehát katonai szempontból működőképes intézménynek mutatják a királyi várszervezetet.[123]

A vizsgálódásaink eredményeiből leszűrhető tanulságok több részletben is pontosítják, árnyaltabbá teszik, vagy éppen kiegészítik a tatárjárásról szóló ismereteinket. Változatlanul helytállónak bizonyult a korábbi szakirodalom azon megállapítása, amely szerint a tatár támadás olyan időszakban érte az országot, amelyben a korábbi hadszervezet szerkezetének megbomlása és átalakulásának megindulása figyelhető meg. A szervezeti változást kiváltó jelenségek sorában azonban nem a királyi várszervezetet sem kímélő, nagyarányú földadományozások és ezek következményei jelölhetők meg a központi tényezőként, hanem a birtokos közszabadok, a királyi serviensek kiválása abból az archaikus hadszervezeti keretből, amelyet történetírásunk „megyei csapatnak" nevez, s amely nem azonosítható az egy-egy vármegyéhez kapcsolódó várszervezet által kiállított katonai kontingenssel. Ennek megfelelően a tatárjárás során elszenvedett katonai vereség sem magyarázható a királyi várszervezet katonai teljesítőképességének feltételezett nagyarányú csökkenésével. Éppen ellenkezőleg, a helyi ellenállásról — forrásaink kis száma és szűkszavúsága ellenére is — megrajzolható kép a királyi várszervezet intézményét működőképesnek mutatja. A tatárjárás megrázkódtatása kétségtelenül veszteségeket, helyenként — mint Borsova példája mutatja — helyrehozhatatlan károkat okozott a királyi várszervezetnek. Minden bizonnyal döntő szerepet játszott az ország keleti felének közel egyéves megszállása és többé-kevésbé módszeres pusztítása annak az aránytalanságnak a fenntartásában, illetve megerősítésében, amely már eleve jellemző volt az egyes várszervezeteknek az ország egész területére kivetített regionális eloszlására.[124] A királyi várszervezet azonban nem semmisült meg a tatárjárás során. Az egyes várszervezetek megbolydult belső viszonyait IV. Bélának a birtok- és státuskérdések rendezésére tett intézkedései stabilizálták. A tatárjárás annyiban befolyásolta közvetlenül a királyi várszervezet fejlődését, annyiban tekinthető az intézmény történetében jelentős, korszakhatárként is alkalmazható eseménynek, amennyiben a tatárjárás eseményei és az azokból levont tanulságok IV. Béla korábbi belpolitikájának megváltozásához vezettek, s amennyiben az új belpolitika részben megváltoztatta azokat az elveket, amelyek érvényesítésével az uralkodó restaurálni kívánta a királyi várszervezetet, illetve részben olyan hosszú távú társadalomfejlődési tendenciák előtt nyitott szabad utat, amelyek döntő és közvetlen hatással voltak a királyi várszervezet intézményeinek és népeinek későbbi sorsára. Ez a folyamat azonban messze vezet mind a tatárjárás kérdéskörétől, mind pedig — időben — a XIII. század közepétől.

123 Nem változtat ezen a tagadhatatlan tény sem, hogy az idézett oklevelek — kettő kivételével — nemesítő oklevelek, hiszen az érintettek az 1273. évi hadjáratban még várjobbágyként vettek rész.

124 *Pesty 1882.* 9—11. o., *Molnár 1959.* 232. o.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁUO =	Árpádkori új okmánytár I—XII. (Közzéteszi *Wenzel Gusztáv)* Pest-Bp., 1860—74.
Berténvi 1978. =	*Berténvi Iván:* K voproszu o mezsdunarodnom polozsenii Vengrii poszle tatarszkogo nasesztvija. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica t. XIX. Bp., 1978. 241—249. o.
Bolla 1983. =	*Bolla Ilona:* A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100. sz. Bp., 1983.
Borosy 1983. =	*Borosy András:* A királyi várispánságok népei Magyarországon a tatárjárás előtt. *Hadtörténelmi Közlemények* 1983. 3—24. o.
CD =	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I—XI. (Stud. et op. *Georgii Fejér)* Budae, 1829—44.
CDES =	Codes diplomaticus et epistolaris Slovaciae I—II. (Ed. *Richard Marsina)* Bratislavae, 1971—87.
Csáky =	Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I. Oklevelek 1229—1449. Bp., 1919.
DL =	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Gyűjtemény
Félegyházi 1941. =	*Félegyházi József:* A tatárjárás történeti kútfőinek kritikája. Vác, 1941.
Forster 1900. =	III. Béla magyar király emlékezete. (Szerk. *Forster Gyula)* Bp., 1900.
Fügedi 1977. =	*Fügedi Erik:* Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82. sz. Bp., 1977.
Fügedi 1986. =	*Fügedi Erik:* Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp., 1986.
Gombos =	*Albinus Franciscus Gombos:* Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Budapestini, 1937—38.
Györffy 1977. =	*Györffy György:* István király és műve. Bp., 1977.
Györffy 1987. =	*Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I—III. Bp., 1987.
Hazai =	Hazai oklevéltár 1234—1536. (Szerk. *Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula)* Bp., 1879.
HO =	Hazai okmánytár I—VIII. (Kiadják *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső)* Győr—Bp., 1865—91.
Hodinka 1916. =	*Hodinka Antal:* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916.
Hóman—Szekfű =	*Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar történet I—V. Bp., 1941—42.
Hrbek 1955. =	*Hrbek, Ivan:* Ein arabischer Bericht über Ungarn. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 1955.
Kristó 1973. =	*Kristó Gyula:* Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973.
Kristó 1976. =	*Kristó Gyula:* Az Aranybullák évszázada. Bp., 1976.

Kristó 1979. =	*Kristó Gyula:* A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979.
Kristó 1986. =	*Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986.
Kristó 1988. =	*Kristó Gyula:* A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988.
Mályusz 1942. =	*Mályusz Elemér:* A magyar köznemesség kialakulása. *Századok*, 76. (1942.) 272—305., 407—434. o.
MES =	Monumenta ecclesiae Strigoniensis I—III. *(Ed. F. Knauz, L. Dedek)* Strigonii, 1874—1924.
MHt =	Magyarország hadtörténete I—II. (Főszerk. *Liptai Ervin)* Bp., 1984—85.
MIÖG =	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (Innsbruck)
Molnár 1959. =	*Molnár József:* A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1959. 222—52. o.
Moravcsik 1984. =	*Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984.
MT =	Magyarország története tíz kötetben. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Főszerk. *Székely György)* Bp., 1984.
Olchváry 1902. =	*Olchváry Ödön:* A muhi csata. *Századok*, 36 (1902) 309—25., 412—27., 505—27. o.
Palásthyak =	*Palásthy Pál:* A Palásthyak I—III. Bp., 1890—91.
Pauler 1899. =	*Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I—II. Bp., 1899.
Pesty 1882. =	*Pesty Frigyes:* A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp., 1882.
RA =	*Szentpétery Imre—Borsa Iván:* Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I—II. Bp., 1923—87.
Rákos 1974. =	*Rákos István:* IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica t. XLVII. Szeged, 1974.
Reizner 1890—1900. =	*Reizner János:* Szeged története I—IV. Szeged, 1899—1900.
SRH =	*Emericus Szentpétery:* Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I—II. Budapestini, 1937—38.
Szabó 1886. =	*Szabó Károly:* Kun László 1272—1290. Bp., 1886. (Bp., 1988.[2])
Szabó 1966. =	*Szabó István:* A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Bp., 1966.
Szentpétery 1930. =	*Szentpétery Imre:* Magyar oklevéltan. Bp., 1930.
Szögi 1985. =	*Szögi László:* Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából. In: *Szentpétery Imre:* A kronológia kézikönyve. Bp., 1985. 95—117. o.

Szűcs 1984. = *Szűcs Jenő:* Az 1267. évi dekrétum és társadalmi háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok (Szerk. *H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc)* Bp., 1984. 341—94. o.

Tagányi 1882. = *Tagányi Károly:* Szolgagyőr. *Századok,* 16. (1882.) 312—23., 388—98. o.

TjE = A tatárjárás emlékezete. (Szerk. *Katona Tamás)* Bp., 1981.

UB = Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebeite der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I—IV. (Bearb. von *Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza)* Graz—Köln—Wien, 1955—85.

Wertner 1897. = *Wertner Mór:* Az Árpádkori megyei tisztviselők. Történeti Tár, 1897. 439—86., 652—79. o.

Wertner 1909. = *Wertner Mór:* Az Árpádkori bánok. *Századok,* 43. (1909.) 377—415., 472—94., 555—70., 656—68., 747—57. o.

Závodszky 1904. = *Závodszky Levente:* A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.
Függelék: A törvények szövege. Bp., 1904.

Zichy 1934. = *Zichy Ladomér gr.:* A tatárjárás Magyarországon. Pécs, 1934.

Zsoldos 1990. = *Zsoldos Attila:* A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas,* 1990/3. sz., 5—34. o.

Attila Zsoldos

THE ROYAL CASTLE-SYSTEM AND THE MONGOL INVASION

Summary

The result of the analysis concerning the county-troops, the basis of the Hungarian military system during the time of the House of Árpád, shows that they cannot be thought to be equal with the military of the royal castle-system. The county-troops had members other than those of the castle-system, too; these were commoners first of all. The crisis of the county's military system was not the outcome of the royal land-grants, what really had some influence upon the castle-system, but that of the fact that the propertied free commoners, having gained the legal status of „servientes regis", seceded from the county-troops. So far as the defeat of the royal army is concerned during the Mongol Invasion the change — and confusion — in the military system is only one of the causes. The other is the failure of mobilization, which can be attributed partly to the procrastination and partly to the fact that the Mongols launched their attacks in different points simultaneously. The efficiency of the royal castle-system was proved however by the fact that the centres of the local resistence were the castles with the contribution of their royal military. The royal castle-system was not annihilated during the Mongol Invasion; the attempts to stabilize it were successful and it was effective even in the last third of the century.

Attila Zsoldos

LE SYSTÈME DES CHÂTEAUX ROYAUX ET L'INVASION TARTARE

Résumé

L'examen de la composition des troupes départementales — qui constituaient la base du système militaire à l'époque Arpadienne — nous montre que ces troupes n'étaient pas identiques à celles des châteaux royaux. Dans les troupes départementales nous trouvons des couches sociales indépendantes du système des châteaux, nous y trouvons avant tout des hommes libres. La crise du système militaire au milieu du XIIIe siècle n'était pas la conséquence des concessions royales de terre qui ne laissaient pas intact le système des châteaux, mais c'était une crise provoquée par la sortie des hommes libres terriens, recevant le statut juridique *serviens regis*, des troupes départementales. Le changement troublant le système militaire n'était qu'une des raisons de la défaite de l'armée royale contre les Tartares. L'autre raison était l'échec de la mobilisation hongroise causé par la tardiveté et par l'attaque tartare qui venait à la fois de plusieurs directions, divisant ainsi la force de la Hongrie. La capacité militaire du système des châteaux royaux est prouvée par le fait que c'était avant tout dans ses centres, avec la participation de ses soldats qu'il y avait quelque résistance locale. Le système des châteaux royaux n'a pas été détruit au cours de l'invasion tartare. Les essais faits pour la stabilisation de ce système étaient efficaces, et c'était une institution en fonctions même au dernier tiers du siècle.

Attila Zsoldos

DIE KÖNIGLICHE BURGORGANISATION UND DER MONGOLENEINFALL

Resümee

Die Untersuchung der Zusammensetzung der Komitatstruppen, die den Grundstock der ungarischen Kriegsorganisation ausmachten, ergab, daß diese nicht mit dem Militär der königlichen Burgorganisation identifiziert werden können. In den Komitatstruppen kämpften auch von der Burgorganisation unabhängige Gesellschaftsgruppen, vor allem die Gemeinfreien. Die Krise um die Mitte des 13. Jahrhunderts wurde nicht durch die königlichen Gutsschenkungen, die auch die Burgorganisation betrafen, sondern dadurch verursacht, daß die gutsbestitzenden Gemeinfreien die Rechtsstellung *„serviens regis"* erwarben und aus den Komitatstruppen ausschieden. Das rief in der Kriegsorganisation Störungen hervor, was dann einer der Gründe für die Niederlage war, die das königliche Heer beim Mongoleneinfall erlitt. Ein weiterer Grund dafür ist im Mißerfolg der ungarischen Mobilmachung zu suchen, der teils auf das Zaudern dabei, teils darauf zurückzuführen ist, daß die Mongolen zur gleichen Zeit aus mehreren Richtungen angriffen, was die Kraft des Landes zersplitterte. Es beweist die militärische Leistungsfähigkeit der königlichen Burgorganisation, daß der lokale Widerstand vor allem in deren Zentren und durch deren Militär geleistet wurde. Die königliche Burgorganisation ging durch den Mongoleneinfall nicht zugrunde. Die Versuche, sie zu stabilisieren, wurden vom Erfolg gekrönt, so war sie auch im letzten Drittel des Jahrhunderts immer noch eine funktionstüchtige Institution.

Аттила Жольдош

КОРОЛЕВСКАЯ КРЕПОСТНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ И ТАТАРСКОЕ НАШЕСТВИЕ

Резюме

Исследование состава комитатских войск, составлявших основу венгерской военной организации эпохи династии Арпадов, приводит к выводу о том, что они не могут быть идентифицированы с кополевской крепостной организацией. В комитатских войсках участвовали также и общественные группы, независимые от крепостной организации, прежде всего вольные люди. Кризис военной организации в середине XIII века был вызван не раздариванием королевских наделов, затрагивавших также и военную крепостную организацию, а выход из войска обладавших земельными наделами свободных людей, получивших юридический статус *придворного слуги*. Изменения, вызвавшие нарушения в военной организации, послужили лишь одной из причин поражения, постигшего королевское войско во время татарского нашествия в Венгрии. Вторую причину можно объяснить неудачей венгерской мобилизации, с одной стороны, и с другой стороны, уже можно приписать наступлению татар, начатому одновременно с нескольких направлений и разделивших силы страны. Боевая боеспособность королевских крепостных организаций подтверждается тем, что местное сопротивление сложилось с участием войскового люда в первую очередь в центрах королевских крепостей. Королевская крепостная войсковая организация не была уничтожена во время монгольского нашествия. Попытки стабилизировать её увенчались успехом, и крепостная войсковая организация продолжала функционировать даже и в последней трети XIII столетия.

TANULMÁNYOK

URBÁN ALADÁR

PERCZEL MÓR ÉS A ZRÍNYI SZABADCSAPAT

Az átalakuló 1848. évi Magyarország politikailag két legfontosabb hónapja március és szeptember. Történeti ismereteink márciusról sokkal megalapozottabbak, mint szeptemberről, mely utóbbiak eseményei egyébként is bonyolultabbak, legalábbis abban az értelemben, hogy a politikai fejleményeket kiegészítik — sőt uralják — a szerb felkelés, a horváth támadás, majd az erdélyi néplázadás és azok ellenintézkedései. Az elemző történetírásnak ezért több feladata volt és marad 1848 szeptemberével kapcsolatban. Ez érvényes a tennivalók középpontjában álló védelmi intézkedésekre is, mindenekelőtt az ezekben a hetekben gyorsan szaporodó szabadcsapatokra.

1848 márciusa meghozta a spontán módon szerveződő nemzetőrséget, amelyet az áprilisi törvények szentesítettek. Az új intézmény legális kiépítése április végén-május elején kezdődött és országosan párhuzamosan bontakozott ki a honvédség május második felében megindult toborzásával. A forradalomból született nemzetőrséget helyi rendfenntartó-katonai feladatokra hozták létre, s a 20—50 éveseket — bizonyos vagyoni feltételek mellett — a törvény szolgálatra kötelezte. Az önkéntesekből szervezett honvédzászlóaljak toborzását a Szerbiából fenyegető támadás hírére szervezték, s kezdetben a táborba szállt sorkatonaság helyőrségi szolgálatára szánták őket, majd a honvédeket is a táborba — vagyis a szerb felkelők ellen — vezényelték.

A magyar forradalom fenti két intézménye mellett a nyári hónapokig nem ismerte a szabadcsapatokat, míg Bécsben például már 1848 áprilisában tömegesen jelentkeztek az önkéntesek, hogy Lombardiában, Radetzky seregében harcoljanak a piomenti király csapatai ellen. Batthyány Lajos miniszterelnök csak a szerb felkelés kibontakozása után adott engedélyt szabadcsapatok alakítására. 1848 július-augusztus során két arisztokrata: Lo Presti báró lovasai és Woronieczki herceg elit alakulatnak szánt gyalogos vadászai szerveződtek, akik saját költségükön gondoskodtak felszerelésükről. Amennyire a hézagos információkból megállapítható, a fentiek augusztus 22-én indultak meg a verbászi táborba.

Időközben a kormány a tervezett tíz zászlóalj kialakítása után nem folytatta a honvédek toborzását. A királyi jóváhagyás nélkül megkezdett szervezést ugyanis igen kelletlenül fogadták Bécsben, s a megromlott osztrák—magyar viszonyt nem akarták tovább terhelni. Megoldásnak a törvényhozás által jóváhagyott újoncozást szánták, de annak vitája nem kezdődött meg augusztus elejéig. Ekkorra már az is világossá vált, hogy a kis létszámú sorkatonaság és honvédség kiegészítésére ugyancsak tábori szolgálatra rendelt, kiképzetlen és gyengén felfegyverzett nemzetőri alakulatok — nagy költségük ellenére — nem felelnek meg a kívánt célnak. Ekkor született meg augusztus 13-án Batthyány rendelete, amely a továbbiakban *önkéntesekből kialakított* nemzetőri alakulatokat kívánt a táborba rendelni. Az országgyűlés hadügyi vitája előtt kibocsátott rendelet megállapíthatóan abból a megfontolásból született, hogy átmeneti megoldást biztosítson a délvidéki táborok, valamint a horvátok elleni védekezésül szervezett Dráva-vonal létszámnövelésére. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az

országgyűlésen elfogadott újoncozási törvényt a király nem fogja szentesíteni, augusztus 27-én Batthyány kijelölte az önkéntes nemzetőrség négy gyülekezőhelyét is.

Az önkéntes nemzetőrség soraiba természetesen felvettek jelentkezőket is, akik nem rendelkeztek a nemzetőrségi törvény által megkövetelt vagyoni feltételekkel. Ez a változás, valamint a fegyveres erő minden eszközzel történő gyors növelésének igénye *a horvát támadás után* magától értetődővé tette, hogy lehetőséget kell adni olyan szabadcsapatok szervezésére, amelynek felszereléséről és ellátásáról az állam gondoskodik. Ahhoz, hogy ilyen szervezkedés 1848 szeptemberében intézményessé váljék, jelentős módon hozzájárult Kossuth Lajos, aki augusztus 12-én tette meg az első lépést saját szervezésében felállítandó szabadcsapat szervezésére — feltehetően a nemzetőrség tábori szolgálatának megváltoztatásáról hozott és másnap Batthyány által rendeletileg életbe léptetett döntés ismeretében. A kezdeti intézkedések legalizálása augusztus 17-én történt, amikor Kossuth levelében kérte Mészáros Lázár hadügyminiszter hozzájárulását egy a fővárosban toborzandó gyalogos és egy Erdélyben felállítandó lovas szabadcsapat szervezéséhez. Mivel a nem sorezredi fegyveres testületek (nemzetőrség, honvédség) a minisztertanács döntése alapján Batthyányhoz tartoztak, Mészáros illetékességét előbb rendezni kellett, hogy ő adhasson Kossuthnak engedélyt. (Batthyány július közepén ui. nem reagált pénzügyminiszterének ilyen irányú írásos megkeresésére.) Így jelent meg augusztus 22-i kelettel az a rendelet, amely minden „irreguláris" — vagyis nem a hatóságok által folytatott — toborzást a hadügyminiszter engedélyétől tett függővé. Másnap, augusztus 23-án Szalay László, Kossuth minisztériumi beosztott tisztviselője megkapta a *kormánybiztosi meghatalmazást* a toborzásra, amely azonnal elkezdődött, hiszen már minden előkészület megtörtént.[1]

Kossuth kezdeményezése példaértékű lehetett, bár az elsősorban a nagytekintélyű és politikai önállóságát hangsúlyozni kívánó miniszter akciója volt. A kezdetben Kossuth-csapatnak nevezett alakulat eredeti rendeltetése egyébként sem annyira katonai, mint inkább politikai volt. Talán ez is magyarázza, hogy Kossuthnak nem akadt eddig érdemi követője — kivéve Pest városát — amíg meg nem indult a horvát támadás. Ekkor azonban egymás után alakultak a szabadcsapatok: a Zrínyi-csapat, a Bocskairól elnevezett gyalogság és lovasság, valamint a Lehel lovasság. Ezek szervezése valóban a veszélyhelyzet felismeréséből fakadt, s különösen a lovaság kiállítása volt nagy jelentőségű. Ugyanis a honvédségnek nem voltak lovas alakulatai, így az ugyancsak Szalay László által szervezett Hunyadi lovasság, a Kossuth megbízásából Erdélyben toborzó Berzenczey László Mátyás-lovassága, valamint a Jászkunságban kiállított Lehel-lovasság lett a honvéd huszárezredek magva.

A Kossuth által szervezett és vidéken is toborzott szabadcsapat gyalogsága mintegy három hét alatt kb. 1600 főre szaporodott, s 15-én hagyta el a fővárost. Ehhez képest a Perczel Mór által ugyancsak Pest-Budán szeptember 16-ár szervezni kezdett Zrínyi-csapat boszorkányos gyorsasággal vált néhány nap alatt teljessé, miközben a Pest városa által a „pesti csatárok" számára augusztus 31-én megkezdett toborzás a három hét alatt csak alig 500 önkéntest eredményezett. Ez a siker nem függhet össze azzal, hogy az Egyenlőségi Társulat

1 A Kossuth által kezdeményezett szervezés előzményeire és lefolyására 1. *Urbán Aladár:* Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK) 1988. 639—665. o.

szeptember 9-én szervezni kezdett „ezrede" élén Perczel Mór állott volna, hiszen nincsen különösebb nyoma Perczel utcai népszerűségének. (Bár a baloldal sajtója erősen ünnepelte augusztus 21-i országgyűlési felszólalása miatt, amelyben a sorezredek főtiszti karát — és közvetve a kormány újoncozási törvényjavaslatát — keményen megtámadta). Nem valószínű, hogy Perczel kedvezőbb feltételek mellett toborozhatott volna, mint Pest város főkapitánya. Így vállalkozásának gyors sikere magyarázatot kíván.

Az 1848 szeptemberi napok feszültségének, a kormány — pontosabban: Batthány — és a radikálisok közötti ellentét ismeretében külön kérdés, hogy miért adott toborzási engedélyt Batthyány a baloldal kiemelkedő alakjának három nappal azután, hogy leállította a Kossuth által kezdeményezett Hunyadi-csapat toborzását, s egy nappal azután, hogy ezt az alakulatot eltávolította a fővárosból. Mi történt, ami Batthyányt addigi politikájával ellentétesnek tűnő lépésre késztette? Elegendő magyarázat erre a horvát sereg előnyomulása? A kutató érdeklődését tovább növeli, ha annak találja nyomát, hogy az ügyvezető miniszterelnök nem egyszerűen beleegyezését adta Perczel toborzási kérelméhez, hanem maga volt a megbízás kezdeményezője.

Toborzás Bécsben

1848 augusztusában Pulszky Ferenc, a bécsi magyar külügyminisztérium államtitkára — aki Esterházy Pál herceg visszahúzódása miatt valójában vezette a minisztériumot — többek között az alábbiakról tudósította Kossuth Lajos: „Itt Bécsben könnyű volna számunkra verbuválni, akadt is már egy társaság, melly ezt tenni akarja, csak hogy a vállalkozókban nemigen lehet bizodalmam. Ha jó embert küldtök ide, s egy kis pénzt szántok rá, egy pár száz embert könnyű szerével lehetne össze szervezni." Az első pillanatra talán meghökkentő hírt Pulszky azzal egészíte ki, hogy Jellasics számára már toboroz egy huszárkáplár, aki a napokban a Dunán akarja embereit leszállítani.[2]

A datálatlan, valószínűleg augusztus 19-én kelt levél legkésőbb két nap múlva Kossuth kezében volt. A hír nem érhette váratlanul a pénzügyminisztert, mert a Pulszky által említett bécsi „társaság" szándékáról már augusztus 15-én levélben tudósította Mészáros Lázár honvédelmi minisztert. A tájékoztatás szerint bizottmány alakult, amelynek célja, hogy nagyobb létszámú önkéntes sereget szervezzen az ország védelmére, amely kész harcolni a lázadó „háládatlan vakmerők" ellen. Az önkénteseket „öszve szedett pénzösszegekből — teljes egyéni ruha és fegyverrel ellátva" kívánták kiállítani. Vagyis nem pénzügyi támogatást vártak vállalkozásukhoz a magyar honvédelmi minisztériumtól, mert a szükséges anyagi fedezetet adakozásból akarták előteremteni. (Ekkor még nem volt köztudott, hogy Kossuth államköltségen akar szabadcsapatot szervezni, s egyébként sem kapta még meg az engedélyt.) A beadvány szerint a szervezők egyrészt tájékoztatni kívánták a minisztériumot, másrészt felvilágosítást kértek bizanyos szakmai kérdésekben. Utóbbiak a következők voltak: milyen formájú és színű legyen az egyenruha, milyen hosszú szolgálati időre kötelezzék a jelentkezőket, mit ígérhetnek a szolgálat befejeztével a magukat kitünte-

2 OL Az 1848—49-es minisztérium levéltára. H 21. Pénzügyminisztérium (PM) nem ikt. elnöki ir. 257.; közli *Kossuth Lajos* Összes Munkái (KLÖM) XII. (S. a. r. *Sinkovics István*) Bp. 1957. 749. o.

tetteknek, s milyen legyen az önkéntesek napidíja, illetve a tisztek fizetése. Egyben „a már létező önkéntes sereg" (a honvédség) szabályzatait és a magyar nyelvű kiképzési utasítást kérték, s közölték: fenn kívánják tartani a jogot, hogy a szolgálatban tapasztalt, arra érdemes és megbízható egyéneket tiszteknek jelölték, akiket azután megbízatásukban a honvédelmi minisztérium erősítene meg. A bizottmány hét tagja által aláírt beadványt nem postán, hanem feltehetően alkalmi kézbesítővel juttatták el a honvédelmi minisztériumba, ahol azt augusztus 21-én iktatták.[3]

A bizottmánynak nem ez volt az első lépése, mivel már a Mészáros Lázárnak küldött tájékoztatás előtt megkezdték az adományok gyűjtését. Ezt bizonyítja a toborzás későbbi névadójának, Szeredy Józsefnek — aláírása szerint: „e vállalat rendezőjének" — augusztus 16-án a hadügyminiszterhez intézett újabb levele. Eszerint előző nap arról értesült, hogy Esterházy külügyminiszter a hozzá „bizottmányilag, de magánpártolásra" benyújtott folyamodványt Budapestre továbbította. Holott ők nem a minisztertől, hanem a magánembertől akartak pártolást a toborzáshoz szükséges „előleges csekély alap" biztosítása érdekében. A levél megismétli a bizottmány előző napi érveit, amely szerint Bécsben sok mostoha sorsú magyar él, akik közöl már tavasszal többen álltak be önként az Itáliába küldött seregbe, most pedig a stájer verbuválóknak csapnak fel, sőt félő, hogy „a szerb toborzók elcsábítják őket". Az idő sürget, hiszen ezer, de akár ezerötszáz ember kiállítására is van lehetőség. De azért is szükségük van a sürgős jóváhagyásra, mert ők már annyira előrehaladtak a készületekben, hogy azt leállítani nem lehet. Nemcsak a „besorozási könyveket" nyomták ki, hanem egyeseket ténylegesen be is soroztak, így a megkezdett munkát már nem lehetett felfüggeszteni. Szeredy befejezésül még egyszer hangsúlyozza vállalkozásuk lehetőségeit: mivel Bécs városa „minden rendű, rangú, felekezetű egyének gyülpontja", ezért lehet ott jól toborozni. Kéri tehát a támogatást, s hogy a miniszter a jóváhagyást minél hamarabb „küldje fel".[4]

Mészáros Lázár nem várt gyorsasággal reagált a megkeresésre. Utasítására augusztus 22-én Leitner százados levélben tájékoztatta Erdős Ferenc őrnagyot, a Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályának vezetőjét, hogy „Bécsben egy bizottmány alakult, melly egy vagy több honvédi gyalog zászlóallyt az ottan lakó honfiakból állítani szándékozik". Kérte ezért, hogy a honvédség számára készült szabályzatokból a levél vivőjének 10-10 példányt adjon át a fenti vállalkozás számára.[5] A hadügyminiszter közben tájékozódott a bizottság tagjairól, s a kapott információk nem voltak megnyugtatóak. Ezért augusztus 23-án megküldte Esterházynak a bizottmány és Szeredy levelét, közölve, hogy ő kész volt támogatni a kezdeményezést, de tudomására jutott, hogy „Szeredy József ezen terv áthozója itten rosz hírben áll és hasonló hír szárnyal Bakcsy Ferencről is". A nem kívánatos fejlemények megelőzése érdekében Mészáros kérte

3 A beadvány lelőhelye: OL H 6. Külügyminisztérium elnöki iratok (KM eln.) 1848: 1027. Aláírói Szeredy József, albisi Bakcsi Ferenc, Gubcs Gyula, nemes Bécsey Eduárd Henrik, altorjai László József, Muslai Edvárd, Fleischhacker Lajos.

4 KM eln 1848: 1027. Mészáros Lázár ezt a levelet az előző napi folyamodvánnyal együtt küldte föl Bécsbe, a külügyminisztériumnak.

5 OL H 94. Országos Nemzetőrségi Haditanács (ONöHt) nem ikt. ir. (Az irat külzetén az átvétel igazolása a szabályzatok 10-10 példányáról.)

kollégáját, hogy tájékozódjék a bizottság tagjainak jelleméről és nyilatkozzék: „vajjon ezen egyénekre azon fontos vállalatot aggódás nélkül bízni lehessen-e?"[6]

Mészáros Lázár levelében azért beszél Szeredyről, mint a tervezet „áthozójáról", mert a vélhetően nem csupán hazafias indokoktól vezetett bizottmányi elnök türelmetlenségében augusztus 21-én megjelent Pesten, mint tudósított erről a *Kossuth Hírlapja* augusztus 22-i száma. Eszerint „a hon balsorsa minden honfi szívét megilletvén", mindenki segíteni akar. Ezért jött Pestre a Bécsben lakó Szeredy, hogy egy a császárvárosban alakítandó „önkénytes sereg iránt utasítást kérjen" a hadügyminisztertől. Augusztus 24-én tudósított erről a *Budapesti Divatlap* is, majd aznap délután a *Marczius Tizenötödike* megtoldotta azzal a hírt, hogy Szeredy nemcsak a Bécsben lakó magyarok, de „az irántunk rokonszenvvel viseltető másnyelvűek közt is toborzást szándékozik megindítani..." A *Potpourri*-rovatban megjelent tudósítás pontos információ alapján közölhette, hogy a bizottmány eredetileg Esterházy véleményét „illetőleg segedelmét" kérte, aki azonban Mészáros állásfoglalását igényelte, de a honvédelmi miniszter a folyamodványt véleményadás végett ismét Esterházyhoz „térítette vissza". A cikk írója (feltehetően Csernátoni Lajos) támadja a „Pontiustól Pilátushoz igazító modor" miatt az illetékeseket és követeli az azonnali igent vagy nemet. Majd így kiált fel: „Mikor bontakozunk már egyszer ki az informatiók lélek- és türelemölő tömkelegéből?" A cikkecske azt érezteti, hogy az eset nem csupán újabb alkalom volt támadni a „táblabíró politikát" (amire a lap mottója nap mint nap ösztönzött), hanem azt is, hogy a baloldal támogatást kíván biztosítani Szeredy vállalkozásának. Az is elképzelhető, hogy a nem magyar ajkúak közötti toborzás ötlete is Pesten született.

Lehetséges, hogy a *Marczius* információja nem a minisztériumból szivárgott ki, hanem magától Szeredytől eredt. Ha nem, úgy ő a lapból értesült arról, hogy Mészáros Bécsből további tájékoztatást vár. Az is lehet, hogy a honvédelmi minisztériumban hivatalosan közölték Szeredyvel, hogy tekintettel az ügy különleges voltára, a miniszter nem kíván a kérdéssel foglalkozni, hanem forduljon a miniszterelnökhöz. Ez megmagyarázza ugyanis azt, hogy miközben augusztus 24-én a *Közlöny* publikálta Mészáros Lázár két nappal korábban kelt rendeletét, amely szerint a szabadcsapatok toborzásának engedélyezése reá tartozik, augusztus 25-én Szeredy Batthyány Lajoshoz fordult. A levél bevezetésében ismételten elmondja, hogy a Bécsben négy hónappal ezelőtt alakult önkéntes sereghez sok magyar csatlakozott, miként sokan állnak be a most toborzott stájer lövészek közé. Jelenleg a horvátok is toboroznak, s félő, hogy „némely balsorsú honunk fiai még ellenünk megvásároltatandnak". Ezért szervezték meg saját választmányukat, amely tizennyolc nappal azelőtt adta be harminc aláírással ellátott kérelmét Esterházynak, aki azt véleményezésre leküldte a honvédelmi minisztériumhoz, — „de az eddig — állítja a levél — ide nem ért". (Ez egyértelművé teszi azt, hogy a *Marczius* tévesen tájékoztatott akkor, amikor azt állította, hogy Mészáros az Esterházytól kapott levelet visszaküldve várt további információkat.) Ő „időnyerés tekintetéből" utazott le, hogy megkapja az utasítást azokra a kérdésekre, amelyeket a honvédelmi minisz-

6 KM eln. 1848: 1027. — Szeredy József nem nagyon ismert 1848—49 szereplői között. Feltehetően azonos azzal a Szeredyvel, aki az *Életképek* 1844 első félévi kötetében a borsodi népszokásokról írt. A *Wiener Zeitung* 1848. júl. 19. számában (majd kétszer megismételve) egy könyvkereskedő — más tétel mellett — A. Motloch „Eljen. Ungarisches Nationallied" c. fordítását hirdeti, amely Szeredy Józsefet jelöli meg szerzőnek.

terhez intéztek. Szeredy itt elismétli a Mészárossal már közölt kérdéseket és kéréseket, de a tiszti kinevezéseket illetően az előbbieknél pontosabban fogalmazza. Eszerint a szükséges, kiképzett és megbízható tisztek kinevezési jogát fenntartják maguknak, de csak addig, „míg a sereg a honnak át nem adatik".[7]

Batthyány vagy nem ismerte a Szeredyvel kapcsolatos fenntartásokat, vagy sokkal fontosabbnak tartotta a kezdeményezést annál, mintsem hogy az aggályokkal törődjék. Ezért még a levél vételének napján, de legkésőbb augusztus 27-ig intézkedett, hogy adják meg az engedélyt a bécsi toborzásra, pontosabban: válaszoljanak Szeredy beadványára. Batthyány rövid instrukcióit irónnal rávezették Szeredy levelére. Ezek szerint az egyenruha legyen minél olcsóbb és magyar. A szolgálat a háború végéig terjedjen, — de legalább egy évre. Az illetmények mint a honvédseregnél: a közvitéz napi 8, a tizedes 16, az őrmester 24 krajcárt kap, míg a tisztek havi fizetése a hadnagy 30 Ft-jától a százados 80 Ft-jáig terjed. A háború befejeztével a tisztek azonos rangban átkerülnek „az állandó hadsereghez". Az utasítások és szabályzatok azonosak lesznek a honvédseregével. Ami pedig a tiszteket illeti — hangzott Batthyány utasítása — „innen ki fognak neveztetni". Batthyány és Deák Ferenc augusztus 27-én bekövetkezett bécsi útjának előkészítése (a királytól remélt kéziratok fogalmazványának, illetve tisztázatának elkészítése) azonban nyilván annyira lefoglalták a miniszterelnöki iroda személyzetét, hogy a Szeredynak adandó válasz nem készült el a miniszterelnök elutazása előtt. Így a feladat Szemere Bertalan belügyminiszterre maradt, aki nem csak a déli táborba utazott honvédelmi minisztert helyettesítette ezekben a napokban, hanem Batthyányt is annak nem elnöki, hanem a nemzetőrséget és honvédséget érintő feladatkörében. Így a „miniszterelnök távol lévén" megjelöléssel augusztus 28-án ő írta alá a belügyminisztérium irodájában készült levelet, amely a fentiek alapján adott választ Szeredy kérdéseire. Amire Szemere utasítása több, mint ami Batthyány instrukciójában szerepel, az a meghatalmazás természetének pontos megfogalmazása. „Végre értesítem — fejeződik be a Szeredynek adott válasz —, miként semmi különös felhatalmazást nem adhatok, hanem mihelyt egész, vagy táborozni czélbavett seregének egy részét is, a magyar határba átteszi, azok azonnal a szükséges illetményekkel az álladalom részéről fognak ellátatni, és ön buzgó fáradozása sem fog jutalom nélkül maradni".[8] A bizalom tehát nem volt teljes, mert pénzt — legalábbis egyelőre — a toborzók nem kaptak. Igaz, a kormánytól nem is kértek, mert vállalkozásukat magánadakozásra kívánták építeni.

Szeredy minden bizonnyal csak Szemere utasításainak kézhez vétele után utazott vissza Bécsbe. Az elkövetkező napok eseményei valóban azt mutatják, hogy a bizottmány ekkor kezdte meg munkáját, illetve, hogy tevékenységét kellően végiggondolta. Napokon belül elkészült az a litografált körlevél, amelyet augusztus 31-i dátummal küldtek szét a kiválasztott, Bécsben élő tehetős magyar személyeknek. A német nyelvű szöveg bevezetése a jog és igazság, a dinasztia és a király jogainak megvédéséről szól, majd tájékoztat arról, hogy a minisztérium jóváhagyásával egy bizottság alakult, amely a helyben található

7 H 92. ONöHt ir. 1848: 3519. Ugyanitt található Szeredynek aug. 27-én ugyancsak Pesten kelt, Kossuthhoz intézet rövid levele, amelyben tájékoztatja leutazása céljából és kéri tőle vállalkozásuk „ministeriális jóváhagyását". Az irat külzetén Jászay Pálnak, Batthyány elnöki titkárának feljegyzése, amely szerint a levél már aug. 27-én a miniszterelnök irodájában volt.

8 ONöHt 1848: 3519.

magyarokból kíván egy szabadcsapatot szervezni és felszerelni. Ezért kéri, hogy a bizottságnak ajánlott segélyeket a Seilergassén az 1093. szám alá küldjék. A levél szövegében csak a megszólítás íródott tintával, az aláírás: „In Namen des Comités v. Szeredy" is litografált. A levél fejlécén a koronás magyar kiscímer és a következő felirat: „Das Wiener Frei-Corps für Vaterland und Freiheit". A kutatás számára ismert példány címzettje Récsey Ádám, akinek a körlevelet postán küldték el. A bécsi bélyegző szeptember 5-én kelt, ami tehát a dátumhoz képest némi késést mutat. Lehet, hogy ennek oka a litográfiai munka kései kezdése. De az is lehet, hogy a bizottmány által rendelt pecsét metszése vett több időt igénybe. A levelet ugyanis vörös viaszpecséttel zárták le, amelynek két félkörben elhelyezett szövege: „A Szeredy önkéntes sereg — A Hon és Szabadságért".[9]

Bármi is volt az adakozásra felszólító körlevél késedelmes szétküldésének oka, a bizottmány gyorsan a nyilvánosság elé lépett. A *Kossuth Hírlapja* augusztus 31-i száma publikálta a „Felhívás a Bécsben alakítandó önkénytes sereg pénzalapjának felszerelésére" c. közleményt, amely címéből kitetszőleg az adományok gyűjtését szorgalmazta. A különböző beadványokból már ismert érvek és szándékok ekkor kerültek a nyilvánosság elé annak hangsúlyozásával, hogy vállalkozásuk „ministeriális jóváhagyás mellett" történik, s ehhez kérik a hazai vagy külföldön élő, birtokos vagy jövedelemből élő magyarok hathatós segítségét, akiknek nevét a sajtóban közölni fogják. Az ajándékokat „ a szeredi [így] önkénytes sereg rendezőihez", Bécs Stadt, Nr. 1093. küldjék. A felhívás befejezése: „Kelt Bécsben, a szeredi önkénytes sereg választmány nevében, augusztus 1848. Szeredy". Az alakuló szabadcsapatot Szeredy tehát a maga neve után keresztelte el — talán nem függetlenül attól, hogy Pesten Kossuth önkénteseiről hallott. A közleményt egyedül a Madarász-fivérek lapja, a *Népelem* vette át, s közölte azt szeptember 1-jén és 2-án, nem teljesen azonos szöveggel.[10]

A toborzás tényleges megkezdését Bécsben egy méretével, sárga színével és illusztrációjával a figyelmet kétségtelenül magára vonó plakát jelentette be. A szeptember 2-i dátummal ellátott és „Auf Magyaren!" felszólítással kezdődő felhívás felett az illusztráció Zrínyi-dolmányos hőst ábrázol, jobb kezében kard, a balban magyar címerpajzs, jobbján trikolóros, balján császári sasos zászló a földbe szúrt lándzsán, előtte két ágyú és alatta félkörben a felirat: „Für Vaterland und Freiheit". A lelkesítő bevezetés után a felhívás a bécsiekkel is közli, hogy a magyar minisztérium jóváhagyásával helyben egy bizottság alakult, amely „a legrövidebb idő alatt" egy teljesen szervezett és felszerelt szabadcsapatot kíván a veszélyeztetett haza rendelkezésére bocsátani. (84. o.) A jelentkezés szeptember 5-én kezdődik, a Seilargasse 1093. szám alatt. Ez a plakát valószínűleg még a feltüntetett dátum napján, de legkésőbb szeptember 3-ig megjelent Bécs utcáin. Feltűnő volta, de mindenekelőtt tartalma felkeltette a belügyminisztérium érdeklődését is. Doblhoff belügyminiszter szeptember 4-én ugyanis levélben fordult Pulszkyhoz és mellékelve a felhívás egy példányát felvilágosítást kért: milyen céllal és miyen létszámmal kívánják a toborzást

9 OL Újkori gyűjtemény. R 306. Katonai iratok, 18. csomó. A Récseynek szóló példány sorszáma: 54.

10 Ennek a felhívásnak német változata állítólag szept. 8-án jutott el Pestre. Szövegét közli *Johann Janotyckh von Adlerstein:* Archiv des ungarischen Ministeriums ... Altenburg, 1851. II. 277—278.

folytatni. Pulszky két nap múlva válaszolt és közölte, hogy egy egyén kért a toborzáshoz hozzájárulást Pesten, hogy az alakulat azt az uralkodót fogja szolgálni, amely egyben Ausztria uralkodója is, s hogy az összegyűltek Pestre szállítása és az önkéntesek mikénti alkalmazása a minisztérium feladata lesz.[11]

A jelek szerint Doblhoff ezzel az információval megelégedett, legalábbis további a témát érintő levélváltásról a két minisztérium között nem tudunk. Azt azonban feltételezhetjük, hogy Pulszky válasza az akkor Bécsben tartózkodó Batthyány tudtával született. Különben a volt miniszterelnök nem tudott volna Doblhoff megkereséséről és nem mondhatta volna 1849 márciusi kihallgatása során, hogy ez a toborzás az ottani hatóságok beleegyezésével folyt.

11 KM eln. 1848: 1258. Az osztrák belügyminisztériumnak köszönhető, hogy tudomásunk van erről a plakátról, mert az az ismert nagyobb hazai gyűjteményekben nem található.

Mivel a Szeredy-féle bizottság csak egyike volt azoknak, amelyek Bécsben toboroztak, kívánatos volt, hogy feltételeiket is minél hamarabb nyilvánosságra hozzák. Erre a „Statuten des Frei-Corps nach Ungarn" című röplapon került sor, amely szeptember 5-i dátummal és „Im Namen des Comités v. Szeredy" aláírással jelent meg. A tizenkét pontból álló szabályzat lényegét tekintve a Szemere által augusztus 28-án adott válaszon alapul, természetesen további szükséges információkkal egészítve ki azt. Így az 1. pont 18—30 év között jelöli meg a szolgálatot vállalók életkorát, az 5. pont pedig tájékoztat a foglalópénzről: minden felfogadott egyén vagy Pestre érkezésekor, vagy már induláskor kap 10 pft foglalópénzt. A 7. pont eltér a korábban hangsúlyozottaktól, mivel nem igéri Bécsben a teljes felszerelést, hanem azt mondja, hogy az részben helyben, részben pedig Pesten fog történni. A 4. pont a magukat kitüntetők jutalmát, a 11. a rokkantakról és a hátrahagyottakróli gondoskodást ígéri. A 10. pont szerint minden besorozott esküt tesz az alkotmányra és a zászlóra, s „a magyar hadijog alatt áll". Végül a 12. pont megkísérli áthidalni a tiszti kinevezések körüli korábbi elképzelések és a Batthyánytól, illetve Szemerétől kapott válasz közötti eltérést azzal a homályos fogalmazással, hogy a bizottmány által adományozott rangot a magyar hadügyminisztérium fogja megerősíteni.[12]

Szeredy és bizottmányának várakozása, hogy a Bécsben élő magyar arisztokratákból vagy egyéb tőkepénzesektől kapott felajánlásokból fedezze vállalkozása költségeit, nem járt sikerrel. Ezen egyébként nem is csodálkozhatunk, ha az 1848. szeptember eleji feszültségekre, politikai bizonytalanságra gondolunk, amely ekkor mind a magyar, mind az osztrák fővárost jellemezte. Feltehetően a feltámadó segítőkészséget is lehűtötte a tudat, hogy a bizottmány az adakozók nevét nyilvánosságra akarta hozni. Ez magyarázza, hogy Szeredy már szeptember 4-én pénzsegélyért fordult Kossuth Lajoshoz. Bécsből kelt levele szerint a felhívásnak nagy sikere van, diákok jelentkeztek, sőt egy katonaviselt gróf is beállott. De sok szegény is akad közöttük, akiknek napi betevő falatjuk sincsen, s akik azonnal segítségre szorulnak. A stájer toborzók napi egy-egy ezüst huszast adnak a jelentkezőknek, addig, amíg azok Bécsében tartózkodnak. Tegnap óta ezt neki is tennie kell, de nem teheti, mert az előkészületek pénzét felemésztették. Így amíg rajta valami „jámbor adakozás" nem segít, ő sem támogathatja a rászorulókat. Kéri tehát Kossuth gyors segítségét, akinek — egy „felhívó lapot" mellékelve — bátorkodik „e nemes ügyet szívére kötni". Bár Szeredy levele panaszkodik Pulszky nemtörődömségére, ki „ez ügyről tudomást sem kért", mégsem zárhatjuk ki, hogy maga Pulszky volt, aki a csődbe jutott szervezőket Kossuth megkeresésére bíztatta. Kossuth mindenesetre szeptember 6-án megküldte Szeredy levelét Pulszkynak a következő hátirattal: „Kellő tudás és körülmény szerint segédkéznyújtás végett Pulszky statustitkár úrnak megküldendő." Ennek továbbítása még ezen a napon meg is történt.[13]

A Magyarországra szánt bécsi önkéntesek jelentkezése tehát — ha hihetünk Szeredy levelének — nem szeptember 5-én, hanem a sárga színű rajzos plakát

12 OL Újkori gyűjtemény. R. 32. 1848/49-es nyomtatványok. Ismerjük a szabályzat kéziratos fogalmazványát Szeredy sk. aláírásával: R 306. Katonai iratok, 18. csomó. A fogalmazványon lévő feljegyzés szerint 1000 példányban nyomtatták.

13 Szeredy levele: KM eln. 1848: 1324. A hátirattal ellátott levelet Rákóczy János, Kossuth titkára küldte meg Pulszkynak.

megjelenését követően, már 3-án megkezdődött. A Szeredy által emlegetett diákok azonban nagy valószínűség szerint nem, vagy legalábbis többségükben nem magyarok voltak. Jelentkezésük után egészen természetes, hogy a bizottságnak meg kellett kísérelnie, hogy a Bécsben lévő, még mindig nagy számú és radikális politikai nézeteket valló diákok sorában is toborozzon. E rétegben, amely a császárváros szellemi proletariátusát képviselte, joggal számíthattak a magyar üggyel rokonszenvező rászorultakra. Így született meg ezekben a napokban a dátum nélküli röplap, a következő agitatív címmel: *„Ungarn muss siegen, oder Oesterreich ist verloren"*. Ismereteink szerint ez az első olyan felhívás, amely nemcsak pártolja a magyar erőfeszítéseket, az ország küzdelmét azonosítja a népszabadság eszméjéért folytatott harccal, s Jellasicsot a reakció támaszának minősíti, hanem fel is szólít a közös küzdelemre. A röplap arra hivatkozik, hogy a magyarok nyújtottak először testvéri kezet a zsarnokság megdöntésére, s most a szabad magyar nép biztosítja a védelmet az oroszok, s általában a szlávok, a szabad nemzetek elkeseredett ellenségei ellen. „Magyarországon — érvel az ismeretlen szerző — mi a saját ügyünkért harcolunk, mert mi a népek szabadságáért küzdünk." Ezt a harcot a német és a magyar trikolór alatt kívánja megvívni, vagyis a német—magyar összefogást a nagynémet gondolat jegyében képzeli el. Rövidre fogva a felhívás ismétlődő gondolatait, témánk szempontjából az a fontos, hogy csatlakozásra szólít fel Szeredy szabadcsapatához, amelyhez a jelentkezés ott történik, „ahonnan először áradt szét a fény, ahol az önkény bilincse először lepattant": az egyetemen. Érdekes, hogy a röplapon nem Szeredy aláírása található, hanem egy igen általános megjelölés: „Die deutschen Kämpfer für Freiheit an ihre Brüder".[14] Talán ebből arra következtethetünk, hogy ezt a toborzást Szeredy számára egy külön, az Aula (az egyetemisták szervezete) vagy az Akadémiai Légió sorában létrejött csoport végezte. Az azonban feltételezhető, hogy a nyomtatványt Szeredyék költségére készítették, mert ugyanaz a nyomda szerepel rajta, mint Szeredy többi kiadványán.

Ilyen előzmények és készületek után kezdődött meg tehát az önkéntesek toborzása Magyarország számára Bécsben. Amilyen jól felderíthetőek ezek az előzmények, jelenleg annál kevesebbet tudunk a toborzás menetéről. Az áttekintést nehezíti, hogy szeptember közepén mások is bekapcsolódtak és — megállapíthatóan — Szeredytől függetlenül toboroztak és szállítottak önkénteseket Pestre.

Ami Szeredyt illeti, ő szeptember 11-én Bécsből kelt levelében tájékoztatta Szemerét, hogy mintegy ötszáz főnyi seregével már másnap egy *közönséges hajón* (tehát nem gőzhajón) megindul Pestre, ahol szükséges, hogy emberei elhelyezéséről gondoskodjanak. Nem tudja, mikor ér Komáromba, de onnan gőzhajóval kíván tovább menni, amiről — ha lehet — kéri, hogy Szemere gondoskodjon.[15] Erről az útról részleteket azért tudunk, mert a Szeredy-féle szabadcsapat egy tollforgató tagja utukat megörökítette egy Pesten szeptember 15-i dá-

14 1848/49-es nyomt. (szeptemberi, dátum nélküli anyag); közli *Janotyckh* II. 278—279. o., amely szerint a röplap szept. 9-én vált ismertté Pesten. Ott Lukács és társa nyomdájában újranyomták, mert az eredetit — mint Szeredy vállalkozásának minden kiadványát — U. Klopf senior und Alexander Eurich nyomtatta. (Az OL id. gyűjteményében mindkét nyomtatvány megtalálható.)

15 OL H 82. Hadügyminisztérium biztossági osztály (HM bizt) 1848 — 51 — 341. (A levél a rajta lévő feljegyzés szerint későn érkezett, illetve a Nemzetőrségi Haditanács gondoskodott az elhelyezésről.) Az önkénteseknek evezőshajóval (Ruderschiff) történő leszállítására a szerződést l. KM eln 1848: 1324.

tummal megjelent, *„Die Aufnahme von Szeredy's Freischaaren in Pressburg, Komorn, Pesth"* címmel ellátott röplapon. Ebből mindenekelőtt azt tudjuk meg, hogy Bécsben a gőzhajózási társaság igazgatója „nem volt képes" számukra gőzhajót biztosítani, így szeptember 12-én délután egy órakor két emberekkel megrakott evezőshajóval indultak lefelé a Dunán, s este tízkor értek Pozsonyba, ahol igen lelkesen fogadták őket. Másnap reggel a Ferenc Károly gőzösön Gönyüig mentek, ott étkezési pihenőt tartottak, s egy másik hajó Komáromig vitte az önkénteseket. Komáromban is jól fogadták, ünnepi beszédekkel köszöntötték őket és a lakosság gondoskodott kényelmes elhelyezésükről. Másnap, szeptember 14-én reggel tízkor indultak tovább Pestre, ahová este hatkor érkeztek meg. A parton lelkes éljenző tömeg várta a bécsieket, majd a Szabadság térre (a régi városháza elé) vonultak, ahol Rottenbiller polgármester német beszéddel üdvözölte őket, mire Dr. Gustav Mathey, „a filozófia doktora" válaszolt. Ezt követően Kossuth lakásához mentek, ahol az ünnepelt, „a nép embere" lejött a szabadcsapat soraiba, kezet fogott az őt körülvevőkkel, méltányolta az önkéntesek rokonszenvét hazája iránt, sőt testvéri csókot váltott a neki válaszoló szónokkal.[16] Kossuth beszéde nem maradt fenn, de bizonyosnak vehetjük, hogy a *Kossuth Hírlapja* szeptember 16-i számában megjelent vezércikk — nyilván Bajza József írása — a 14-én este elhangzott beszéd lényegét fejezte ki, amikor méltatta az érkezőket: „Legyenek üdvözölve bécsi barátaink. Ők megértették, hogy a reactio diadala Magyarországon az ő szabadságuk halálharangja volna."

Szeredy vállalkozását eddig a nyomdatermékek nagy száma jellemezte. A Pesti megérkezés kiemelt hangsúlyt kapott, mert ezzel dokumentálni lehetett a két nép barátságát, közös érdekét, a kamarilla és a reakció elleni közös küzdelmét. *Kossuth Hírlapja* első, szeptember 15-i tudósítása szerint nem az ugyancsak Pestre érkezett Szeredy, hanem az önkéntesek parancsnoka, Sternau köszöntötte Kossuthot, aki a német üdvözlésre németül válaszolt. Nos, ez a parancsnok: Ernest Bresslern Ritter von Sternau már Bécsben kinyomatta *„Éljenek a magyarok!"* című, egyébként német üdvözletét, amelyet egysége nevében tolmácsolt.[17] Fennmaradt Gustav Mathey (Maathei), az Akadémiai Légió tagjának beszéde, amelyet a Szabadság téren tartott.[18] Az 1848/49-es aprónyomtatványok mindezen túl még legalább három verses röplapot őriznek, amelyek a Szeredy-féle szabadcsapattal, illetve annak Pestre érkezésével foglalkoznak.[19]

Témánk szempontjából most az a fontos, hogy mit tudunk a bécsi önkéntesek létszámáról, esetleg összetételéről. Szeredy „mintegy ötszáz főnyi" megjelölése a *Kossuth Hírlapja* augusztus 16-i vezércikke szerint a megérkezéskor 470 fő volt, amelyet a lap mint a bécsi toborzás „első negyedét" emlegette. A lap ugyanezen számában a „Fővárosi újdonságok" rovatában csak 400 főt említ, s ezt fogadja el a *Wiener Zeitung* pesti tudósítója is. (ld. Abend-Beilage, szept. 18.) Szeptember 16-án a *Nemzeti* című lap 5—600 főről tudósít, míg másnap a Nemzetőr 400 s egynéhány főről tud. A kormányhoz közel álló *Pesti Hír-*

16 1848/49-es nyomt. Aláírása: Einer aus Szeredy's Freicorps für Alle.
17 1848/49-es nyomt. (dátum nélkül) A röplap bécsi kiadását Pesten Eisenfels Rudolf újranyomta. Ernst Bresslernre l. *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 137. o.
18 *Janotyckh* II. 312—314. o.
19 L. az 1848/49-es nyomt. között: 1. Schlachtruf für Szeredy's Freicorps von Friedrich Kreichel. Geschrieben auf dem Dampfer Béla am 14. Sept. 1848. 2. Lied des Szeredy'schen Freischaar von Hermann Schwarz beim Freicorps. Zweite Aufgabe, Lederer u. Heckenast. 3. Szeredy's Freicorps. Einer aus Szeredy's Freicorps. Landerer u. Heckenast. (A két utóbbi a dátum nélküli anyagban.)

lap szeptember 17-i számában a Kossuthnál tett tisztelgő látogatásra, a volt miniszter bécsi népszerűségére és üdvözlő beszédére teszi a hangsúlyt, s mintegy mellékesen 300 főre becsüli a fővárosba érkezett csapatot. A kormány hivatalos lapja, a *Közlöny* nem foglalkozott Szeredy önkénteseinek megérkezésével, s csak komáromi tudósítója említi szeptember 15-én kelt levelében, hogy az előző napon kísérték hajóra „a bécsi önkéntesek Szeredi által vezénylett 4—5 száz főnyi seregét". Mindezek alapján nem fér kétség ahhoz, hogy a *Kossuth Hírlapjának* szeptember 16-i vezércikkében szereplő „középarányos" 470 fő hiteles létszám.[20]

A bécsi magyar toborzók tehát nem ezer embert, nem egy zászlóaljat, hanem csak annak mintegy felét szállították Pestre. Igaz, ez a létszám néhány napi toborzás eredménye, hiszen a kezdetnek tekinthető szeptember 3-tól az indulásig tíz nap telt el. Fel is merülhet a kérdés, hogy nincs-e összefüggés a magyar országgyűlés küldöttségének a királynál tett sikertelen látogatása és szeptember 10-én történt visszaindulása, illetve Szeredy önkénteseinek két nappal később megkezdett leszállítása között. (Indulásukról Szemerét értesítik, megérkezésükkor Kossuthot ünneplik.) Erre pillanatnyilag nem tudunk felelni, de arra igen, hogy milyen sikerrel gyűjtötték Szeredy és társai zászlajuk alá a gazdasági és politikai bizonytalanság közepette munka nélkül maradt bécsi magyarokat. A tudósítások arról győznek meg, hogy a szeptember 14-én Pestre érkezett közel ötszáz főnyi seregnek a többsége nem magyar volt. A *Kossuth Hírlapja* már emlegetett szeptember 16-i vezércikke szerint az önkéntesek között akadnak számosan „nem magyar bécsiek is". A *Nemzetőr* szeptember 17-i tudósítása határozottabban fogalmaz: akadnak köztük magyarok, de többségük német. Egy szeptember 15-én kelt magánlevél szerint a szemtanúnak egészen németnek tűnt az alakulat: „Tegnap érkezett Pestre 500 bécsi német az Aulától küldetve a magyarok részére harczolni, magam láttam őket mind."[21] Ezt a benyomást erősíthették a külsőségek is, mert a *Kossuth Hírlapja* szerint a magyar zászlókon német birodalmi színű szalagok voltak, míg a *Nemzeti* tudósítója a sereg élén három magyar és egy birodalmi német lobogót látott. Ha a levélíró benyomása téves is volt, hogy ti. minden bécsi önkéntes német lett volna, a *Közlöny* október 5-i számából értesülünk, miszerint a pákozdi csata után a felsőháznak a táborban járt küldöttségének a csapatokhoz intézett üdvözlő beszédét egy alkalommal németre kellett fordítani. Mint Perényi Zsigmond előadásából megtudjuk: „Volt eset egy csapat előtt megállva, hol Bécsből lejött németek feles számban levén, miután nem értették jól a magyar előadást, kívánták, hogy küldöttség németül is megmagyarázza a felsőház határozatát."

A bécsi önkéntesek megérkezése kétségtelenül politikai esemény volt, ami a radikálisokat érthető örömmel töltötte el. Jellasics támadásának megindulása után a segítségnek ez a szimbolikus megnyilvánulása komoly hatást gyakorolt a magyar fővárosra. Érthető, hogy Madarász József egy szeptember 15-én kelt levelében arról ír, hogy Szeredyék megérkezésének hírére a város nagy izgalomba jött.[22] A bécsiekkel kapcsolatban azonban fenntartásoknak is nyomát

20 Ezeknek a bécsi önkénteseknek Pestre érkezésével röviden foglalkozik *Böhm Jakab:* A német légió szervezése és tevékenysége az 1848—1849. évi magyar szabadságharcban. HK 1970. 194—195. o. — *Berko István:* Szabadcsapatok 1848—1849-ben. *Honvédelem* 1924. 15. sz. Szeredy és Bresslern alakulatát két külön egységnek véli.

21 *Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. II. Bp., 1952. 47. o.

22 *Waldapfel* II. 51. o.

találjuk; nem kétséges, a konzervatívabb gondolkodásúaknál — és nem a nyilvánosságnak szánt naplófeljegyzéseikben. Hunfalvy Pál szeptember 14-én nem hitte, hogy igaz a hír, miszerint a gőzhajóval bécsiek érkeznek „érettünk harcolni". Elment tehát megnézni őket, majd ezt jegyezte fel naplójába: „Igenis bécsiek azok — egyébiránt nyomorult emberek, kik a költséget meg nem érdemlik." Gyulay Lajos gróf, Hunyad megye követe, a szenvedélyes naplóíró másnap így emlékezett a megérkezettekről: „Tegnap 300 egynéhány hitvány bécsi önkéntes érkezett zászlóink alá, kikkel burkust nem fogunk. Fegyvertelenül, rongyosan; még odább állunk, ha ki lesznek állítva mindennel. Mindamellett jól fogadtattak." Szeptember 16-án Jakab István, a belügyminisztérium tanácsosa foglalta össze az elmúlt napok csapatmozdulatait. A szóban forgó egységről így írt: „Bécsből érkezett néhány száz — de silány és czondra önkénytes, Szeredi-csapata."[23] A fenti egybehangzó vélemények alapján mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy sem pénz, sem elég idő nem volt arra Bécsben, hogy Szeredy valamelyest felruházza és fegyverrel lássa el alakulatát. Az is kétségtelen, hogy önkéntesei többségükben a császárváros proletárjai közül kerülnek ki, akik augusztus 23-án a munkanélküliség ellen tiltakozva véresen csaptak össze a belváros polgárőreivel és a nemzetőrség egy részével, s akik október 6-a után a barikádok harcosait adták. Megjelenésük okozhatott akkor némi nyugtalanságot a pesti polgárság körében, de a tapasztaltabbak tudták, hogy mindig az alakulatok tisztjein, az általuk fenntartott fegyelmen múlik, hogy a társadalom alsóbb rétegeiből kikerült katonák jelentenek-e szociális fenyegetést vagy sem. Az 1848 májusában a fővárosban beállott honvéd önkéntesek távozásakor Podmaniczky Frigyes is azt írta naplójában, hogy általuk „temérdek itt Pesten alkalmatlan, de fegyver alatt hasznos elemtől szabadult meg fővárosunk".[24]

A bécsi önkéntesek szeptember 14-én partra szállt csapata volt az első és egyben a legnagyobb, amely a magyar fővárosba érkezett. Mindkettő indokolja a kitüntető figyelmet, és egyben érthetővé teszi, hogy a továbbiakról, újabb egységek érkezéséről kevesebb információval rendelkezünk. Azt tudjuk, hogy Szeredy Bécsbe visszatérve, folytatta a toborzást. Erről tanúskodik, hogy szeptember 23-án Pulszky 100 ezüst (pengő) forintot utalt Szeredynek „a Bécsben toborzott magyar önkéntesek szükségeire".[25] Legközelebb szeptember 25-én találjuk nyomát annak, hogy Szeredy 114 pft-ot vehet fel százhúz embernek Pozsonyba szállításáért.[26] Ez aznap meg is történt, mert szeptember 25-én jelentette Pozsony polgármestere Batthyánynak, hogy „e pillanatban érkezett ismét 120 önkéntes Bécsből..."[27] Ez volt Szeredy utolsó „szállítmánya", mert szeptember 27-én Pulszky megküldte Batthyánynak Szeredy „immár befejezett" toborzásának végelszámolását. Eszerint ő összesen 514 pft-ot utalt Szeredynek, de az utóiratban megjegyezte, „miszerint közönséges híre van annak,

23 Az idézett naplók: *Hunfalvy Pál:* Napló 1848—1849. (S. a. r. *Urbán Aladár*) Bp., 1986. 79. o.; *Gyulay Lajos* naplója, 49. k. 22. o., Kolozsvár—Cluj, Egyetemi Könyvtár; *Jakab István* naplója 1848—49-ből. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 1315.

24 *Podmaniczky Frigyes:* Napló töredékek (1824—86). Bp., 1887. II. 247. o.

25 KM eln. 1848: 1440. Szeredy először az induláskor, szept. 12-én vett fel pénzt (300 ezüst Ft-ot); Pulszky utalását 1. KM eln. 1848: 1323.

26 KM eln. 1848: 1476. Ezek az emberek sem voltak felfegyverezve, ill. legfeljebb 33 puskájuk volt, amit Wargha István szerzett be; KM eln. 1848: 1373., 1473. (Orvosi műszerek beszerzését 1. uo. 1478.)

27 ONöHt 1848: 4580. Valószínű, hogy ezek az emberek sem gőzhajóval érkeztek, mert a polgármester a Pestre gőzhajóval történő szállításról kér intézkedést.

hogy az özvegy nádorné e czélra Szeredy úrnak 5000 pftot adott légyen".[28] Az elszámolás igen soká húzódott, mert mint Szeredy október 16-án Pesten a Honvédelmi Bizottmányhoz benyújtott igényéből kiviláglik, a „mintegy 1200 főnyi [?] önkénytesek" kiállításáért és Pestre szállításáért 2094 pft és 7 xr különbözet kifizetését kérte.[29] Ezt követően sem tisztázta a helyzetet, mert az általa december 31-én Kossuthhoz intézett beadványára is az van rávezetve, hogy „még nincs reá határozat".[30] Nem zárható tehát ki, hogy a Szeredyvel szembeni kezdeti fenntartás nem volt teljesen alaptalan.

Szeredy számadásának feltételezhető csúsztatása — az indokolatlanul magas létszámadat — onnan eredhet, hogy bizottmányának egyik tagja, Becsey Edvárd önállósította magát, de eredményeit Szeredy magának számolta el. Becsey Pulszkytól közvetlenül vett fel pénzt. Így szeptember 16-án 116 „magyar önkéntesnek" Pestre szállítására 120 pft-ot, 19-én pedig „az ismét Bécsben toborzott mintegy 100 magyar önkéntes Pestre leszállítására" 100 pft-ot.[31] Szeptember 23-án — egyidejűleg Szeredyvel — Becseynek is utalt Pulszky „a Bécsben toborzott magyar önkénytesek számára" 120 pft-ot.[32] Úgy látszik, hogy szeptember 27-én Becsey is be akarta fejezni a toborzást, mert számára Pulszky 12 pft 47 xr kiutalását rendelte el, „a Bécsben már befejezett magyar önkéntesek toborzására tett költségek vég-részletéül".[33] Ez a végelszámolás a tartási költségek különbözete lehetett, mert szeptember 28-án Pulszky a toborzott magyar önkéntesek (számot nem mond) Pestre szállítására ismét utalt Becseynek 120 pft-ot.[34] Becsey szeptember 28-án Batthyányhoz intézett levelében jelentette, hogy aznap egy szállítmány önkéntes vasúton Pozsonyba ment, s másnap gőzhajón folytatja útját Pestig. Egyben közölte, hogy ő több mint háromszáz önkéntest állított a hazának „költség nélkül", így a toborzást rövidesen le kell állítani. Mivel azonban „legénységet még lehetne kapni", határozott választ kér: folytassák-e az önkéntesek toborzását, vagy állítsák le azt. A német nyelvű levél aláírása: „Im Namen des Comités Eduard von Becsey, Ausstellungs Commisär". Vagyis ezek mögött a teljesítmények mögött is — legalábbis névlegesen — bizottmányi munka van. A levél másik érdekessége viaszba nyomott zárópecsétje: „Zrinyisches Werbungs Comité für Ungarn".[35] Tehát ekkor már Becsey és társai egyértelműen a Zrínyi szabadcsapat számára toboroztak. Meg kell még jegyeznünk, hogy bár Becsey nem kaphatott levelére választ Batthyánytól (aki 27-én elhagyta a fővárost és 29-én Bécsbe indult), október 4-én számára Pulszky — a mellékelt számla ellenében — 60 pft toborzási költséget utalt, majd október 6-án a toborzott önkéntesek Pestre szállítására 106

28 KM eln. 1848: 1501. Mária Dorottya főhercegnő, József nádor özvegye tudomásunk szerint 1848 szeptemberéig Pozsonyban élt. Ha a hír igaz, érdekes vonása ez Habsburg-ellenességének. A későbbi információ csak 1000 pft-os adományról tud; H 2. Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) iratai 1848: 1426.

29 H 2. Kossuth—Polizei—Akten (KPA) 257. A kissé zavaros levél 1200 önkéntes toborzásáról beszél, de a Pestre szállítás fejében elszámolt összeg csak az az 514 pft, amit a két alkalommal Szeredy Pulszkytól felvett. A szept. 27-i — már felterjesztett — elszámolást csak az „első szállítmány" számadásának állítja.

30 Az elszámolást megkísérlő iratok és az azokkal kapcsolatos levélváltás: OHB 1848: 1426., 1494., 5965., 7143. Hiányzik az OHN 1848: 5584., ahol — az ikt. kv. szerint — együtt volt Szeredy elszámolása.

31 KM eln. 1848: 1385., 1387., 1412.

32 KM eln. 1848: 1441.

33 KM eln. 1848: 1502.

34 KM eln. 1848: 1503. (A leszállított létszám — az előző költségek alapján — 100—120 fő lehetett.)

35 ONöHt 1848: 4693. Meg kell jegyezni, hogy csak Pulszky utalásai beszélnek magyar önkéntesekről, Becsey nem. Egy okt. 1-jei jelentése a „Freiwilligen für Ungarn" kifejezést használja; KM eln. 1848: 1566.

pft-ot.[36] Feltehetően ez volt Becsey utolsó akciója, amit a Bécsben kitört forradalom is valószínűsít.

Szeredy sikere — vagy talán részleges kudarca — másokat is arra ösztönzött, hogy részt vegyenek a Magyarország védelmére toborzott önkéntesek összegyűjtésében. Az előbbiek megértéséhez idéznünk kell a *Kossuth Hírlapja* bécsi levelezőjének (ez esetben Frankenburg Adolfnak) szeptember 12-i tudósítását, amely három nappal később jelent meg. Eszerint: „Ma indult, vagy induland el Magyarországra mintegy 500 önkénytes és 300 nemzetőr, ez utóbbiakból kétharmada deák, s mindnyájan illően felszerelve vannak." A Pestre érkezett alakulat ismertetéséből világos, hogy a nemzetőrök — akik „illően" felszerelve voltak — nem indultak meg Szeredy önkénteseivel együtt. Azt, hogy miért nem, hogy ezt mi akadályozta meg, nem tudjuk. Tény azonban, hogy D[avid] Fr[anz] Brezecsko már szeptember 13-án felkereste Pulszky Ferencet, majd a vele való megbeszélés után még aznap megalakította a Fekete Elefántban a maga kis héttagú bizottságát, amely a „Papa" (Brezecsko) előterjesztésére megállapodott a toborzószózó feliratában (Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!), majd elhatározta, hogy megalakítandó szabadcsapatukba csak olyan nemzetőröket és az Akadémiai Légió tagjait veszik be, akik egészséges testalkatúak és kellően felszereltek. Az erről szóló jegyzőkönyvet benyújtva, Pulszky szeptember 14-én elrendelte, hogy a külügyminisztérium „kebelbeli díjazó hivatala" fizessen ki D. Fr. Breczecsko [így] úrnak „a bécsi ifjúság között Magyar ország honvédeinek száma erősítésére eszközlésbe vett toborzás előleges költségeire" 500 pft-ot.[37] Az új bizottság nem sokat késlekedett, s rövidesen megjelent szeptember 14-i dátummal ellátott plakátja, *„Auf! zum Kampfe nach* Ungarn" címmel. A felhívás a „múzsák fiaihoz", vagyis az értelmiséghez, a diákokhoz fordul, hogy védjék meg Magyarországot. Ettől függ német Ausztria szabadsága. A szöveg nem hagy kétséget, hogy szerzői a nagynémet gondolat hívei: „Van egy nagy Németország, s ennek derék előőrse és hű fegyvertársa — és mindig is az marad — a jóérzésű magyar." A röplap a továbbiakban a népek szabadságának védelmére hív fel, ezzel azonosítja a magyarság önvédelmi harcát. Aláírása: „Von dem Kommissariate des freien Eliten-Korps der Wiener Legion für Ungarn".[38]

A Brezecsko-féle toborzásról nincsenek ismereteink. A külügyminisztérium levéltárából ismerjük Pulszky egy szeptember 23-án kelt rendelkezését, amely utasítja a díjazó hivatalt, hogy Brezecsko nyugtájára fizessen ki „a Bécsben toborzott magyar önkéntesek Pestre leszállítási költségeik fejében" 1000 pft-ot.[39] A rendelkezés egyik tanulsága, hogy Pulszky ebben az esetben is magyar önkéntesekről beszél, holott az előleg utalásakor (a mellékelt jegyzőkönyv alapján) világos volt, hogy a toborzást nem magyarok között folytatják. Így a korábbi hasonló kitételeknek sincs ebben a vonatkozásban valós információs értéke. A másik érdekesség az összeg nagysága, ami — az előző utalások átlaga alapján — megközelítőleg 1000 főnyi önkéntes szállítási költsége lenne. Mivel erről nyilván nincsen szó, elképzelhető, hogy az utalás jogcíme csak részben

36 KM eln. 1848: 1566, 1580. Becseyre l. *Bona,* 104. o. — Okt. 4-én további költségeket is kifizetett Pulszky; l. KM 1848: 1564—66.

37 Az említett jegyzőkönyv és Pulszky; utalása: KM eln. 1848: 1349.

38 1848/49-es nyomt; fényképmásolatát közli *Rózsa György — Spira György:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1971. 212. o.; a szöveg fordítását l. uo. 534—535. o. (Az id. rész ennek alapján.)

39 KM eln. 1848: 1442.

valós.[40] Amennyire az egyáltalán megállapítható, szeptember 26-án 200 bécsi diák érkezett a magyar fővárosba, legalábbis ezt jelentette a *Wiener Zeitung* pesti tudósítója. (L. Abend-Beilage, szept. 30.) Ez nagyjából megegyezik azzal az adattal, hogy szeptember 25-én a bécsi Akadémiai Légió 160 főnyi alakulata érkezett Pozsonyba.[41]

Perczel Mór seregszervezése

Szeredy sikeres toborzása azt eredményezte, hogy szeptember 14-én este közel ötszáz, szemmel láthatóan a baloldal befolyása alatt álló, pontosabban: Kossuth politikai vezető szerepét nyilvános demonstráció formájában elismerő bécsi önkéntes jelent meg Pesten. Ezen a napon hagyták el a fővárost a szeptember 10-én odaszállított idegen alakulatok, másnap volt útnak indulandó a Kossuth kezdeményezésére alakult Hunyadi-csapat. Bár ugyancsak szeptember 14-én érkezett meg Pestre a jól felszerelt, 1200 főnyi borsodi önkéntes nemzetőri zászlóalj is, a bécsi jövevények — bár fegyvertelenek voltak — kétségtelen biztonsági kockázatot jelentettek. Vezetőik demonstratív megnyilatkozása a magyar ügy mellett igért ugyan egyfajta biztosítékot, a legénység zömét a nyelvi korlátok legalább részben akadályozták ugyan abban, hogy magával ragadja az utca hangulata (bár Pest-Buda lakosai között meglehetősen általános volt a német nyelvtudás), az azonban természetes, hogy az adott politikai helyzetben Szeredy csapatának megérkezése inkább gondot, mintsem örömet jelentett Batthyánynak, az ügyvezető miniszterelnöknek. A szeptember 10—11-i feszült hangulat oldódott, de Jellasics előnyomulásának híre, s Bécs hallgatása, hogy nem adott még választ azokra a feltételekre, amelyek mellett Batthyány a kormányt hajlandó volt elvállalni, ismét szította a kedélyeket, megnövelte a radikálisok hangját és befolyását. Ne feledjük: szeptember 14-én Batthyány, az országgyűlés és maga a város is várta már a királytól érkező választ, hogy hajlandó-e megálljt parancsolni Jellasicsnak. Mivel válasz nem érkezett, a növekvő nyugtalanság táptalaja lett a gyanakvásnak, amely feltételezte, hogy a nádor és maga Batthyány is részese a halogató, a horvát inváziót feltartóztatni nem akaró bécsi összeesküvésnek. A bizalmatlanság érthető, s a baloldal és az utca ezen az estén Kossuth diktatúráját követelte.[42] Ilyen körülmények között Batthyány számára egyáltalán nem volt mindegy, hogy Szeredy önkénteseinek parancsnokságát kire bízza. E feladatra olyan személy volt kívánatos, akit mind a pesti baloldal, mind a bécsi önkéntesek előtt tekintély, Kossuth számára is

40 Brezecsko (Brezcesko) Dávid Ferencre l. *Bona*: i. m. 137. o. Nevezett aug. 30-án Bécsből kelt levelében (mint gr. Hartig titkára és számvevője) kérte Kossuth támogatását; l. H 21. Kossuth nem ikt. miniszteri ir. 319; közli *Friedreich Walter:* Magyarische Rebellenbriefe 1848. München, 1964. 51—53. (Id. mű közli Brezecsko júl. 15-én Pulszkyhoz intézett levelét: 31—32; továbbá egy 1848 őszén az osztrák hatóságok által készített kimutatást a nevezett által szept. 14-én felvett 500 pft-ról: 133.) Mivel Brezecsko esetenként csak a Dávid keresztnevet használta, Károlyi Árpád feltételezte, hogy két különböző személyről van szó; l. *Károlyi Árpád:* Németújvári gróf Batthyány Lajos... főbenjáró pöre. Bp., 1232. II. 348. o. (Károlyinál Brezecsko fentebbi júl. 15-i levele szept. 15-i dátummal szerepel.) Brezecsko Dávid „nemzetőr" 1848. okt. 16-án kér alkalmazást az OHB-től; OHB 1848: 1160.

41 L. *Böhm*, 195. o.; *Kathrin Sitzler:* Solidarität und Söldnertum. Die ausländischen FreiWilligverbände in ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—1849. c. disszertációja (Osnabrück 1980) nem regisztrálja ezeket a korai bécsi toborzási akciókat, ill. az Akadémiai Légió említett egységének Pestre küldését.

42 A szeptemberi napok részleteire l. *Urbán Aladár:* Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében. L. A nagy év sodrában c. kötetben, különösen 517—553. o.

elfogadható, rendelkezik katonai ismeretekkel, amellett Batthyány számíthat arra, hogy az illető felfogja parancsnoki felelősségét.

A bécsi önkéntesek megérkezésének jelentőségét Kossuth azonnal felismerte, és az ezzel egyidejűleg jelentkező gondok megoldását is fontosnak tartotta. Az önkéntesek részéről a Szabadság téren, majd Kossuth lakása előtt elhangzottak olyan bécsi közhangulatot — vagy legalábbis a közvéleményt erősen befolyásoló baloldali értelmiség körében létező magatartást — tolmácsoltak, hogy ez lehetőséget kínált egy újabb „politikai megoldást kereső" kezdeményezésre. Másnap, szeptember 15-én az országgyűlés délben megnyíló ülésén Kossuth napirend előtt szólalt fel, s hivatkozott arra, hogy az előző napon a Bécsből érkezett csapatban vannak olyanok, akik nem magyarok, de készek életüket is kockáztatni nemzetünk szabadságáért, mert meg vannak győződve arról, hogy „Magyarország szabadságának megtámadása egyszersmind felforgatása volna az ausztriai nemzet újonnan kivívott szabadságának". Mivel a szabad nemzeteknek érdeke, hogy barátságban éljenek, ezért Kossuth azonnal küldöttséget javasolt Bécsbe, „nem az udvarhoz, hol gyalázatos cselszövények űzik játékukat", hanem a nemzethez, hogy azt a magyarok barátságos indulatáról biztosítsa. „Nemzet szóljon a nemzethez barátságosan, s tegye a küldöttség az ausztriai népet bizonyossá arról, hogyha szabadsága megtámadtatik, a magyarra mindig bizton számíthat."[43] Kossuth tehát a királytól eredménytelenül visszatért országgyűlési deputáció megérkezése után öt nappal alkalmat talált arra, hogy kellő alappal újabb küldöttséget javasoljon, immár a bécsi országgyűléshez. (Tudjuk, hogy ezt a Deák Ferenc által vezetett küldöttséget a bécsi Reichstag nem fogadta, ami jól mutatja, hogy az említett magyarbarát közhangulat — amelynek mélységét az október 6-i felkelés kellően igazolta — nem gyakorolt érdemi befolyást a bécsi parlamentre.)

Nem kétséges, Kossuth számára is világos volt, hogy bármi baráti szónoklatok hangzottak is el a bécsi önkéntesek szószólói részéről, a csapat élére rövid időn belül a magyar illetékesek által kinevezett parancsnokot kell állítani. Sok lehetőség nem kínálkozott, hogy számára elfogadható személyt javasoljon, mert a baloldallal ezekben a napokban már határozottan együttműködő Kossuth környezetében egyetlen számottevő katonai tapasztalatokkal rendelkező személy volt: Perczel Mór, a belügyminisztérium rendőri osztályának volt vezetője, aki az ún. „olasz segély" országgyűlési vitája miatt július 20-án lemondott állásáról és a politikai életben csak mint képviselő vett részt. Perczeltől nem volt idegen a seregszervezés gondolata,[44] hiszen ő lett volna az Egyenlőségi Társulat által szeptember 9-én szervezni kezdett „honvédi ezrednek" a parancsnoka. Perczel a baloldal katonai szakértőjeként viselkedett az országgyűlésen is, mint mutatják ezt szeptember 12-én a hivatalát újból elvállalt Batthyányhoz intézett kérdései. Fiatal korában mint kadét több évet szolgált a tüzérségnél,[45] így ez az igény megalapozottnak tekinthető. Mivel az Egyenlőségi Társulat

43 KLÖM XII. 953—954. o.

44 Hajnik Pál, a rendőrség vezetője aug. 24-én így jelentett Perczelről a belügyminiszternek: „Móricz privát körben mondá, hogy Pesten 15 ezer ember áll rendelkezésére, de én azt hiszem, hogy tán 15-öt sem tudna kimutatni." H 15. BM rendőri oszt. jel. 1848: 52. — Tolnában egyébként Mór testvérei: Miklós és Sándor szerveztek augusztusban egy önkéntes zászlóaljat, amelyet szept. elején Szemere a fővárosba rendelt, de Soroksárnál megállított, Batthyány pedig — mint említettük — szept. 13-án azonnal a veszprémi táborba rendelt. L. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 193—194., 220. o. (Perczel Miklós már 1848. máj. 8-án publikált Szekszárdon egy felhívást, amely sürgette szabadcsapatok szervezését. L. H 148. 1848—49-es nyomtatványok.)

45 Perczel Mór 1827 áprilisától 1830 júliusáig szolgált az 5. tüzérezrednél. L. az ezred Grundbuchjában található feljegyzést: Kriegsarchív, Wien. Ács Tibor szíves közlése.

seregszervezését Kossuth is helytelenítette (bár a betiltás Szemere műve volt), ha az új helyzetben Kossuth kiáll amellett, hogy Perczelt bízzák meg a bécsi önkéntesek vezetésével, ez kétségtelenül kiengesztelné a baloldalt, s mindenekelőtt a lobbanékony és küldetéstudatos Perczel Mórt.

Nem tudjuk, hogy volt-e, s ha igen, milyen színtű nem nyilvános kapcsolat ezekben a napokban Batthyány és Kossuth között. Lehetséges, hogy közvetítők útján véleményt cseréltek a bécsi önkéntesek vezetésének kérdéséről. Elképzelhető, hogy csak Kossuth juttatta el véleményét Batthyányhoz, s erre nem kapott választ. De az is lehet, hogy Kossuth az ügyvezető miniszterelnök környezetéből értesült Batthyány kinevezési gondjáról. Akárhogy is történt, a volt miniszter megtalálta a módját, hogy a nyilvánosság előtt tegyen alig félreérthető javaslatot Perczel kinevezésére. Ez az országgyűlés szeptember 15-i esti ülésén történt, ahol azt várták, hogy a miniszterelnök bejelenti: milyen választ kapott Bécsből azokra a feltételekre, amelyek mellett megbízatását a nádor felkérésére újból elvállalta. Mivel válasz nem érkezett, Batthyány — feltehetőleg István főherceg nádorral történt előzetes megbeszélés alapján — azt javasolta, hogy kérjék fel a nádort, hogy mint az ország főkapitánya, álljon a Jellasics ellen gyülekező sereg élére. (Batthyány a javaslat megtétele előtt ismertette Csányi László kormánybiztos előző napi jelentését, hogy Teleki Ádám tábornok, a drávai magyar sereg parancsnoka nem hajlandó Jellasics ellen harcolni.) Kossuth elsőként szólalt fel, s egyetértett azzal, hogy a Ház küldjön egy bizottságot a nádorhoz és kérje fel a sereg vezérletének átvételére. Ugyanakkor azonnal leszögezte, hogy szükségesnek látja, hogy az országgyűlés három tagját egyidejűleg biztosként küldje ki, akik „az árulók ellenében használják föl teljes hatalmukat". Majd Batthyányhoz fordulva sürgette, hogy minden más szempontot mellőzve, a drávai sereg létszámát növelje, s hogy „új erők teremtésére minden sikeres lépések megtétessenek, így például: állítsa ki rögtön a hajdú követ Bocskay harczias hajdúit, *Perczel Mór vadászait*..." (Kiemelés utólag.) A kijelentés bizonyára felkeltette a képviselők figyelmét, mivel eddig — tudomásunk szerint — a nyilvánosság nem értesült róla, hogy Perczel Mór vadászcsapat szervezésére készülne. Azok számára pedig, akik tudtak arról, hogy a Perczel Miklós által vezetett tolnai önkéntes nemzetőröket Szemere szeptember 9-én Soroksárnál megállította, Batthyány pedig az alakulatot szeptember 13-án Pesten és Budán átvonulva azonnal a veszprémi táborba rendelte, Kossuth kijelentése valamiféle kísérletnek tűnhetett, hogy az aznap reggel a déli táborba indított Hunyadi-csapat helyett a fővárosban egy új, számára változatlanul megbízható szabadcsapat szervezését támogassa.

Kossuthnak Perczelt támogató lépései ezen az estén még folytatódtak. Amikor a nádornál járt küldöttség késő éjjel visszaérkezett a seregvezérletet elvállaló válasszal, Kossuth azonnal hozzászólt István nádor feltételeihez, hogy ti. az országgyűlés maradjon meg a törvényesség talaján és intézkedjék minél nagyobb haderő összegyűjtéséről a horvát inváziós erők ellen. A törvényességet értelmezve Kossuth kijelentette: „mind az, mit a haza megmentésére [az országgyűlés] szükségesnek lát, mind az törvényes; mert messze van a király, a nádor táborba megy, tehát mi legyen a törvényesség? mint az, mit a törvényhozó testület tesz." Az elvi megállapítás után Kossuth egy fordulattal visszatért Perczel Mór seregszervező tevékenységére. Arra hivatkozva, hogy a nádor is a haderő növelését sürgette, kijelentette: nyilván nem érti István főherceg

a törvényesség alatt azt, „hogy ha Perczel megbízatik egy honvédezred felállítására: ezt tegyük törvénybe és küldjük Bécsbe sanctio végett, mert akkor nem tudnánk kívánságának megfelelni." A példát Kossuth nyilvánvaló csúsztatás árán vette elő, hiszen saját tapasztalatából tudnia kellett, hogy a szabadcsapatok szervezésére nem kellett törvény és bécsi jóváhagyás, hanem csak a hadügyminisztertől — a jelen helyzetben: az ügyvezető miniszterelnöktől — nyert engedély. Nem kétséges, hogy a példa egyetlen célja az volt, hogy Perczel neve — és a neki szánt feladat — ismét szóba kerüljön. A folytatásból azt is feltételezhetjük, hogy Perczel megbízatása ekkor még nem dőlt el, vagy legalábbis Kossuth erről nem tudott. Ezért azonnal rátérve arra, hogy „a fennforgó árulások" miatt — mint erről már korábban is szólt — a képviselők három embert küldjenek a táborba, akikben a Ház bízik, s akik kellően energikusak, Kossuth ismét Perczelt hozta szóba: „Én részemről Perczel Mór, Asztalos Pál és Bónis Sámuel urakat küldeném ki."[46] A képviselők a javaslatot általános helyesléssel fogadták.

Kossuth tehát Perczelt egyszerre két feladatra javasolta: seregszervezésre és országgyűlési biztosként történő kiküldésre. Ez látszólag ellentmondás, mert az egyik a fővárosban maradást, míg a másik a táborba utazást feltételezi. Az ellentmondás feloldható, ha feltételezzük, hogy Kossuth úgy gondolta: Perczel a bécsi önkéntesek élén — mintegy *konventbiztosként* — vonuljon a táborba. De az is elképzelhető, hogy Kossuth a parancsnoki megbízást azzal kívánta garantálni, hogy országgyűlési biztosnak is ajánlotta Perczelt arra számítva, hogy a nádor az ellen tiltakozni fog, s akkor a *másik* feladatkör — mintegy kárpótlásként — biztosítva lesz a baloldal katonai szakértője számára.[47] Ha azonban már megvolt a döntés Perczel megbízatásáról és Kossuth tudott erről, akkor az országgyűlési „szavazógép" igénybevétele azt jelentette, hogy előterjesztésével tudatosan törekedett Perczel katonai és politikai megbízatásának együttes megerősítésére. (Érdemes megjegyezni, hogy Kossuth ezen az éjszakán tette meg javaslatát egy olyan bizottság kiküldésére is, amely a Ház megbízásából tájékozódna a miniszterelnök védelmi intézkedéseiről, s amely bizottság — az Országos Honvédelmi Bizottmány — október elején átvette az ország tényleges irányítását.)

Bármiként is történt, Batthyány Perczel megbízása mellett döntött. Lehet, hogy erre sor került már Kossuth szeptember 15-én délben elhangzott felszólalását követően, de lehet, hogy csak az éjjeli szavazás után — és a fenti megfontolásból — határozta el magát a miniszterelnök. Nem tudjuk, hogy ez írásban történt-e, vagy egy illetékes szóbeli közlése alapján, mivel az Országos Nemzetőrségi Haditanács iktatókönyve nem maradt fenn, s az iratok is hiányosak. Fennmaradt azonban ebben a sorozatban Perczel Mór szeptember 16-án kelt válasza, amelyet érdemes teljes terjedelmében közölni:

„Minister Elnök Úr!

Felhívása nyomán alakítandó szabad csapat iránt megkívánható intézkedések alulírott véleménye szerint a következőkben foglaltatnának.

1. A megérkezett bécsi legénység eddigi vezetői oda utasítandók, hogy ma délután 3 órakor pontban a Károly kaszárnyában, az állítandó szabad csapat

46 Kossuth szept. 15-én este elhangzott két felszólalására 1. KLÖM XII. 957—962. o.

47 Perczel és társai országgyűlési megbizatására 1. *Beér János — Csizmadia Andor:* Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp., 1954. 233. o.

számára lefoglalt localitásban magukat nálam béjelentsék; és ők rendeletem alá bocsájtassanak.

2. A Honvédseregben e napkban béállott rendes katonaságból legalább is 50 ember szinte még ma parancsom alá rendeltessék.

3. Alolírott a »Zrínyi« nevet viselő csapat összeállítására és annak vezetésére Minister Elnök úr által hivatalossan megbízattassék és kineveztessék; és ez rögtön hírlapok útján is tudomásra adassék.

4. E csapat számára 1200 köpeny, 1200 nadrág, a megkívántató főző edények, legalább is 800 bakancs és 1000 darab fegyver kiszolgáltatása megparancsoltassék; és pedig már holnap délelőtt 10 órára. E rendelet alólírottnak is nyomban kiadandó.

5. Toborzási költség, avatási pénz, legalább is 10 napi zsold fejében alólírott számára 15 000 azaz tizenötezer pengő utalványoztassék.

Budapest, September 16-kán 1848. Percel Móricz

Ehhez még köpenyek, főző edények és bakancsokra 7 000 pengő forintokat, összesen 22 ezer pftokat."[48]

A levél szövege több kérdésre ad választ. Mindenekelőtt arra, hogy a kezdeményezés Batthyánytól indult ki, hiszen Perszel a miniszterelnök felhívására válaszol. Bármilyen formában is történt ez a megkeresés, nyilván csak tájékozódó jellegű volt, mert a levél 3. pontja sürgeti a hivatalos megbízást. A válasz azt is valószínűsíti, hogy valamikor a délelőtti órákban kelt, mert délután három órára tűzi ki a Bécsből érkezett önkéntesek parancsnokainak jelentkezését. Ezt megelőzően azonban Perczelnek tisztáznia kellett, hogy a megérkezett bécsieket kapja csak parancsnoksága alá, vagy folytathat-e toborzást, embereit elhelyezheti-e a Károly-laktanyában (ahol a Hunyadi-csapat távozásával hely szabadult fel), milyen létszámra igyekszik növelni az alakulatot, s annak mi legyen a neve.[49] Ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy ha Perczel nem értesült is szeptember 15-én délután vagy este Batthyány terveiről, arról legkésőbb az országgyűlés 16-án hajnalba átnyúló ülése után tájékoztatást kellett kapnia.

Perczel egész levele egyébként szinte utasítás jellegű, ami azt sejteti, hogy tudta: Batthyánynak nincs más választása, mint őt nevezni ki a bécsi önkéntesek élére. Feltételezhetően a miniszterelnök előzetes „felhívása" már tartalmazott utalást a toborzás fővárosi folytatására, mert ennek igénye várható volt. Ami pedig a tervezett létszámot illeti, nem látszott indokolatlannak Perczel szándéka, hogy a bécsi önkéntesek számát Pesten megduplázza. Más kérdés, hogy a Pest városi tanács által augusztus végén kezdeményezett toborzás gyenge eredménye — és Kossuth szabadcsapatának korábbi sikere — nem jogosított fel nagy reményekre.

Perczel Mór kinevezési okmányát nem ismerjük. Ami a megbízás nyilvánosságra hozatalát illeti, a miniszterelnöki hivatal szeptember 16-i kelettel bocsátotta ki (a *Közlöny* szeptember 19-i számában megjelent) következő rö-

48 ONöHt 1848: 4338. Meg kell jegyezni, hogy ha a megbízatás megtörténtéig nem is, a következő napokban legalább egyszer volt közvetlen megbeszélés Batthyány és Perczel között. Utóbbi egy okt. végén az OHB-hez intézett levelében a közte és a miniszterelnök között történt egyezkedésről írt; ONöHt 1848: 7103.

49 A Zrínyi elnevezés választása feltételezhetően a bécsiek elképzelése volt. Ezt sejteti a már ismertetett szept. 2-i plakát rajza, amely — úgy tűnik — tudatosan Zrínyi ábrázolására törekedett.

vid közleményt: „A ministerelnök Perczel Móriczot egy »Zrínyi« nevet viselő szabad csapatnak álladalmi költségen való alakítására felhatalmazá; egyszersmind őt ezen csapat vezérévé kinevezé."[50] A nyilvánosság tájékoztatásának másik módja az volt, hogy Perczel ugyancsak 16-i dátummal felhívást bocsájtott ki, amelyben bejelentette, hogy „miután a képviselőház részéről amúgy is a drávai táborba biztosnak neveztetett ki, nem késett gróf Batthyány Lajos ministerelnök úrnak megbízása folytán egy *szabad csapat rögtöni alakítását és vezérletét elvállalni*". (Kiemelés az eredetiben.) A „Polgártársak!" megszólítású röplap a főváros lakosságához szólt, mindenekelőtt „az itt tartózkodó ifjúságot" hívta a zászló alá azzal a megjegyzéssel, hogy a besorozás még aznap délután háromkor megkezdődik a Károly-kaszárnyában.[51] Mivel ez a tájékoztatás meglehetősen információszegény volt a szolgálat feltételeit illetően, szeptember 18-án újabb felhívás jelent meg a fővárosban Percel toborzásáról. Ez sürgette, hogy az alulírott által miniszterelnöki megbízásból vezérelt „Zrínyi szabadcsapatjába" minél előbb soroztassák be magukat, *„hol a szolgálati idő 3 éven felöl, 1 éven pedig alól semmi esetre sem lészen"*. (Kiemelés az eredetiben.) A röplap tájékoztat az anyagi feltételekről is: azonnali felfegyverzést és -ruházást igér, továbbá 10 ezüstforint „felpénzt" (foglalót), mely utóbbi összeget egy év szolgálat után megismétlik; a szokásos élelmezés mellett a legénység még 8 krajcár napidíjat kap. A felszólítás várja a sebészek (felcserek) és orvosok csatlakozását is, s külön kéri, hogy azok, akik saját fegyverrel rendelkeznek, a Károly-kaszárnyai jelentkezéskor mutassák be azt. A szervezés előrehaladását jelzi, hogy a felhívást nemcsak Perczel „vezér ezredes", hanem Kováts Ágoston százados segédtiszt is aláírta.[52]

Perczel mindkét felhívásának van figyelmet érdemlő olyan kitétele, amely megbízásának jellegét minősíti. A szeptember 16-i röplapon ugyanis seregszervezési vállalkozását azzal hozza kapcsolatba, hogy a képviselőház részéről „amúgyis a drávai táborba biztosnak neveztetett ki". A szövegezés tehát egyértelműen azt kívánja hangsúlyozni, hogy a két megbízatás között szoros kapcsolat van, s hogy ez felel meg annak az elképzelésnek, amelyet Kossuth szeptember 15-én délben — amikor a biztosok kiküldését először javasolta — úgy fogalmazott, hogy „az árulók ellenében használják föl teljes hatalmukat". Így értelmezte ezt a *Népelem* is, amikor szeptember 17-i számában elégtételnek tekintette, hogy az a Perczel, akire úgy rátámadtak az országgyűlésen, amikor kijelentette Szenttamás második sikertelen ostroma után, hogy ármány és árulás vezérli seregeinket, most „az árulást megbosszulandó egyik országos, teljes hatalmú biztos". Ez az állásfoglalás nemcsak a Madarász-fivérek vagy a nemesi radikálisok nézete volt. Hasonlóan értelmezte azt a velencei táborból szeptember 27-én kelt és a *Marczius Tizenötödike* másnapi számában publikált levelében Vasvári Pál is, aki így nyilatkozott: „Itt van Perczel biztos, és háta megett áll jeles csapatja, a végrehajtás véres munkájára . . ." A szabadságharc történetének első katonai összefoglalása pedig úgy fogalmazott, hogy az országgyűlés szeptember 15-i ülésében „Perczel Mór kormánybiztosnak engede-

50 Perczel kinevezését pöre során szemére vetették Batthyánynak. Válasza az volt, hogy a kinevezés nem volt törvénytelen, — s ez alkalmat nyújtott arra, hogy Perczelt eltávolítsa a fővárosból. *Károlyi* II. 195. o.

51 Magyar-német szöveg; 1848/49-es nyomt. A magyar változatot közli *Rózsa—Spira* 211. (A nyomtatvány a Landerer és Heckenast nyomdában készült, feltehetően államköltségen.) A német változatot — téves dátummal — közli *Janotyckh* II. 343. o.

52 Magyar-német szöveg; 1848—49-es nyomt. (Kozma Vazul nyomdája)

lem adatott egy az állam költségén fölállítandó »Zrínyi« nevet viselő szabad csapat toborzására."[53]

Batthyány természetesen nem értett egyet Perczel és elvbarátai fenti értelmezésével. Még szeptember 17-én, talán a *Népelem* cikkének hatására egy rövid levelét, amelyben valakinek az előmutatott bizonyítványainak megfelelő alkalmazását sürgette, így címezte: „Perczel Móricz képviselő úrnak, mint a Zrínyi-csapat vezérének".[54] Vagyis a miniszterelnök az új megbízás értelmében nem tekintette országgyűlési biztosnak Perczelt. Érdekes, hogy az országgyűlés éppen 17-én Asztalos és Bónis mellé delegálta Luzsénszky Pált is, de nem Perczel pótlására, hanem azért, hogy a táborba került tót anyanyelvű Wasa-gyalogsággal legyen, aki szót ért.[55] Vagyis a képviselők nem vonták vissza Perczel megbízását, sőt határozatukkal valójában megerősítették azt. Ez egyben megmagyarázza, hogy Perczel serege mellé 1848 őszén miért nem rendeltek országgyűlési biztost.

Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy Batthyány szeptember 17-i levelének címzése hatással volt Perczel másnapi felhívásának aláírására. Míg ugyanis a szeptember 16-i röplap alján csak neve szerepel, 18-án már „vezér-ezredesnek" (a német változatban: Corps-Commandantnak) titulálja magát. Ez nyilvánvaló következménye annak, hogy Perczel szeptember 16-i megbízása nem szólt katonai rangjáról (ezt a *Közlöny* szeptember 19-i rövid tudósítása is sejteti), s Batthyány 17-i levelének címzése is csak képviselőként említi őt. Perczelnek tudomása kellett hogy legyen a Hunyadi-csapat parancsnokának ezredesi kinevezése körüli huzavonáról, ezért úgy döntött, hogy ha nem várható a kérdés rendezése, akkor így jelenti be igényét. Mindez nem volt különösebb hatással az illetékesekre, mert Perczelt hivatalosan a továbbiakban is csak vezérként emlegették.

Áttekintve a megbízás előzményeit és a szervezés kezdeteit, kérdés: milyen eredménnyel toborzott a Zrínyi-csapat a fővárosban? Perczel megbízása másnapján, szeptember 17-én azt jelentette Batthyánynak, hogy már négy századnyi legénysége van (pontos létszámot nem közölt), s 800 köpeny, bakancs és csákó nyolc nap alatti elkészítésére kötött szerződést, ezért 6 000 ezüstforintot kért.[56] Ez a rendelés nem a már meglévő tényleges, hanem egy feltételezett létszámhoz igazodott — amely azonban már jelentősen kisebb volt, mint az előző napi elképzelés. Ugyanezen a napon a *Marczius Tizenötödike* rendkívüli mellékletet adott abból az alkalomból, hogy Batthyány bejelentette tervezett új minisztériumának — egyébként nem teljes — névsorát. A helyzetet áttekintve a röplap azt írja, hogy „Perczel vadászezrede már csaknem tellyes számú", szaporodnak is az ikerfőváros védelmére beiratkozott tüzérek (köztük

53 *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Bp. [1882] I. 191. o. Ez megegyezik Perczel Mór emlékiratainak fogalmazásával, akit katonai (általa egyébként mértéktelenül felnagyított) megbízatását Kossuth előterjesztésére és az országgyűlés jóváhagyására vezette vissza. L. Perczel Mór tábornok hátrahagyott emlékiratai. *Veszprémi Ellenőr,* 1899. máj 27.

54 KPA 93. (Hermann Róbert szíves közlése.)

55 *Beér—Csizmadia* 238—239. Talán ez a magyarázata annak, hogy szeptember 29-én délelőtt a pákozdi csata megkezdéséről szóló rövid tudósítást nemcsak a táborban tartózkodó Pázmándy, a Ház elnöke írta alá, hanem neve felett ott áll: „Képviselők négyen". *Közlöny,* 1848 szept. 30. — Az elkövetkező napon egyébként a táborból az OHB-hez érkező tudósítást Luzsényszky, Bónis és Asztalos írták alá. L. *Kossuth Lajos* Összes Művei (KLÖM) XIII. (S. a. r. *Barta István)* Bp., 1952. 55—56. o.

56 H 2. Miniszterelnök elnöki iratai (Meln) 1848: 646. Ugyanott Batthyány utasítása Duschek Ferenc pénzügyi államtitkárnak, hogy utalja az összeget. (Perczel azonnali kérése sejteti, hogy az előző napon nem kapta meg az igényelt pénzt.) A Perczel csapatának szállítandó „topánokra" 1. Pest város lt. Közig. ir. 1848/49. 195.

Kossuth is), s „a megérkezett Porosz herczeg nevét viselő ezred ég magyar ruhát, zászlót és tiszteket nyerhetni".[57] Perczel seregszervezése szempontjából ez utóbbi információ a döntő. Ugyanis a Galíciából szeptember 16-án és 17-én Pestre megérkezett zászlóalj legénységét — amelynek tisztjei ellenségesek voltak a magyarországi átalakulással — könnyű volt „elcsábítani", hogy lépjenek át a Zrínyi-csapatba. Batthyány már szeptember 13-án eltiltotta, hogy a sorkatonák átlépjenek a szabadcsapatokba és a honvédséghez, de most az újonnan érkezettek lakása előtti tüntetéssel akarták az engedményt a maguk számára kikényszeríteni. A miniszterelnök a jelek szerint jól szervezett tüntetéssel határozottan szembeszegült, de mert a zászlóalj tisztikarának nagy része lemondott, s az őrnagy megszökött a zászlóval, Batthyány szeptember 19-én magyar zászlóra eskette fel a 600—700 főnyi alakulatot, s egy őrnagynak előléptetett százados vezénylete alatt rövidesen Veszprémbe rendelte őket.[58]

A Porosz herceg gyalogezred zászlóaljának együttmaradásáról neheztelően számolt be a *Kossuth Hírlapja* szeptember 19-i számának „Fővárosi újdonságok" rovata. Ebből azt is megtudjuk, hogy Perczel szabadcsapatába, az előző nap délelőttjéig — tehát nem egészen két nap alatt — „több hatszáz legénynél állott be". Ezt egészítette volna ki a francia mintájú „amalgám" receptje szerint a sorkatonaság átlépése. Ezt a lap ugyanezen számában „Egyes tudni valók" cím alatt meg is fogalmazta: „Perczel Móricz serege hatalmasan szaporodik. 48 óra alatt már hetedfél száz vitéze van. Egy batalion sorkatonát hozzá, s három nap alatt egy ezred hős, lelkesült, gyakorlott sereg megy a pártütőknek egy menydörgő megálljt kiáltani." A *Kossuth Hírlapja* másnap, szeptember 20-án megjelent beszámolójában lelkesen így tudósított a toborzás sikeréről: „Perczel Mór Zrínyi-csapata pedig olly sebesen alakul, hogy néhány nap múlva már felszerelve, s ezernél sokkal számosabban szálland táborba."

Amikor ez a tudósítás megjelent, már megszületett a miniszterelnöki rendelet, hogy a Zrínyi szabadcsapat szeptember 22-án megindul a Fehérvárnál gyülekező magyar sereghez. Batthyány ezen a napon értesítette erről a nádort és a hadügyminisztériumot, az előbbivel közölte azt is, hogy az alakulat 800 főből áll.[59] Az adott katonai helyzetben, főleg a nádor nyugtalakodása miatt, hogy az eredetileg Veszprémnél összevont, majd Jellasicsnak a Balaton déli oldalán történő előnyomulása miatt Fehárvárra átcsoportosított haderő lassan gyülekezik, nem lehetett szó arról, hogy a Perczel által felszerelésre szánt nyolc napot megvárják. A megadott napon déli 12-kor a Zrínyi-csapat az Érd—Martonvásár—Sukoró útvonalon a Pest megye által kiállított előfogatokon a Károly-laktanyától megindult rendeltetési helyére.[60]

A szeptember 22-én táborba szállított önkéntesek kerek száma némileg kétséget ébresztő, de az így szerepelt mind Batthyánynak, mind Török Bálint grófnek, a hadügyminisztérium biztonsági osztálya vezetőjének rendelkezésében. Ha feltételezzük, hogy csak kissé volt felkerekítve (hiszen az előfogatokat ehhez a létszámhoz rendelték, s a túlzásnak nem volt értelme), akkor ezt a szá-

57 „*September Tizenhetedike.* A második felelős magyar ministerium alakulása napján. Rendkívüli lap a Marczius Tizenötödikéhez." 1848/49-es nyomt.

58 Batthyány az esetről szept. 19-én tájékoztatta Pulszkyt, s azt írta, hogy mintegy 400 fő állott be a Zrínyi-csapatba, ill. a „pesti csatárok" alakulatába. „Kiknek nagy része azonban később azon ígéret mellett, hogy büntetéssel nem fognak fenyítetni, az elhagyott zászlóaljhoz visszatértek." KM eln 1848: 1424. — A pákozdi hadrend — 1. később — a Porosz herceg zászlóalját 700 főnyinek tünteti fel.

59 Meln 1848: 682., 689.

60 Pest megye lt. Alispáni ir. 1848: 1360., 1369.

mot alapul véve következtethetünk a Zrínyi-csapat pesti toborzási eredményeire. Láttuk, hogy szeptember 14-én 470 önkéntes érkezett a fővárosba (ez volt az a négy századnyi legénység, amiről szeptember 17-én Perczel jelentett), s ehhez járult Becsey toborzásából az a 116 fő, akik feltehetően már 18-án ugyancsak Pesten voltak. A két csoport együttesen 586 ember, miközben a szabadcsapat létszámát a *Kossuth Hírlapjának* az amalgámot helyeslő eszmefuttatása 650 főre becsüli. Ezt elfogadva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a *Kossuth Hírlapjának* lelkesítő tudósításai valójában elhallgatták, hogy Perczel „toborzási" sikerei Bécsben születtek, s az első három nap alatt — a fentiek alapján — csak 64 főre tehető a nem Szeredy vagy Becsey által szállított önkéntesek száma. Ha pedig Perczel csak egy részét is megkapta a szeptember 16-án Batthyányhoz intézett levelében igényelt ötven volt sorkatonának, akkor ez a látszám még tovább zsugorodik. E számítás szerint joggal feltételezhető, hogy a Pesten eddig a napig beállott önkéntesek többsége azokból a Porosz herceg gyalogezredbeli sorkatonákból adódott, akik Batthyánynak Pulszkyhoz intézett levele értelmében nem tértek vissza zászlóaljukhoz. Valószínű, hogy a Perczel toborzási sikereiről szóló beszámolók a vidéket kívánták lelkesíteni, hiszen a fővárosban már szeptember 16-án ismeretes volt, hogy a bécsi önkénteseket a Zrínyi-csapathoz csatolják.[61] Gondolhatjuk, hogy miként fogadták a „pesti csatárok" toborzói a *Kossuth Hírlapja* szeptember 20-i megjegyzését, amely azt emlegeti, hogy a pestiek három hét alatt csak mintegy 500 embert fogadtak fel — állítólag magas követelményeik miatt — miközben Perczel sikere mutatja, hogy a fővárosban lehetett kapni újoncot.[62] Tény, hogy a fővárosi sajtó nem magyarázta meg Perczel sikereinek titkát, s csak zászlóaljának kiindítása napján, szeptember 22-én írta a *Budapesti Divatlap*, hogy nem a Porosz herceg gyalogezred tagjait — mint korábban jelezték —, hanem a bécsi önkénteseket sorozták Perczel „csatárai" közé. A *Nemzetőr* (a *Divatlap* melléklapja) a Zrínyi-csapat kiindításáról beszámolva valamivel tovább is ment tudósításában: „A bécsiek is e csapatba soroztatván — írta —, tisztjeik közt németek is vannak."

Visszatérve a 800 főnyi táborba szálló létszámhoz, fel kell tételeznünk, hogy ha szeptember 19-én a *Kossuth Hírlapja* csak 650 főről tudott, akkor Batthyány valamilyen biztos információ alapján intézkedett magasabb létszámról. Így elképzelhető, hogy Becsey második — 100 főnyi — szállítmányáról pontos tudomása volt Batthyánynak (illetve tanácsadóinak), s ennek megfelelően rendelkezett. Becsey toborzásának ez a második csoportja szeptember 21-ig meg kellett, hogy érkezzen a fővárosba, így a másnapi indulásig felszerelhető volt. De az is lehet, hogy Becsey első különítménye (a 116 ember) szeptember 18-án, amikor a *Kossuth Hírlapja* másnap publikált létszámtudósítása íródott, még nem szerepelt a Zrínyi-csapat nyilvántartásában. Ebben az esetben Perczel két és félnapos fővárosi toborzásának eredménye kb. 180 fő, s ez háromszorosa a korábbi számításnak. Mindez jó teljesítmény Kossuth seregszervezését követően — és párhuzamosan a „pesti csatárok" toborzásával. Ennek a második számításnak a helyessége esetén azt is fel kell tételeznünk, hogy Becsey újabb szállítmányát nem sorolták a kiindult alakulatba. Ezt igazolni látszik a *Kossuth*

61 L. Gyulai Pál tudósítását a *Kolozsvári Híradó* számára. *Gyulai Pál:* Bírálatok, cikkek, tanulmányok. (S. a. r. *Bisztray Gyula* és *Komlós Aladár*) Bp., 1961. 478. o.

62 A „pesti csatárok" szervezésére l. *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XV. (1963) 426—433. o.

Hírlapja szeptember 23-i tudósítása, amely szerint az előző napon a Zrínyi-csapatnak csak „első része" indult a táborba. Ezt a feltételezést erősíti, hogy szeptember 23-án Batthyány arról intézkedett, hogy a „pesti csatárok" zászlóalját és a „Zrínyi-csapat ittmaradt századát" másnap indítsák Baracskára.[63] 24-én a két alakulatot — ugyancsak előfogatos szekereken — rendeltetési helyükre szállították.[64] A „pesti csatárok" egysége már mint a 14. honvédzászlóalj indult a táborba, tudósított a *Kossuth Hírlapja* szeptember 26-án.

A Zrínyi-csapat a táborban

Jelen tanulmánynak nem célja nyomon követni Perczel szabadcsapatának tábori szolgálatát, legfeljebb annak kezdeteit szeretné megvizsgálni. Közelebbről azt kívánja tisztázni, hogy a fővárosból még tényleges katonai rang nélkül táborba vonult Perczel Mór miként kapta meg ezredesi rendfokozatát és dandárparancsnoki megbízatását. Ennek kapcsán röviden összegezni kívánja Perczel politikai és katonai szerepét a pákozdi csatát megelőzően és magában a csatában. Mikor Perczel ezredest az Ausztriából Zala megyébe betört Nugent tábornok ellen vezényelték, megkezdődött — más hasonló alakulatokkal egyidejűleg — a szabadcsapat honvédzászlóaljjá szervezése. Ezzel valóban meg is szűnt a Zrínyi-csapat, legénysége a 35. honvédzászlóalj elnevezés alatt harcolt tovább.

Visszatérve a megvizsgálandó kérdésre: bár a kortársak emlékezései Perczel toborzási megbízásának kezdetétől magától értetődően ezredesként emlegetik,[65] katonai rangot Batthyány miniszterelnöksége idején nem kapott.[66] Jóllehet a pákozdi csata hadrendjében ezredesként szerepel,[67] ezt a rangot Perczelnek megelőlegezték. Kinevezése október elején a Honvédelmi Bizottmánytól eredt, de ennek a kinevezésnek sem az ismert iratokban, sem a *Közlöny* hivatalos rovatában nincs nyoma. Perczel a táborba látogató Pázmándy Dénessel, a képviselőház elnökével Martonvásáron október 1-jén beszélt arról, hogy sem ő, sem a zászlóalj általa megbízott tisztjei nem kapták meg hivatalosan tiszti rangjukat. Majd október 2-án ezt írta az időközben Pestre visszatért Pázmándynak: „A Zrínyi-csapat tiszti karának kineveztetését akár a képviselők háza, akár a Honvédelmi Bizottmány által, úgy mint tegnap ígérted, kérlek eszközöld sietve; mert másként elégedetlenségre nyújtatik alkalom, miután a többieket már

63 Meln 1848: 599., 738., 745.

64 Gr. Török Bálint osztályvezető nyílt parancsát és Andorffy századosnak (a hátramaradt század parancsnokának) a parancs átvételéről szóló nyugtája: HM bizt 1848 — 51 — 349.

65 L. *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. I. 543. o.; *Görgey István:* 1848 júniusától novemberéig. (S. a. r. *Katona Tamás)* Bp., 1980. 88. o.; *Perczel Miklós:* Naplóm az emigrációból. I. (S. a. r. *Závodszky Géza)* Bp., 1977. 60. o. Egyedül a hadügyminiszter írt arról, hogy Perczel önmagát „mint teljhatalmú biztos ezredesnek nevezte ki..." *Mészáros Lázár* emlékiratai. Pest 1867. I. 261. o. V. ö. *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. Bp., 1987. 2. kiad., 263. o.

66 Batthyánynak szept. 24-én a Zrínyi-csapat „hátra maradt százada parancsnokának" szóló rendelkezésében a fogalmazó először ezredest írt, majd ezt áthúzva a „vezér úr" megjelölést használta Perczelre. Meln 1848: 745.

67 A Sukorón szept. 29-én készült hadrendet 1. Hadtörténeti Intézet Levéltára (HIL) 1848/49-es gyűjtemény. 2. doboz 177/a. (fotómásolat) Perczel Mór szerint a pákozdi csata után Móga tábornok gratulált neki, hogy Miklós testvére által vezetett tolnai önkéntesek milyen jól szerepeltek, s a levélke megszólítása „Herr Oberst" volt volt. Perczel id. emlékezései, *Veszprémi Ellenőr,* 1899. jún. 10.

Batthyányi [így] kinevezé."[68] A levél csak a tisztikar kinevezéséről szól, de természetes, hogy Perczel legalább annyira a saját rangja miatt emlékeztette mindjárt másnap Pázmándyt ígéretére. A kérdés rendezésére az alkalom akkor érkezett el, amikor Perczel október 5-én Tácon kelt levelét a Honvédelmi Bizottmány megkapta. A levél aláírásakor Perczel csak a nevét használta, a másnap kelt válasz már ezredes úrnak szólítja.[69] Ezek szerint Perczel kinevezése október 6-án csak így, *sub rosa* történt, mert — mint említettük — sem az iratok között, sem a *Közlöny*ben nem találni nyomát a kinevezésnek, míg Görgeynek mind az iratok között, mind a sajtóban pontosan megtalálható ezredesi előléptetése.[70] Ugyanakkor október 6-án Perczelnek az előző napról Tácon kelt levelét az országgyűlés előtt Pázmándy úgy jelentette be, mint Perczel *ezredestől* kapott tudósítást. A továbbiakban azonban mind ő, mind Balogh János képviselő felváltva használták beszámolójukban Perczel rangjának megjelölésére az őrnagy és az ezredes elnevezést. A Honvédelmi Bizottmány előbb említett, Perczelhez intézett október 6-i levele adta először írásba az ezredesi rangot. Október 8-án azután a képviselőkkel ismertették Perczel Mór és Görgey Artur *ezredesek* sikerét, hogy Roth tábornok 7500 főből álló seregét elfogták. Érdekessége ennek a bejelentésnek, hogy Pázmándy szükségesnek tartotta hozzátenni: Görgey kinevezésére az előző nap délutánján került sor, „mielőtt a hírt vettük".[71]

Visszatérve a kronológiához, pontosabban Perczel Mór szeptember 22-ét követő tábori szerepléséhez, mindenekelőtt Iványka Imrének, a Vácott összevont kerületi nemzetőrségi tábor parancsnokának az emlékezésére kell kitérnünk. Iványka szeptember 19-én Fehérvárnál csatlakozott a visszavonuló drávai sereghez. Szeptember 26-án vagy 27-én egy olyan proklamációt juttatott el hozzá Mülböck (Milpökh) alezredes, amely felszólította a legénységet és bárkit, hogy azt a tisztet, aki hazaárulással gyanúsítható, „egyszerűen lőjjék le". Elöljárója utasítására Iványka őrnagy is utánanézett a dolognak, s — mint mondja — rövidesen két, a Hunyadi-csapat egyenruhájába öltözött egyént hoztak hozzá, akinél több ilyen felhívás volt, s azt terjeszteni akarták. Iványka elkobozta a röplapokat, a két egyént kikísértette a táborból, de előtte tudtukra adta: akár őket, akár mást fognak el, aki ezeket a proklamációkat terjeszteni akarja, minden további eljárás nélkül azonnal főbe löveti.[72] (Iványka e szavainak hitele volt, mivel a váci táborban szeptember elején egy lázítót valóban agyonlövetett.) Bár a kutatás nem ismeri az említett felhívást, a történet nem látszik hihetetlennek. Ismerve a baloldal reményét, hogy Perczel „konventbiztosként" fog viselkedni, jogos a feltételezés, hogy az ő emberei jártak Iványka zászlóaljánál. Ezt alátámasztja egyrészt az, hogy emlékezései szerint az elfogott két ember arra hivatkozott, hogy ők „az egyik kormánybiztos küldöttei", másrészt

68 OHB 1848: 2390; közli KLÖM XIII. 69—70. o. A Batthyányra tett utalás arra vonatkozik, hogy a Hunyadi-csapathoz már Szemere megkezdte a kinevezést, s azt Batthyány folytatta (igaz, a csapat parancsnoka, Szalay László nem kapott rangot), s a *Közlöny* szept. 18-tól folyamatosan publikálta a kinevezéseket a „pesti csatárok" zászlóaljához. Szept. 27-én kinevezték az alakulat (immár a 14. honvédzászlóalj) őrnagy és parancsnokát is.

69 Mindkét levelet 1. OHB 1848: 879; közli *Görgey* 306—308., 311. o.

70 Görgey okt. 7-én kelt kinevezése: OHB 1848: 888. A *Közlöny*ben (okt. 9-i dátummal) okt. 12-én jelent meg. Azt, hogy Perczel Mórt az OHB nevezte ki ezredesnek, egyértelműen fogalmazza meg a „Skizze über des Perczel'sche Corps bis zum Rückzuge nach Pest (September 1848 — 5. Jänner 1849" c. kézirat; HIL 1848—49-es gyüjt. 2. doboz 11, 185.

71 A Zrínyi-csapat, pontosabban a 35. zászlóalj tisztikarának kinevezése okt. 15-én jelent meg a *Közlöny*ben.

72 *Iványka Imre:* Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben. Bp., 1881. 20. Az esetről 1. még Bubna őrnagy levelét Csányi Lászlóhoz, 1848. okt. 6. *Waldapfel* II. 171. o.

pedig nem lehettek a Hunyadi-csapat tagjai, mert az akkor valahol Dunaföldváron és környékén állomásozott. Ivánka vagy nem emlékezett már pontosan, vagy nem akarta Perczel nevét leírni.

Ismeretes, hogy szeptember 28-án, amikor a Lamberg elleni végzést az országgyűlés megbízottai meghozták, a sukorói templomban tartott tiszti gyűlésen Perczel Mór, Miklós és Sándor képviselte a vádat a „fekete-sárga métely" ellen. Ezt a jelenetet már többen leírták, így most csak arra kívánunk emlékeztetni, hogy a másik oldal Vasvárit és Petőfit marasztalta el (utóbbi nem is volt a táborban), hogy a „közlegénységet a tisztek ellen felázítják".[73] Ha visszagondolunk Vasvárinak már idézett, a *Marczius* hasábjain publikált szeptember 27-i levelére, amely Perczelnek az árulók elleni véres fellépésére számított, joggal vélhetjük megalapozottnak a Vasvári elleni támadást. Ami pedig a röplapokat illeti, Batthyány is beszámolt perében arról, hogy a Lamberg elleni határozatot hozó országgyűlési biztosok megérkezésével egyidejűleg a királyi biztost elmarasztaló röplapok is érkeztek a táborba.[74] Végül érdemes még megemlíteni, hogy a tájékozatlan, gyanakvó, és Lamberg halála miatt a sorkatonaság bosszújától tartó főváros lakosságát szeptember 29-én délelőtt egy „Gyöngyösi J. nemzetőr" aláírású — cím és nyomda nélküli — röplapocska arról tájékoztatta, hogy a „svarzgelb Generálisok" a királyi biztosok (így) kétszeri felszólítására sem akarnak ütközni az ellenséggel. Ezért azok, akik „számolni akarnak ezen zsoldos szolgákkal", délután egy órakor fegyverrel jelenjenek meg a Forradalmi Csarnokban, honnan háromkor indulnak a táborba.[75] A felhívás nem volt eredményes, mert mint Nyáry Pál az országgyűlésnek aznap beszámolt, csak kevesen jelentek meg, s „fegyveresen épen senki". Az egyetlen példányban ismert fenti röplap azonban bizonyítja, hogy milyen aktivitást fejtett ki aggodalmában a baloldal, s egyben megerősíti az Ivánka által megörökített történetet.

Szeptember 29-én délelőtt, amikor a fővárosban osztogatni kezdték Gyöngyösi „nemzetőr" röplapját, a Velencei-tó északi partján, a Fehérvárról Budára vezető postaút mentén megkezdődött az ütközet. Ekkor Perczel Mór — mint a harcrendből megállapítható — 900 főnyi csapatával (továbbá a 7. és 14. honvédzászlóaljjal és 600 huszárral) Teleki Ádám vezérőrnagy parancsnoksága alatt a magyar sereg balszárnyán helyezkedett el. Ez a dandár nem került harcérintkezésbe a támadó horvátokkal, mivel a Velencei-tó déli partján, a Dinnyéspuszta—Agárd—Gárdonypuszta útvonalat biztosította a horvát jobbszárny esetleges átkarolási kísérlete ellen. Bár ez az út gyenge minőségű volt, s megközelítése a beömlő Császárvíz és a tó sarkának mocsarai miatt nem volt könnyű, indokolt volt a meglepetés ellen védekezni. Azt, hogy a hadrendi elhelyezés a Zrínyi-csapatot a Velencei-tóval választotta el a sereg többi részétől, az ismertetett előzmények után talán nem tekinthetjük véletlennek. Az azonban tény, hogy ez az elhelyezkedés és a csata menete megfosztotta Perczel Mórt a hadi dicsőségtől, — miközben a magyar sereg jobbszárnyán elhelyezett tolnai önkéntesek Perczel Miklós vezetésével valóban fontos szerepet játszottak a horvát

73 Ludvigh János feljegyzései. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 444. — Okt. 28-án Vasvári az OHB-hez intézett igazoló jelentésében így írt: „Izgattam a fehérvári és a pákozdi táborban, hogy a sereg Jellasics elől ne retiráljon . . . " KPA 325. sz.
74 *Károlyi* II. 175. o.
75 1848/49-es nyomt.; közli *Rózsa—Spira*, 224. o.

sereg megállításában. Ez utóbbi annyira nyilvánvaló volt, hogy a győzelmet ünnepelve az országgyűlés Perczel Miklósról név szerint emlékezett meg.[76]

Nem tudjuk pontosan, hogy Perczel Mór mikor írta azokat az emlékezéseket, amelyeket 1899 május végétől, a Perczel halálát követő napokban kezdte közölni a *Veszprémi Ellenőr*. Az azonban tény, hogy az emlékező ezekben szemrehányást tesz az utókornak, hogy Mógát ünnepli a pákozdi sikerért (kire ő „parancsolt rá") s Kohlmann százados haditervét dicséri, holott azt még a Székesfehérvárott tartott haditanácson az ő (Perczel) és Csányi előterjesztése alapján fogadták el. Mindez azonban csak bevezetés ahhoz, hogy az 1848—49-es tevékenységét ezekben az években már mértéktelenül felnagyító Perczel[77] miként fogalmazza meg saját szerepét ezekben az eseményekben. Így folytatja: „. . . elfeledik és meg sem említik, hogy a csatában mint dandárparancsnok én is részt vettem, s hogy míg ott a magaslatokon testvéreim az általam felparancsolt tolnaiakkal a csata sorsát eldöntötték, addig én dandárommal *Dinnyésen* át az ellenség jobb szárnyára irányzott demonstrációmmal annak ereje nevezetes részét fékentartottam és a Velenczei-tó megkerülésétől elriasztám." Majd azzal fejezi be, hogy a főserég éjszakai visszavonulását Móga parancsára ő fedezte óriási zivatarban és „a legnagyobb veszély közepette".[78]

A fentiekből Perczel Mór dandárparancsnoki megbízatása érdemel figyelmet, mert ennek a szakirodalomban nincs nyoma, s a hadrend sem támasztja ezt az állítást alá. Egyedül Perczel Miklós már idézett naplója említi, hogy a szeptember 28-án Batthyány Lajos részvételével tartott sukorói haditanácson Perczel Mór úgy jelent meg, hogy „már akkor a Dinnyésnél felállított dandárt mint ezredes vezényelte". Az ezredesi rangról már kimutattuk, hogy ezt Móga — illetve a szeptember 29-i hadrend készítője — megelőlegezte. A dandárparancsnoksággal azonban más a helyzet. Az emlékiratok alapján ugyanis valószínűnek látszik, hogy Perczel Mór a csata napján *de facto* valóban vezényelte a Dinnyésnél állomásozó dandárt. Az emlékezés folytatása szerint Perczelt és csapatát a Fehérvárról történt visszavonulás során a Velencén állomásozó tartalékhoz sorolták. „E tartalék dandár parancsnoka — írja az emlékezés — Teleky Ádám osztrák tábornok lett volna, de ő 27-én és 28-án nem is mutatta magát a csapatok körében, s így Móga által én neveztettem ki helyettesének. A csata napján — 29-én — kora reggel megjelent ugyan Teleky, de a csapatok szitkozódással fogadták, a *Zrínyiek* pedig *szuronyszegezve rohanták meg* és érdeme szerint elkergették." (Kiemelés az eredetiben.) Nincs okunk kételkedni abban, hogy ez így történt. A Zrínyi-csapat így — ha nem is véresen — beváltotta a baloldal reménységét, hogy leszámol a fekete-sárga tábornokokkal. A szuronyt szegező szabadcsapatosok pedig, akiket parancsnokuk nyilván nem próbált megfékezni, biztosították Perczelnek a dandár tényleges vezérletét. Ezért írhatta az emlékezés — visszatérve a korábban már mondottakra — hogy „én — mint már ekkor dandárnoka a Velenczén táborozó tartalékcsapa-

76 Perczel Miklós ennek kapcsán a képviselőkhöz intézett nyílt levélben helyesbített, hogy az igazi hős testvére, Perczel Sándor százados volt, aki az ő parancsára két század élén vetette vissza a hegyre felhatoló ellenséget. *Közlöny*, 1848 okt. 4.

77 A szöveget nem kívánjuk a részletekkel terhelni, de a személyiség tuldimenzionálását jól mutatja, hogy Perczel magának tulajdonítja Móga serege megbízható soregységeinek kiállítását („áttoborzását"), s azt állítja, hogy ő engedte át a Hunyadi-csapatnak és a „pesti csatároknak" a budai gránátosokat, stb. *Veszprémi Ellenőr*, 1899. máj. 27.

78 Uo. 1899. jún. 3. A visszvonulásról ebben a formában emlékezik meg a 69. jegyzetnél említett Skizze . . . is, amely szerint Perczel a Martonvásárra visszavonuló sereget saját erőivel Baracskán megállva fedezte.

toknak — a Velenczeitó mentén Dinnyésen át tüntettem az ütközet terve szerint kiadott fővezéri parancs értelmében." A folytatásból megtudjuk, hogy Perczel ellenezte a fegyverszünetet — miről egyébként őt meg sem kérdezték. Móga ezért elégtételül felajánlotta neki a Roth tábornok vezetésével érkező horvát hadtest elleni „hadi operáczió" vezérletét, amit október 2-án a haditanács is elfogadott. „Ilyen módon lettem — összegezi a történeteket — önvédelmi harczunkban megkezdett hadi pályám tizennegyedik napján hadtestparancsnok."[79]

Láttuk, ezt követően csak október 6-án — egy nappal az ozorai siker előtt — született meg Perczel ezredesi kinevezése. A csapat tisztjei azonban ideiglenes megbízatás alapján működtek mindaddig, amíg október 12-én a Honvédelmi Bizottmány nem döntött a Zrínyi-csapat honvédzászlóaljjá alakításáról.[80] Ekkor október 13-i kelettel megtörtént a tisztek kinevezése, amiről a hivatalos értesítés a *Közlöny* október 15-i számában jelent meg. Ebből az is kiviláglott, hogy a honvédség szervezését irányító Nemzetőrségi Haditanács a 35. sorszámot adta az alakulatnak. Az október 13-i kinevezés azonban nem nyugtatta meg a kedélyeket, s nem csupán azért, mert a zászlóalj hat századához csak öt-öt századost és főhadnagyot neveztek ki.[81] További gondot okozott, hogy — mint Perczel október 27-én jelentette — a csapat alakulásakor Batthyány miniszterelnökkel „történt egyezkedésem szerint azon oknál fogva, hogy a csapatnál nagy számú bécsi önkéntesek soroztatván be, minden századhoz a rendszeres tiszteken kívül egy hadnagynak ki nevezése engedtetett meg..." Ezek az emberek működnek, ezért sürgette kinevezésüket.[82] Tetézte a kinevezések körüli nehézségeket, hogy a Zrínyi-csapatnak — vagy miként Perczel fogalmazta november 3-i jelentésében: „a Zrínyi nevű 35. Honvéd zászlóallynak" — nem hat, hanem *nyolc százada* volt.[83]

Ez utóbbinak a megértéséhez vissza kell térnünk a szeptember végi napokhoz. Láttuk, hogy szeptember 22-én Perczel vezetésével elhagyta a fővárost a Zrínyi-csapat, majd egy „visszamaradt" századát két nap múlva utána szállították. Bécsből azonban szeptember 26-án meg kellett érkeznie Szeredy 120 főnyi csoportjának. Ezt nem küldték Perczel után talán azért, mert az ő alakulatát teljesnek tekintették, talán azért, mert felszerelési gondok adódtak, talán mert a főváros védelmére tartották vissza — más alakulatokkal együtt — őket. A pákozdi csatát követően, szeptember 30-ra virradóan a fővárosban nagy bizonytalanság uralkodott, mert változatlanul tartottak egy Buda irányába történő horvát előnyomulástól. Mint aznap reggel Pázmándy elnök beszámolt az országgyűlésnek, még az éj folyamán készültségbe helyezték a két főváros nemzetőrségét, gondoskodtak Buda védelméről, s hogy az esetleges meglepetést kivédjék, nemzetőrségi gyalogságot és lovasságot küldtek ki a Budaőrs—Bia—Bicske útvonal biztosítására. Ugyanekkor még az éjszaka

79 Uo. 1899. jún. 10. Az id. Skizze... tárgyilagosan azt írja, hogy a pákozdi csata idején Perczel a balszárnyon Teleki tábornok parancsnoksága alatt állott. Eszerint a balszárnyon törzskarának állomáshelye Gárdony volt.

80 OHB 1848: 992. Az utasítás egyben a Nemzetőrségi Haditanácsnak rendelte alá a csapatot.

81 Perczel első felterjesztését nem ismerjük, de tudjuk, hogy az ideiglenes megbízásokat nem mindig hagyták jóvá. Így a szept. 18-i toborzási felhíváson szereplő százados segédtiszt a kinevezéskor csak főhadnagyi rangot kapott.

82 ONöHt 1848: 7103. A még Pesten Perczel által kinevezett hat számfeletti hadnagy névsorát l. ONöHT 1848: 7937. (Az iratra Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet.)

83 ONöHT 1848: 7222. Az iratot lezáró viaszpecsét tanúsága szerint Perczel még Pesten „Zrínyi Ezred Pecsétje" feliratú pecsétnyomót készíttetett, s azt a későbbiek során is használta. Nov. 3-án Csáktornyán kelt jelentésében Szekulitt [így] őrnagy az alakulatot „Zrínyi 35-ik zászlóalj"-ként jelöli; ONöHt 1848: 7937.

során egy alkalmilag összeállított zászlóaljat, mintegy 8—900 embert gőzhajón Ercsibe küldtek Száz őrnagy parancsnoksága alatt, hogy azonnal folytassák útjukat Martonvásár felé. Mint Pázmándynak aznap reggel Csányihoz intézett tudósításából értesülünk, ez az alakulat magába foglalta az előző este érkezett 380 főnyi sárosi önkéntest, a bécsi német légióból 100 főt, s ugyancsak 100 főt, mint a Zrínyi-csapat maradványát", továbbá némi sorgyalogságot és lovasságot a Hunyadi-csapatból.[84] A jelentés a bécsi német légiót említi, de ez nem valószínű. A Brezecsko által toborzott légionisták már hamarabb megérkeztek a magyar fővárosba és a jelek szerint Pákozd idején már Perczel csapatában voltak.[85] A szeptember 30-án kiindított bécsiek feltehetően Becsey által toborzott önkéntesek voltak.

Megállapíthatóan ezt a századot nem csatolták Martonvásáron, illetve Baracskán Perczel alakulatához. Ezt bizonyítja, hogy amikor Ozora után Perczel dandára megindult a fősereg után, október 11-én Veszprémből azt jelentette Csányinak, hogy 800 főnyi Zrínyi-gyalogság van parancsnoksága alatt, mert az alakulat egy százada foglyokat kísért Pestre.[86] Tudjuk, hogy két nap múlva Perczel nem Sopronnak indult, hogy Jellasics és Nugent egyesülését akadályozza, hanem délnyugatnak fordult, hogy közvetlenül Nugent erőivel vegye fel a harcot. Ez idő tájt a Martonvásárra került Zrínyi-század már Parndorfban volt, ezt tanúsítja két, október 16-án és 19-én innen kelt kérelem, amelynek írói tiszti alkalmazásért folyamodnak. Alakulatukról nem tudunk többet, de magukat egyértelműen a Zrínyi-csapat tagjaként definiálják,[87] azt sem tudjuk, hogy ide számítják-e a velük megindított bécsieket is, vagy utközben a fősereghez került Becsey utolsó szállítmánya is, s azt tekintik a 8. századnak.[88] Tény, hogy a 8. század Nádosy ezredes által Pesten ideiglenesen kinevezett tisztjeinek megerősítését Perczel november 3-án sürgeti Csáktornyáról,[89] ami azt jelenti, hogy ez az egység csak ekkoriban került parancsnoksága alá. Ezt megerősíti Perczel november 20-i létszámjelentése, amely szerint a Zrínyi 35. zászlóalj szolgálatra alkalmas összlétszáma 896 fő, míg a külön nyilvántartott 7—8. századé összesen 202 fő.[90] A 35. zászlóalj és függeléke, miként a

84 KLÖM XIII. 57. o. A levél csak 800 főnyi zászlóaljról beszél; a *Nemzeti* c. újság okt. 1-jei és a *Közlöny* okt. 2-i tudósítása említi, hogy mintegy 8—900 emberről volt szó. Egy pontosnak tűnő kimutatás szerint a Száz őrnagy által vezetett alakulat összlétszáma 931 fő volt. Ebből 120 ember tartozott a Zrínyi-, 100 a Hunyadi-csapathoz, és a bécsiek (nem nevezi őket a Légió tagjainak) száma 136 fő. OL P 295 Görgey Artúr iratai. 42. csomó, b/49. (Hermann Róbert szíves közlése.)

85 A már id. „Skizzen..." (ld. 69. jegyzet) ugyanis arról ír, hogy Pákozdnál Perczelnek 800 embere volt, továbbá a Bécsi Légió (Aula Todenköpfe) mintegy 150 főnyi egysége. Róluk jelentette az okt. 5-i Táknál Róth elővédjével lezajlott összecsapás szemtanúja, Balogh János okt. 6-án este az országgyűlésen: „A plankírozásnál az aula igen jól viselte magát..." (L. a *Közlöny* okt. 8-i számát.)

86 H 103. Csányi ir. Beadványok 1848: 80.

87 Okt. 16-án Prandorfból Körösi Sándor, aki elvégezte a hadbírói tanfolyamot, de önkéntesként beállott a Zrínyi-csapatba, hadbírói kinevezésért folyamodott; ONöHt 1848: 6419. Okt. 19-én ugyanonnan Degré Adolf, aki az aradi nemzetőrökkel már táborban volt és ott századosként szolgált, s most önkéntes közvitéz, valamelyik honvédzászlóaljhoz kért hadnagyi kinevezést; ONöHt 1848: 6428. (Mindkét adat Hermann Róbert közlése.) Ezek az adatok mutatják, hogy nem volt teljesen eredménytelen Perczelnek a főváros ifjúságához intézett felhívása. *Mészáros Károly:* Kossuth levelezése a magyar szabadságharcz karvezéreivel 1848—49-ben (Ungvár 1862) bevezetésében így ír az Egyenlőségi Társulatról szólva (amelynek ő titkára volt): „Ezen klubból alakult az úgynevezett Zrínyi-csapat Perczel Mór vezetése alatt..." (14.o.) Ez azonban valószínűleg inkább úgy értendő, hogy Mészáros szerint Perczel seregszervezése nem volt más, mint a szept. 9-én elkezdett, de megakadályozott toborzás folytatása.

88 Ebben a kérdésben teljes a bizonytalanság, de fel kell tételeznünk, hogy Becseynek szept. 30. után megérkezett „szállítmányáról" van szó, mert ez megérkezett Pestre (hiszen tisztjeit ideiglenesen Nádosy ezredes nevezte ki). Az okt. 6. után indított bécsi önkéntesek vagy nem érték el a magyar tábort, vagy ott máshova osztották be őket.

89 ONöHt 1848: 7222.

90 HM 1848: 10. 008; 1. még HK 1929. 378. o.

Hunyadi-csapatból szervezett 50. honvédzászlóalj is, részt vett a december 30-i móri ütközetben, ahol érzékeny veszteséget szenvedett. Mint Perczel jelentette másnap Kossuthnak: „Zrínyi, Hunyadi nagy része elszórva és elfogva, noha a városban még keményen verekedtek..."[91]

*

Végére érve áttekintésünknek megállapíthatjuk: a források ismeretében szertefoszlott a legenda, miszerint Perczel Mór hívó szavára a főváros népe néhány nap alatt közel ezer embert állított a baloldal katonai szakértőjének zászlaja alá. Tette volna ezt azok után, hogy jelentős támogatást nyújtott Kossuth szabadcsapatának, s közben megkísérelte, hogy kiállítsa a „pesti csatárok" zászlóalját. Kevés nyoma van az ifjúság jelentkezésének is, bár a megismert példák mutatják, hogy — a későbbi tiszti alkalmazás reményében — sor került ilyen csatlakozásra.

Az elveszett illúziókért cserébe talán sikerült új ismereteket nyújtani arról, hogy milyen körülmények között, s milyen eredménnyel folyt a toborzás Bécsben hazánk számára. Szeredy és társainak akciója képet rajzol arról, hogy a bekapcsolódó baloldali, a „nagynémet" egységet igenlő bécsi értelmiség milyen meggondolásból és milyen segítséget adott ekkor Magyarországnak, s cserébe mire számított. Ismereteink szerint ezt a témát még nem kutatták, s a bécsi 1848 októberi forradalom leverése utáni vizsgálat anyagainak valószínű megsemmisülése miatt ezek hasznos információval szolgálhatnak, amelyet természetesen tovább bővíthetne e napok bécsi sajtó- és röpirat-irodalmának rendszeres számbavétele.

Végezetül talán az a haszna is lehet ennek az áttekintésnek, hogy ráirányítja a figyelmet Perczel Mórra, az 1848—49-es események sajátosan színes irreguláris szereplőjére, tábornoki pályafutásának kezdeteire, aki — e sorok írójának véleménye szerint — személyes adottságai ellenére több figyelmet érdemelne.[92] Egyes politikai vezetőkkel, mindenekelőtt Kossuthtal való szoros kapcsolata révén tevékenysége számos, a szabadságharc politikai vagy katonai kérdésnek részletére vetne fényt. Ezt szolgálná Perczel Mór a Kriegsarchivban levő — többségében publikálatlan — emlékiratainak új ismereteinek alapján történő feldolgozása is.[93]

91 KPA 560.; közli KLÖM XIII. 940. o.
92 Perczel tevékenységének legutóbbi összefoglalása pl. semmit sem ír a Zrínyi-csapatról. L. *Kolta László:* Perczel Mór élete és működése. Bonyhád, 1963. 60. o.
93 Az emlékiratokat a Görgey-kérdés kapcsán fél évszázaddal ezelőtt feldolgozta és értékelte *Kosáry Domokos:* Perczel Mór feljegyzései. *Századok,* 1937. 304—322. o.

Aladár Urbán

MÓR PERCZEL AND THE „ZRÍNYI" FREE COMPANY

Summary

The organization of the free companies in Hungary was started some weeks before the Croatian-Hungarian confrontation after a longer prohibition of political considerations by the goverment. When Prime Minister Lajos Batthyány returned to Pest from Vienna on the 10th of September 1848 he found the free company of Kossuth in the capital but, with reference to military threats, he drew it off already on the 15th of September. This was a resolution of political motivations but the next day it was just he who commissioned the outstanding figure of the opposition Mór Perczel to organize a new free company. In this study the author examines the motivations of this contradictional behavior.

During the battle at Pákozd on the 29th of September Perczel and his company covered the road on the South shore of the Lake Velence but didn't join battle with the Croatians.

The study examines Perczel's ambitions as a ministerial commissioner and tries to settle when he was appointed to colonel, because this fact, anomalously, was not published in the Official Gazette.

Aladár Urbán

MÓR PERCZEL ET LE CORPS FRANC NOMMÉ „ZRÍNYI"

Résumé

Pendant les semaines avant l'accrochage armé croate-hongrois, on a commencé à organiser des corps francs en Hongrie. Jusque là, le gouvernement n'avait pas permis cela, pour des raisons politiques. Le premier ministre, Lajos Batthyány, rentré de Vienne le 10 septembre 1848, a trouvé à Pest le corps franc organisé par Kossuth, et le 15 septembre le premier ministre, se référant à la menace ennemie, les a éloignés de la capitale. Après ce pas motivé au point de vue politique, le lendemain, le premier ministre a chargé Mór Perczel, — personnalité marquante de la gauche — de mettre debout un nouveau corps franc. L'auteur, dans cet essai, examine les raisons de cette façon d'agir contradictoire.

Le 29 septembre, pendant la bataille de Pákozd, Perczel et sa formation ont sauvegardé la route au sud du lac de Velence, ils n'ont pas eu de contact de combat avec les Croates.

L'essai examine les ambitions de „commissaire de convention" de Perczel et il essaie de trouver l'explication à la question suivante: quand Mór Perczel a-t-il reçu sa nomination de colonel, qui, d'une façon irrégulière, n'a pas été publiée au Journal officiel.

Aladár Urbán

MÓR PERCZEL UND DAS FREIKORPS „ZRÍNYI"

Resümee

Mit der Organisierung der Freikorps wurde in den Wochen vor dem kroatisch-ungarischen Waffenkonflikt begonnen, was die Regierung bis dahin aus politischen Überlegungen nicht genehmigt hatte. Als Ministerpräsident Lajos Batthyány am 10. September 1848 aus Wien heimkehrte, fand er in Pest das von Lajos Kossuth organisierte Freikorps bereits vor, das er jedoch unter Berufung auf die feindliche Bedrohung schon am 15. September aus der Hauptstadt entfernen ließ. Nach diesem politisch motivierten Schritt beauftragte der Ministerpräsident doch am nächsten Tag Mór Perczel, die hervorragende Gestalt der Linken, ein neues Freikorps auf die Beine zu stellen. Der Verfasser untersucht in der Studie die Motive dieses widersprüchlichen Verhaltens.

Während der Schlacht am 29. September bei Pákozd sicherten Perczel und seine Truppe den Weg am Südufer des Velence-See und kamen mit den Kroaten in keine kriegerische Berührung.

In der Studie werden Perczels Ambitionen als „Konventabgeordneter" sowie die Frage untersucht, wann Mór Perczel sein Patent als Oberst erhielt, was — vom Gewohnten abweichend — im offiziellen Mitteilungsblatt nicht veröffentlicht wurde.

Аладар Урбан

МОР ПЕРЦЕЛ И СВОБОДНОЕ ВОЙСКО „ЗРИНИ"

Резюме

За несколько недель до хорватско-венгерского вооруженного столкновения началась организация свободного войска, которое до сего времени не разрешалось правительством из-за политических соображений. Возвратившийся из Вены 10 сентября 1848 года премьер-министр Лайош Батьяни встретил в Пеште организованное Лайошем Кошутом свободное войско, которое он уже 15 сентября удалил из столицы, ссылаясь на угрозу противника. После этого мотивированного политикой шага премьерминистр уже на следующий день поручил выдающемуся организатору левых Мору Перцелу сформировать новое свободное войско. В своей статье автор исследует мотивы этого противоречивого поведения.

29 сентября 1848 года в битве у Пакозда Перцел и его войско прикрывали дорогу вдоль южного берега озера Веленце и поэтому они не участвовали в боевом сражении с хорватами.

Автор освещает честолюбие Перцеля, как депутала конвента, и старается найти объяснение тому, когда Мор Перцел получил звание полковника, о чем — необычным образом — не сообщалось в официальном бюллетене.

MŰHELY

KERESZTYÉN BALÁZS

A „CSINOM PALKÓ" KEZDETŰ KÖLTEMÉNY KÁRPÁTALJAI VONATKOZÁSAI*

A magyar irodalomtörténet úgy tartja számon, hogy a „Csinom Palkó" a Rákóczi-szabadságharc legszebb dala. Ki ne ismerné a magabiztos kuruc szilaj táncnótáját? Igaz, a nagyközönség csupán az elejét dúdolja a 39 négysoros versszakból álló dalnak. Az irodalomtörténészek és történészek több tanulmányban boncolgatták, elemezték a költemény tartalmát, történeti hátterét. Mindenkit magával ragadott a vers sodró dallama, kitűnő nyelvezete, a kuruc katonaélet dicsérete, fegyverzetüknek élethű leírása, az ellenség izzó gyűlöletének a kifejeződése.

A köztudatba Csinom Palkó és Csinom Jankó élő személyekként vonultak be. Ebből az értelmezésből fogant Farkas Ferenc „Csinom Palkó" című daljátéka, amelyben a labanc földesúrtól megszökött jobbágyfiúk felcsapnak kuruc katonának.

A „Csinom Palkó"-t elsőként közzétevő Thaly Kálmán csupán „pajzán kuruc dalnak" minősítette, később apolitikus táncnótának tekintették, a polgári korszak tudósai pedig a bocskoros nemes prédaéhségét látták kifejeződni benne. Néhányan a költeményben előforduló, a parasztok elleni lázító sorokból azt vélték kiolvasni, hogy itt valami köznemesi szemlélet fejeződik ki: „A szép és lelkesítő ének végén aztán, nemhiába fogyott addig is a bor, a köznemesi-katonai lóláb is kibukkan a nótából, még ezzel a látszólag »apolitikus« verssel is bizonyítva, hogy miféle osztályellentétek mérgezték a kuruc táborok légkörét, s vezettek — többek között — a bukáshoz."[1]

Esze Tamás, a kuruc kor kiváló kutatója felülvizsgálta a „Csinom Palkó" kezdetű éneket, s megállapította, hogy az nem táncnóta, hanem toborzóének. Sereggyűjtő hadnagyok adták elő a kuruc vitéz dicséretét, a harci jeleneteket, hogy fegyverfogásra nyerjék még a falu fiait és férfiait, s ilyen összefüggésben a dúlásra felszólító soroknak egészen más jelentőségük van.

Esze Tamás véleményét osztotta R. Várkonyi Ágnes a Rákóczi-kori kutatások újabb eredményeit bemutató 1974-es pécsi tudományos ülésszakon elhangzott előadásának „A Csinom Palkó és a népi hazafiság" című fejezetében: „Ismeretes: Rákóczi fegyverfogásra felszólító pátensei arról szólnak, hogy ha a falu minden lakója közösen felkel, »helységekkel együtt örök szabadságot nyernek«." Mivel pedig a helységekben akadt szép számmal vonakodó, az otthonüléshez ragaszkodó, ezeket a helybeli paraszthadnagyok erőszakkal kényszerítették a zászlók alá. Hiszen, ha egy is elmarad, a helység szabadságjogán esik csorba. A sok esetből egy: a salánki. Esze Tamás ezredbeli szervező jobbágyok a falu egész lakosságát zászló alá akarják állítani, aki vonako-

* A Tiszaújlaknál Rákóczi tiszabecsi győzelme és átkelése emlékére 1903-ban állított emlékoszlop helyreállítása alkalmával rendezett ülésszakon 1989. július 14-én elhangzott előadás.

1 *Nemeskürty István:* Diák, írj magyar éneket. Bp., 1983. 277. o.

dik, „az olyanok ellen feltették, erővel is vigyék, mindenéből prédát vegyenek, házát is széjjel hányják".[2]

Lényegében Esze Tamás és R. Várkonyi Ágnes megállapítását fogadta el Varga Imre „A kuruc küzdelmek költészete" című válogatásában, ahol a „Csinom Palkó"-hoz írt jegyzetében leszögezi: „A vers toborzóének, melyet a sereggyűjtő hadnagyok adtak elő, hogy a kuruc vitéz dicséretével, a labanc és német katonaság csúfolásával, a zsákmányszerzés reményével, de ugyanakkor a fegyvert nem fogók ellen alkalmazott erőszakkal való fenyegetéssel fegyverforgatásra megnyerjék a férfiakat".[3]

A kutatóknak azonban nem csak a parasztokkal szembeni furcsa kuruc magatartás tűnt fel, de gondot okozott a költemény több részlete, amelyet nem tudtak megmagyarázni, ezért vagy elsiklottak felette, vagy többféleképpen magyarázhatónak fogadták el.

Az eddigiekből kitűnik, hogy az irodalomtörténészek és a Rákóczi-kor kutatói természetesnek vették, hogy ez a költemény csakis a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezhetett.

A „Csinom Palkó" kézirata az ún. Bocskor-kódexben található. E kódex kéziratos anyagát 1716—1739 között Csíkszentléleken korabeli (XVII. század végi, XVIII. század eleji) népszerű versekből állította össze Bocskor János. Thaly Kálmán az 1705-ös, a későbbi korok irodalomtörténészei az 1704-es esztendő termékei közé sorolták.

A kutatók tartalmi jegyek alapján vélték a Rákóczi-szabadságharc korának dalai közt számon tartani, le elkerülte figyelmüket, hogy *éppen ezek alapján nem lehet* ebbe a korba helyezni ezt a költeményt.

Nagy László, az ismert hadtörténész, hihető, konkrét történelmi adatokkal bizonyítja a „Nem jöttünk égi Hadak-útján . . ."[4] című könyvében, hogy a vers jóval korábban, a Thököly vezette kuruc felkelés idején — feltehetően 1681 tavaszán — keletkezett.

A dal kicsúfolja a labancokat öltözetük és fegyverzetük miatt:

„Darulábú, szarkaorrú
Nyomorult nemzetség!
Fut előttünk, retteg tőlünk
Nyomorult nemzetség!

Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös muskotéra.
Elfárasztott, elbágyasztott
Dióverő pózna.

Tüzes madzag, apró csollong,
Lompos az gatyája,
Tátva-nyitva mindeneknek
Nagy éhhelholt szája."

A tartalmi jegyekből megállapítható, hogy a költemény biztosan 1673 után keletkezett, mert ettől az időtől vált általánosan használttá a „loboncz", „la-

2 A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974. 44. o.
3 A kuruc küzdelmek költészete. (Válogatta és szerkesztette *Varga Imre*) Bp., 1977. 817. o.
4 *Nagy László:* Nem jöttünk égi Hadak-útján. Bp., 1982.

boncz" vagy „labancz" elnevezés a „lompos", „loboncos" gatyát — plundrát — viselő német katonák gúnyneveként.

A Rákóczi-szabadságharc német katonájára az idézett leírás már nem jellemző, mert 1690-től császári rendelet a német katonák egységes ruházatának bevezetését tette kötelezővé. A Rákóczi-szabadságharc idején a császári gyalogos fehér kabátot, kis karimájú kalpagot, szűk nadrágot, fehér harisnyát és félcipőt viselő katona volt és egyáltalán nem hasonlított a „Csinom Palkó"-ban szereplő „tokos" labanchoz.

Ugyancsak a korábbi eredet mellett szól a császári katonák fegyverzetének a leírása is. Kanócos puskát, „füstös moskotér"-t a XVII. századi labancok használtak. A XVIII. század elején már elterjedt a kovakőzávárzatos „flinta", amelynek már nem volt „tüzes madzag"-ja, „apró csollong"-ja, vagyis kanóca. Tehát a Rákóczi-szabadságharc kuruca semmiképpen nem csúfolhatta ellenségét a mintegy húsz-huszonöt évvel korábbi fegyverzete és ruházata miatt.

Ezekből — és a történész által felhozott egyéb tartalmi jegyekből — valószínűsíthető az 1681-es keletkezési dátum, hisz ekkor ragyogott a legmagasabban Thököly kurucainak a csillaga.

A történész pontosan feltárta a költeményben megénekelt események történelmi hátterét, jól eligazít bennünket a Thököly-felkelés korában, azonban ő sem tudja egyértelműen megmagyarázni, kikhez is szólt, kiket is biztatott a kurucok oldalán való harcra ez a kuruc lavaskatonák dalaként számon tartott költemény.

A titok nyitja a dalban előforduló „csinom" szó magyarázatában rejlik.

„Mit jelent a Csinom Palkóban a »csinom« szó?" — tette fel a kérdést R. Várkonyi Ágnes a pécsi ülésszakon. — „Senki sem tudja". Vajai előadásában Esze Tamás kifejtette, hogy akkor léphetnénk tovább, ha meg tudnánk állapítani, mi is az értelme ennek a kifejezésnek: „csinom". Käfer István véleménye szerint ez valószínűleg szláv szó, és azt jelenti, hogy „tettre". Ezek szerint: Csinom Palkó, csinom Jankó annyi mint „tettre Palkó", „tettre Jankó", vagyis a kuruc „talpra magyar".[5] Käfer István a szláv eredeten a szlovákot értette, s magyarázatát Varga Imre is elfogadta.

Másféle magyarázattal próbálkozott meg Martinkó András „Lóvá tettem Csinom Palkót" című cikkében:[6] cáfolja, hogy a „csinom" a szlovák „cin" (tett, cselekedet) eszközhatározói esete — „cinom" —, s ebben az értelemben szerepel versünk indító szavaként: „tettre", „rajta", mert a „cinom" esete mellett a szlovák—magyar szótárban sehol nem található a hozzá illő „tettre" jelentés. Magyar frazeológiai kifejezésként is csupán ilyen formában van meg: „pohotovy k cinu: tettre kész", „majte sa k cinu: lássatok hozzá, fel a tettre!" Megkérdezett több kitűnő szlávistát, szlovákistát, akiknek egyöntetű, határozott válaszuk az volt: a „cinom" nem jelentheti azt, hogy „tettre".

Käfer István Martinkó András cáfolatát nem fogadta el, s a szlovák eredet mellett érvelt a Palkó és a Jankó nevek röviden, szlávosan ejthető voltával, (Palko, Janko), de ezt semmiféle adattal bizonyítani nem tudta.

„De ha a *csinom* szót nem *csinom*, hanem *csino-m* szerkezetnek fogjuk fel, egyszerre az ismerős szavak egész sora kerül elő a nyelvtörténetből (1211 óta) a történeti, etimológiai, kétnyelvű, értelmező és tájszótárakból, sőt sokunknak

5 A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.
6 *Martinkó András:* Lóvá tettem Csinom Palkót. *Magyar Nyelvőr*, 106/1982. 294—301. o.

mai élő nyelvi emlékeiből is. Ugyan nem mindig *csino* alakban, hanem sokkal gyakrabban *csina, csinó, csinu* formában. (Egy könyv, Molnár Nándor: A magyar emlős háziállatok történetéből, 1960. — a Barkóságból[7] a *csena* alakot is megemlíti. Saját emlékem alapján igazolom az adatát.) Mindezek közös jelentése azonban: kedveskedve, becézve megnevezett ló, különbösen csikó, s nagyon gyakran szerepel állathívogató, illetve -elkergető szóként, vagy tovább becézve: csina-te, csinukám stb. (L. az emlegetett szótárakat egészen az Új Magyar Tájszótárig és az Új Etimológiai Szótárig, meg a nyelvészeti folyóiratok szómutatójáig)" — fejti ki ekképpen a csinom szó eredetére vonatkozó magyarázatát Martinkó András.

Meg kell jegyeznem: ez a szó a vidékünkön, a Kárpátalján is ismerős *csida, csidu* alakban.

E szerint a magyarázat szerint tehát a „Csinom Palkó, csinom Jankó" annyit jelent: lovacskám Palkó, lovacskám Jankó. A mi nyelvjárásunkra lefordítva: csidám Palkó, csidám Jankó.

S hogy nem kutatókat, hanem csupán két férfinevet akar „lóvá tenni" Martinkó András nyelvészeti magyarázatával, a továbbiakban válaszol a cikkével kapcsolatos ténylegesen elhangzott, vagy elhangozható fenntartásokra: „1. Hogy lehet egy (kedves, becézett) lónak emberi keresztnevet adni? 2. ... nem nagyon fordul elő a Palkó és a Jankó név párosítása. 3. Egy kissé szokatlan a ló »státusa« a ló neve sorrend, azaz a »Lovacskám Palkó a Palkó lovam« helyett. 4. Mi az oka a csino (— csinó — csina — csinu) főnév ritkaságának a magyar szövegekben?"[8]

Érvelése talán meggyőző lehetne, ha a *csinó* szó egy kiscsikóra, vagy a gyermekek falovacskájára vonatkozna, s nem pedig a kemény, véres harcokban zsákmányért küzdő kurucok alatt hánykolódó harci paripákra. Feltehetően ez a szó a régi nyelvben is inkább a gyermeknyelv szavai közé tartozott. Nem beszélve arról, hogy a költeményben előforduló harmadik férfinév, a Miska — akihez ugyancsak szólnak — miért nem lónév, csak a Jankó meg a Palkó?

Nagy László tanulmányában megpróbálta egyesíteni Käfer István és Martinkó András nézetét: a „csinom" szó szláv eredetét és a lovakra való vonatkoztatást. Ő Hadrovics L.—Gáldi L.: Orosz—magyar szótárát. (Budapest, 1968. II. k. 939. o.) ütötte fel.

„Ami azt illeti, a csinom szónak van olyan jelentése is, hogy: »amint illik, illedelmesen«. Miután a »Csinom Palkó« kezdetű dal egyértelműen lovas kuruc katonák buzdító harci éneke volt és a XVII. századi kuruc mustrakönyvek tanúsága szerint minden kuruc lovasnak átlagban két lova volt, nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy a Palkó és a Jankó a versszerző katona két lovának a neve volt és azokra vonatkozik a »csinom« figyelmeztető szó is. Ezt a feltevést támasztja alá az is, hogy a korabeli katonaversekben általában megéneklik a katonalovakat — azok néha még »beszélnek« is a gazdájukhoz".[9]

Ebből a magyarázatból meg éppen az nem tűnik ki, hogy mi oka lenne a kuruc lovasnak szlávul beszélni a lovához.

7 Barkóság = a barkók által lakott ún. Erdőhátság, az az Gömör megye déli, Borsod megye nyugati, Heves megye északi szegélye. A barkók a palócság egyik ágát alkotják.
8 *Martinkó András:* i. m.
9 Nagy *László:* i. m. 209. o.

Mindezekről szó sem lehet, ha a „csinom" szó eredetét nem általában a szláv vagy a szlovák nyelvből magyarázzuk, hanem az ukránból. Mert a „csinom" szó valóban lehet „szláv" eredetű, már csak a szótőből ítélve is. Az ukránból történő magyarázata a legkézenfekvőbb, hiszen a költemény olyan eseményeket örökít meg, amelyeknek a kiindulópontja éppen a mi vidékünk, a Kárpátalja volt. A kárpátukránok is részt vettek a Thököly vezette felkelésben.

A „csinom" szóban az ukrán „csin" (rang, mód) toldalékos alakját kell keresni. „Ják" (hogyan?), „csinno". Ez magyarul azt jelenti: rangosan, módosan. Ez az alak válhatott az ukránt nem ismerők kiejtésében a Palkó szó P-jének hatására egy m-mel bővülve „csinom"-má, s ilyen formában került lejegyzésre.

„Csinno Palkó, csinno Jankó" — módosan, rangosan Palkó, Jankó — hangozhatott eredetileg a felhívás. És ha ezek után figyelmesen elolvassuk a költeményt, azt állapíthatjuk meg, hogy a vers szerzője éppen arra biztatja Palkót, Jankót, Miskát, hogy álljon a kurucok oldalára és akkor „rangosan", „módosan" fog kinézni, nem pedig úgy, mint a „lompos", „tetves-reves", gyáva „tokos" labanc.

„Csinom Palkó, csinom Jankó
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Dali pár pisztalyom".

(...)

„Az vitéz kurucnak
Van szabott dolmánya,
Sarkantyús csizmája
Futó paripája.

Az gyalog kurucnak
Van frissen járása,
Mint Pelagus lónak
Van sebes futása.

Vitéz karja, lábaiban
Karmazsin csizmája,
Gyönggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.

Hátán cifra farkasbőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűzött
Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
Aranyas szablyája,
Nyuszttal béllett az süvege
Csillagos forgója.

Patyolat az kuruc,
Gyöngy az felesége,
Hetes vászon az laboncság,
Köd az felesége".

Ettől rangosabban, módosabban öltözött katonát még elképzelni is nagyon nehéz!

Mindebből tehát logikusan az következik, hogy Csinom Palkó és Csinom Jankó nem egytestvér, nem két becézett ló, a „csinom" szó nem jelenti azt ebben a szövegben, hogy „tettre", de még csak nem is a Palkó meg a Jankó nevű lovak illedelmes viselkedésre való tanítása szláv nyelven, hanem inkább arról van szó, hogy itt az ukrán anyanyelvű férfiakat hívják fel saját anyanyelvükön arra, hogy csatlakozzanak a kurucokhoz, ha rangosan, módosan akarnak járni.

Ebből kiindulva állapíthatjuk meg, hogy ennek a kuruc kori dalnak a Kárpátok alján ringathatták a bölcsőjét.

A versben előforduló három személynév — Palkó, Jankó, Miska — mind a mai napig a legelterjedtebb ukrán férfinév ezen a területen. Jellemző lehetett ez a múltra is. Martinkó András mutatta ki, hogy az „Archivum Rákóczianum" című kiadványsorozat névmutatójában csak keresztnevén Jankó és Palkó éppen Bercsényivel kapcsolatban fordul elő. Az egyik a szolgája volt, a másik muzsikusa. Kockázatos lenne csupán ennyiből következtetni a nemzetiségükre, de azért nem árt megjegyeznünk, hogy Bercsényi jól ismerte a helyi ukránokat és nyelvüket, tehát közülük is szolgálhattak a kíséretében.

Hogy milyen szerepe volt az itt élő kárpátukrán lakosságnak a Thököly-szabadságharcban, azt hiszem, azzal még nem sok történész foglalkozott alaposan. De ennek a versnek — és még más költeménynek — a tanúsága szerint is azt kell megállapítanunk, hogy jelentős. A kárpátukránoknak a Rákóczi-szabadságharcban való részvételéről jóval többet tudunk. A fejedelem Emlékirata a leghűségesebb katonákként tartja számon őket. A kurucok iránti rokonszenvet talán egyesek még a Thököly-féle kuruc felkelés idejéből hozhatták magukkal.

De nézzük, vajon van-e még más utalás is a versben arra vonatkozóan, hogy ez a költemény az ukránokhoz intézett felhívásként olvasható!

„Ne bánkódjék senki köztünk,
Menjünk az Alföldre,
Megrontatik kezünk által
Az labanc ereje!

Szabad nekünk jó katonák
Tisza-Duna közi,
Laboncságnak mert nincs sohult
Ottan semmi közi".

Az „Alföld" az ukránok között a hegyektől eltérő sík vidéket jelentette, de ilyen értelemben ezt a szót a XVII. században a magyarok is használták, és amint Nagy László bizonyította, a Tiszán túli sík területet értették rajta. A mi területünk felől nézve a Tisza—Duna köze a szatmári sík vidéknek a megnevezése. A hetvenes években a szatmári és kállói labancok állomásoztak itt, tehát a kurucok itt is tudták rontani a labancok erejét.

„Ugyanebben az időben — a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején — viszont a »Tisza—Duna közi« két szempontból is »szabad« volt a kurucoknak. Egyfelől azért, mert a budai beglerbég megtűrte itt őket, másfelől a »laboncság« ekkor nem tartotta »semmi közit« ehhez a területhez, mert a tö-

rök konfrontációt minden áron kerülni akaró bécsi hadvezetés a legszigorúbban tilalmazta ennek az országrésznek a támadását, nehogy abból »casus belli« származzék" — írja erről a kérdésről Nagy László.

Ha területünkön vizsgáljuk ezt a kérdést, akkor azt látjuk, hogy a német hadvezetés mégsem tartotta magát ehhez. Szabó István „Ugocsa megye" című könyvéből tudjuk, hogy éppen 1680-ban hozott Ugocsa megye olyan intézkedést, hogy húsz császári katonát fogadott fel, akiknek Túrterebes mellett góré vagy szerdák építését határozta el. Minderre azért volt szükség, mert egyszer a labancok, máskor a kurucok telepedtek rá a megyére. A lakosság nyögött a katonatartás terhe alatt. A megye közgyűlési jegyzőkönyvében számos feljegyzés tanúskodik arról, milyen terheket kellett elviselnie a lakosságnak. A kurucokkal együtt elszaporodtak a dúló-fosztó szegénylegények, akikkel szemben védtelenek voltak a parasztok, ezért többször a királyhoz fordultak segítségért. Azzal fenyegetőztek az ugocsai falvak is, ha a király nem segíti őket, önként a török fennhatósága alá vetik magukat. Ezt megakadályozandó, több királyi rendelet intézkedik arról, hogy minden faluban kell lenni hadnagynak és tizedesnek, s ha a „latrok" a falura törtek, félreverték a harangokat, s hírt adtak a szomszédos községeknek is.[10]

Talán az efféle intézkedések nem tetszhettek Thököly kurucainak, s ezért bíztatták az ukrán kurucokat a költemény végén arra, hogy támadjanak rá a parasztokra is:

„Az paraszt embernek
Fogd meg a szakállát,
Hajtsd el az marháját,
Verd pofon őmagát!

Az laboncság takarodjék
Nemes országunkból,
Hogy végtire szalagszíjat
Ne vágjunk hátakból!

Jóllehet, a kuruc haditörvények tiltották a parasztok bántalmazását, s Thököly maga is sokszor megismételte szabályzataiban, hogy senki nem háborgathatja „az otthon lakós szegénységet", de azt azért már mégsem tűrhette el, hogy a parasztság megvédelmezése ürügyén garázdálkodjék a labanc ott, ahol neki „semmi közi" sincsen.

A parasztság bántalmazására szólító sorokból egyesek azt gondolták, hogy a dal szerzője a kuruc nemesség köréből került ki, holott ezekben a sorokban csupán arról lehet szó, hogy Thököly az ukrán kurucokkal büntettette meg a császár kegyeit kereső parasztokat.

De ez a sors várt azokra a nemesekre is, akik nem engedelmeskedtek a kurucoknak, szembeszálltak velük, vagy áruló módon a császár életére és egészségére emelték poharukat.

10 *Szabó István:* Ugocsa megye. Bp., 1937. 203. o.

„Szegyén kuruc elveszett, mert
Egymásra hanyítnak.
Sokszor egyest isznak,
Pohárt császár életiért

Nosza tehát, hadnagy uram,
Dúljuk fel jószágát,
Ha rád támad az pénziért,
Mind ellenségünknek
Hajtsuk el marháját!

Vágd be az ajtaját,
Fúrd meg az hordaját,
Idd meg mind az borát!"

A Habsburg és kuruc ellentétek ütközőpontjába került vidékeken nem csak a parasztok, hanem a nemesek sem tudták, hogy kivel tartsanak: a kurucokkal-e, vagy a labancokkal. Erre is éppen Ugocsa megyéből hozhatunk fel történelmi példát.

Váradi Sternberg János tette közzé a Területi Állami Levéltárban (Beregszász) található levelet, amelyet Thököly Imre 1682. június 21-én keltezett a munkácsi várból az ingadozó ugocsai nemesekhez: „Minthogy isten jóvoltából Munkács vára kezemhez jutott, — az hol szükséges, reparáltatni akarván ... mihelyet ezen levelemet veszi Kegyelmetek, minden továb való halasztás nélkül tegyenek oly dispositiót, hogy azon fák harmad nap alatt egyszer s mind itt Munkácson lehessenek.

Egyébaránt ha ebben legkisebb fogyatkozás vagy idővontatás lészen ... minden bizonnyal jure militari látok az dologhoz s olly executió éri az engedetleneket, kit soha el nem felejtenek".[11]

Ha ilyen dologra képes lett volna az engedetlenekkel szemben, hogy bánt azokkal, akik nyíltan szembeszálltak a kurucokkal!

A vers már korábban is a jó zsákmány megszerzésének a lehetőségével tüzelte harcra az ukrán kurucokat:

„Utána kuruc! Utána!
Tiéd az puskája,
Enyim pedig az kancája,
Tiéd az lódingja!

Rajta, Miska, rajta
Az tüzes labancon!
Miénk lészen az nyereség
Mind az derék harcon".

A zsákmányszerzés lehetősége most a labanccá lett, vagy a velük cimboráló kurucok vagyonának a megszerezhetőségével is bővült. Ne kíméljék hát ezeket sem az ukrán kurucok, szálljanak szembe mindenféle ellenséggel. „Ha rád támad az pénziért ..." kezdetű sorban — azt hiszem — át kell helyeznünk egy értelemzavaró vesszőt. Ugyanis nem arról van szó, hogy a labanccá lett magyar a pénzéért támad a kurucokra, hanem éppen ellenkezőleg, a kuruc biztatja az ukránokat, ha az ellenség támad, akkor a tőle megszerezhető prédáért: pénzéért, marhájáért, boráért szálljanak szembe vele.

11 *Váradi-Sternberg János:* Thököly és az ugocsai nemesek. Naptár, 1959. Ungvár, 1958. 50. o.

„Ha rád támad, az pénziért
Vágd be az ajtaját,
Fúrd meg az hordaját,
Idd meg mind az borát!"

A költemény tanúsága szerint az ukránok nemegyszer fordultak már a labancok ellen a kurucokkal együtt:

„Sok tokosnak mentél te már
Éltének végére,
Szabadosan öszvementél
Ütközetből véle.

Sok szerencsét próbáltál te
Velünk német ellen,
Holott soha nem voltál te
Szerencsétlenséggel.

Sok cifornyás német urat
Rabságra hajtottunk,
Sok kalapot mezőségen
Öszve is tapodtunk".

Vajon milyen nyíltszíni ütközetről lehet szó a versben, ahol az ukránok együtt harcolhattak a kurucokkal a német ellen már korábban is? Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy ez a költemény 1681 tavaszán keletkezhetett, akkor a legkézenfekvőbb azt mondanunk, hogy csak arról az ütközetről lehet szó, amely 1677-ben Nyalábvárnál, Királyháza mellett zajlott le. Ebben a csatában francia tisztek vezette lengyel és tatár katonák harcoltak a kurucokkal együtt. Legalábbis így tartja számon a történetírás. Én azt gondolom, hogy a „lengyelek" között szép számban lehettek ukránok is.

A Béthune, Franciaország lengyelországi követe által Lengyelországban toborzott hadsereg a csata előtt Máramarosban tartózkodott. Itt egyesült a kurucokkal. Nagy számban csatlakozhattak a kurucokhoz a máramarosi ukránok is, akikkel együtt azután 1677. október 10-én valóban fényes diadalt arattak a Schmidt császári tábornok seregén. Királyháza alatt a császáriak közül 1500 ember esett el, sok „cifornyás német" úr pedig fogságba került.[12]

Nagy László az 1679-es szikszói ütközetet hozza fel bizonyítékul, mivel ő azt gondolja, hogy a költemény a magyar kurucokat biztatja a harcra, s a magyarok közül valóban kevesen vettek részt a nyalábvári csatában.

Ha ez a vers a magyar kurucokhoz szólna, értelmetlen lenne a költeménynek ez a sora:

„Sok szerencsét próbáltál te
Velünk német ellen..."

Az csak természetes lenne, hogy a kurucok a kurucokkal együtt harcolnak, vagy nem?

A „Csinom Palkó" kezdetű vers műfajával kapcsolatban is — amint arról már szó volt —, meglehetősen eltérő vélemények találhatók.

Korábban ezt a verset a kuruc lovas vitézek népies eredetű táncdalaként tartották számon. Újabban — Esze Tamás megállapítása szerint — toborzóéneknek kell tekintenünk.

12 *Ifj. Pap József:* Adalékok Máramaros történetéhez. Máramarossziget, 1909.

Csakhogy Nagy László bebizonyította, hogy ezt a dalt esetleg később használták toborzáshoz, de keletkezésének idejében — a Thököly-szabadságharc korában — nem, mert akkor még ismeretlen volt a katonák csábító dallal történő hadgyűjtése. A szegénylegények seregestől özönlöttek Thököly zászlaja alá, nem kellett őket csábítani. Akkor kiket kellett?

A vers tartalma mindenképpen azt sugallja, hogy a szerző valakiket meg akar győzni arról, hogy érdemes a kurucokkal együtt harcolni. Akkor, amikor a labancokat kigúnyolja, a kurucokat pedig felmagasztalja — szinte mesebeli hősökként rajzolva meg alakjukat —, azonnal észrevehető a csábítás szándéka. Mert akármilyen jól is ment ebben az időben a kurucok dolga, az azért mégis csak túlzás, hogy a kuruc katonának „gyönggyel fűzött" lett volna a bocskora, „ezüstös kapcája", fényességgel mind berakva aranyas szablyája", „csillagos forgója" akkor, amikor az ellenségnek „toldott-foldott, tetves-reves minden portékája". Itt csak az nem veszi észre a csábítás szándékát, aki nem akarja. De ha a szegénylegényeket még csak tüzes táncdallal sem kellett zászló alá csábítani, nemhogy ilyen fényes ígéretekkel és gazdag zsákmánnyal, akkor nyilvánvalóan egy olyan tábort kellett, amelyik a másik oldalra *is* állhatott volna. Itt megint csak az ukránokra kell gondolnunk.

Ebből az időből nagyon sok az olyan jellegű költemény, amely a politikai meggyőzést szolgálja.

A helyi ukrán irodalom is számon tart egy olyan költeményt, a „Piszny o obrazi Klokocsevszkom" (A klokocsevói szentképről szóló ének)[13] című verset, amely az ukránokat éppen az ellenkezőjéről akarja meggyőzni, mint amiről a „Csinom Palkó"-ban szó van. Azt mondja, hogy minden rossz: dúlás, fosztogatás a kurucoktól származik, akik elhagyták a kereszténységet és a pogányokkal szövetkeztek, kifosztották és felgyújtották a templomokat, viszont a császáriak azok, akik kiűzték az országból a törököket, felszabadították Budát, Váradot, s békességet biztosítottak a magyar koronának és trónnak. Ez a vers a vallásos érzelmet, a kereszténységhez való tartozást, a pogányokkal szemben táplált gyűlöletet hangsúlyozza, míg a „Csinom Palkó" a vitézséget, a haza- és szabadságszeretetet, a gazdag zsákmány megszerzésének a lehetőségét csillogtatja meg az ukránok előtt. Hogy melyiket fogadták el inkább, az számukra is sorskérdés volt. És hogy nagyobb számmal csatlakoztak a kurucokhoz, annak nem csak érzelmi okai lehettek, hanem az is, hogy a Thököly-szabadságharc kiindulópontja Máramaros volt. Itt gyülekeztek a bujdosók, innen indult el a fiatal Thököly magasba ívelő pályáján, akit talán nemcsak felvidéki származása miatt, hanem az ukránok és természetesen a szlovákok pártfogásáért is „Emericus Schlavus"-nak (Szláv Imrének) csúfoltak az ellenfelei.

A „Csinom Palkó" kezdetű dalban nemcsak Palkót, Jankót, hanem Miskát is harcra biztatják. Nagy László ebből arra következtet, hogy abban a korban a nemesi szemléletben a kuruckodás „Miskaságot" vagy „Miska világot" jelentett. Bizonyítékként Dálnoki Veres Gerzson Rákóczi-kori nemesi költő versének egy részletét idézi:

13 Na Verhovini. Zbirnik tvoriv piszmennikiv do ragyanszkoho Zakarpattya. Uzshorod, 1984. 30. o. — Az említett helység: Klokocsó, Klokočov, 1918 előtt Hajagos, Ung megyében.

„Így múlék el tőlünk ez az Miska világ!
Ha lehet, már lábom többször rejá nem hág,
Mert elütte tőlünk, mit reméltünk, az ág,
Német, magyar kardja több embert le nem vág".

Nos, éppen Dálnoki Veres Gerzson személye tanúsíthatja, hogy a „Miskaság", a „Miska-világ" nem általában a kuruckodást, hanem csupán az ukránok kuruckodását jelenthette. Dálnoki Veres Gerzson, a „tréfás verscsináló" 1710-től 1711-ig ezredével éppen Máramarosban szolgált. Nagybocskón szállásolták el, de gyakran berándult Máramarosszigetre, ahonnan feleséget is szerzett magának. Máramarosban a Rákóczi-szabadságharc idején igen erős volt az ukránok kuruckodása. Nem lehetett ez másképpen a Thököly-szabadságharc idején sem. Maga Thököly Imre is huzamosabb időt töltött Máramarosban egykor. Még nyolcéves korában kinevezték Máramaros megye örökös főispánjává és Huszt várának főkapitányává örökösödés jogán, de kiskorúsága miatt ekkor még nem foglalhatta el tisztségét. Nem tehette ezt később sem, mert Apafi Mihály erdélyi fejedelem szerezte meg a várat feleségének, az alispáni tisztséget meg Teleki Mihályra bízta.

Thököly az 1677. esztendő első napjait is Huszton töltötte. Vendégül látta őt Fráter István, a huszti vár alkapitánya, akit verselgető kuruc tisztként tart számon a magyar irodalomtörténet. Mindebből következtethetünk rá, hogy Thökölynek lehettek Máramarosban ukrán hívei is, akik aztán csatlakoztak seregéhez.

Balla László író gyűjtéséből ismerünk egy ukrán kuruc dalt, amelyik szintén bizonyíthatja ezt:

„Cserez pole vereckoje,
Ide vijszko kuruckoje.
Na peregyi kony tureckij,
Na nyom szidity chlopec ruszkij.

V právoj ruci szablju derzsity,
Dolu szabljou krov szja cidity.
Nad horami voron krjacse,
A v dolinyi nyimec placse".

A gyűjtő fordításában:

„Vereckénél, mezőkön át,
megy a kuruc katonaság.
Török kanca lép az élen,
orosz fiú ül nyergében.

Jobb kezében éles szablya,
friss, piros vér csorog rajta.
Holló károg a hegy felett,
völgyben sír a német sereg".

Thököly és híveinek írásaiban szerepelnek gyakran „az úri török lovak".[14] A „Csinom Palkó" a német labanc katonaság fegyverzetének és ruházatának emlegetése után kigúnyolja a horvát lovas karabélyosok öltözetét is. Nagy László szerint ez is elég bizonyíték lenne a költemény korábbi keletkezése mellett, mert a Rákóczi-szabadságharc idején horvátok csapatosan már nem szol-

14 *Nagy László:* i. m. 258. o.

gáltak a császári hadseregben. 1700-ban ugyanis feloszlatták az utolsó horvát lovas karabélyos ezredet is. A Wallenstein császári hadvezér által szervezett horvát lovas karabélyos alakulatok a XVII. század hetvenes éveiben és a nyolcvanas évek legelején kerültek szembe a kurucokkal, amikor ők alkották a lecsökkent létszámú felső-magyarországi császári haderő lovas fegyvernemének zömét. Nem lehet kizárni, hogy az ukrán kurucok is szembe kerülhettek velük.

A „Csinom Palkó" kárpátukrán vonatkozásait bizonyítandó, talán még egy zenetörténeti adatot is érdemes megemlíteni. Bartók Béla hívta fel rá a figyelmet, hogy a kuruc dalok egy része, eredetét tekintve, a kárpátukrán népdalokkal mutat rokonságot.

Talán ezek az apró adalékok is kellő bizonyítékként szolgálnak arra, hogy a kárpátukránok jelentős szerepet játszottak a Thököly-szabadságharcban is, és a „Csinom Palkó" kezdetű kuruc kori dal magyarázható a hozzájuk intézett harci felhívásként.

Hogy ki lehetett a dal szerzője? Erre egyelőre semmilyen adat sem áll rendelkezésünkre. Feltehetően egy Thököly környezetéhez közel álló személy, akinek érdekében állt megnyerni az ukránságot a kuruc mozgalom számára. Az is lehet, hogy a vidékünkön élő, kitűnően verselő költőről van szó. Ez azonban már az irodalomtörténeti kutatásoknak egy újabb lépése.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

BÁNKÚTI IMRE

VÁLOGATÁS PÁLFFY JÁNOS GRÓF KÁROLYI SÁNDOR GRÓFHOZ ÍROTT LEVELEIBŐL, 1715—1718*

A Habsburg monarchia 1716—1718-ban vívta nem utolsó, de utolsó győztes háborúját az Oszmán Birodalom ellen. Eredménye jelentős területi gyarapodás, a történelmi Magyarország déli határának helyreállítása, valamint a Havasalföld egy részének s Szerbia, Bosznia északi szegélyének birtokba vétele lett.[1] A közlendő levelek a háború kiemelkedő hadvezére, gróf Pálffy János katonai pályafutásának csúcsáról, egyben befejezéséről és alezredes fiának, Pálffy Jánosnak apja szeme láttára történt hősi haláláról szólnak. Kiderül belőlük, hogy milyen viszony volt a szatmári békét létrehozó két politikus közt, miként gondolkodnak bizonyos kérdésekről (pl. a parasztság megterhelése, az esetleges újabb kuruc felkelés lehetősége, a tatár betörés stb.).

A közölt 86 levél[2] természetesen nem módosítja a háború lefolyásának katonai történetét, de mindenképpen hozzájárul az események reálisabb, pontosabb ábrázolásához, Pálffy és Károlyi tevékenységének, nézeteinek valósághű megrajzolásához.

Terjedelmi okokból a leveleknek csak a háborúra közvetve vagy közvetlenül vonatkozó részeit, valamint a Pálffy és Károlyi kapcsolatára utaló sorokat közöltük. Elhagytuk tehát a belső és külső címzést, valamint a szokásos befejező részeket is.

A levelek lelőhelye: Magyar Országos Levéltár. Károlyi nemzetség levéltára. P 398. Missiles 54625-54723. sz.

Valamennyi levél eredeti, de mindig csak az aláírás Pálffy János saját kezű írása.

*

1. Bécs, 1715. május 11.

Kedvessen veszem fiam[3] házasulása végett való szép üdvözlését Kegyelmednek, kinek lakodalmi solennitássa holnapi napon lészen a' felséges udvarnál, tudom, ők is velem edgyütt mindenkor igaz jóakarói lesznek Kegyelmednek. Mi illeti a' török háborúnak dolgát, a' minémű aga ideküldetett, még nem tett relátiót, hanem e' jövő héten leszen audentiája az Méltóságos Eugenius Hercegnál,[4] az hol akkor nékem is jelen kelletik lennem, elválik, mit hozott. Más intima conferentiát is akar tartani ő Felsége ugyan a' török háború végett, a' mint hírlelik, aligha ott is jelen nem kelletik lennem...

* Rövidítések a szövegben és a jegyzetekben: CS = Csehszlovákia; J = Jugoszlávia; P. S. = post scriptum, utóirat; R = Románia; SZU = Szovjetunió.

1 A háború történetére vonatkozó irodalom bibliográfiája: *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. k. 1711—1825. Bp., 1954. 69—75. o. A háborúra: Magyarország hadtörténete. I. k. (Szerk.: *Borus József)* Bp., 1984. 408—410. o. (Szerző ugyanő.); *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Bp., 1988.

2 Pálffynak ezekben az években gróf Erdődy Györgyhöz írt 19 levele ki van adva: *Jedlicska Pál:* Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401—1653, s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910. 586—597. o.

3 Gróf Pálffy János alezredesként esett el Belgrádnál 1717-ben. Felesége gróf Esterházy Anna Eleonora.

4 Savoyai Eugén herceg (1663—1736)

2. Pozsony, 1715. június 2.

Bátorkeszibül[5] 27. Maji datált Kegyelmed levelét veszem becsülettel, úgy hiszem, Felföldre való úttyát ekkoráig eleibben is vette, kívánván, hordozza Isten Kegyelmedet szerencséssen, mindazáltal javallottam vólna, ezen diaeta conclusiójára[6] először ha feljött vólna Kegyelmed, már Felséges Urunknak utolsó resolutiói leérkeztenek s e' héten, reménlyük, által is esünk rajtok, akarattya volt Felséges Urunknak, hogy mentül nagyobb frequentiával[7] jelen lettek volna mind az urak, s mind a' követek. A török aga már szemben volt Eugenius Herceggel, csak vezérétül[8] küldetett az Herceghez, és nem a' császártúl.[9] Az háború pedig egyátallyában megleszen, ha nem az idénn is, de esztendőre, megindította már táborát Morea[10] felé, ad finem Julii[11] odaérkezvén, mindgyárt kezdeni fog az operátióhoz, mi pedig csak vigyázással leszünk, sub manu[12] igenis teszen szorgalmatossan nagy praeparatiókat[13] a' felséges udvar.

3. Pozsony, 1715. június 8.

Leérkezvén vala minap az ő Felsége resolutiói, és az egész articulusokat tegnapelőtt subscribálván palatinus bátyám uram,[14] felkűttük, tudom másoktúl bővebben informáltatott eddig iráutok Kegyelmed, két-harmad nap múlva visszavárjuk s reménlyük, annyi üdő alatt ezen diaetának is tandem véget imponálunk.[15] Egyéb új hírt nem írhatok, hanem a' törökkel való háború ugyan csak megleszen derekassan esztendőre, s talán még ez idénn is velitatiók inchoaltatni[16] fognak.

4. Bajmóc, 1715. július 13.

Veszem egyszer Ocsvárul[17] 29. Junii datált levelét Kegyelmednek itt bajnoci[18] residentiámban, az hová Vereskőbül[19] minapi rövid üdőre Bécsben való felrándulásom után ezelőtt egy héttel szerencséssen érkeztem... Az törökkel való háborúnak dolga késedelmeskedik ugyan, mindazáltal a' mint most vannak az állapotok, csak reá kell fakadni, attul tartok, hogy universális háború és hadakozás belölle ne emergállyon.[20] Bizonyára e' tájánn is az szegénység lamentátiója közönséges, mert elég teher van minden Nemes Vármegyén, alig viselheti, és a' szegénység szintén úgy szökik, még 8 regimentnek kelletik béjőni az országba.

5. Bajmóc, 1715. július 29.

Ocsvárul veszem sub dato 16. currentis[21] költ levelét Kegyelmednek ujságul, minthogy ennehány levelemre, mellyeket Kegyelmednél levő pénzemrül[22] is írtam, semminémű válaszát nem vehettem. E' tájárul én is semmi más ujságot, kiváltképpen vigasztalásra valót nem írhatok Kegyelmednek, mert a' szegénységnek nyomorúsága itt is közönséges, mind télben, s mind nyárban a' quártélyos miatt való nagy teher nyakán lévén, munkáját alig teheti. Azomban igenis minapi Bécsben való létemnek

5 Károlyi birtoka, Esztergom m. Ma: Vojnice, CS.
6 országgyűlés berekesztésére — III. Károly 1715. június 15-én szentesítette az először 1708-ban, majd 1712 óta többször összehívott pozsonyi országgyűlés által alkotott törvénycikkeket.
7 számban ünnepélyesen
8 Ali Sehid pasa nagyvezér, elesett 1716. augusztus 5-én a pétervaradi ütközetben.
9 III. Ahmed szultán (1703—1730)
10 ti. a török. Morea = a Peloponnészosz félsziget, amelyet Velence Athénnel együtt 1684-ben foglalt el a töröktől.
11 július végére
12 kéz alatt, titokban
13 előkészületeket
14 Gróf Pálffy Miklós (1657—1732), 1714-től nádor.
15 valahára véget vetünk
16 összecsapások megkezdődni
17 Olcsva, Szatmár m., Károlyi Sándor birtoka.
18 Bajmóc, Nyitra m., a Pálffy-birtokok egyik központja. Ma: Bojnice, CS.
19 Vöröskő vára. Pozsony m. A Pálffy-birtokok egyik központja. Ma: Červený Kameň, CS.
20 keletkezzen.
21 folyó hó 16-án kelt
22 11 000 forintnyi összegről volt szó, amelyet Pálffy több levélben sürgetett a török elleni táborozásra való felkészülés szükségleteire. Károlyinak nem volt pénze, s csak 1716-ban rendezte adósságát.

alkalmatosságával ollyan projectumok valának, hogy pro 21. currentis bizonyos concursus cerebráltassék pro portionum et quartiriorum repartitione,[23] de allegálván[24] helyes okokat, mellyekre nézve mostanában nem lehet, azokra nézve Kegyelmes Urunk ő Felsége is differálni[25] méltóztatott, és pro 1. imminentis Octobris praefigáltatott,[26] akkor Kegyelmed jelenlétét is szükségesnek ítéltem, az universalis conscriptiónak relátiójának[27] kell ugyanakkor lenni, kirül tudom, lészen is tudóssítása Kegyelmednek.

6. Bajmóc, 1715. augusztus 26.

Az törökkel való háború már resolváltatott Kegyelmes Urunk ő Felsége által, esztendőre csak inchoáltatni fog, tudom, Kegyelmednek is része leszen benne. Nem kell elmulatni Kegyelmednek az posoni 1ª Octobris léendő concursust, mivel ott a conscriptió relátióján kívül, a' mint tudom a' systemának elaboratiója[28] is elő fog vétetődni, a' ki mind nagy considerátióra[29] való, mind pedig ezért meg is érdemli, hogy számossan és értelmes úri emberek reá feküggyenek s exoperállyák.[30]

7. Bajmóc, 1715. augusztus 30.

A termés ezen a' földön ugyan tűrhető vala, s bővebb is, hogysem tavalyi esztendőben, de a' szegénység máris nagyobb részént megemésztette, rész szerént új fejében felvett gabonának bonificátiójára,[31] soldáttartásra s más szükségére, még minekelőtte a' földbül felvette volna, consummálván[32] és fordítván. Ujabban is javallom Kegyelmednek, el ne mulassa comparitióját[33] az 1. Octobris leendő concursusra, mert nemcsak az conscriptió dolga fog referáltatni és portiók repartiáltatni, hanem az systemát is parancsollya ő Felsége elaborálni, noha magam is általlátom, mennyi számtalan difformitás[34] lészen azon conscriptióban, nehezen hiszem, hogy valami javunkra szolgállyon s most mingyárt vélle élhessünk, mert rectificátió rectifitációra[35] fog emergálni, aligha tavalyi s előbbeni modalitásra nem szorúlunk még mostann is, a' militia pedig mindenütt benn van, igen consummáltatni fog a' szegénség. Töb militia is fog pedig béjőnni, még 5 regimentet recrutáztat ő Felsége, már ketteje készenn is van, mert a' török háborút csak resolválta ő Felsége, a' bécsi aga is visszabocsátatik, magamrúl ugyan máris fúj ollyan szél, hogy aligha Erdélyben, vagy Kegyelmetek táján oda le valamelly corpusom nem lészen, noha praevie[36] Horvát Országbann is bé kelletik mennem.

8. Pozsony, 1715. december 12.

Máshunnét is esett értésemre mind a' török háborúnak bizonyos megléte, mind azon perduelisnek Belgrádban való léte,[37] meg fogja őket Isten gyalázni s nem is secundállya igyekezetiben. Akkor is, midőn itt forga az Regulamentimnak[38] dolga, juthat eszébe Kegyelmednek, projectáltam én az 8 grajcárt,[39] a' mint látom, alig is

23 összejövetel (concursus = két országgyűlés közt a nádor elnökletével a rendi társadalom előkelőiből és vezető tisztségviselőiből összehívott gyűlés a főbb kérdések eldöntésére) tartassék a hadellátási terhek és beszállásolások felosztására,
24 felhozván
25 elhalasztani
26 elkövetkező október 1-jére tűzte ki,
27 Az adózó népességeknek az 1715:57. tc.-ben elrendelt országos összeírásáról, illetve annak előkészületeiről van szó. Az ország hadiadójával és szolgáltatásaival kapcsolatos problémákról ezekben az években: *Szabó Dezső:* Az állandó hadsereg beczikkelyezésének története III. Károly korában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1910. XI. évf., 377—378., 577. s köv. o.
28 systema militare = a hadellátás terheinek és elosztásának kidolgozása — l. *Szabó:* i. m.
29 meggondolásra
30 kidolgozzák.
31 visszatérítésre,
32 felhasználván
33 megjelenését
34 hiba
35 kiigazítás kiigazításra
36 előzőleg
37 Az ügyről közelebbit nem tudunk.
38 Hadiszabályzatnak — l. *Szabó:* i. m.
39 A hadiadó minden forintjából készpénzben fizetendő rész (a többit a parasztság természetben és ingyenmunkával, előfogatok állításával teljesítette).

ha külömben lészen, eddig is az orderek is mind elmehettek vólna, sok vármegyék már meg is alkuttak jóval is többen, már az mind farkas torkában esett. Ha Gróff Dráskovics[40] Urammal szólni fog Kegyelmed, tovább is (de csak magától) exaggerállya[41] Kegyelmed, hadgyon békit az ollyan praejudiciumom ellen vergáló[42] dolgok kívánságának, mert el nem szenvedem, contentus legyen aval, a' miben volt Gróff Keglevics,[43] ha bé találok valamelly német hadakkal commendírozni menni [így] Horvát Országban, ha megbúsít és bánt, akkor is lesz módom mortificálásában,[44] mert másnak commendót fogok adni s őkegyelmét praetereálom etc.[45] Mit fog felelni reája, observállya,[46] és nékem megírni ne terheltessék.

9. Pozsony, 1716. február 27.

Minemű tolvajok legyenek azok, a' kik Gronczfeldt[47] Uram dioszegi[48] castéllyát felverték, nem tudhatom, de ha azonban Bihar és Szabolcs vármegyei szegénylegények lesznek, a' kiket recommendál Kegyelmed, pártyokat fogni nem lehet az igasság és törvény ellen, miért ebül cselekedtek, bizony megérdemlik, hogy ebül is vegyék hasznát. Ezen immineáló[49] háborút én mindekkoráig is csak ijesztő fegyverkezésnek tartom, mert ámbár az vitézlő rendnek orderei érkeztek is, a' készületeket is nem látom ollyanak, mint annakelőtte az török ellen szokott lenni, továb elválik, mi lészen belölle, még magam sem vettem semmi ordert is.

10. Bécs, 1716. március 11.

Minemű választ adott azomban minapi levelemre Ettl[50] Uram azon Gronsfeld erigált inquisitiója s intentálandó actiója[51] végett, ime includáltam in originali[52] az őkegyelme levelét.

11. Bécs, 1716. március 21.

Reménlettem, ítélőmester Szentiványi[53] Uram által tande consequálhatom contentatiómat,[54] azomban őkegyelme is üres erszénnyel érkezett, minémű szükségem vagyon pedig a' pénzre e' mostani táborra való készülésemnek alkalmatosságával, ökröket, lovakat, szekereket, sátorokat s egyéb szükséges állapotokat mind készpénzen kelletvén szereznem, nem szükség declarálnom, maga is általláttya Kegyelmed. Hogy azért azon pénzemnek letétele hétrül hétre, holnaprúl hónapra, s talán esztendőrül esztendőre is továb ne halogatódgyék, tovább is kérem Kegyelmedet, olly dispositiót tenni el ne mulassa, ugyan általlom az alkalmatlankodást ennyiszer, megvallom Kegyelmednek.

12. Bécs, 1716. március 28.

Sub dato Károly[55] 14. currentis írott Kegyelmed levelét becsülettel vévén, elhiszem, hogy eléggé igyekezik Kegyelmed azon pénzemnek öszveszerzésében, de ugyancsak nincsen nékem is szerencsém effectussához, én is eleget írogatok ítélőmester Szentiványi Uramra, de miolta innet elmene, még válasszát sem vehetem, mondott vala pedig ollyat is, hogy legfellyeb két hét alatt öszveszerzi azon pénzemet. És mivel egészlen csak arra támaszkottam ezen táborra való kölcségimre nézve, tovább is

40 Gróf Draskovich János, Pálffy után 1732-től horvát bán.
41 fejtse ki
42 jogsérelmemre irányuló
43 Gróf Keglevich Péter, horvát albán, elesett a kurucok ellen 1707-ben.
44 gyötrésében,
45 mellőzöm, stb.
46 figyelje meg,
47 Johann Franz Gronsfeld gróf, császári tábornok. *Esze Tamás:* Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Bp., 1955. 94. o.
48 Bihardiószeg, Bihar m. Ma: Diosig, R.
49 fejünk felett lebegő
50 Anton Josef Öttl, a haditanács tagja, hadbíró tábornok.
51 Gronsfeld lefolytatott vizsgálata s tervezett intézkedése
52 mellékeltem eredetiben (Ma már nincs ott.)
53 Szentiványi János ítélőmester, előbb kuruc brigadéros.
54 végre elérhetem kielégítésemet, — az ügyre l. a 22. sz. jegyzetet.
55 Nagykároly, Szatmár m. Ma: Carei, R.

kérem, maga is parancsollyon embereinek, szorgalmatossabbak legyenek incassatiójában. Itt lévén nállam maga is Colonellus Rácz Tököli,[56] szóllottam véle lovak szerzése iránt, ajánlotta is magát, csakhogy ő is mondgya, igen nagy szüksége van az jó lónak Török Országbann is, és kiváltképpen a' mostani conjuncturákra nézve a' török is nem engedi országából a' lovakat kihordani, hanem a' kívánt passust ime megküldöttem. Nékem nem szükség, hogy a' ló futó légyen, hanem csak hogy szép termetű, egésséges jó forma ló, és járása is legyen, bizony akarnám, ha szert tehetne Kegyelmed valamellyre, csak azon igyekezni ne terheltessék Kegyelmed, megparancsolván azon beküldendő embereinek, ha lehetne, sokáig ne mulatoznának. Én azonban ezen immineáló hadat nemcsak ijesztő fegyvernek, hanem valóságos hadakozásnak tartom, tapasztalni fogja Kegyelmed is, mert az apparamentumok nagyok, s naponként érkeznek számossan az ő Felsége hadai is. Szegény Nyuzónak már nem lesz gondgya az meritum keresésre.[57]

13. Futaki tábor, 1716. június 27.

Az töröknek csak békesség köleník inkább, háborút nem remélvén velünk, igen készületlen, bizonyos ugyan, hogy Adrianapolbul[58] Lándor Fehérvár felé már megindult, ki azt mondja 300 000-red magával, ki több, ki kevesebbel. Száva foltán[59] már ennihány hajóját ellvétettem, de nem is jelenti magát senki érántok, orderim szerént majd együtt lévén s Princ[60] (kit óránként várunk), ellérkezvén, ellválik, mit mívelhetünk. Sok szép népünk vagyon, csakhogy ha sokáég itt kölletník campéroznunk egy helyben, némelyek betegséget, úgy az lovak is, ell nem kerülnék. Casu[61] mi bolond kuruc hért hallana Kegyelmed a' táján, engemet is tudósétson éránta.

14. Futaki tábor, 1716. július 18.

Ekkoráig folyt sok héreink után, bár az Herceg közénkben jött is, csak heveréssel töltgyük az időt. Mi az török földétül, s ő viszont az mi földünktül elltéltattunk, ő erőssen gyülekezik, s mi régtül fogva készen vagyunk, se ő, se mi ellkezdeni nem akargyuk, mi lesz utóbb is belőle, az jó Isten tudgya. Az időnek java már elmúlt, még semmi operátiót nem tettünk, az török manifeste protestál az békeség felbontása ellen, minden büntetést, szerencsétlenséget imprecálván[62] mind az német nemzetnek, mind magának az Fölséges Udvarnak olly allegátióval, hogy nem illeník az Velencés miat,[63] kivel igasságos háborója volna, nékie adott hitet megszegni, valamint, valahogy azért, de nagy politia fekszik ez alatt, időtül tanullyunk. Azonban ennyi sok leveleim után (az idő naponként múlván), had gyuthassak [így!] egyszer pínzemhez. Kérem, menekedhessík Kegyelmed bútul, én pedig sokszori untatástul, mert tovább várakoznom lehetetlen, annyi sok jószága, értéke lévén Kegyelmednek, ha akarja, csak könnyen megszerezheti Kegyelmed az én pínzemet. Remélem is, ez leszen utolsó intő levelem.

15. Futaki tábor, 1716. július 25.

Más levelemet vévén Kegyelmed, itt folyó héreknek mivoltát érthette, mi actu[64] is csak heverünk s óhajtva várunk parancsolattul. Az vezér bizonyossan ellérkezék Lándor Fehérvárrá 200 000-ered magával, a' mint referállyák, de meghittem, vagyon rosz is közöttök.[65] Se az ellenség, se mi hostilitásokat nem követünk, és így, ha csak

56 Eredeti neve Jovan Popovics, később vette fel a Tököli (Tekelija) nevet. Ezredesi rangban az aradi, gyulai, borosjenői és belényesi rác őrségek parancsnoka. 1706-ban magyar nemességet kapott, 1715-től Csanád megyében Kevermes és Vizes pusztákat kapta. *Márki Sándor:* Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. II. k. Arad, 1897. 277—294. o. — *Nagy Iván:* Magyarország családai. XI. k. Pest, 1865. 289—290. o. — *Esze:* i. m. 477—478. o.

57 érdemkeresésre. Nyúzó Mihály kuruc ezreskapitány, 1712-ben III. Károly megnemesítette. Eszerint 1716-ban halt meg.

58 Drinápoly, törökül Edirne.

59 Vagyis: folyása mentén.

60 Savoyai Eugén herceg, a császári haderő főparancsnoka.

61 esetleg

62 kívánván

63 L. a 10. sz. jegyzetet.

64 jelenleg, most

65 Azaz: kiképzetlen, fegyvertelen, katonailag érdektelen.

két hétig valamihez nem fogunk, annak utánna késő lesz, s háború helet békességet remélhetünk.

16. Futaki tábor, 1716. július 27.

Már egyszer resolválta magát az török kétségkívül ellenkezés s háborúra, minthogy tegnapelőtt egész nap, s íccaka általköltözött az Száván, táborát Szalankamenten[66] felül 3 mérföldnyire helyheztetvén. Mivel pedig ellenségnek nem hihetni, netalánt bennünket készöltelen s szíledezetten tanályon, több seregek között Váradnál[67] lévő két regement is megorderezteteti, Aradhoz marchérozzanak. Nem fog azért ártani, ha a' táján vigyázással lészen Kegyelmed, és casu több katonái kívántatnának Kegyelmednek, tudom váradiakat segétségül veheti magának, a' mint is készenléteket intimálhatni[68] nékiek.

17. Futaki tábor, 1716. július 31.

Vehette azonban eddig levelit az Hercegnek Kegyelmed, s érthette rendelísét. Nem árt azért jó vigyázással lenni és az népet készen tartani, ha mi galibás hér occurrálna,[69] annak idein eleit vehesse Kegyelmed, hiszen közel az hajdúvárosok s más egyébb katonák. Történhetnik, némely gaz nép eöszveverní hér nélkül magát, arra kivált vigyázással legyen Kegyelmed, hogy sok ne cumulálódgyik, hanem mingyárt rajtok menvén, fogja, öllye, akasztassa, nyársoltassa, valamint megérdemlik. Ma már öszveléptünk, csak szegedi corpót[70] várgyuk, s azonnal általmegyünk az Dunán, általjüvén az török az Száván, igen éleséti kargyát ellenünk, megtanét az szerencse, mire mehetünk. Kirül annak utánna tudósétom Kegyelmedet, ha ott nem vészek.

18. Temesvári tábor, 1716. augusztus 26.

Igen jól esik, oly gaz népeket fogatattya Kegyelmed, s érdemek szerént bünteteti; Eugenius Herceg, úgy az én levelemet is, tudom vehette Kegyelmed, s a' táján szükséges vigyázásnak javalását érthette. Mindhogy pedig Isten segétségébül az ellenségnek szarvait megtompétottuk[71] Kegyelmednek sincs annyi gondja további szorgalmatosságra, noha fölötébb sem árt az gaz népeket hajhászni s széleszteni. Én elöljáróban ide Temesvár alá jöttem, itt az Herceget megvártam, a' kit tegnap, eleibe menvén ennyehány magyar katonával, béhoztam; az artolleriát is, úgy gyalogénkat is óránként várgyuk, s azonnal hozzáfogunk az erősségnek megszállásához, reméllem, nem sokat mulatunk alatta. Tegnapelőtt ugyan vagy 3000 kimutatta magát, egy kevés ideig puskázot strásáénkal, s meg megtért.

19. Temesvár ostromából (ex obsidione Temesvár), 1716. szeptember 18.

Bátorkeszibül 7ma et 10ma currentis költ Kegyelmed leveleibül értem mostani Nagyszombatban való menetelekor pízemnek léendő letételit, kit bizonyára valamint mindennap szükségemre nézve vennem ohajtok, úgy, nem különben akarom, ez bújától egyszer megmenekedik Kegyelmed. Ez által lett megbántásrul pedig én semmit sem tudok; kétsége se legyen Kegyelmednek, akkoráig tapasztalt hajlandóságomat tovább is ne contestállyam.[72] Jórs[73] vigyázását az tolvajok megfogatásában, hasonlóképpen Eugenius Herceg parancsolatainak effectuátiójában nagyon dícsérem, kétségem sincsen, tovább is azon sedulitását[74] meg nem kíméli Kegyelmed mind ő Fölsége haszna, mind szegény hazánknak csendes megmaradására nézve is. Múlt harcnak idejekor, ha csak tudtam volna bialok éránt való Kegyelmed kívánságát, azok megszerzésében szolgálhattam volna. Két, három s négy máriásokon elegett kaphatot akkor ember, a' hol most, ha volna is ellannyi való, 15 s 16 tallérokrul emlékeznek. Két lovas és

66 Szalánkemén, Szerém m. Ma: Slankamen, J.
67 Nagyvárad, Bihar m. Ma: Oradea, R.
68 közölhetni
69 futamodna, terjedne
70 corpus = csapat, sereg.
71 Az 1716. augusztus 5-i győztes ütközet, amelyben a török nagyvezér is elesett.
72 tanúsítsam.
73 Gyors
74 serénységét

egy gyalogos regementek hozzánk léendő jövetelekrül, úgy látom sinistre[75] informáltata Kegyelmed, mindenestül is csak 3 batalion lévén, a' ki annyit nem exportál,[76] kik is már itt való regementekhez tartozandók. Az 12 regementek jövetele csak április,[77] a' mint eredett hírek, úgy el is múlik. Temesvárnak vívásához tegnap regvel 8 órakor fogtunk, lűjük keményen, méglen Isten kezünkben adgya. Segétséginek semi híre nincsen különben, hanem Páncsovánál mondanak ennyehány ezer tatárt s törököt lenni, egyebet ekkoráig az sem tett, hanem egy 40 emberbül álló portácskánkat felverte lessiben, több sem jött vissza benne 13nál. Temesvári török pedig több ellenkezési közt egyszer hajnalban véletlenül az Herceg részérül[78] de solito[79] erősebben kiessvén, egy prátsafftunkat[80] és strásáinkat, circiter 110 emberbül állókat, levágta, s azonnal megfordulván, azulta semit sem tentált.[81] Énfelülem is ugyan kijött annak utánna, a' hol 22 regementeket commendérozok, de jó vigyázásban lévén embereim, mingyárt meghajtották.

20. Temesvári tábor, 1716. szeptember 29.

Már minthogy vége felé céloz idei campániánk, nem hiszem, itt mostanság egymást lássuk, hanem a' mint ez esztendőben mulattunk, jövendőben Isten éltetvén bennünket, suppleállyuk.[82] Azon feslett íletó asszonyember miat esett confusio, a' midőn elölfordulna, leszen gondom reá. Mindaddég hallánk az ellenségnek közelgetését, a' még maga magát praesentálta; 24ta praesentis[83] déltájban szénten lárma lőn, csak alig ugorhaték lovamra, hát ihon sátorom mögöt circiter 250 lépésnyire rettentő kiáltással árnutakkal[84] egyenlétet ciffra 12 000 jó lovas török csak előttünk terem, oly szándékkal, általvágván magát rajtunk, segétséget vigyen temesváriaknak de circumvállálva[85] lévén egész táborhelyünk (kit nem hiszem, tudott volna), megcsalá az reménség, mert karabényvégre várván, keményen, alkalmas ember s lovak ellhagyásával, visszapuskáztuk, vissza is ment egész Páncsováég, csakhogy vagy 120, jobbára szolga furagérozóinkat[86] praevie ellfogván, mérgében határra [így!] vagdalta. Várbul is, rittka nap, ki nem gyönne, de igen nagy vigyázással jár, semmiképpen nyelvet nem foghatunk tűlek. Víjuk Temesvárát, víjuk ugyan, de (sub roza)[87] Isten ki tudgya, Tamás vagyok megvételében, mert talpig csak rosz az gyalogságunk.

21. Temesvári tábor (ex castris ad Tömösvár), 1716. október 29.

Már időnek keménysége miat is lassan lassan oszlik az táborozó, ki itten posztérungban marad, ki már Erdélyben ment s megyen, ki pedig Föl- s Álföldre procingállya[88] magát: alkalmasint decrescált quantuma az portióknak![89] csak minden esztendőben annyival, majd táskát köt az ország lakossa.[90]

22. Királyfalva,[91] 1716. november 9.

Igenis az idei portióink sem lesznek kevesebbek a' tavalyinál, actualis quártélyozó[92] nem lészen ugyan annyi, de ezt még nehezeb lészen készpínzűl fizetni, minthogy az actualis mégis in naturalibus absorbeálna[93] valamint, s terméketlen esztendő lévén, hol fogja venni a' pínzt a' szegénység?

75 tévesen
76 tesz ki,
77 Azaz: tréfa, nem komoly dolog.
78 E három szó utólag beszúrva, nyilván úgy értendő, hogy a török váratlanul Eugén egységeire ütött ki.
79 szokásosnál
80 Azaz: Bereitschaft = készültség.
81 kezdeményezett.
82 pótoljuk.
83 e hó 24-én
84 arnót, törökül: arnaut = albán.
85 árkolással körülsáncolva
86 takarmányozóinkat — a francia fourage = takarmány szóból.
87 bizalmasan (mondván)
88 Felső-Magyarországra és az Alföldre készíti
89 megnövekedett a portiók száma.
90 Értelme: koldustarisznyát köthet.
91 Később Királyfa, Pozsony m. Itt Pálffy kastélyt építtetett, amely kedvenc tartózkodási helye volt. Ma: Král'ová pri Senci, CS.
92 ténylegesen beszállásolt
93 természetben fogyasztana

23. Királyfalva, 1716. december 1.

Az két gyalog companiát illetvén, többekként csak megengedni aggráváltatott[94] az Nemes Vármegye, de mit tehetni, már azokon kiadni? mesterség lesz! Onnénd ellvévén, hová tégyük, az dislicatiónak[95] vége vagyon, akármely vármegye is reclamálni fog! Még e' héten mindazonáltal Bécsben felrándulván, szóllok Generalis Commissáriussal, csakhogy tudom, hasonlót allegáland, quo non obstante,[96] ha miben szolgálhatok az Vármegyének, ell nem mulatom.

24. Pozsony, 1717. január 7.

Országunk lakossinál való inséget itt is tapasztalom, mert ugyanis triplázzák s quadruplázzák is az faluk schvádronyit.[97]

25. Futaki tábor, 1717. május 22.

Bátorkeszibül de dato 14ta et 15ta labentis emanált[98] Kegyelmed leveleit vettem, s értem nullitását[99] az folyamodott héreknek. Ugyanis csak prostitutióját keresik nemzetünknek, avval erősétvén ezen héreket, akkor széntén mindketten Bécsben lévén, hogy Kegyelmednek bé küllete menni, s maga is lejővén, mintha azon végre siettem volna. Légyen mindazonáltal Istennek hála, hogy hamisság, had kissebbeddjík némellyek rágalmazó incselkedések.[100] Tegnap délután 3 órakor Eugenius Herceg is ellérkeze. Az ellenség lassan gyülekezik, úgyhogy ha most akarnánk Száván általköltözni, kevessebb ember vesztességével meglehetne. Hallatik két corpót állítani az ellenség, edgyikét ide Nándorfehérvárhoz, másikát pedig Vaskapu[101] felé, a' hová feles álgyúkat is praemittált[102] volna. Regementeink még mind edgyütt nincsenek, úgy hiszem, két nap múlva táborra érkeznek, idegenyeken kívül.

26. A Bégán túl, szegi tábor (ex castris trans Begam ad Szegi),[103] *1717. június 11.*

Károlybul 29na praeteriti[104] emánált Kegyelmed levelit, szénten hogy ez táborban bémarschéroztam, az acclusumokkal edgyütt vévén, continentiáját voltaképpen értettem, s azonnal translate punctatim[105] referáltam Eugénius Hercegnek. Tudom, veszi is ezen postával favorabilis[106] ő Hercegsége levelit Kegyelmed, az kit flateria[107] nélkül confirmálhatok, hogy egész bizodalma ő Hercegségének ez dolog éránt Kegyelmedben; resolvált is mingyárt, hogy Anspach dragonyos regementével, ki most Bécsben érkezett, egyenes odamennyen. Az szükséges orderek sem maradnak el, másként nem kétlem, commendáns uraiméknak kévánt correspondentia éránt parancsolt ő Hercegsége. Mihelyest pedig legkissebbet hal Kegyelmed (de valóságossat), bennünket azonnal tudósétson. Máskép is, látván szükségit Kegyelmed, elég katona s hajdúságot állíthat Kegyelmed az vármegyékkel, s az hajdúvárosok is tudom, csak parancsolattyát vehesse Kegyelmednek, mingyárt kiállnak, s így már nem fétem [így!] Kegyelmedet. Ne bolondullyanak azok az balgatok magyarok, mert Isten úgy segéllyen, roszszul járnak.[108] Holnap, Isten éltetvén, Páncsóhoz[109] megyünk, s annak utánna megpróbállyuk az Dunát, mint mehetünk által rajta, nem tanálván jónak

94 súlyosbíttatott — t. i. Szatmár m. Károlyi nyilván a vármegyében beszállásolt hadak megnövelt száma miatt tiltakozott
95 a katonaság szétosztásának
96 ennek ellenére
97 Vagyis háromszorosára, négyszeresére növelik a falvakban elhelyezett lovasszázadokat.
98 folyó hó 14-e és 15-e keltezéssel küldött
99 alaptalanság
100 Nyilván egy esetleges kuruc felkeléssel kapcsolatos híresztelések, amelybe bizonyos bécsi körök Pálffyt és Károlyit is belekeverték, még most sem feledve a szatmári békekötéssel szenvedett hátrányaikat.
101 Vaskapu = Marmara, fontos átkelő út Hunyad megyében Karánsebes és Erdély felé.
102 előreküldött
103 Talán a későbbi Torontálsziget, ma: Sakule, J.
104 elmúlt hó 29-én
105 lefordítva pontonként
106 kedvező
107 nagyzolás
108 Nyilván a Moldva felőli esetleges tatár betörés híreiről, s egy nem várt kuruc mozgalom veszélyéről van szó.
109 A már előzőleg is említett Pancsova, Torontál m. Ma: Pancsevo, J.

az Herceg, úgy Mercy[110] Uram, hogy Szávának költöznénk. Kihez én nem szólhatok, méglen az kellőnek situátióját[111] (kit az Herceg már megteként tett), nem láthatom. Úgy hiszem, csak 3—4 nap múlva is többet írhatok Kegyelmednek. Az mái meleg márs ch az gyalogságot alkalmasént bágyasztotta, úgy annyira, hogy némellyek bágyattságokban meg is holtak, a' ki máskép ugyan, de kivált az regrutákban nem ujság.

27. Visnici tábor Belgrádhoz közel (ex castris Visnicz prope Belgrád), die 17. Junii 1717.

Két rendbéli, sub dato 3. et 5. currentis emanált Kegyelmed leveleit cum acclusis[112] vettem s punctatim mindenekrül referáltam ő Hercegséginek, approbállya[113] ebbéli tett dispostitóit Kegyelmednek, lévén tellyes bizodalma kezdett képpen, ezen rendeléseket strictissime exequáltattandja[114] Kegyelmed expediált orderek szerént, mellyek után tudom, az regement is béérkezik. Aval úgy tudom, s más egyéb ország népivel, azt hozván magával az szükség, dexteritása[115] után akarmely factiókat antevertál[116] Kegyelmed. Az vármegyékben ide s tova heverő sok raboknak revideáltassék causájok,[117] de kivált ily factiozusoknak, s érdemek szerént vagy kötél, vagy pallossal, ha nyárssal is, büntetessenek. Projectált kémjeit pedig Kegyelmed szabadon csak expediállya, s mindenekrül ő Hercegsége parancsolattya szerént is tudósétson engemet, ő Hercegségével illendőképpen conferálhassak. Hasonlókép Stainville[118] Urammal is diligenter[119] correspondeállyon Kegyelmed, s cointelligenter[120] légyen instituálandó dolgairul, ő Excellentiája is tudom hasonlót követ. Tegnapelőtt, Istennek legyen hála, Pancsónál az Dunán gyalogságunk duce Comiti Mercy[121] szerencséssen, tegnap mi lovasok, s ma tande bagásiánk átaljött, az ellenség, ki ugyan 400-nál több sem lehetett, edgyet sem lűtt reánk. Nagyobb ereje az ellenségnek hallatik Vidin táján gyülekezni. Holnap, azt adván Isten érnem, lovas granatéros, karabályossaink és 6 lovas ezerrel megyek táborhely situátiójának megteként tésére Nándorfehérvár alá, megtérvén, reménlem hídgyainkat Száva felé hozzák s alája megyünk.

28. Belgrádi tábor, 1717. június 21.

Megtérvén szerencséssen 18va Nándorfehérvári situátiójának megteként tésérül visnici táborra alkalmas török késértőkkel, tegnapelőtt egész armadával alája, csak közel az városhoz, a' mint ennek előtte Bavarus Herceg campéroza,[122] szállottunk s csináltuk Haupt-Quártélyunkat. Vendégül fogattak ugyan érkezésünkkor, de bezzeg gorombávul kezdének tegnap reggel 8 órától fogva egész 2 óráig délután, hol fél, hol három fertály, hol egész quartányokkal[123] az várbul köszöngetni bennünket! alég maradhatánk az Haupt-Quártélyban, úgy érányozta az Herceg, magam s többek sátorait. Látván pedig az népnek keménységit, megszűntek. Hiszem is Istent, nemsokára mással occupáltatnak, okok sátrainkat furdalni ne legyen. Valóban leckére fog az rettenetes meleg, úgy annyira, majd közönségessen minden bűrünk orcánkrul lefoszlik, ez mostanság, hát mi lesz még caniculák felé. Török táborrul semmi valóság, hallyuk ugyan, hogy gyönne, de mennyi s mikorra circiter? nem érthettyük. Én inkább ollyast hiszek, ha csak kivált erejben nem bízik, Erdély felé teend diversiót, minek előtte bennünket látogasson, olly indulattyával netalánt keresendné abstrahálni[124] erőnket. Embereink most táborunkat erősétő circumvallátiókban fáradoznak. Furage e' táján szűk, a' ki kevés tanáltatik is, búza, ros. Hídgyaink mind-

110 Claudius Florimond tábornagy (1666—1734.)
111 az átkelőhely fekvését
112 a mellékletekkel
113 jóváhagyja
114 hogy igen pontosan végrehajtandja
115 ügyessége
116 pártütéseket megelőz
117 folytattassék le pörük
118 Stephan Steinville tábornok, Erdély katonai parancsnoka.
119 gondosan
120 egyetértő
121 gróf Mercy vezetésével
122 Miksa Emánuel bajor választófejedelem 1688. szeptember 6-án foglalta el Belgrádot, de a törökök 1690. október 8-án visszafoglalták a várat.
123 kartány, a német Karthaune szóból; középhosszúságú csövű ágyú; volt egész, fél, negyed és nyolcad kartány, aszerint, hogy 48, 24, 12 vagy 6 fontos (egy font = 0,56 kg) vasgolyót lőtt ki.
124 elvonni

azonáltal Száván s közel az erősséghez Dunán ellkészülvén, kiknek csinálásához majd hozzáfogunk, remélem abban sem látunk fogyatkozást. Az alatt artilleriánk elérkezvén, 7—8 nap múlva Isten segétségébül az vár vívásához hozzákezdünk. Városával, mint látom, nem sokat gondolnak, hanem várát alkalmasént megerősétettík, sok kiszökött rácok vallása szerént, quarnizon is nem kevés vagyon benne. Duna folytában volt strásahelyeit is ellhatta az ellenség, s alább recipiálta magát, tartván hihető excursióktul.[125]

29. Belgrádi tábor, 1717. június 25.

Nona hujus[126] Csengerbül költ Kegyelmed leveleit vettem, örvendek oda való csendességen, kit tovább is óhajtva fogok hallanom. Azon D. Ludimestert[127] nem árt jó formán megexaminálltatni, ugyan olyan gaz népek által instituáltatnak különbféle dolgok. Itten még az minapi hérek continuáltatnak, hanem tegnap hoztak rácaink egy török s egy kuruc rabot, kik azt vallyák, hogy Adrianapolnál gyülekezvén ereje az ellenségnek, erre fele indulna: hollétit mindazonáltal, s számát nem tudgyák. Az várbeliek rittkán ugyan, de szörnyen környékezik sátorainkat ágyúkkal; attul tartok, jakortább confluál[128] az generálisság az Herceg sátorában, a' hová inkább céloz, egyszer tíz-tizenkettőt agyonlő bennünk. Táborunkat erőssen sáncollyuk, úgyannyira: az ellenségtül máskép mit tartanunk nincsen, hanem bal szárnyán táborunknak hoszú hegyek lévén, mellyeket béfogni nem lehet, oda veheti magát az ellenség! nem tudom, hogy telik maradásunk sátorainkban.

30. Belgrádi tábor, 1717. július 9.

Tett Kegyelmed dispositiói kedvessek s böcsületben vannak az Herceg előtt, tovább is csak continuállya azon indulattal, én részére Kegyelmednek, a' ki mindenkor voltam, jövendőben is leszek. Moldva fele praeconcipiált[129] Kegyelmed portázását a' mi illeti, csak modalitásárul értessen engem hamarébb, a' mennyire lehet, ezt is efficiálom[130] az Hercegnél. Nem árthat, ha az Herceg oldala mellett lévő Bellicus Secretariussal, Brughausen[131] Urammal is levele által egy kis complementummal[132] megösmerkeszik Kegyelmed, intráns[133] lévén az Hercegnél, szolgálhat embernek. Az ecsedi mész éránt íratott az Herceg Bécsben, s így már csak onnénd köl várni az assignáló parancsolatot. Vélekedésem föllül is, mintekkoráig sem kezdettünk az várnak vívásához, ámbár minden apparamentumok in promptu[134] legyenek. Egyébnek sem tulajdonétom, hanem közel lévén már az ellenség, úgyhogy ha csak akar, ad summum[135] 8 nap alatt itt lehet, azt megvárgya,[136] s előbb megverekszünk, azzal megáldván Isten bennünket, annyival nyugodalmassabban víhassuk. Másképen attul is tartok, tudván az várnak jó provisióját, vagy itten környíkez, vagy másfele divertál, s idővesztéssel is ugyancsak hozzá kölletik fognunk, mert sáncunkban, mely circumvallatiónak én mását katonaságomban nem láttam még, nem hiszem, attaquirozzon bennünket. Adgya Isten jó végit, kirül, ha élek, rövid nap múlva többet fogok írhatnom. Két galljánkat[137] közel az várhoz 5ta hujus százig való török sajka s ennyehány szép fricada[138] megpróbálta, de háromórányi untalan lövissek után, ennyehány hajók megmerűlvén az kemény canonérozástul, meg meg recipiálták

125 váratlan támadástól
126 E hó 9-én
127 iskolamestert — a D. betű feloldása kérdéses. Talán gúnyos értelemben „Dominum" = iskolamester urat.
128 gyűlik össze
129 eltervezett előzetes
130 kieszközlöm
131 J. W. de Brockhausen, Savoyai Eugén hadititkára, majd a Bellicum tanácsosa. Károlyi Sándorhoz 3 levele maradt fenn, 1717-ből, 1719-ből és 1723-ból.
132 Szó szerint: kiegészítés; de Brockhausen fenti leveleiből kiderül, hogy ez 50 arany ajándék volt.
133 bizalmas, belső
134 a hadieszközök készenlétben
135 legfeljebb
136 T. i. Savoyai Eugén.
137 Gálya = két-három fedélzetű, vitorlával és evezőkkel hajtott, a Dunán használt legnehezebb hadihajótípus.
138 Valószínűleg fregatt, az előbbinél könnyebb hadihajó. Ezekre, valamint a császári és török dunai flotta Belgrád alatti működésére: *Szentkláray Jenő:* A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. 250—255. o.

magokat re infecta.[139] Azonban vármegyékben ide-oda heverő sok rabokat, a' mint minapiban is írám, költségekre tartani ippen nem köllenik, hanem az kik megérdemelettík, kivált ama héres levél- s patenshordozók, sine ceremonia exequáltatnának.[140]

31. Belgrádi tábor, 1717. július 30.

Más 13. finientis[141] költ Kegyelmed leveleit vettem. Örülek szép csendeségén azon földnek, kiben tovább is tarcsa meg Isten. Elöljárója az török tábornak tegnap érkezett, sáncunkhoz közel ellenkezet rác s egyéb katonáinkkal, mely ellenkezésben Halász Péter[142] is megsebesült. Várgyuk kívánsággal erejit sáncunkra, kitül Isten után semit sem tartunk, láthassuk, mit akar. Csakhogy attul tartok leginkább, Vékony[143] vallása szerént is, Eszék s Szeged felé divertál s rabollya az országot, Aminthogy ennyehány ezereket Orsovánál már Meadgyia[144] felé expediált is... Ez levelet, kérem ne terheltessík Kegyelmed valamely embere által kézhez szolgáltatni, Vékony János, hihető felesége éránt írta.[145]

32. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 2.

17ma praeteriti költ Kegyelmed leveleit az acclusával edgyütt vettem kedvesen. Rettenetes incselkedések azoknak az eszeveszetteknek.[146] Az dobok dolga nem utolsó gondolat, még meg nem tudgyák; reménlem mindazonáltal, jó vigyázássával dühösségeket megelőzi Kegyelmed. Tegnap érkezett ell egész tábora az ellenségnek, az ki előttünk Száva és Duna közt egy ágyúlövísnél tovább helyheztette magát, sátorit is mind felállétota már. Egész nap ellenkeznek voluntér s egyéb embereinkkel. Számát mindazonáltal valóságossan (nem láthatván az völgyek miatt egész népit), nem tudhattyuk. Ohajtva várgyuk rajtunk való jövetelit, tellyes reménséggel Isten áldásábul megszégyenül dühös ereje. Csakhogy fölötébb bágyod, abrak nemléte miat lovasságunk, s tartok attul, úgy megyünk vissza, mint elsöcer [így!] Budától;[147] megérdemli, valaki oka ily veszedelemnek, hat akasztófát adjudicállyanak[148] nékie.

33. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 6.

21ma praeteriti költ Kegyelmed levelit vévén, continentiáját megértettem. Én magam, kívánsága szerént Kegyelmednek, ecsedi projectumát proponáltam volna ő Hercegséginek, de fölötébb occupáltatván, translate secretariussának committáltam, jó alkalmatossággal ejthető relátióját.[149] Én moldvai ellenségnek jövetelérül semit sem tudok, az ellenségnek derék táborán kívül, az ki 1ma hujus érkezett ide, mint előbbi levelemben már megírám, csakhogy még ekkoráég conceptusénk rosszul succedáltak[150] avval: hogy gondoltképpen az sáncban nem attaquéroz, hanem a' helett nyolc s kilenc részrül keményen lövi s bombázza táborunkat. Mi lesz utollyára belőle (mert sáncban nem félünk, s kimenni az bágyott lovas s rettegő gyalogság miat mintegy nem jovalható), az jó Isten tudgya. Kárt alkalmasént tészen ágyúival, a' mint hogy tegnapelőtt Generál Regálnak is általlűttik az lábát, épülésin ki dis-

139 eredménytelenül
140 eljárás nélkül kivégeztetnének.
141 e befejeződő hónap 13-án
142 Dabasi Halász Péter (1676—1741), kuruc, majd császári ezredes.
143 Pálffynak Vékony János volt kuruc kapitány — aki 1716-ban Temesvárott a török oldalán harcolt — segítségével végrehajtott bravúros hírszerző akciójáról van szó. A vár bevételekor Vékony át akart állni a császáriakhoz, de Pálffy rábeszélésére visszamaradt a török seregben, s onnan küldte híreit a császári táborba. Döntő volt, hogy Vékony azt a levelet, amelyet Hadzsi Halil nagyvezér az ostromlott Belgrád parancsnokának küldött, hogy augusztus 17-én döntő támadást indít a császáriak ellen, Pálffynak adta át. Savoyai Eugén, ezt megelőzendő, augusztus 16-án megtámadta és megverte a nagyvezér seregét. Ez döntő volt Belgrád elfoglalásában. *Takács Sándor:* Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp., é. n. 2. kiad. u. o. 1922.
144 Mehádia, Krassó-Szörény m. Ma: R.
145 Ez a levél természetesen nincs mellékelve.
146 Nyilván célzás a kuruc szervezkedésre és betörés híreire.
147 Célzás Buda 1684. évi sikertelen ostromára, amely elsősorban az utánpótlás hiányosságai miatt végződött kudarccal.
148 ítéljenek
149 Vagyis Károlyi Ecsed megerősítésével kapcsolatos tervezetét előterjesztette volna Eugénnak, de az nagyon elfoglalt lévén, titkárának adta át, hogy alkalomadtán tegyen arról jelentést.
150 elképzeléseink rosszul sikerültek

putál, ki desperál[151] is. Valóban megriaszta magamat is aznap a' bomba: szintén hogy feküdni készültem, csak hogy kiugorhattam sátorombul, ippen mellette ütött le, legjobb volt benne, senkinek nem ártott. Tegnap s ma keménnyen környíkezik hauptquártélyban álló sátorainkat, alég tanálunk helyet magunknak. Táplál mindazonáltal oly reménség, minthogy rajtunk jönni fél, az vár víásához rövid nap mulva hozzáfogunk. Alumbra[152] énnekem bár rosszul succedált is, mert vesztettem ez idén már 18 000 forintot, minthogy reám bízza Kegyelmed, nem sokkallok 50 aranyot Kegyelmed nevivel secretariusnak adnom.[153] P. S. Az ellviselhetetlen ágyúlövísek miat az Hercegnek nagy nehezzen persvadeálhattam,[154] hogy máshová, a' hol bátorságossabb, transferállyuk sátorainkat.

34. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 9.

23. praeteriti költ Kegyelmed levelit, az acclusákkal edgyütt, kedvessen vettem, tenorokat megértvén, azon suspectussokat[155] lehetőképpen kézre keréteni igen szükségesnek s hasznosnak is tanálom, kiknek megfogatatásokban tudom, Kegyelmed időt nem fog veszteni. Az ellenséggel lett üttközetben ekkoráég semmi sincsen, hanem ideérkezésétül fogvást ugyan csak úgy lő bennünket, egy helyrül másikára kölletett máris transponálnunk sátorainkat az nagy ágyúglobus s bombák miat, kiknek egész nap szünetek nincsenek. General Strádának is ellűtték Regál után az lábát; ma egy béresemnek is, azonkívül óránként más sok embert s lovakat. Reménlem mindazonáltal, majd kinyilatkoznak az intentiók, már közelétünk árkainkkal az várhoz. Tatártul Kegyelmeteknek nincs mit tartani, mert minden hátramaradott népét ide orderezte az vezér, hogy azok ellérkezésével rajtunk jöhessen. Anspach regimenttyit várni nem köl, in casum[156] pedig ha mi kévántatnék, tétettek már innend jó rendelések ad citius succurrendum.[157] Katonák s hajdúk áléthatását az mi illeti, igen bölcsen cselekeszen Kegyelmed, abban nem avattya magát, méglen Bellicumnak vagy Hercegnek parancsolattyát nem veszi érántok.

35. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 13.

27ma Julii költ tudósító Kegyelmed levelit vévén kedvessen, intentionált machinátiókat Lengyel Ország confiniumokon[158] s mint lett ellenszéseket voltaképpen megértettem. Engedgye Isten tovább is békességes maradást azon földnek. Ez táborunkon még actu is keménnyen lövetünk, bombáztatunk, meddig győzzük, nem tudom, mert már két nap hideg esső continuálván, ekkoráég még fönálló lovakat alkalmasént megdönti. Az mely sáncocskának megvételében minapiban megbetegüléséig fáradoza Mercy Uram, tegnap délután, észre sem vévén az török, megvettík embereink, hertelen rajtok rohanván az nádasbul gyalogaink, az sáncbul kiverték, kivervén lovassaénk úttyokat kétfelül ellrekesztvén, lűttík, vágták s többit az Dunába ugratták, mely lármára az Dunán álló sajkások megiedvén, egy fricádát ellszalasztottak, kit az víz szerencséssen kezünkben hozott, egy sajkát pedig, megfordétván embereink azonnal az sáncban nyert török ágyúkat, ketté lőttek, s rajta volt embereket az Dunában vesztették.

36. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 23.

Sub dato 6ti currentis írott Kegyelmed levelit kedvessen vettem. Egy postával múlt válaszlását sok dolgaim excusálhattyák, az kik közfáradozásunkkal szerencsés victoriát okozának. Mert ellunván szörnyű kártévő lövődözésit az ellenségnek, 16ta 32 000 lovas s gyaloggal rajtaüttvén orrunk előtt 30 lépésre aprosérozó[159] janicsárokon, azokbul Isten kegyelmébül egymásután kivertük, megszalasztván őket, minden munitiójokat, szegény táborát, kire mi számot nem tartánk, ellnyertük. Jobb szárnyán

151 kétségben van
152 Így! Talán kártyajátékról van szó.
153 L. a 132. sz. jegyzetet.
154 javasolhattam,
155 gyanús személyeket
156 esetleg
157 minél gyorsabb segítségre.
158 határvidékeken.
159 A francia approches = megközelítő árok, futóárok után értelemszerűen: futóárkokban lévő

12 lovas regementet magam commendéroztam, olly parancsolattal, bal szárnyával conjungállyam magamat iccaka, s úgy üssek rajtok, de lehetetlen vala, mert észrevévén bennünket, az ellenséggnek vagy 16 000 jó vitéz arnóttya oly puskázással fogot, kinek mássa előtt sohasem álottam, féltem is, nagy kárt vallok, de szerencsére nagy köd lévén, mind főnlűtt. Azzal sem gondoltam volna még, s conjunctióég nem attaquéroztam volna, hanem magok rajtam rohantak, s kíntelen rajtok vittek reméntelen, s bizony csudálatos végig, holott nékem az occupált ágyúknál tovább mennem téltatott, s szaladásra, mesze lévén még az táborgyok tűlünk, legkissebb okok nem volt. Csakhogy mindannyi szerencsénk közt is, három paripám lett ellővíse s lábam kemény nyomtatása után, engem ért inkább az szerencsétlenség, meghalván félórára gyónás s áldozás után (mely mégis egy consolatióm), keresztüllőtt obrestlieutnant János fiam: másik kettő is kicsinyben oda nem vesztek. General Haubn és Talberg halva maradttak, General Lobkovicz pedig tegnapelőtt követte sebeiben. Sok jó tisztek, az én regementemből is vesztek. Summaria lovas 1044. gyalog 802 veszett, sebesült lovas 1582, gyalog 1756, az kikbül sok meghal. Lovakban esett 2747, sebesült 1958. Vékonyt is koszával megfúrták ódalost, de jobbul már, a' minthogy magamnak sem kímélték dolmányomat furdalni. Lábomat is meglűttik, de annyira bágyodott az globis, sarrumot sem verte szerencsére által. Törökökben érányozhatóképpen veszhetett ötezerég való szép öreg jancsár sebeseken kívül, kiknek számát nem tudhatni. Igaz dolog ugyan, ha lovaink jobbak lettek volna, vagy 20 000 gyalogot vághatánk vala, de héjában sopánkodunk, ellszaladott, mert bágyott lábokon lehetetlen volt érnünk. 17ma utánna való nap az vár is temesvári condítiók szerént feladta magát, látván confusióját armádájának, kiben (tegnap s ma egészlen kiköltözvén az török), már magunk berdózunk. Mennyire colimálhatom,[160] jött ki csak könnyen 36 000 lélek, kísértetnek egész Morava vizéig. Inség közöttök még nem volt, hanem múlt napokkal egy poros tornyok föllobbanása hihető rémétette meg az lakossit, beszíllik magok az jancsárok, legalább 6—7000 embert megölt, s bétöltött föld s kövekkel. Az tábor népe mind Vidin felé szaladott; Szendrőtt, Sabaczkát[161] s egyébb aprólék helyeket azonnal elhagyott, Meádgyiát demoliálván,[162] onnéd is recipiálta magát, s így nem hiszem, próbállyon ez idén. Mert ugyan nem megvető 600 ágyúit, 100 mosarát egyéb requisitumokkal nyertük ell ez campaniában, kit az nyomtató Diarium[163] bővebben lescribáland. Consequenter nem látom, valamely galibájok érkezik Kegyelmeteknek, kitül is ójja Isten tovább is azon földet. Viszkit,[164] ha quoquo modo strepitus[165] nélkül kézre kerétheti Kegyelmed, azért is jó lesz, ártatlan sokan ne szenvedgyenek. Ezzel kívánok Istentül jó egíséget Kegyelmednek, kivel magam fölötébb nem dicsekedhetem . . .[166]

37. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 27.

10. et 14. költ Kegyelmed leveleit egymás után az acclusumokkal együtt vettem kedvessen. Úgy reménlem, már minden lármák cessálnak,[167] consequenter az tett, avagy téendő dispostitiók sem lesznek annyira szükségessek. Az Asszonynak ellhagyása ily rövid időre is nehezzen esik Kegyelmednek, hát én s mások mit mondgyanak, vagy kinek panaszollyuk nyavalánkat. Musqua tiszt éránt, s ide küldendő 30 személyrül, avagy ellérkezésekrül még semmit sem hallottam. Itt az ellenségrül már hírt sem halván, essős ezen napokat csak henyíléssel töltyük lovaink bágyotságára nézve. Vékonyt már majd hazafelé bocsátom, csak sebe épüllyen jobban. Méltó interea[168] felesége, gyermekeivel jót tenni. Egyébb híreket, tudom ekkoráég már más leveleimbül bővebben értette Kegyelmed.

160 arányozhatom
161 Végszendrő, Belgrádtól keletre a Duna jobb partján, ma: Smederovo, J. — Sabác Belgrádtól nyugatra a Száva jobb partján, ma J.
162 lerontván
163 Wienerisches Diarium, 1703—1780 közt hetenként megjelenő hivatalos lap.
164 Személyét nem tudtam azonosítani.
165 ha valami módon zaj
166 A csatáról hasonló, bár részletesebb és az élmények hatása alatt frissebb leírást ad Pálffynak augusztus 16-án kelt levele ismeretlenhez. Kiadva *Dragóner Béla:* Emlékezetre való relátió a belgrádi ütközetről 1717. évében. Történelmi Tár, 1894. 191—192. o.
167 megszűnnek
168 ezalatt

38. Belgrádi tábor, 1717. augusztus 29.

Ez circumstántiákra való nézve s máskép is látván végit ez idei cámpaniának, minthogy Orsovát is rémülésében ellhatta az ellenség, kiben harmincég való ágyút tanáltunk, Vékony János váradi kapitányt sebe miat való bágyotságára nézve is, protectionalis passussal haza bocsátottam, mely protectionalis, mivel több foglalatosságokra való nézve csak simpliciter emánált,[169] méglen kapitánysága éránt ő Fölsége decretuma extradáltatik,[170] Kegyelmed az szomszéd vármegyéknek adgya értésekre: megtérvén hévségre Vékony János, Urunk ő Felségitül nemcsak simpliciter amnystiáltatott katonáival edgyütt, de azon alkalmatossággal tett hasznos szolgálattyáért váradi kapitánysággal is ajándékozza. Kihezképpest őtet, Vékony János kapitányt katonáival edgyütt, ne csak ne báncsák s háborgassák, de vétkét szemire vetni, sőt rula csak emlékezni is nagy büntetés alatt ne merészellyenek, ezt mint ő Fölsége, mint Méltóságos Eugenius Herceg, s köz parancsolattya. Az regementek már lassan lassan javalásombul oszolnak. Holnap mégyen Temesvári Bánátusban 6 regement, itt feles marad, többi pedig rövid napok múlva job füvellőre fog sietni.

39. Zimonyi tábor (ex castris ad Szemblin),[171] *1717. szeptember 2.*

18va Augusti költ Kegyelmed levelit annyival kedvessebben vettem, érthetvén csendességit azon földnek, kit ő Hercegséginek mingyárt communicáltam is. Csakhogy hívatván tegnap ő Hercegsége, mutattya 26. praeteriti stáfetáliter küldött Kegyelmed levelit, ennyehány ezer tatár Antallal[172] Szatmár tájékára irrumpálván, azt rabolná szokása szerént.[173] Kirül csodálom, nékem semmit sem ír Kegyelmed. Én valamint reménlem, már tudva minden tartományokban szerencsés megverése az pogányságnak, megvétele Nándorfehérvárnak, ellhagyása Orsovának, Szemendrének s több helységeinek, Antalnak istentelen incselkedésére az megtért szívek álandóságában maradnak, s valamikép felháborodván az nép,[174] utolsó romlását távosztatni fogja, mert az kár az helyeken, a' hol irrumpált az tatár, mint emberek, mint épület s marhákban ugyan már csak megvagyon, s így annak utánna ne excusállyák magokat vagy vármegyék, vagy helységek, hogy pogányhoz hajlani kéntelenétettek, mert ez mentség nem acceptáltatik, azon okbul, ha az szomszéd vármegyék egyenlő akarattal öszvefognak (mely éránt seria írgyon s éntse is Kegyelmed az vármegyéket), azon kevés tatárságnak nemcsak ellenálhatnak, de akármely felé ellhajhattyák, azért is meghalván armádájoknak lett megverését, szílledésit, futva megyen viszsza, s így öldözhetetnek, máskép is, csak az hajdúvárosokbul is ennyehány száz jó fegyveres ember, s más vármegyékbül is sok száz, ki hajdú, ki katona, kivetödhetik, s ha még egy annyi volna is az ellenség, megverheti, retirádájoknak vehetvén az úgynevezett régi Szunyog Sáncot. Innénd mingyárt commandérozta ő Hercegsége Generál Martin Uramat 4 lovas regementel Aradra cum sufficienti informatione,[175] mitévő legyen, s így Kegyelmed kivált olly vigyázással adláborálódgyék,[176] az Tiszán által való csapásoktul inhibeáltassanak[177] s az Szalkák conserváltassanak,[178] ott valamikép ellnyervén az hajókat, nagy kártítellel fordítsák híd csinálásra,[179] kinek Kegyelmed dexteritása által, az földnek csendeségben való megtartásával (ámbár amint hihető, valamely csavargó gaz népek hozzá csapták is magokat), könnyen fog resistáltathatni. Tudom, Steinville Uram is tehetőképpen kívánnya secundálni az dolgot. Az táborhelyt az nagy bűz miát változtatni kíntelenétettünk, Száván által Szemblinhez szállottunk.

169 ideiglenes formában bocsátott ki.
170 kiadatik
171 Zimony neve a XVIII. században: Semlin, Szemlin, Semblin, Szemblin. Pálffy mindegyik változatot használja. Ma: Zemun, J.
172 Gróf Esterházy Antal kuruc tábornagy.
173 Az erdélyi tatár invázióra: *Obetkó Dezső:* Az 1717-i tatárbetörés. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1941 (XLII. évf.) 193—210. o. Károlyi szerepére: *Kovács:* i. m. 139—143. o.
174 T. i. felkelvén a tatárok ellen.
175 megfelelő utasítással
176 iparkodjék,
177 megakadályoztassanak,
178 Mátészalka (Szatmár m.) és Tiszaszalka (Bereg m.) megőriztessenek,
179 T. i. a tatárok.

40. Zimonyi tábor (ex castris ad Semblin), 1717. szeptember 3.

Tegnap írott levelemet fogja hamarébb vehetni Kegyelmed s érteni gondolatimat, mikép lehessen hasznossan ellentállani az becsapott ellenségnek. Mely Polyák Ferencrül emlékezik leveliben Kegyelmed, hérit, ittlétit az táboron fel nem vehetem, ha mindazonáltal hol tartózkodását kitanulhatom, lesz gondom reája. Vékony Jánost, minthogy feleségihez bocsátottam, az ki directe udvarlására siet Kegyelmednek, levelit viszont megküldöm. Az külső hírek bizonyíttyák, hogy Makloburgi Tartománybéli Stada[180] névő helyben Rákóczinak két spionyát, Brigadier Scharier[181] s Marquis de Hopital[182] névőket megfogták, az elsőt én s Kegyelmed is jól ismerünk, ha emlékezik Kegyelmed, Olcsván Ferenccel edgyütt lévén, kinek egíségiért innyi nem akartam, akkoriban Titulo Primier Ministre élt ő kegyelme.[183]

41. Zimonyi tábor, 1717. szeptember 10.

25. praeteriti et 1ma currentis Károlybul nékem szolló Kegyelmed leveleit vettem kedvesen. Örömest tudván, megalkuván Szatmárral,[184] megtérvén azt is meg nem égették-e, s Szatmár vármegyét egészlen-e, vagy in circumferentia[185] rontotta, s menyi számú falut circiter ígetett meg s mi nevőket? Rabot abbul s másokbul is in genere mennyit vihettek? s praeter propter[186] mennyi érő károkat tehettek? Az emberekben vágtak-é? vagy nem? Várom azért hamarabbé genuina[187] tudósétását Kegyelmednek. Mely 50 aranyokot offeráltam Secretarius Brughausen Uramnak, azokat általam köszöni Kegyelmednek, s vár alkalmatosságot ily jóakarattyáért szolgálhasson Kegyelmednek, mellyeket mai napég sem adhattam meg nékie, mert megvallom, elljádzottam ez idén szép aranyaimat. Proxime[188] azért valamikép szolgáltassa azokat kezemhez, én hazuggá ne legyek, mert primitus[189] mingyárt az[t] ígértem ő Kegyelmének, hogy már nálam in deposito vannak.

42. Zimonyi tábor, 1717. szeptember 24.

Már harmad hete foly, semi leveleit Kegyelmednek nem vettem. Az Herceg is ennyehányszor kérdezett már, mit ír Károlyi? azt köllöt válaszolnom, én bizony régen nem láttam levelit. Azon tatárok lett felverésit sem tudtam volna, hanem valami debrecenyi expressus[190] lévén itten, az adot talis qualis[191] informátiót. Kedvessen veszem azért, ha ex oro[192] tudósét Kegyelmed; hol irrumpáltak, hány ezeren? Meddég penetráltak[193] s mely felé? mennyi számú helységeket ígettek meg? vittek-e mégis rabokot azokon kívül, az kik megszabadétattak, vagy nem? ha úgy, mennyi számút? etc. Nissánál[194] ekkoráég tartózkodot török is már ellszéllett. Magunk is csak heverünk itten.

43. Zimonyi tábor, 1717. szeptember 27.

Károlybul 8va és 10. labentis költ Kegyelmed levelit egyszersmind kedvessen vévén, continentiájokat voltaképpen meértettem. Isten kivált megszégyenétette azt az ellenséget, holot Bagossi[195] 80. magával úgy mert marcangolni köztök s 1000 rabot szabadéthatot enyehány embere vesztességivel, s jobban annak utánna, ahol minden rabjok, praédájok s 8000 lovok ellnyerettetett, s magok folyvást öldöztettek: dícsértessék Istennek szent neve érette. Kérem azonban Kegyelmedet, annyi nyert ló között

180 Stade az Elba torkolatánál, akkor Mecklenburghoz tartozott.
181 Jean-Jacques Charrière, kuruc ezredes, Rákóczi mellett volt Franciaországban is.
182 Azonosítani nem tudtam.
183 Ezt az esetet megemlíti *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. III. k. Bp., 1910. 463. o.
184 Szatmár városa készpénzért megváltotta megát, így a tatárok nem pusztítottak benne.
185 körzetenként, helyenként
186 körülbelül
187 pontos
188 minél előbb
189 rögtön — t. i. Károlyi levele vétele után.
190 küldött
191 valamiféle
192 saját szájából — vagyis hitelesen magától Károlyitól.
193 hatoltak be
194 Niš, Szerbiában. Ma: J.
195 Bagossy László volt kuruc ezreskapitány.

ugyancsak találkozik paizánnak való, ne terheltessík számomra nyulászatra kettőt venni, az kik jó erős, csontos, faros, szügyes, üstökössek legyenek, de közlépésnél többet járgyanak s ne botollyanak. Gásit[196] az mi illeti, Kegyelmed most ne írgyon, hanem cum commoditate[197] magam megjelentem az Hercegnek s fogom detegálni,[198] hogy az földet ő Fölsége parancsolattya szerént nagy fárodsággal jó csendességben conserválta, s most is tempore irruptionis[199] annyit fáradott, hogy mint az rabok viszaszabadétattak, mint az ellenség confundáltatott, annyira, hogy kevés fog viszszamehetni, az ki az hegyekben hajdúk által meg nem öletik, de emellett nem megvettő költségei is voltak. Kihezképpest Hercegséged méltóztassék considerátióval lenni ő Kegyelmihez, hogy legalább gásiát leválhassa.[200] Ezt itt jóllehet magátul ell nem végezheti, mindazonáltal Bécsben menvén, nem lévén azon kívül derék álopot, onnan mingyárt végit érheti ő Hercegsége. Ugy reménlem azon kívül is (ha csak Olasz Országban ujjobb valami nem támod, mert Sabaudus[201] megkérdeztetvén az Gallustul, ha háborút akar-é kezdeni? s azt váloszolta, szándéka sem volt, nincs is), esztendőre itten békességet csinálunk. Az vezért az harc után letettík,[202] s hallatik, hogy Kuperlit teszik, az ki okos, vitéz török, de békességszerető ember. Amint oláhaink, az kik török táborán szabadon jártak, referállyák, közönségessen békességet rebesgetnek. Száván túl Zvornik névő helyt most víják az mieinkek, jó volna, ha megvehetnék, mert íppen jól s alkalmatossan esnék oda egy posztérungunk.[203] 20. hujus datált leveleit ma vettem, mindeneket értvén, az kik communicatióra valók voltak az Hercegnek, transferáltattam s most estve viszem az Herceghez. Ami az regement dolgát illeti: gondolkoszom éránta s megírom proxime sentimentumot.[204]

44. Zimonyi tábor, 1717. október 1.

Ellérkezvén tegnap ide debreceni deputátusok, mondák, hogy Brockhausen Uramnak általok assignált 200 ft[ot] ő Kegyelmének szólló levelével edgyütt ellhozták, kiket levélel edgyütt ma praesentáltattam nekie, azt izenvén Kegyelmednek, hogy az residuitást[205] proxime megküldi Kegyelmednek. Ennyehány nap múlva, ellérkezvén már az repartitio, mi is elloszlunk s megyen ki ki quártélyában. Az kívánt nép éránt, tudom veszi Kegyelmed ő Hercegsége levelit, aminthogy holnap indul is meg Vűrtenbergus Dragonyos Regementye Biharban, tudom parancsolt éránta ő Hercegsége. Mi Kegyelmed gásiát illeti, én az Hercegel szóllottam, úgy látom, íppen nem contrarius,[206] s ell is hiszem, minekutánna Bécsben megyen, disponáland éránta, csak írgyon ágensinek[207] Kegyelmed, halván ott fönlétit egyszer ő Hercegséginek, magát éránta vagy per audentiam, vagy memoraliter[208] jelentse meg. Az regement dolga még most múlhat, háború lévén, az éránt is munkálódhatni; azalat pedig még e télen, tudom onnand föllül megszabadul Kegyelmed, s conveniálván vagy Posonyban, vagy Királyfalván, többet beszélgessünk éránta. P.S. Fölmenvén most az regementet azon vármegyékben, [így'] mitül tartani nem lészen, ...[209] siethet Kegyelmed Bécs felé az gásinak efflagitatiója[210] éránt, mert héjában, csak job ágensnél, ahol ember maga megfordulhat s foganatossabb is, kit én magam próbáltam. Evvel pedig késni nem köl, hogy ante plenariam repartitionem[211] mehessen végben.

196 Károlyi Sándor öt év óta ki nem fizetett járandóságáról van szó. Később előfordul a szó eredeti, francia alakja: gage, sőt: geage is.
197 alkalomadtán
198 feltárni,
199 a betörés alatt
200 felvehesse.
201 Savoya.
202 Nisandzsi Mehmet nagyvezér, a háborús párt feje csak 1718. május 10-én bukott meg. Pálffy nyilván a porta 1717. szeptember 5-én tett békeajánlatából következtetett erre.
203 Az erősség a Drina völgyét zárta le, de az 1718. évi pozsareváci békében végül is török kézen maradt.
204 rövidesen véleményemet.
205 maradékot
206 ellenző
207 Ágens = ügyvivő. A legtöbb főúrnak volt Bécsben fizetett, rendszerint jogvégzett és valamelyik központi hivatalban dolgozó ügyintézője.
208 személyes kihallgatás révén, vagy írásban
209 Egy szó átírás miatt olvashatalan.
210 sürgető követelése
211 a hadellátási terhek teljes felosztása előtt

45. Zimonyi tábor, 1717. október 3.

Mint 15., mint 18. költ Kegyelmed leveleit egy postán vévén inclusákkal edgyütt, tenorjokat voltaképpen megértettem. Nagy merészség Sztoikátul[212] amit cselekedet, de írtam levelet nékie, kit íme volanter accludálok,[213] tudom níz [gy!] két felül. Eugenius Herceg is úgy tudom ekképpen mint váradi, mint huszti commendans uraiméknak fog parancsolni. Vékony dolgát Bruckhausen Uramnak megjelentettem s recommendáltam secretariusom által, s azt válaszolta, itt végit nem lehet érni, hanem Bécsben érvén az Herceg, lesz ott gondgya reá. Az postára adott 10 aranyrul jól emlékezett secretariusom, ment is mingyárt az postára, ahonnéd holnapi ordinária[214]val expediáltatik az inquisitióra[214] egyenessen budai postamesterre, mert oda recommendáltatott, onnéd tudom meg szatmárira, amint inviáltatott[215] levelem, s úgy Károlyban, ne búsullyon Vékony, mert ell nem vész.

P. S. Már német hadán ne búsullyon Kegyelmed, mert az ki ott s környülbelül fog quártélyozni, ment fel 3 gyalog, egy dragonyos regement, az ki Kegyelmednek mindenekben fog assistálni.

46. Zimonyi tábor, 1717. október 3.[216]

Számos panaszokbul és jajgató instantiákbul köl értenem csudálkozással, mikép magának propria authoritate vindicált[217] hatalombul (ki miat Kegyelmednek másokat kölleník feddeni), az ellenséget persequált hajdú s katonaságot, de megszabadétott s ellenségen rajta fordult rabokat is, nyert praedájoktul erőszakkal megfosztatta, eo sub praetextu,[218] hogy vagy az Camara, vagy Gubernium,[219] vagy pedig erdélyi commendáns uram disponállyon éránta, kiknek ily nyerességhez, valamint Kegyelmednek, legkissebb közi nincsen: de az ki nagyobb, más nemesemberek is látván rosz cselekedetit Kegyelmednek, hasonlót követtek, in specie petrovai[220] nemesek Bunna Andráson. Ezt ámbár nagy büntetés ell nem kerüllye s magam felmehetvén, az Felséges Udvarnak repraesentálni intentiónálódgyam, azért is hogy Gróff Károlyi Uramnak sok intimátióéra nagy nehezzen mehetett valami kevés néppel az rendelt passusnak örzésére, odaérvén minden hír s szabadság nélkül két, három nap múlva meg meg csak hazabocsátotta embereit, s azzal, s másképpen is az ellenséget mintegy invitálni ládzatott. Mindazonáltal addig is per praesentes[221] hagyom s parancsolom is Kegyelmednek, azonnal currenseket bocsátván, kinek kinek ellvett lovait s egyébb nyert prédáját viszszaadatassa Kegyelmed. (Kirül mint váradi, mint huszti commendáns uraimék is veszik ő Hercegsége kemény parancsolattyát), s azon petrovai nemeseknek, úgy ha hol mások ejusdem farinae[222] tanáltatnak is, meghadgya Kegyelmed nevemmel, annak, az kit megfosztottak, minden legkissebb jószágát megtérítsék. Máskép bizonyos legyen mint Kegyelmed, mint azok benne, mihelyest renitentiát értek, azonnal parancsolatot bocsátok, s felszabadétván mint Kegyelmed, mint ollyasok jószágát, az szabadsággal ki ki az megfosztottak közül, jószágából, az akár marha, akár mi legyen, magának vegyen satisfactiót: holot Kegyelmednek ily álapothoz semi köze s hatalma nincsen, mert ha nem hallotta Kegyelmed még, tudgya: valamit ellenség ellvisz, ha 24 óráég nála vagyon, s valaki tüle annakutánna ellnyeri, az szabad nyereség, kit senki tülle ell nem vehet. Külömben azért ne cselekedgyík Kegyelmed etc.

212 Sztojka László, Máramaros megye alispánja, a tatár betörés elleni harc egyik fő szervezője. A Magyarország hadtörténete I. k. 410. o. tévesen nevezi Sztojka Zsigmondnak.
213 L. a következő, 46. sz. levelet.
214 rendes postajárattal küldetik az ügy kivizsgálására
215 utasíttatott
216 Ez a levél Sztojka László Máramaros megyei alispánnak szólt, az ügyre 1. az előző, 45. sz. levelet.
217 önhatalmúlag tulajdonított
218 azzal az ürüggyel
219 Erdélyi Kormányzótanács
220 Tiszapéterfalva, Ugocsa m. Ma: Petrovo, SZU.
221 ezen levelem által
222 Átvitt értelemben: ha mások is ugyanabban a vétekben

47. Bécs, 1717. október 23.

Károlybul 25. praeteriti mensis Septembris költ Kegyelmed levelit, melyben Máramarosnak fejességét s Bagossinak az Herceghez lett expeditióját foglallya, vettem kedvessen. Igen helyessen essett ily rendelkezése Kegyelmednek, láthassa s halhassa maga szóval is ő Hercegsége, mely jó madarak költsenek azon fiszekben. Magam is amennyire lehet, kívánom secundálnom igaságos instántiájokat. Emellett ezen alkalmatossággal (ámbár mások is legyenek, az kik dicsekednek véle), magának szép dícséretett szerezvén Kegyelmed, leveleimet vévén szemblini táborrul, maga instantiáinak promotiójára nézve is javalható kigyővetele, quoad usque ferrum callett[223] s ha amint írtam vala, valami jó két tatár lovat szerezhetett számomra, magával léendő ellhozásokat, árok megtérítésivel, kedvessen veszem Kegyelmedtől.

48. Bécs, 1717. október 27.

Két rendbéli, de datis 23. Septembris et 16. currentis, úgy egy fasciculus querulákat[224] pusztult helyek specificátiójábul álló Kegyelmed leveleit vévén, continentájokat értettem. Ugy látom, későn járt Bagossy Uram, az ki hasonlóképpen íra nékem zemblini táborrul. Bár inkább egyenessen indulva vala Bécs felé, s hamarébb tőlte volna instantiájának végit, kivel edgyütt javallom, Kegyelmed is fölrándullyon intentuminak persecutiójára,[225] másként nehezzen láttya kívánatos kimenetelit, s Bagossyhoz is talán leszen az Herceg mely tekéntettel. Akarom, vehette Kegyelmed az Bellicumnak váloszát, mely szerént fog tudni procedálni. Mi pedig az vármegyék inségeit illeti, most azonkívül deputatussinak kölletvén compareálni Posonyban, ha én mibül szolgálhatok, ell nem mulatom. Vallyon vagyon-é reménségem az tatár lovakhoz, mellyek iránt, béérkezvén Alt Vürtenberg Regementye, amidőn udvarlott fiam Kegyelmednek, szóval is, tudom emlékezet.

49. Pozsony, 1717. október 31.

Nona és 6ta currentis költ Kegyelmed levelit cum acclusis vévén, akkori lármázást (kit akkoráég megszűntnek hiszek), s odavaló constitutiókat értettem. Már ennekutánna ha mi interveniálna is, annyira tartani nem köl, minthogy ott az quártélyosok, s azért Kegyelmedet is rövid napok múlva házomnál látnom reménlem:mely alkalmatossággal jó lesz Vékonynak is kijőnni, dolga annál sörényebben mozdullyon.

50. Királyfalva, 1717. november 17.

Károlybul 2. currentis költ Kegyelmed levelit vévén kedvessen, csendességén azon földnek örülek. Valamint ottan, itt is nagy csendesség vagyon. Az egyedül hallatván, mintha Ferenc Attyafi[226] Moldvában mentiben, ahol az török erősséget fundál, megragatatott volna. Az portióbéli quantum tavalival edgyez, hanem hogy 118 000-bül kilencet horvátokra tol az ország, de még az kilencet sem hiszem *hiszem* [így!] resolvállyák magokat megadni, s így talán az százezereknél megál ő Fölsége. Leveleimre nem tudom, válaszszát Kegyelmednek nem vehetem, hol köl tévölögnyienek. Szegény Vékonyt szánom.

51. Királyfalva, 1717. november 20.

Károlybul 30. praeteriti et 6ta ac 10ma currentis költ Kegyelmed leveleit egyszer is mind kedvessen vettem. Sajnálom ottmaradását Kegyelmednek, kit úgy hiszem, systemánál egyéb nemigen okozott, noha már Erdődy György[227] Uram constituáltatott helyiben, s így attul is nincs mit tartani. Isten láttya, szívessen szolgálnék házomnál Kegyelmednek, mutathatnám az alkalmatossággal már megkészölt narancsházomat, ki tudom megtedzeník. Erdődy György Uram is megordereztetett ugyan

223 amíg a vas meleg — t. i. addig kell ütni.
224 csomó panaszt
225 szándékainak kihajtására,
226 II. Rákóczi Ferencről van szó. Az elfogásáról szóló hír természetesen nem volt igaz, sőt Moldvában sem járt.
227 Gróf Erdődy György Lipót, 1748-tól országbíró.

confiniumjában menni, de taposztalom kedvetlenségit abbul is, megént januariusség ittmaradni s systemának elaborátiójában fárodni, kinek nem oly hamar reménlem végit, paroncsoltatik. Maga azért nem compareálhatván Kegyelmed, igen jólesett, Gyulai[228] Uramra bízta dolgait, mellyeket hogy szorgalmatossan nyomdozzon s ha láttya, én valamiben contribuálhatok levelemmel, hamarébb nékem repraesentállyon, ujjobb[an] meg köl inteni. Aminthogy mái postán is pro meliori[229] Prukhausen Uramnak (kinek nem árt, Kegyelmed is ír s recommendállya instátiáját) írtam, ő Hercegséginek Kegyelmed, nemkülőmben Vékony collatoriája expeditiója[230] éránt szóllyon, s promoveállya dolgait procinnctim[231] az gáge éránt, melynek resolutiójában, a' mennyire tapasztaltam hajlandóságát tempore factae meae propositionis[232] ő Hercegségének, reménlem fogyatkozás abban nem lesz, az kihez, mint leveliben emlékezik Kegyelmed. Generalis Commisserius Uram semmit sem contribuálhat, mert nincs már annyi authoritássa, mint Schlicknek,[233] vagy másoknak volt, s így nem is szükség avval augeálni[234] agens munkáját.

Utóbbi lárma éránt Kegyelmed levelit én vettem: hallom, az bécsapott ellenség sokezer lölkött ellvévén, nagy rablásokat tett! Én nem capiálom, mit csinál Steinville Uram.

Huszti commendáns novelláit ex parte[235] most Bercsényi, minap pedig Ferencnek fogása allegáltatván, nem hiszem. Hanem aga Nándorfehérvárá lett érkezése való, ellválik azért proxime, mint bízhatunk az békességhez, kit noha hadi ember nem szokott kívánni, én mindazonáltal, Isten úgy segéllyen, meg nem ismervén igaz szolgálatit embernek ez mostani udvar, szívessen óhajtom, tölthetném rövid napjait életemnek, még Istennek tedzék, nyugodalmassan. De iis non obstantibus,[236] bár láttossanak is török uraimék békességet kérni, kinek kevesset hihetni, mi erőssen regrutázunk s remundérozunk.[237] Olaszországi incselkedések még nem nyilatkoznak tellessen, s úgy hiszem, accordára fakadnak: máskép már marchérozni kölleník az regementeknek, mert három holnapég vagyon mit utazniok, in Martio, Aprili pedig operálódni szoktak oda bé. Kit majdan meghallunk.

A vármegyék és azok lakossai, minthogy se Kegyelmed, se ő Hercegsége, se Bellicum parancsolattyainak engedelmeskedni [nem] akarnak, szükséges mindezeket magának ő Hercegséginek valóságossan repraesentállya Kegyelmed, mely éránt magam is megintetem ő Hercegségit Prughausen Uram által, ily veszedelmes indulatok megzaboláztasasnak. Csak érthessem Kegyelmedtül specifice neveket oly refractáriussoknak, íratok én magam nékiek, tudom Stojkaként levelemet ablakra nem függesztik. Igaz ugyan, Uram Báttyám ezeket megorvosolhatná, de nemhogy azon, de ezen partiummal is gondol, amint gondol. Hogy pedig Guberniumhoz ragaszkodnak máramarosiak, esztelenek! s bárcsak vesztek volna oda, de hiszen tudgya maga Kegyelmed, hogy Magyar Országhoz incorporáltattak.

Sap Tamás nénnye, úgy más efféle dolgokban bölcsen cselekszik Kegyelmed, magát nem avattya, mert csúfos ez világ, hamar szokott ítélni: praescindálván[238] azoktul, az kik Vékonnyal megtértek s tellyes grátiát mint személlyek, mint javoknak nyertek. Fiamat, Károlyt tovább is recommendálom. Az tatár lovakat pedig, hacsak kaphatni, ellvárom.

52. Királyfalva, 1717. november 25.

19tia currentis Károlybul költ Kegyelmed levelit az acclusával edgyütt vettem s értem, mikép némely vármegyék mintekkoráig se Kegyelmed, se Bellicum s Hercegnek parancsolatihoz sem accomodálták, accomodálni sem akarnák magokat. Kire való nézve valamint előbbeni levelemben, most is sváeálhatnám[239] Kegyelmednek,

228 Gróf Gyulai Ferenc (1674—1728) altábornagy.
229 T. i. az ügy jobb előmenetele érdekében.
230 adománylevele megküldése
231 erélyesen
232 előterjesztésem megtétele alkalmával
233 Leopold Schlick gróf altábornagy, főhadbiztos.
234 növelni
235 híreit arról a tájról,
236 De mindezek ellenére,
237 újoncozunk és pótoljuk a lóállományt.
238 A szövegben így áll, helyesen: proscindálván = rágalmazván.
239 tanácsolhatnám

mindezeket ő Hercegségének seriatim s genuine,[240] úgy az Bellicumnak is repraesentálná, tudom manuteneállyák[241] parancsolattyoknak megvetéseket. Az tatár lovaknak, ha szerit teheti Kegyelmed, igen kedvessen veszem. Kérvén azon Kegyelmedet, amidőn megudvarollya Kegyelmedet fiam, Károly, azt nevemmel megtedgye, annyi időtül fogva quártélyos lévén, nemhogy írna nekem, de két rendbéli levelemre sem ád választ.

53. Pozsony, 1717. december 4.

Károly 20ma praeteriti mensis Novembris költ Kegyelmed levelit, szíves kívánságát, kit reciprocálok, kedvessen vettem. Valamint a táján, úgy itt is (még csak az török követek feljövetele sem hallatik), nagy halgatás vagyon. És így kétséges még az török háború, hanem az olaszországi, mennyire előttem tudva, infallibilis. Vékony eránt írtam már az Hercegnek, de nem ártana, jobban létivel feljönne s praesentiájával hamarébb folyna dolga.

54. Királyfalva, 1717. december 12.

Két rendbeli Kegyelmed leveleit kedvessen vettem. Az békeségrül futamodott hírek communicátióját köszönöm, csakhogy nem könnyen hihetem azért, az olaszországi háború bizonyos lévén, hova is már némely számú regementek megordereztettek. Hogy pedig csehországi cancellarius ad tractandum[242] lement volna (kinek tegnap vettem Bécsül írott levelit), abban semmi sincsen! hanem ha ugyan mi valósodnék, Kegyelmedet tudósétanom kell nem mulatom. Az én grátiálisom most is in prioribus[243] vagyon. Maga ő Hercegsége recommendálta jakor [így!] ízben instantiáimat ő Fölséginek, az ki acceptálta, ajánlotta mindenekre magát, már ki is atta, de vontatásnál egyebet nem consequálhattam mintekkoráég. Az informátió újobban megtért Cassai Administrátiórul, melyben svadeáltatott, készpínzzel elégétessek, hogy az jószág in una[244] mássé maradna, sed surdis fabula![245] Ágensem által ugyan keményen sürgetetem, ellválik proxime, lölhetem-é az 75 000 forintot 100 000 helett. Gásia Kegyelmednek hogy már resolváltatott, tudom lesz hírévé, kihezképest csak szükséges assignátióért fáradozzon Commissariátusnál ágense Kegyelmednek. Vékony János, minthogy betegsége s költségtelensége miat ki nem jühett, íratasson ő Hercegségihez egy deák instántiát, repraesentálván nagy veszedelemmel tett szolgálatit, melyekre nézve általam váradi capitánságnak collátiója megígértetett. Minthogy pedig súlyos betegeskedésére nézve maga föl nem jühete, ez instantiával borul ő Hercegsége lábaihoz s kéri, énáltalam megigért kapitányságra hamarbé [így!] erectiójához szükséges collatoriát ő Felségitül efflagitálná, annyival hamarébb occupáltathatnék óhajtott ő Fölsége szolgálataival etc., s küldgye kezemhez, mellyet magam bényújtok. Máramarossiak keménységit, mint már írtam, csak ő Hercegséginek kölletik repraesentálni, tudom feltanállya orvosságát. Valóban veszedelmes hír pestisnek ujjulása, kitül Isten ójon minyájunkat.

55. Pozsony, 1717. december 30.

Kedvessen értem, fiam Károly megudvarolta Kegyelmedet. Török háború felől pedig bizonyossat még sem halhatni, de amint General Mercy levelibül olvasom, csekély bizodalma ő Excellentiájának s inkább azt hiszi, általtván bennünket békeség hérdetésivel, ereit [így!] alatomban annyival inkább gyöjthesse, és ámbár velünk békülnék is, népit okvetetlen velencésekre fordétaná. Ki miat in alientia[146] ujobb[an] ugyancsak meg kölletnénk mozdulnunk. A papa nunciussa Bécsbül ámándáltatott, Gallas[247] is elljött Rómábul, kire nézve csak valóságos az olaszországi háború. Azt

240 komolyan s őszintén
241 abbahagyják
242 tárgyalás céljából
243 adománylevelem ügye előző állapotban
244 egyben, egészben — Pálffy 100 000 forint értékben részesült birtokadományban, s ezért a munkácsi uradalmat szerette volna megkapni, végül ez nem sikerült neki.
245 de süketnek a beszéd!
246 T. i. a Velencével kötött szövetség értelmében.
247 Johann Wenzel Gallas gróf, császári követ 1718-ban Rómában, XI. Kelemen pápa udvarában.

mindazonáltal füllelve hallyuk, hogy franciák is szaporétyák népeket s töltik magazinumjokat.

P.S. Mint azt véltem, új esztendő napra házomnál udvarolhatunk Kegyelmednek. Széntén hogy subscribálok, veszem más, gageának megnyerésérül tudósító Kegyelmed levelit: bár másokban is kívánatossan szolgálhassak Kegyelmednek, szerencsémnek tartom. Hogy pedig Szabolcs vármegyét meginteni nem terheltetett Kegyelmed, magam is köszönöm ...

56. Királyfalva, 1718. január 5.

Vékony János által (kit tegnap expediálék Bécsben szekérmesteremmel), hozzám bocsátott Kegyelmed levelit kedvessen vettem. Nincs kétségem, keresetinek recommendátióim után jó végit éri Vékony, csakhogy fölötébb perplexus,[248] azt tudgya, gondolati szerént köl folynia minden dolgának, nem próbálván soha az bécsi instantiákat. Törökel való békeség felől mégsem halhatunk bizonyost, várgyuk óránként hérit. Máskép mindenek igen secreti[249] folynak, az ember semmi valóságost nem érthett.

57. Királyfalva, 1718. január 16.

Három rendbéli Kegyelmed leveleit s azokban foglalt ez új esztendőnek üdvözlésit kötelessen vettem... Máramarosiak éránt írok magam is az udvarnak s informáltatom magamat, mely részre légyen obligátiójok, Guberniumhoz-é, vagy Generalisságomhoz, én bizonyára nem bánom, ha ellesnek is, exiguae aliunde frugis.[250] Mindazonáltal jól juthatott eszemben, hogy Erdélytül ellszakasztván, Magyar Országhoz köttettek. Törökkel való békeség most is kétséges, ellválik, mit hoz; az vezérhez levelekkel küldött egy hadnagyunk, addég inter spem et metum[251] halgatódzunk. Az olaszországi háború kétségtelen, melyre hogy magyar regementek fogatatnának, semmit sem hallottam s nem is hiszem, hanem ha ugyan augeálni akarná ő Fölsége az magyar hadakat, inkább hiszem compleáltatnak[252] ez mostani regementek s béküldetnek, ahol jobban s hasznossabban is szolgálhatnak, hogysem az török ellen.

58. Királyfalva, 1718. január 19.

Hazaérkezvén Károly fiam, specialis Kegyelmed jóakarattyával, mellyet udvarlásakor hozzája mutatni kívánt Kegyelmed, fölötéb s méltán dicsekedik, mely által magamat is kötelez szolgálattyára Kegyelmed. Azon alkalmatossággal pedig hogy lóval is megajándékozni, s számomra is edgyet ajánlani, maga netalánt alkalmatlanságával is nem terheltetett Kegyelmed, vélem edgyütt ujjobban köszöni, s ha ugyan mellyet nékem szánt Kegyelmed, s nékem valónak ítéli, kérem, s azonkívül is meszsze esvén szénten regementem, csak obristlieutmantomhoz küldeni ne sajnállya Kegyelmed. Abbéli affectióját tehetségemég demereálnom[253] ell nem mulatom.

59. Királyfalva, 1718. január 29.

De dato 12. finientis költ Kegyelmed levelit tenorának értelmével s böcsülettel vettem. Az vármegyék ez idén majd közönségessen, s velem is fölötébb keménykednek, és így nem csudálok másokat. Békességrül most egyebet nem halhatni, hanem írgyák Bécsbül, proxime török követség jönne fel, ellválik, lesz-é mi belőle. Máskép mindenek csendességben vannak, csak az Ur Isten mint Erdélyt, mint minket is az veszedelmes pestistül szabadétson s őrézzen. Azomban amely könyvet az múlt pacificátiórul deákul conscribáltattam, azt most magyarra is akarom fordétanom. Mivel pedig még bizonyos levelek s patentálisok héával vagyon s Kegyelmednél bizonyossan

248 elégedetlenkedő,
249 titokban
250 Vagyis: ilyen sovány jövedelem másunnan is kitelik. Az 1715. évi országgyűlés Máramarost Magyarországhoz csatolta.
251 remény és félelem közt
252 kiegészíttetnek
253 jószolgálattal viszonzom

megleszen, azoknak specificatióját íme accludáltam, kérvén szeretettel Kegyelmedet, azokat felkerestetni s nékem mennél előbb lehet, megküldeni ne terheltessík.[254]

60. Királyfalva, 1718. február 5.

Vigesima 2da praeteriti mensis[255] költ Kegyelmed levellit böcsülettel vettem. Vékony dolgát a' mi illeti, írt nékem éránta válaszképpen Eugenius Herceg, minthogy váraditul ipso inscio[256] még a' minek előtte az táborrul feljütt volna, másnak adott Consilium Bellicum resolutiója által ellesett, vagy tömösvárit, vagy serviait[257] conferállya nékie; de mivel még semmi seregek oly praesidiumokra nem fogatattak, kívánok ő Hercegségitül informáltatnom, maga az Bellicum-é, a' vagy az kapitány által igyekezik ollyasok, s mennyi számúkat felállítani. Azon pedig, hogy későn fol instántiája, csudálkoznia nem köl, az ki udvarunkat isméri, mert maga tudgya Kegyelmed, magam dolga is Munkács éránt annyi esztendőktül fogva mint foly, hol készpénzt, hol jószágot adogálnak, s mái napig sem lehetek ususában. Elválik, mi lesz továbbá.

Törökkel való békességgel még nem biztathatom Kegyelmedet, hanem úgy hiszem, ha ugyan mi lehet belőle, jövő nyárra, a' midőn seregessen az táboron leszünk, foggyák [így!] hallasztani. Török uraimék máskép, a' mint Talman[258] írgya nékem, az Nissára küldött hadnagy megtérvén, azt hozta, anglus és holandus mediátorokkal, arra rendelt török követek proxime Nissára váratatnak, s így ellválik, mire fakad az dolog. Egyébiránt mindenek csendességben vannak itten, hanem horvátaim írgyák, az bosnyiai bassa erőssen mint lovas, mint gyalog hadakat fogad: hihető, nincs kedve az békességhez.

61. Királyfalva, 1718. február 16.

Jakrabb leveleimet valamint nem kétlem, ekkoráig vehette Kegyelmed, kívántam hallotképpen tudósétanom Kegyelmedet, hogy rövid napok múlva az török követek Orsovára érkeznek, s az udvartul is nímellyek, az kik vélek tractállyanak az békességrül, innénd (kiknek nevek még nem constál előttem), proxime leküldettnek, ellválik, mint végezhetnek edgyütt. Kirül, mihelyest valóságossat érthetek, tudtára Kegyelmednek adnom ell nem mulatom.

P.S. Hogy ezt végzem, veszem Kegyelmed 31. praeteriti mensis költ levelit. Máramarosiak eránt írtam magam is Palatinus Uramnak, s communicáltam Consilium Bellicum extractusát, nem árt, maga is az dolognak mivoltát genuine describállya Kegyelmed ő Excellentiájának, mert provocáltam arra magamat levelemben, Kegyelmedtül mindenekrül bővebben fog informáltatni. Pestistül az Ur Isten ójjon bennünket. Vékony dolgát secretáriusom Király Uram által szorgalmatossan folytattya, mire mehet, ellválik proxime. Az lengyel gyűlésrül való descriptiót nem vettem, hihető, elfelejtette Kegyelmed accludálni.

62. Királyfalva, 1718. február 19.

Orsovára rendelt ablegátióban General Firmond[259] megyen le, meghallyuk, mit végezhet. Vékonynak instantiáját ágense, Király Ádám szorgalmatossan folytattya...

63. Királyfalva, 1718. február 26.

Az lengyel héreket köszönöm Kegyelmednek. Csak pestisttül eörézzen Isten bennünket. General Firmónd ugyancsak lemegyen Orsovára ad tractandum: spargáltatatik,[260] hogy szokás szerént egy magyar is adjungáltatik, s hallom, hogy magam

254 *Pulay János:* Szatmári békesség. (Kiadta: *Szalay László)* Pest, 1865. A munka latin és magyar nyelvű eredetije a Pálffy-család levéltárában (Szlovák Állami Központi Levéltár, Pozsony) van. Károlyi a kért iratokat összeállította, s azok ma is külön csomóban találhatók a család levéltárában.
255 Múlt hó 22-én
256 T. i. a Pálffy által Vékonynak megígért nagyváradi kapitányságtól tudtán kívül
257 Szerbiának a töröktől ekkor visszavett részéről van szó.
258 Johann Michael Talman, 1704—1712 közt isztambuli császári rezidens.
259 küldöttségben gróf Damian Virmond tábornagy
260 híresztelik

volnék in projecto, de énnékem bizony nem köl, utánnam pedig Nádasdi Ferenc,[261] az ki nem látom, arra való volna, és így az kettő közül, csak hozzá férgyek, lesz gondom Kegyelmedre, mert hizelkedés nélkül, alkalmatosbb személyt nem tudok.

64. Pozsony, 1718. március 13.

Sub datis 23. et 27mi Februarii költ Kegyelmed leveleit cum acclusis böcsülettel vettem; ott való occurrentiákrul való tudósétását köszönöm Kegyelmednek. E táján mindenek halgatásban vannak: egyedül írhatom, hogy ő Fölsége első orderit, az ki pro prima futuri mensis Aprilis[262] szól, hogy készen legyek, múlt postával vettem, és így lassan, lassan szükségeimnek prospiciálni[263] kívánok.

Vékony katonái, a' vagy akárki más, ha mi ollyan szót ejt, hallasztás nélkül csak megragatassa Kegyelmed. Kinek instantiájára mit resolvált ad interim[264] az Herceg, sub volanti accludált[265] néki szólló secretariusom s agense levelibül, informáltatik Kegyelmed. Kívánva várom, tarcaliakkal mért lett mocskolódását, s katonák fogadása éránt mi indulattyát! Keményen megintse Kegyelmed, ollyanoknak békit hadgyon, magának teűrt[266] ne kössön.

65. Pozsony, 1718. március 31.

De dato 12im finientis költ levelit Kegyelmednek böcsülettel vettem. Köszönöm, az ajánlott lovat már megindétotta Kegyelmed, s engedgye Isten, legalább valami beteg törököt vághassak rajta, kit ohajtva kívánok látnom. Az olaszországi háború inevitabilis,[267] úgy hallom, Hanover s Gronszfeld Regementyei is béküldetnek. Mely okra nézve is nehezzen hiszem, az török békeséget csinályon, gondolván azt, ez idén oly erővel, mint taval, s harmadival [így!] ki nem mehetünk mezzőre. Az követek mindazonáltal ugyan csak lemennek. Én pedig, nem tudom, úri betegben-é, fluxusban-é, vagy miben, dagatt, fájdalmas lábokkal már majd három hétig az ágyot nyomom. Vékony János még secretáriusom leveleire nem válaszolt, tudhatná agense az szerént intézni tovább való folytatását.

P.S. Széntén most veszem de dato 19. hujus írott Kegyelmed leveli, köszönettel értem az novellákat. Ha köztünk s török között lesz is, úgy vélem inter ipsa arma[268] lesz meg az békesség.

66. Pozsony, 1718. április 7.

De datis 23. et 26. praeteriti mensis Martii költ Kegyelmed levelit cum acclusis kedvessen vettem; Vékony Jánosnak exculpátióját[269] értettem. Nyelvét zabolán gyártassa,[270] ha emberré akar lenni. Secretariusom agens által lehetőképpen foggya [így!] folytatni dolgát. Azon gaz hadfogadó embereket[271] nem árt mások példájára megieszteni. Akármely passussokkal kóborlókra vigyázó szemmel vagyon Kegyelmed, igen dícsérem, azért is, ha valóssodnék Ferencnek szomszédban való léte. Hogy pedig azon vidék hadaktul mesztelen ne maradgyon, nem árt idejbben méltó, mint ezen considerátiókat repraesentállya Kegyelmed Eugenius Herceg és az Bellicumnak: mert ha egyszer orderek mellett kitakaroszik a' fegyveres, nem egykönnyen revocáltatak,[272]

Az háború, a' mint minapiban is már emlékeztem, de kivált Olaszországban ellkerülhetetlen, kit látván az török, nem hiszem, szerencse próbálás nélkül vesztességinek simpliciter condescencendállyon,[273] s ha mi lesz is, inter arma lesz meg.

261 A kivégzett gróf Nádasdy Ferenc fia, lovassági tábornok.
262 jövő április hó 1-jére
263 gondoskodni
264 közben
265 hamarjában (sietősen) mellékelt
266 Azaz: tőrt
267 elkerülhetetlen,
268 éppen harc közben
269 bűnbánatát
270 Azaz: jártassa,
271 A kuruc emigráció, elsősorban Bercsényi 1717-ben 2 lovas-, és 1 gyalogosezredet akart felállítani, s ecélból embereket is küldtek Erdélybe és Magyarországra, eredmény nélkül. *Karácson Imre:* A törökországi magyar ezredek 1717-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1911. XII. évf. 327—333. o.
272 hívattatik vissza.
273 egyszerűen belenyugodjon,

Az paripát ohajtva várom, ezen mostani jó utakkal, de azért kivált táborra léendő indulásom előtt, valamenytire nyugosztalhatnám. Kállai postamestert érdemessen recommendáltam Paar[274] Uramnak, nem vélem, sokat használlyon nékie; Vékonynak pedig helyiben való recommendátiómrul gondolkodnunk sem lehet: maga is bölcsen ellítéllye Kegyelmed, oly embernek postát confidálni,[275] az ki már váriált,[276] nem tanácsos. Én még most is az ágyot nyomom, kit bizonyára már meguntam, kitül hogy Isten ója Kegyelmedet s szerencséltesse...

67. Királyfalva, 1718. április 24.

Itt békesség nagyon hírellik, a' mint hogy 22da vettem is intimátióját éránta az Bellicumnak, minthogy az török békességet kíván, a' mely végre anglus és hollandus mediatorokkal már lementek követtyeink, ha quoad confinia specialiter vero Croatica mi considerátióm,[277] informállyam, s megírt plenipotentiáriussokkal communciállyam, pro vigesima nihilominus Maji[278] okvetetlen Zemblinnél legyek, ha azért az paripa hamaréb jőnne, hogy bagasiámmal ellküldhetném, kit proxime meg köl indétanom, igen kedvessen venném, máskép ha attul ell tanál maradni, nem tudom, hogy hozzák utánnom. Anglus uraimék spányorok ellen, mellettünk megindultak, a' mint hogy in Oceanum Mediterraneum[279] már bizonyos számú gállya s egyébb hadihajókat meg is indétottak.

68. Királyfalva, 1718. április 27.

Hogy Isten remélhetőképpen jó békességgel megáld bennünket törökkel, abbul is collimálhatom, maga lévén annak szörnyű promotora,[280] hanem ha sultán maga új követ fújna mindenek, s országának híre, tanácsa nélkül, kitül Isten áldásával et simili in casu[281] kevesset tartunk, és így Kegyelmednek is a' táját nem lesz annyira már kitül félteni. Az olaszországi háború, mint minap levelemben is emlékeztem, bizonyos, mely végre anglusok mellettünk, ha indulattyátul ell nem ál, már 40 no. gállyákat expediáltak az tengeren.

Mint bánnak jött ez napokban orderem Bellicumtul, horvátországi confiniumok constitutióját, mibenléteket, szenvedet rövidségeket, hogy lehető alkalmatos extensiójokat[282] visgáltatván, arrul opinione et toto[283] tudósétsam az udvart, azok miatt az tractans követek valahogy ne retárdáltassanak.[284] Ebbül is azért mintegy bizonyosnak mondhatná ember az békességet. Az paripát ohajtva várom, minden nap kívánván indétanom bagásiámat, de ha nem hibálok, azt tartom, se egíséges, se beteg töröket én többet nem vágok rajta. Szánakodását Kegyelmednek lábaimra köszönettel olvasom, vagy köszvény, vagy nem, elég hogy nekem fájt, már ugyan járok, de egyik lábomra se sarrót, se cepellést egészlen föl nem vonyhatok...

69. Királyfalva, 1718. május 3.

Kegyelmed két rendbéli levelit, az elsőt Andrásy[285] által, másikát pedig postai alkalmatossággal vettem böcsülettel. Bánom, vagy egy holnappal előtt nem érkezett az paripa, mert hihető, hertelen utazás miat igen megcsappant, kit itero is kötelessen köszönök. Andrásy Sigmondnak, tekintetiért Kegyelmednek, hadban ha lesz szándéka, miben complaceálhatok,[286] tehetségemég ellmulatója nem leszek.

274 A magyar postaszervezet igazgatása 1722-ig az olasz származású Paar-család kezében volt, de a pozsonyi és szepesi kamara vezetése alatt.
275 rábízni,
276 ingadozott = vagyis más párton is volt.
277 amennyiben a horvátországi végházakkal kapcsolatosan valamiféle javaslataim,
278 május 20-án legkésőbb
279 Földközi-tengeren
280 előidézője
281 hasonló esettől is
282 a végvidék (végházak) kiterjesztését
283 véleményemmel és teljességgel
284 akadályoztassanak.
285 Andrássy Zsigmond nem Gömör megyei nagybirtokos családból származott. Felesége Bottyán Judit, egyetlen lánya, Klára, Semsey András ezredes felesége volt. Archívum Rákócziánum. I. oszt. IX. k. (Kiadja *Thaly Kálmán*) Bp., 1883. XXV. o.
286 tetszésére lehetek.

Török uraimék, csak megengedem, minden fáctiókon munkálkodnak, pro casu békesség nem tanálna lenni, a' tájkán kivált próbálhatnák szerencséjeket szörnyű rablásokkal. Noha én bizonyára attul nem féltem Kegyelmeteket, mert ha ugyan békességnek meglétiban kételkednék az udvar, annyira bennünket nem biztatnának, hanem ha megfoghatatlan csalárdságban foglalatoskodnának sultán s követőé, mely végre maga az Herceg is pro ultima Maji táboron kíván lenni, látván valemely csalárdságokat, azonnal hozzáfoghassunk az operátiókhoz. Nem árt mindazonáltal mindezek s efféléket hamarébb repraesentál Kegyelmed az Bellicumnak.

70. Bécs, 1718. május 11.

Az való dolog, ha ugyan békesség meg nem lenne, azon föld kivált impetáltathatnék[287] s károsodhatnék is; szóllottam azért magam is Eugenius Herceggel ez éránt. Kire azt válaszolá ő Hercegsége, ott ugyan szénten embereket nem hagyhat, de rendel, hogy nem meszére onnénd provideáltassék azon föld, s a' midőn szükséges lészen, mingyárt ad manus[288] lehessen az segétség. Hogy az vármegyék 30 vagy 40 jó katonákat tarhassanak, azt sem ellenzi az Herceg, csak ollyan emberek legyenek, az kiknek pro tali casu[289] hihessen az ember. Usque 20. hujus[290] okvetetlen még ide, s Posonyban mulatok, s így a' szerént regulálhattya levleit Kegyelmed, á' midőn pedig megindulok, praevie Kegyelmednek kívánságaként értésére adnom ell nem mulatom.

71. Királyfalva, 1718. május 18.

Valóban roszszat prophetizáló Kegyelmed levelit szénten hogy Bécsül megtértem, kedvessen vettem. Igaz dolog, pogánynak hinni nem igen tanácsos, s magam is hallottam másonnét is efféléket, de értem másfelül, congrediálván már az követek, jóllehet igyekeztek irrumpálni, elltéltattattak addég, még az dolognak s kezdett munkának címlyát egy s más fél általláthattyák. Az vigyázás mindazonáltal mégis dicséretes, pro omni eventu[291] lehessen hasznát venni. Táplál az is reménséggel, hogy maga az ellenség armistitiumért instál, kinek ellentállói usque finem currentis[292] lenni (ha csak progressussát tapasztallyuk az kezdett munkának), hogy nem kívánunk, váloszoltatott. Máskép Eugenius Herceggel mint szólhattam ezek éránt, előbbi levelembül megérthette Kegyelmed. Csak hogy ha ugyan mi szerencsétlenség imminéálna, még távúrul segétség érkezik, meglehet ő Fölsége nagyobb kárával a vásár.

Az Bánffi paripa, való dolog, sovány álopottal vagyon még, már hajón leküldem több vezetékemmel előre, s minekutánna magam megpróbálhattam, jóságával bővebben fogok dicsekedhetnie. [Így!]

72. Királyfalva, 1718. május 28.

Közelétvén nagyon az idő, ámbár külömb dolgaim múllyanak, pro die octava affuturi mensis Junii[293] minden bizonnyal táborra póstán megindulok Posonybul. Kihezképpest, ha annakutánna nékem mirül írnyi kíván Kegyelmed, csak ad Zembliniensem Armadam inviáltassa leveleimet Kegyelmed.

Vékony instantiája már resolváltatott, jó volna azért Öetlnek ígért discretiót effectusban hozni, hamarébb, s talán jobban expediáltatnék. Az pínzt csak Király Ádám constituált agensének kölleník megküldeni, s nem késedelmeskedni, hamarébb folyhatna, s vehetní fizetésit. Azt írta ugyan Vékony secretariusomnak egyik leveliben, hogy Öetl discrecióját magára válolta Kegyelmed, már nem tudom, mint errül, mint pedig expeditiónak taxájárul.[294]

287 megtámadhatnék
288 kéznél
289 ilyen esetben
290 E hó 20-dikáig
291 minden esetben
292 folyó hó végéig
293 következő június hó 8. napja előtt
294 kinevező irat kiállításának díjáról.

73. Királyfalva, 1718. június 1.

21ma praeteriti költ Kegyelmed levelit kedvessen vettem; szíves kívánságit, jó viaticumját[295] köszönöm, s a' midőn magam is búcsúzom Kegyelmedtül (mingyárt ez ünnepek után lemenvén táborra), kívánom, Isten ő Szent Fölsége hasonló áldásokkal szerencséltesse. Usque 15tam currentis ellválik, mire léphetnek az ablegatus plenipotentiáriusok, s ha ugyan csalárdsággal késértetnének bennünket, mindenek készen lévén, az operátiókhoz azonnal hozzáfog az Herceg, s ellhiszem, az utolsó elsőnél kevessebb: mert mi böcsülete katonának tempore pacis?[296] tapasztaltuk s tapasztallyuk. Kirül is levévén Isten szerencséssen, reménlem többet írhatok Kegyelmednek.

74. Királyfalva, 1718. június 14.

Szénten hogy indulni akarok táborra, veszem agensem, Koch Uramnak levelit, ki mit írjon Posarevect[297] folyó conferenciákrul, azt extractualiter in transumpto[298] Kegyelmednek communicálni kívántam. Ily formán már békességben nem sokat kételkeszem, kirül, leérkezvén, többet fogok írhatnom Kegyelmednek. Tovább is pedig búcsúzom Kegyelmedtül, s kívánom, láthassam, Isten ő Szent Fölsége éltemet engedvén, frissen Kegyelmedet megtérésemkor.

75. Zimonyi tábor, 1718. június 24.

Három rendbéli de datis 25., 28vi Maji et 8vi currentis hozzám bocsátott Kegyelmed leveleit szénten hogy ideérkeztem, vettem böcsülettel. Én Vékony Jánost, ha csak ide nem jönn, akkoráég nem láttam: negligenter lát instantiájához, melyhez szokott sürgetésnél egyébb nem kívántatik. Amint secretariusom referállya, vagyon jó agense, az által ösztönöztesse, minthogy secretáriusom távullétire nézve kezdettképpen nem continuálhattya mostanság. E táján rettentő száraz melegek járnak, alég lehelhetünk az meleg ital mellett; reménlem mindazonáltal, kit ujjabb hirrül írhatok, ha csak farkában nem töri hallatlan csalárdsággal az kést török uram, rövid idő alatt fog hirdetetni nyilván az békesség.

76. Zimonyi tábor, 1718. július 1.

Tudóséthatom ujjonnan Kegyelmedet, hogy az békesség plenipotentiárius uraimék közt nemcsak in fieri,[299] de annyira ment már, hogy curier által várván ő Fölsége ratificátióját s in silentio fölküldött punctumok subscriptióját,[300] itten proxime kihirdetetik az békesség, Velencéseknek, a' mint halhatom, nem igen volt audientiájok. Máskép mihelyst publicáltatik itten az békesség, Duc de Anjou continuálván az hostilitást,[301] innéd azonnal 10 gyalog, 6 lovas német és 2 magyar regiment bémegyen Olasz Országba. Micsodások s kié? még denominálva nincsenek mind.

77. Zimonyi tábor, 1718. július 8.

Ocsván 23tia praeteriti mensis Junii költ Kegyelmed levelit s odavaló constitutiókrul tudósétó írását kedvessen vettem. Méltó azon gaz beste kurafi volunterek[302] nevit hordozó kóborlók, levelek kinyomozása után érdemes büntetést szenvedgyenek: mellyek fassiója s executiójokrul, de specialiter nem az mi táborunkrul corresponde-

295 útravaló (jókívánságát)
296 békeidőben
297 Pozsarevac Szerbiában, ma: J.
298 kivonatosan másolatban
299 alakulófélben, jövőben remélhetően,
300 titokban felküldött pontok aláírását,
301 Anjou hercege folytatván az ellenségeskedést = az 1713. évi utrechti béke az itáliai spanyol birtokokat (Milánó, Szicília, Szardínia és Nápoly) Ausztriának és a királyságra emelt Savoyának juttatta. V. Fülöp spanyol király (előzőleg Anjou hercege) 1717 augusztusában két hajóhaddal elfoglaltatta a két szigetet, de Anglia, Hollandia, Ausztria és Franciaország visszavette tőle. Nápoly és Szicília Ausztriának, Szardínia pedig Savoyának jutott, mely 1718-tól szárd királyság néven szerepelt.
302 önkéntes = itt nyilván egy esetleges kuruc mozgalom gyanúsítottjairól, kezdeményezőiről lehet szó.

áltak-é az idegen atyafiakkal? ha nem terheltetik engem értetni Kegyelmed, igen kedvessen veszem.

Az miúta Urunk ő Fölségit szolgálom, unalmassabban cámpániát nem töltöttem, eszünk, iszunk, aluszunk, nem lévén egyéb foglalatosságunk. Plenipotentiárius uraimék jakrabb conferentiák után mintekkoráég sem alkhattak meg, noha jövendő békességben kételkednünk nem lehet, hacsak kivált tűz hamvában s végiben nem támad, s úgy hiszem, inkább legföllebb hat napok múlva munkájoknak békesség hirdetésivel világosságra köl jőnni.

78. Zimonyi tábor, 1718. július 15.

Ajánlásom szerént írhatom Kegyelmednek, hogy az békesség tandem megvagyon, s holnap adatnak ki egyik s másik fél subsciptiója alatt concludát punctumok. Olasz Ország felé e' napokban indul meg 12 regement. In specie Gronsfeld, Szulczbach, Lobkovicz, Eck, Ebergényi, Turlach, Szekendorff, Braun, Holstein, Hessen és Alt Vűrtembergh. Kik nem hiszem, igen kedves vendégek legyenek. Ezeket pedig majd az publicátió után többen követik...

P.S. Ha kijővetelre való szándéka Kegyelmednek, most könnyen lölhet szabadságot ő Hercegségétül.

79. Stomfa, 1718. július 23.[303]

Kegyelmed 13. praesentis Károllyrúl költ levelét kedvessen vettem, anyivalis inkább, hogy Kegyelmed is pro 20 Augusti Posomban compareálni igyekezik, ha csak Fölséges Bellicumnak azéránt ellenkező parancsolattyát nem veszi Kegyelmed. Ami pediglen az mostani constitutiókrul való communicátióját illeti, igen kedvessen vettem Kegyelmedtül, hogy mindenekrül olly genuine informálni nem terheltetet Kegyelmed, s reménlem is, hogy nemsokára yalami bizonyost fogunk hallani az békességnek tractájárul, minthogy már utolsó curir expediáltatott az adversa féltül.[304] török császárhoz, mellynek eljövetelével elválik, micsoda eventussa lészen az békesség tractájának.

80. Zimonyi tábor, 1718. július 25.

Harmadnapja subscribáltatván az békesség Posarevacon, azon roborált[305] punctumokat ugyanazon nap vitte fel Bécsbe Urunk ő Fölséginek iffiu Groff Bottyáni,[306] Caraffa Obristleutnantya. Kire való nézve már itt semmi foglalatosságénk nem lévén, s máskép is igen szűken teremvén itt környül belül az fourágé, szénten most indulok az lovassággal Bécs felé.[307] ott mégis bővebben telelhessenek, magam pedig, minekutánna jól ellrendeltetnek, utamat Királyfalva felé veszem. Ha Kegyelmednek is szándéka alájőnni, azt tudom, egy kis levélke is végben viszi Eugenius Hercegnél.

81. Stomfa, 1718. július 27.[308]

Noha nem kétlem, hogy már eddig Kegyelmed is ne értet vólna az kívánt békességrűl, az kit én is akartam tudttára adnom Kegyelmednek, hogy múlt napokban Gróff Bottyányi Urffi hat postakürtnek fújásával Felséges Urunknak az meglet békességet reportálta. Mellynek meglétével már az regementek is oszlanak és szükséges helyekre commendiroztatnak, ezáltal vége szakadot már az particularis machinátiónak is,[309] ha az megírt békességnek particularitási bővebben megérkeznek, arrúl is tudósítani fogom Kegyelmedet.

303 Ezt a levelet gróf Pálffy Miklós nádor írta Károlyinak.
304 másik féltül (vagyis a töröktől.)
305 megerősített
306 Batthyány Károly, később herceg, tábornagy (1698—1772.)
307 Semmiképpen sem Bács helység, hanem Bácska értendő.
308 Ezt a levelet is gróf Pálffy Miklós írta Károlyinak.
309 részérdekek szerint való ügyeskedésének... Nem világos, hogy kire vagy mire céloz a levélnek e sora.

82. Pétervároadi tábor (ex castris ad Peter-Varadinum), 1718. július 29.

Károlybul 8va labentis költ Kegyelmed válaszát böcsülettel vettem; Vékony dolgában én lehetőképpen fáradoztam s lám megíratatám nékie, minémő resolutiója lett instantiájára, de ha csak maga, vagy rendelt embere által nem mozgattya expeditióját, magának tulajdonétsa később consecutióját,[310] magamnak más gondjaim is vannak, az kik nem mindenkor engedik akármely bagatellákban törődnöm. Harmadnapja elloszoltunk Szemblinrűl fouragénak szűke miatt, s hoztam ide Péter-Váradi Tartományban az lovasságot, mellyet minekutánna ellrendeltem, enyehány napok múlva házom felé indulok, a' hol reménlem nemsokára láthatom Kegyelmedet. Besztercei[311] commendans uram hérei igen idegenek előttem, nem tudom, mint hidgyem.

83. Vöröskő vára, 1718. augusztus 18.

Ideérkezésemmel veszem kedvessen 23. Julii költ Kegyelmed levelit. Közel jár Kegyelmed elmíjével, minthogy megvagyon az békesség (melynek punctum s articulussét ime kőzlöm Kegyelmeddel), cessalvan az operátiók, ellunom magamat, s ugyanazért változtattam is státiómat, oda alá hagyván campérozó regementeknél Ebergényi Uramat ő Excellentiáját.[312] Történhetnék azomban még ez idén magamnak is felrándulásom Fölföldre... Más két rendbéli Kegyelmed leveleit ennek vígezísivel kedvessen vettem, hozza Isten szerencséssen Kegyelmedet, kívánom. Mit írgyon Király Uram secretariusomnak Vékony dolgában, leveleit íme originaliter accludálom. Bizony bár ne késedelmeskednék extractiójával, ha kölcsön veszi azon pínzt.

84. Királyfalva, 1718. október 1.

Károlyban 20ma praeteriti költ úri Kegyelmed levelit kedvessen vettem. Tudva előttem jól nyomorult hazánknak iszonyú insége, s magával is hallatlan tehetetlensége: de mi haszna, s sub rosa írhatom, a' kinek rúla tenni illeník s lehetsége szerént tenni tartozník, válat vonyít, egyik Ratis-Bonában[313] füttyűl, másék mint az borz Csábrág várában,[314] s Csáky Uram is cardinalis lévén,[315] gyülekezeténket mint ennek előtte, nem hiszem igen frequentállya. Én, mostan Bécsben létemmel eleget repraesentáltam Eugenius Hercegnek, s recognoscálta szegénségit az Országnak, oly ajánlással, a' hol tűle telni fog, kívánnya nyomozni alleviátióját, s ő Fölségivel is szóllottam, de mi haszna, pirulás nélkül meg nem szabadultam volna, mert ha kérdezte volna, vagyon-é instructiótok ezeket promoveálni előttünk az Országtul? mit felelhettem volna vallyon? s nem de nem pirulnom kölletett volna. Szílledésit az népnek bizony nem csudálom, mert ha egy, tudom én is bibiét az szegénységnek, s mégis tempore elaborationis et acceptationis quanti portionalis[316] nem tudunk magunknak tanácsot adni! igérten ígérünk, s tudgyuk nyilván, hogy megadni lehetetlen! Ne csudállyuk azért, hogy annakutánna semi instántiánknál hitel nincsen, s a' mint méltó, azt válaszollyák patrocinim[317] helett: szokása már magyaroknak az lamentatió. Lássa az Ország, ha egyenlő akarattal nem akarnak az dologhoz fogni s Urunknak könyörögni, én, Isten úgy segéllyen, magam falban nem verem fejemet, azonkívül is igazmondás miat elég ellenséget szaporétottam magamnak. Az tolvajlások hogy megzaboláltassanak, méltó dolog, kit recommendálok is Kegyelmednek, kívül belül máskép békességünk lévén, oly gaz népektül keblünkben ne háborgattasunk, fogatassanak s vegyík érdemes jutalmokat.

85. Királyfalva, 1718. október 6.

Vettem kedvessen 24. Septembris költ úri Kegyelmed levelit. Valóban jól esett azon gyilkos s tolvajoknak lett megfogatatások, vegyík érdemes jutalmát cseleke-

310 következményét.
311 Erdélyben, Beszterce—Naszód m. Ma: Bistriţ, R.
312 Ebergényi László báró, tábornagy (1660—1724)
313 Regensburg, 1663-tól a német birodalmi gyűlések színhelye. Az említett személy ismeretlen.
314 Valószínüleg célzás gróf Koháry István (1649—1731) országbíróra.
315 Gróf Csáky Imre (1672—1732) kalocsai érsek, bíboros.
316 a portiók számának kidolgozása és elfogadása alkalmával
317 védelem

deteknek. Vékony Jánosnak én nem szolgálhatok tovább, elég, hogy resolváltatott s expediáltatott is már dolga adhuc 11. Junii, csak levállya, a' vagy leváltassa,[318] már majd fél esztendőbeli fizetése lészen benn. Kegyelmedet pedig valamikor Isten hozza, szívessen fogom látni, de in Novembri itthon nem talál Kegyelmed, akkor rendelvén fiam[319] lakodalmát Bécsben.

86. Királyfalva, 1718. október 27.

Currentis 11ma hozzám bocsátott, egészségemrül értekező (melyben szolgálattyára Kegyelmednek még tengődem), Kegyelmed levelit kedvessen s köszönettel veszem, kívánván, Kegyelmedet is Isten éltesse s gazdaságbéli hosszú és szüntelen foglalatossági után vezérellye egyszer ide hozzánk.

Gabonának drágasága bennünket is nem kevéssé környékez, és jóllehet azon földhez képpest s mezzei megígetések után nem olcsó 5 s 6 forintokon köbli az búzának, de ha oly tisztességes mértékje az földnek, hogy két debreceni köbölbül 11 posonyi véka telhet, respectíve még nem szintén drága. Csudálom, engedi Bihar Vármegye ususát oly helytelen, s máskép is tilalmas mértéknek, kit én meo tempore confiscáltatni[320] szoktam. Melyrül az Nemes Vármegye Urunk ő Felsége parancsolattya mellet is tartozásképpen is megtilthatna. Lássa, öví az vétek, ha pusztul s romlik ezáltal is az tartomány.

Fölsőbányaiaknak[321] parancsolat meg nem tartása miat Cassára lett vételeket értem ugyan, de nem írgya Kegyelmed, minemő vala ő Fölsége parancsolattya: kirül kérem, ne terheltessík tudósítani Kegyelmed. Itten pedig nagy halgatás vagyon, s egyebet sem írhatok, hanem hogy spányorok Messinát megvették ugyan, de béérkezvén már népeink, reméllyük nemcsak Messinábul ujjóbb, de egész Siciliábul kiverik rövid idő múlva őket.

318 hogy eldöntetett s ki is adatott már dolga, még június 11-én, csak fizesse ki, vagy fizettesse ki (t. i. a kinevezési irat szokásos díját).
319 Gróf Pálffy Pál (1694—1774), neje gróf Stubenberg Mária.
320 az én időmben elkoboztatni
321 Felsőbánya, Szatmár m. Ma: Baia Sprie, R.

SZEMLE

ERWIN HAUKE—WALTER SCHROEDER—BERNARD TÖTSCHINGER

DIE FLUGZEUGE DER K.U.K. LUFTFAHRTRUPPE UND SEEFLIEGER 1914—1918

(H. Weishaupt Verlag, Graz, 1990. 198 o.)

A szó valódi értelmében hiánypótló művel lepte meg a hadirepülőgépekkel foglalkozó szakemberek és érdeklődők táborát a három szerző. Sziszifuszi munkával feltérképezték és katalogizálták az Osztrák—Magyar Monarchia repülőcsapatai és haditengerészeti repülői által az első világháború idején használt összes repülőgépeket: a gyártó cég, a gép sorozatszáma, típusa, jellemzői, motorja, motorteljesítménye, katonai rendeltetése és a legtöbb gépről, illetve sorozatról legalább egy fénykép. Nagyjából ennyi a könyv tartalma. Kézbevéve: óriási adathalmaz, rengeteg képpel. Belelapozva, belemélyedve: nélkülözhetetlen kézikönyv. Olyan, mint egy szenvedélyes bélyeggyűjtőnek például a Zumstein-katalógus. Adatai. képei és a képekhez adott bő magyarázatai alapján viszonylag könnyen azonosítani tud az érdeklődő minden, a császári és királyi légierő által használt gépet, találkozzon vele akár múzeumban, roncstelepen, vagy fényképen. A könyvre Bécsben a könyvesboltok kirakatait böngészve, bukkantam. Meglehetősen szokatlan címlapjával ragadta meg a figyelmemet. Borítólapján az első világháború legsikeresebb magyar vadászrepülője, a 19 légi győzelmet aratott Kiss József tiszthelyettes (hősi halála után hadnagy) arcképe látható. Az igazság az, hogy eddig az osztrák kiadók nem túlzottan kényeztettek el minket magyarokat ehhez hasonló könyvborítókkal. Különösen nem akkor, amikor volt lényegesen több légi győzelmet aratott osztrák tisztje is a közös hadseregnek. Igaz, Kiss József a mai napig azt hiszem, a világon egyedülálló lovagiassággal nem megsemmisíteni, hanem legyőzni akarta ellenfeleit. Légi győzelmei közel felében nem lelőtte, hanem földre kényszerítve, fogságba ejtette a vele szembe kerülő olasz és angol pilótákat.

A könyv néhány általános bevezető táblázat és magyarázat után — amelyek viszont feltétlenül figyelmet érdemelnek, mert az adatok, képek rendszerezésének logikájával ismertetik meg az olvasót — külföldi beszerzési forrásonként, valamint ausztriai és magyarországi repülőgépgyáranként mutatják be az egyes géptípusokat, szériákat. Már az első nagyobb fejezet, a „kísérleti és zsákmányképek" listája, meglepő. Kiderült, hogy a Monarchia légiereje meglepően sok olasz, francia, orosz és angol zsákmánygépet állított szolgálatba. Elsősorban kísérleti jelleggel. A következő nagyobb fejezet a külföldi gyárakban a császári és királyi repülőcsapatok részére gyártott gépeket mutatja be. Az eddig is közismert volt, hogy a német (holland) Fokker, Brandenburg, Gotha és Albatros gyárak — a licencek eladásán túl — harci repülőgépeket is szállítattak a Monarchiának, kevésbé tudott viszont, hogy 1917-től, Odessza elfoglalását követően, az ottani orosz érdekeltségű Anatra gyár is bővítette kitűnő gyártmányaival gépparkunkat. Közbevetőleg megjegyzem, az egyik ilyen Anatra gép a prágai technikai múzeumban látható.

A könyv összterjedelmének közel 80 százalékát az ausztriai és magyarországi repülőgyárak termékeinek bemutatása tölti ki. A tíz nagy és kisebb gyár közül a magyarországiakat emelem ki. A Magyar Lloyd Repülőgépgyár Aszódon elsősorban saját — Lloyd — tervezésű, illetve osztrák Aviatik Berg típusú gépeket készített. Az albertfalvai UFAG (Ungarische Flugzeugwerke A. G.) zömében német Branderburg-gépeket gyártott licenc alapján, a Magyar Általános Gépgyár pedig, Budapesten, Fokker gépeket és Daimler motorokat. A motorgyártásba még az aradi Magyar Automobilgyár RT (Harta) is bekapcsolódott. A különleges gyártmányok közül figyelemre méltó Petróczy-Kármán-Zurovec megfigyelőgépnek kifejlesztett első két helikopter prototípusa. Ahogy a szerzők megjegyzik, sajnos, a „Dunai Monarchia" összeomlása megakadályozta sikeres továbbfejlesztésüket.

A gépek bemutatása után a szerzők részletesen tárgyalják az összes, háborúban bevetett repülőszázad elhelyezkedését az egyes hadszíntereken, helyét a hadseregek, hadtestek hadrendjében és tábori repülőtereit, továbbá a pótszázadok (mai értelmezésben: kiképző századok) elhelyezkedését. Közülük Magyarországon az 1. kiképző század Újvidéken, a 4. Szombathelyen, az 5. Szeged-Rókuson, a 9. Aradon, a 13. Lugoson, a 15. ismét Aradon, a 18. Kolozsvárt állomásozott.

Külön fejezetet kap a repülőcsapatok technikai kiszolgáló- és raktárbázis-hálózata, hazánkban Brassótól Zalaegerszegig jó néhány. Figyelemre méltó az egyes századok ismertető jeleinek leírása és bemutatása 7 fekete-fehér és 31 színes táblán.

Hasonló rendszerben felépítve foglalkoznak a szerzők a császári és királyi haditengerészeti repülőgépekkel és repülőcsónakokkal is. Érdekességük, hogy jelentős részüket — mintegy felét a sok száz gépnek — az albertfalvai UFAG gyárban állították elő. A haditengerészeti légi támaszpontok (köztük Fiume és Keszthely) ismertetését követően a Monarchia repülőgépeibe beépített és gyáraink által készített motorok (Daimler, Daimler-MÁG, Hiero, Mercedes, Praga, Rapp, Benz stb.) tárgyalásával zárják a könyvet.

A könyv értékét növeli adatainak megbízhatósága és pontossága. Többszöri ellenőrzés után sem sikerült egyetlen hibát találnom benne. Igaz, eleve biztos voltam, hogy nagy gondossággal állították össze, mert a magyar adatokat „szállító" kitűnő magyar repüléstörténeti szakíró, Winkler József közismert roppant lelkiismeretes munkájáról és az osztrák szerzők is nemzetközileg ismert szakemberek.

Pataky Iván

DOMBRÁDY LÓRÁND

A LEGFELSŐBB HADÚR ÉS HADSEREGE

(Zrínyi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 224 o.)

Rassay Károly — Horthy Miklós emlékiratának német nyelvű kiadásához írva kommentárt — kérdést fogalmazott: miért kapcsoljuk a magyar történelem első világháborút követő negyedszázadát a kormányzó nevéhez? Rassay, a magyar polgári baloldal talán legfelkészültebb reprezentánsa, nyilván nem történészként, hanem — kissé késve csak — kortársként foglalt állást. Ítéletéhez a politikai mozgások végeredményei és a számára látható kormányzó szolgáltattak forrásokat.

Rassay közel negyven évvel ezelőtt alakította ki véleményét, ám a ma történészének is igen sokszor azokból kell építkeznie, ami Rassaynak is rendelkezésére állt már.

Dombrády Lóránd a kérdéskör forrásszegénységére nem utal. Így arra sem, hogy a kormányzó két irodájának — a kabinetirodáról és a katonai irodáról van szó — irattáraiból töredékek is alig maradtak csupán.

A primér források elégtelensége kényszerpályára küldte a szerzőt. Ebből pedig az következett, hogy döntőben a hagyományos politikatörténet eszközeit kellett alkalmazni. A közvetett források pedig nem tették lehetővé, hogy szereplőit — különösen főszereplőjét, a kormányzót — állandóan emberközelben láttassa, pszichogrammot készítsen róluk.

A történész nem szépíró, fictiont nem írhat, ám ott, ahol forrásai ezt megengedik, több mint moderátor. Dombrády is több. Persze: ahol teheti. Így pl. az 1921. október 31-i „fogadás" ábrázolásánál és elemzésénél. Itt nemcsak a „hatályos" kormányzati elitet — az államfőt, a miniszterelnököt, a külügyminisztert, a főparancsnokot — és a „túlsó oldalt," a „lajtabánságiakat",

mint testületet tárta az olvasó elé, de az egyes személyeket is.

Nyilván a források hiánya okozta, hogy az olvasó inkább fekete-fehér, mint színes képet kap az egyik legfontosabb kérdésről: a kormányzó katonai felkészültségéről és ennek következményeiről. A szerző — a győri program előtörténetét tárgyalva — megjegyezte: „... látókörét leszűkítette katonai múltja és látásmódja." A recenzens itt megemlítheti talán: Horthy a flottától érkezett, a közös hadsereg másik haderőnemét szinte alig ismerte. Ám nemcsak emiatt: úgy tűnik, hogy a szerző a kormányzó alkalmazható katonai felkészültségét túlbecsülte.

Újra a források hiányát kell említenünk: ki, vagy kik és milyen részarányban készítették nyilvánosságnak szánt beszédeit, milyen volt a munkamegosztás itt. A kérdés úgy is feltehető: mivel, milyen érvekkel és kiknek lehetett befolyásolniuk őt. A szerző — forrása nem lévén — kombinációkba, hipotézisekbe nem szaladt bele. Jól tette.

A munka a bravúrelemzések egész sorát adja. Utalhatunk így a tisztikar mérlegelésének összetevőire: Horthy, vagy IV. Károly. De arra is: miként alakította és módosította Gömbös személyének felértékelődése a tisztikar Horthy-képét. Igen árnyalt a kormányzó—kormányfő—vezérkarfőnök viszony bemutatása 1943-ban. Teljesen meggyőző az 1944-es év 1943-as előtörténetének, a vég kezdetének ábrázolása. És a sor folytatható.

Ám a recenzens egy kissé az ördög ügyvédje is. Erre esetünkben nem a kánonjog, de valami sajátos jogszokás kötelezi.

Amikor a recenzens néhány kérdést fölvet, a szerző teljesítményét, munkájának értékeit ismeri el: ezek megfogalmazását a szerző kutatásai, adatniagarája és analízisei tették lehetővé.

A távolság, „távolítása" meggyőzőbb képet eredményezett volna, amikor a szerző a legitimizmus és a k. u. k.-hagyományok között tett különbséget. Részben ide is kapcsolható: úgy tűnik, hogy kissé előbbre keltezte Horthy antilegitimizmusának kezdeteit. Az aligha kérhető persze számon a szerzőtől — már csak azért is, mert érinti a kérdést —, hogy a királyválasztó és a legitimista tábor közös volt abban hogy mindkettő számos csoportosulásból, frakcióból állt. A szerző imponáló kutatásai mélységét és szélességét tekintve nyilván a terjedelem kényszerű elfogadása eredményezte, hogy a vitéz rend tervezett és valós, sollen és sein funkciói csupán említést kaptak.

Vitatkozom viszont a szerzővel — bár gondolatmenete és ennek bizonyítása igen meggyőző —, amikor Gömbös „integrálásáról" a bethleni logikumot vázolja. Úgy vélem, hogy mindez — Gömbös közelebb, később közel engedése a döntésekhez — Bothlen részéről stratégiai veszélyeket — ezeket nem ismerte fel, valószínű, hogy nem is ismerhette volna fel — rejtő taktikai húzás volt, míg Gömbös megjátszotta azt a koncessziós politikust, akit később miniszterelnökként is gyakran kellett alakítania. Egyébként éppen katonai kérdésekben húzható szinte háryjánosi sorompó az államtitkár és a miniszter Gömbös között. Előbbinek a hadsereg vezetésére még befolyása is alig volt, ami persze alapvetően módosult 1929-ben. Gömbösnél maradva: úgy vélem, hogy a tárogató és a regőscsoport etc. klasszikus pótcselekvés volt a „tenni kell, de nincs reá pénz" szorításában.

Nem tartozik a szerző témájához, ám úgy vélem, hogy a baloldal elleni közös küzdelem a németekkel inkább volt a külpolitika területére is benyomuló Belügyminisztérium vadászterülete, mint a katonáké. (Sombor-Schweinitzer József többször is feltűnik Berlinben 1935 után. Információi sem jelentéktelenek.)

Nem recenzióban, inkább monográfiában kellene tisztázni: milyen intézmények révén gyakorolt nyomást Németország a magyar kormányokra Gömbös halálát követően. Hiszen a magyarországi német kisebbség intézményhálózata titkosszolgálati tevékenységet is folytatott már ekkor, és jelentősek voltak a magyar jobboldal közvetlen német kapcsolatai is. Abban persze egyetértek a szerzővel, hogy a német—magyar katonai kapcsolatok nem csak útjelzőket, ennél többet adtak a két ország politikai közeledéséhez.

Koblenzben folytatott kutatásaim nyomán tudom kiegészíteni a Szombathelyi menesztésének okait lajstromozó szerzőt — „... a németek feltehetően Szombathelyinek a balkáni kérdésben megmutatkozó tehetetlenségét még megbocsátották volna, bizalmukat a Hatz-féle akció és az amerikai ejtő-

ernyős ügy nyomán vonták meg tőle... — írja Dombrády. 1944. április 4-én egy bécsi kórházból Feketehalmy—Czeydner Himmlernek küldött levelet — „... hallom, hogy Szombathelyi, mint a vezérkar főnöke, még mindig hivatalában van. Vadássza le őt és embereit (Bajnóczyt, Nádayt, Aggtelekyt, Rüdigert) ... Azonnal tartóztassa le Szombathelyit, mert enélkül ismét válság lesz Magyarországon..." — írta. (Bundesarchiv Koblenz. NS19(847.)

A szerző igen árnyaltan szól Vörös Jánosról, lépéseiről. Egy kiegészítést azonban talán itt is lehet tenni: a vezérkar új főnöke Sztójayval került közös nevezőre abban, hogy mindketten megígérték: a kormányzó jóváhagyása nélkül is hajlandók a német igényeknek megfelelni.

Annak feloldásához is újra Koblenzbe kellett utazni, miért akarta Veesenmeyer Vasváryt látni — Kádár Gyula után — a 2. osztály élén. Az ok: Vasváry rendszeresen informálta 1943-ban a budapesti német követség rendőrattaséi feladatokat is ellátó „diplomatáját", Kienastot. (Bundesarchiv Koblenz. NS19/3782., NS19/2114.)

Az persze már stílusgyakorlat, hogy a szerzőt kiegészítsük: a kormánynak nem lehettek illúziói Vörös Jánossal szemben. Nem is voltak.

Végül két megjegyzés.

A szerző úgy véli, mivel a kormányzó a csapatok parancsnokaival „... érdemi kapcsolatokat kiépíteni nem volt képes, így a katonai előkészületek is kudarcra voltak ítélve." Azt gondolom, hogy itt az okok egyikéről van szó csupán.

Könyvének egy másik helyén pedig azt állítja, hogy a fegyverszünet a vezérkar nélkül elképzelhetetlen volt. És a két hadsereg? Az 1. és a 2. magyar hadsereg — „kormányzóközvetlen" megoldással?

Dombrády Lóránd kitűnő munkát írt, a Horthy-könyvészet eddigi legjobb teljesítményét adta.

Vargyai Gyula

BETHLEN ISTVÁN EMLÉKIRATA, 1944

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Romsics Ignác, bevezette Bolza Ilona és Romsics Ignác

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 174 o.)

Úgy vélem, nem túlzás azt állítania recenzenseknek, hogy a történeti források között különös helyet foglalnak el egy-egy történeti korszak szereplőinek naplói, visszaemlékezései. Ezek a személyes élmények alapján íródott, sajátos hangvételű írások nem egy esetben fontos kiegészítői egy-egy időszakról, történeti korról szerzett ismereteinknek.

Vannak országok, ahol a memoárok, korabeli naplók — főleg a közelmúlt történetét tekintve — szinte elárasztották, elárasztják a könyvpiacot. Magyarországon az elmúlt negyven esztendő alatt csak elvétve jelent meg egy-egy „csemegének" számító napló, visszaemlékezés a közelmúlt történelmében fontos szerepet játszott politikus, közéleti személyiség, vagy katona tollából. Az 1970-es években azután többször jelent meg egy-egy gyorsan bestsellerré váló könyv. A kiadók, érzékelve a lehetőségek bővülését, az olvasók érdeklődését, egyre-másra igyekeztek megjelentetni korábban „kiadhatatlannak" vélt írásokat.

A memoárirodalom kiadásába szinte valamennyi kiadó bekapcsolódott, jó és gyenge munkák váltogatták egymást, nem egy esetben az elsekélyedés veszélyével fenyegetve. Az 1988-as esztendő azonban azt bizonyította, hogy vannak még a magyar „napló- és memoárirodalomnak" rejtett tartalékai, „csak" fel kell tárni azokat. A feltárás érdemében jelentős lépést tett a Zrínyi Katonai Kiadó, amely 1988-ban út-

jára indította Sisak és cilinder című sorozatát. Ennek a sorozatnak a célja, hogy a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak történelmének vezető politikusai és katonái tollából íródott naplókat, visszaemlékezéseket közreadja.

A sorozat tervezett kötetei közül — Bethlen István emlékirata 1944, Náray Antal visszaemlékezése 1945, Vattay Antal naplója 1944, Vörös János naplója 1944—1945, Jungerth-Arnóthy Mihály naplója, Bethlen Béla visszaemlékezése stb. — elsőként az egyik legértékesebb, Bethlen István emlékirata látott napvilágot.

Ez az emlékirat angol nyelven már megjelent 1985-ben Münchenben a Studia Hungarica sorozat köteteként, de a magyar olvasók csak most ismerkedhettek meg ezzel az írással a közreadó Romsics Ignác és Bolza Ilona, valamint a Zrínyi Katonai Kiadó jóvoltából.

Bethlen István emlékiratának nemcsak a tartalma, de születésének körülményei és későbbi sorsa is igen érdekes, hiszen az 1944 nyarán íródott néhány tíz oldalas írás negyvennégy esztendő eltelte után „tért haza." Címe: A magyar politika a második világháborúban. Politikai tanulmány vagy vádirat. Érdekes cím, a tanulmány valóban vádirattal ér fel, azokkal szemben, akik az 1930-as évek végétől a magyar politikát irányították. Bethlen István viszonylag könnyű helyzetben volt, hiszen a „kívülálló" tárgyilagosságával, de ugyanakkor a kulisszatitkokat is ismerő „bennfentes" magabiztonságával vethette papírra gondolatait. Írása az ellenforradalmi rendszer egyik legfelkészültebb, legnagyobb formátumú politikusának bírálata arról a rendszerről, illetve annak a második világháború időszakában folytatott politikájáról, amelynek létrehozásában, elfogadtatásában döntő szerepet játszott.

Bethlen István a miniszterelnöki poszttól történt megválása (1931) után is a politikai élet aktív résztvevője maradt. Mint Horthy Miklós kormányzó bizalmasa, a Felsőház tagja, a legfontosabb kérdésekről is első kézből értesült. Személyes felfogása, meggyőződése a második világháború előestéjén egyre markánsabbnak volt tekinthető: lazítani a német kapcsolatokon, valamilyen módon kimaradni a háborúból. De hogyan?

Erre a kérdésre nem ad választ Bethlen István írása, de a szerző úgy vélte, hogy az ország addig távol tarthatta volna magát a háborútól amíg „... az orosz gőzhenger a Kárpátokban meg nem jelent." Addig az időpontig — Bethlen István véleménye szerint — Magyarországnak „... két célt kellett volna állandóan szem előtt tartania, az egyik, hogy igyekezzünk semmiképp sem beleavatkozni a két nagyhatalom küzdelmébe, amely beavatkozásból semmi hasznot sem húzhatunk, és reánk nézve csak veszélyek származhattak, a másik, hogy semmit se tegyünk, amivel Németország részéről több-kevesebb joggal a megszállást provokálhattuk volna."

Bethlen István írásával végül is nem receptet kívánt adni — így utólag — a döntéshozatalra hivatott tényezőknek, hanem nézeteit foglalta össze és mutatott rá azokra a kül- és belpolitikai hibákra, tévedésekre, amelyek Magyarországot a végzetes, 1941. évi eseményekhez vezették. Bethlen úgy vélte, a kritika nélküli németország, azon az alapon, hogy az ország mindent csak a németektől várhat és Németországnak érdeke egy nagy Magyarország feltámasztása, téves.

Áttekintve a magyar bel- és külpolitikai viszonyokat — köztük a magyar—német kapcsolatokat is — az 1930-as évektől, úgy foglalt állást, hogy Németország gyakorlatilag semmi előnyben nem részesítette Magyarországot szomszédai rovására. A területi revízió támogatása sem magyarbarátságból, hanem sokkal inkább politikai számításból következett be.

Ugyanakkor — legalábbis megítélésem szerint — Bethlen a magyar politika útjának megválasztását alapvetően Trianonban véli felfedezni — helyesen! (Ezt a tényt legfeljebb az elmúlt negyven esztendő felületes publicisztikája és történetírása tagadta.) A Párizs környéki — békeszerződéseknek nevezett — diktátumok már eleve magukban hordozták egy majdani nagy világégés csíráit, a kérdés legfeljebb csak az lehetett, hogy „mikor szökken szárba a mag." Huszonöt év kellett hozzá!

Természetesen lehet vitatkozni azon, hogy Bethlen István „tanulmánya" helytálló, avagy nem, de azon nem, hogy egy átgondolt, a hatalomnak segítséget nyújtható írásról van szó, egy

olyan munkáról, amely a jövőben megteendő lépéseket is sejtetni engedte, de alapvetően a múlt tévedéseinek bemutatását vállalta. Kevés hasonló elemzés készült a korszak vezető politikusai részéről az adott időszakban.

Bethlen István kritikusan összegezte ötvenoldalas tanulmányának gondolatait. Amint írta „Hosszú sorát jegyeztem fel az éveken keresztül elkövetett politikai hibáknak, valamint az ellenállás hiányának és gyöngeségének, amelyek mind fokozódó ütemben egyik a másikat és hatásukat halmozva idézték elő azt a szörnyű eredményt, amelynek láttára minden kissé gondolkodó és magyarul érző embert úgyszólván sírógörcs kell, hogy elfogjon. Hová lettek a régi magyar hazafias erények? Hová nemzeti önérzetünk, a függetlenségünk iránti törhetetlen ragaszkodásunk, amelyért évszázadokon keresztül annyi vér folyt és annyi magyar könny hullott? Hová lett politikai iskolázottságunk, amelyre mindig oly büszkék voltunk?"

A válasz — amint írja Bethlen István — részben megtalálható a tanulmányban, de hogy idáig jutottunk, az nemcsak a mi hibánk. „Nemcsak mi voltunk és vagyunk a hibásak; a mi mulasztásaink, a mi tévedéseink, a mi bűneink egyedül jutottak volna önmagunkban idáig." Úgy érzem, Bethlen István ezen gondolatai is megszívlelendőek, amikor a két világháború közötti és a második világháború alatti történelmünket vizsgáljuk.

Bethlen István emlékiratának természetesen gyakorlati kihatása nem lett, hiszen a szerző azt az utókornak megőrző gróf Bolza Ilona grófnőnek 1944 augusztusában azzal a megjegyzéssel adta át, hogy senkinek se adja át, még a családjának sem, de ha úgy látja, hogy elérkezett az ideje, tegye közzé. Ez az idő külföldön negyvenegy, Magyarországon negyvennégy év után jött el. Hogy kár volt ennyi ideig várni? Lehet; de a „jobb későn mint soha" elv mégiscsak lehetővé tette, hogy sokan kézbe vehessék ezt az elemzést, amely ma sem veszített aktualitásából. Hogy a körülményeket, az eseményeket és a szerző gondolatait jobban megérthessük, ahhoz a Romsics Ignác és Bolza Ilona Bethlen Istvánról rajzolt pályaképe és a kézirat keletkezésének és sorsának alakulásáról írott sorai nyújtanak élményszámba menő tájékoztatást.

Szakály Sándor

KOVÁTS LAJOS

SÓLYMOK HÉJÁK, NEBULÓK

(MAHÍR Kiadó, Budapest, 1990. 126 o.)

1990 augusztusában jelen meg Kováts Lajos Sólymok, Héják, Nebulók című könyve, amely a magyar ipar a második világháború előtti időkben a haditermelésre történt átállításának egy eddig kevéssé ismert részét mutatja be.

A magyar repülőgépgyártás történetének ismert kutatója, több cikk és tanulmány szerzője, az Üzemtörténeti Füzetek sorozatban megjelent „A Dunai Repülőgépgyár Rt. története" c. munkája után új könyvében egy másik jelentős repülőgépgyártó üzem, a MÁVAG Repülőgépgyár 1936—1944 közötti tevékenységét dolgozta fel. Vállalkozása annál is inkább elismerést érdemel, mivel a második világháború idején működő, repülőgépgyártással foglalkozó magyar üzemek közt teljesítményét tekintve a negyedik helyen álló MÁVAG Repülőgépgyár irattára a háború alatt eltűnt. A gyár történetének kutatásakor a szerző kénytelen volt minden olyan intézmény, üzem, pénzintézet levéltári anyagát átvizsgálni, amelyek valamilyen formában kapcsolatban álltak a MÁVAG repülőgépgyárával. Így mindenekelőtt a legfőbb megrendelő, a Honvédelmi Minisztérium megmaradt adatait és a két legnagyobb magyar

repülőgépgyártó üzem, a Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár Rt., valamint a Dunai Repülőgépgyár Rt. dokumentumait.

A szerző a Hadtörténelmi, illetve az Országos Levéltárban végzett többéves kutatómunka, valamint a MÁVAG egykori munkatársaival és pilótáival, elsősorban Takátsy Tiborral a MÁVAG Repülőgépgyár volt főmérnökével és berepülő főpilótájával folytatott beszélgetések alapján tárja az olvasó elé a MÁVAG-ban 1936—1944 közt folyt repülőgépgyártás történetét. Könyve megírásakor Kováts Lajos korábbi műveiben is követett alapelve szerint csak olyan adatokat használt fel, amelyeket korabeli hiteles dokumentumok támasztják alá. A felhasznált források lelőhelyéről pontos jegyzetapparátus tájékoztatja az olvasót.

A szerző könyvében végig arra törekszik, hogy a M. Kir. Légierő fejlesztési koncepciójába ágyazva ábrázolja a MÁVAG repülőgépgyártó tevékenységét. A logikusan felépített mű első fejezetei azt mutatják be, hogy a hadvezetés a légierő fejlesztési programja és a repülőgépgyártás decentralizálása érdekében, hogyan vonta be a MÁVAG-ot a repülőgép-javítást, majd építést végző nagyvállalatok körébe, felhasználva a földi járművek gyártásában már nagy hagyományokkal rendelkező gyár tapasztalatait és szakmunkásgárdáját. A következő fejezetek a MÁVAG Repülőgépgyárban épített repülőgéptípusokat, azok megvételével, gyártásával, szállításával kapcsolatos problémákat tárgyalják. Ezek közül az első a WM 21 „Sólyom" felderítő-bombázó, amelyből 43 példány sárkányának gyártását és összeszerelését végezte el 1939 és 1942 közt a MÁVAG repülőgépgyára. A repülőgépsárkányok építésével szinte egy időben indult meg a MÁVAG-ban a repülőgépmotorok javítása, illetve a Hirth HM 504 motor licencének megvételével a repülőgépmotor-gyártás is. Ennek bemutatására szintén egy fejezetet szentelt a szerző. A következő rész némileg eltér a szerkesztés koncepciójától. Ebben ugyanis nem egy, a MÁVAG által gyártott repülőgéptípus, hanem az olasz Reggiane Re. 2000 „Falco" vadászgép kerül bemutatásra, amelyből 1939/1940-ben 70 darabot vásároltak a M. Kir. Légierő számára. A fejezet levéltári források alapján részletesen foglalkozik a Magyarországon Héja néven rendszeresített típus megvásárlásának körülményeivel és a szállítás körül adódott nehézségekkel. 1940-ben a magyar hadvezetés úgy vélte, hogy a korszerű, fémépítésű vadászgépek hazai gyártásának megindítását a Re. 2000 licencének megvásárlásával lehet a leggyorsabban biztosítani. A gép sárkányának gyártásával és a WM Repülőgép- és Motorgyár Rt.-nél készült WM 14 B motorok beépítésével a MÁVAG Repülőgépgyárat bízták meg. A licenc megvételét, az eredeti típustól eltérő módosításokat és az úgynevezett MÁVAG-Héják gyártását egy újabb fejezet tárgyalja. Az 1938-tól rohamosan fejlődő M. Kir. Légierőnek minél több iskola- és gyakorlógépre volt szüksége. Így kapott a MÁVAG Repülőgépgyár 1941-ben megrendelést 10 darab magyar tervezésű M 25 „Nebuló" iskola- és túragép építésére. A kiképzőgépek iránt egyre fokozódó igények kielégítésére 1942-ben megvásárolták az Arado Ar 96B-3 típusú katonai iskola- és gyakorlógép licencét. A gép gyártásával a MÁVAG Repülőgépgyárat bízták meg, amelynek a MÁVAG-Héja vadászok kifutásával 1944-től felszabaduló kapacitását a gyakorlógépek előállításával kívánták lekötni. Az Aradok gyártásával foglalkozó fejezet a német cégekkel való kooperációból adódó nehézségek mellett bemutatja az 1944-ben egyre növekvő nyersanyag- és alkatrészhiányt, amely oda vezetett, hogy a megrendelt gyakorlógépek már nem kerülhettek átadásra. A MÁVAG által gyártott repülőgéptípusok megvételével, gyártásával, leszállításával kapcsolatos adatok részletes bemutatása mellett a szerző közli az adott típus harcászati és műszaki jellemzőit, műszaki leírását, ismerteti esetleges harci alkalmazásait és végül értékeli a gépet harcászati és műszaki szempontból. Minden típusismertetéshez gondosan szerkesztett táblázat készült, amely az átadott gépek egyéni jelzésein kívül feltünteti a megrendelés számát, azt, hogy a gép melyik sorozatban épült, a berepülés és az átvétel idejét, valamint — amennyiben adat volt rá — a sárkány- és motorszámokat is. A kötet három utolsó fejezete a MÁVAG-nak a DB—605 A és B repülőgépmotorok, illetve a Messerschmitt Mf (Me) 109G típusú vadászgépek magyarországi gyártásában való bekapcsolódását mutatja be levéltári források alapján. A könyvet 23 db eddig publikálatlan fénykép és 12 db iratmásolat illusztrálja.

Bonhardt Attila

DMITRIJ VOLKOGONOV

GYŐZELEM ÉS TRAGÉDIA SZTÁLIN POLITIKAI ARCKÉPE

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1990. 498 o.)

A könyvtárnyi külföldi és polcnyi magyarországi Sztálin-könyvészet gazdagabb lett Volkogonov munkájával.

Elsődlegesen azért, mert a szerző — ez persze csak a laikus számára meglepetés — olyan levéltári forrásokat használt, amelyeket eddig történész nem látott, nem láthatott. (Ki tekinthette meg ezeket — a válasz tanulmányt kívánna.) Ezen az sem változtat, hogy Volkogonov nem profi történész, hanem levéltárossá lett (tett?) katona. Forrásairól ezt írta: „... sokáig kutattam a Központi Pártarchívumban, a Szovjetunió Bíróságának Levéltárában, a Vörös Hadsereg Központi Állami Levéltárában, a Honvédelmi Minisztérium Állami Levéltárában, a Vezérkar Levéltárában..." Könyvének egy másik helyén azonban megjegyezte: „... azokban az arhívumokban, amelyek számomra hozzáférhetőkké váltak ..."

Volkogonov teljes forrásfeltárást — és nemcsak politikai okok miatt — nyilván nem végezhetett: ez egy ember teljesítőképességét messze meghaladta volna. Ám így is információáradatot zúdít az olvasóra. Dokumentumok ezreit idézi, ismerteti. Bár az időrend indokolatlan megtörése olykor zavaró, a kérdéskör kutatója számára is novumokkal tud szolgálni. Utalhatunk az egyik utolsó Lenin-megnyilvánulás kollektív manipulálására 1923 januárban, de arra is, hogy 1938. december 12-én — tehát egyetlen napon — Sztálin és Molotov 3167 személy kivégzését hagyta jóvá. A sort Zsukov 1941. május 15-én készített följegyzésével folytatjuk, amelyben javasolta: „... szükségesnek tartom, hogy semmiképpen sem engedjük át a kezdeményezést a német parancsnokságnak, előzzük meg az ellenséget a szétbontakozásban, és abban a pillanatban rohamozzuk meg a német hadsereget, amikor még a szétbontakozás stádiumában lesz, és nem marad ideje a front és a fegyvernemek együttműködésének megszervezésére..." Forrása a szerzőnek az ellentmondásosan nyilatkozó Moszkalenko marsall is, aki az 1941-es szovjet kapituláció lehetőségéről beszélt. Nem jelentős, de jellemző ez is: „... mint teljhatalmú diktátor, munkatársai között is iratlan viselkedési rendszabályokat vezetett be. Engedély nélkül például nem jöhettek össze (ketten, hárman, többen pedig végképp nem) valamelyikük irodájában, lakásán vagy nyaralójában. Kivételt csak Berija képezett, aki Malenkov közeli ismerőse volt és gyakran együtt, egy kocsiban utaztak a dácsára, vagy jöttek vissza onnan. Kizárólag Sztálin dolgozószobájában gyűlhettek össze valamennyien. (persze csak meghívásra.)" Az persze szovjet szerző tollából több mint forrásközlés — ehhez a genocidium-matematika művelői jutottak csak el —: „... Sztálin és a sztálinizmus harminc év alatt több embert pusztított el, mint az orosz cárok a Romanov-ház háromszáz éves fennállása folyamán."

A szerző — érthetően — a katonai szektorban mozog a legotthonosabban: amikor Sztálin szerepét a katonai döntési mechanizmusban vizsgálja. Kár, hogy nincs válasza, miért nem akarta provokálni a németeket Sztálin? Pedig a „közkézen" forgó nézet erről Szolzsenyicintől származik, (Sztálin egy embernek hitt, az illetőt Adolf Hitlernek hívták) amit legfeljebb intuitív fikcióként fogadhatunk el. A szerző arra sem figyelt föl, hogy a háború kitörését megelőző hivatalos szovjet megnyilvánulások között szép számmal akadnak a breszt-litovszki Trockijra emlékeztetőek is. Egyébként kár, hogy nem vonta meg a párhuzamokat és a különbségeket a főparancsnokként cselekvő Hitler és Sztálin között. Pedig könnyű lett volna felvázolni az analógiákat az 1941 június—júliusi Sztálin és az 1943-at követő Hitler között.

De a szerzőt nem a hibák, nem a kihagyott lehetőségek jellemzik itt. Eredetiségében karakterisztikus, amikor Zsukov olyan kérdést magyaráz el Sztálinnak, amelyek megoldására akár egy altiszt is vállalkozhatott volna. Össze-

foglalóan állapítja meg a szerző: „... a háború elején Sztálin nem volt katonai vezető. A nagyléptékű harctevékenység irányítása terén jelentkező hiányosságokat erőteljes nyomással, fenyegetésekkel, megtorló intézkedésekkel és deklaratív felhívásokkal igyekezett ellensúlyozni. A háború alatt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása több ezer direktívát, parancsot, utasítást adott ki és juttatott el a csapatokhoz. Sztálin a legfontosabbakat megnézte, korrigálta, olykor további kidolgozásra visszaküldte, vagy saját kezűleg toldotta meg egyes mondatokkal, bekezdésekkel. Néha a főhadiszállás nevében önmaga diktált táviratokat a parancsnokoknak és a törzseknek. Ezekben mindig több volt a kioktatás, leckéztetés, mint a hadműveleti értékű konkrét utasítás." Sztálingrádot követően egyébként a szerző cezurát húz: „... amíg a hadászat terén valóban jelentős haladást figyelhetünk meg nála, addig a hadművészet és a harcászat területén a háború végéig megmaradt dilettánsnak."

Volkogonov igen árnyalt portrékat rajzolt — pedig nem erénye ez — Zsukovról, Vasziljevszkijről, Saposnyikovról és Antonovról: ki milyen eszközt választott meggyőzésére, befolyásolására. Sajnálatos, hogy az emberanyag pazarlása tényének megállapításánál e négy személyre is lebontható felelősség kérdését föl sem vetette.

Végül még egy megjegyzés a szerző katonai kérdéseket érintő véleményéhez: nincs szava arról, mennyiben motiválták katonapolitikai szempontok Sztálint 1945-öt követően.

A katonai szektort érintőekkel szemben a szerző külpolitikát érintő megjegyzései és adatsorai kifejezetten gyengék. Teljesen elnagyoltak a szovjet—lengyel viszonyt illető megállapításai, tárgyi tévedéseket követ el, amikor a Romániát érintő 1940-es szovjet politikát tárgyalja. Rossz brosúraként hat, amit az 1940—41-es Baltikumról ír. Nem tud mit kezdeni a hitler-ellenes koalíció három csúcskonferenciájával, de a koreai háborúval sem. A szovjet határokon is túl játszódó események bemutatásánál egyébként feltűnik: a szerző a külföldi kutatási eredményeket — így például a Trockij-gyilkosságról és a Tuhacsevszkijt érintő német manipulációról — nem ismeri.

Sajátságos, de Volkogonov munkája sokszor kormányzat- vagy intézménytörténetként is olvasható. Még akkor is, ha a szerző kevésbé jártas e műfajokban.

A pártot ideológiai lovagrendként definiáló szerző ellentmondásba kerül, amikor személyi kultuszról és „20. századi cesarizmusról" is ír. Az empiriában biztosabban mozog: „... párt- és a kormányhatározatok megszületése előtt már minden eldőlt..." A szerző ismét empiriában adott újat, amikor regisztrálta: 1934 és 1953 között mindössze két pártkongresszust, egy pártkonferenciát és 22 KB-ülést tartottak — voltak évek, amikor a KB össze sem ült.

Volkogonov nem tud pszichogramot készíteni. Bár az Orwellig is eljutó szerző helyesen látja: „... Sztálin nem olyan, akivel pszichiátereknek kell foglalkozniok Betegsége ... társadalmi kór." Amit mond, ma már közhely: „... az egyik ... sajátosság a különféle tudásanyag rendszerezésére, szellemi dobozokba helyezésére irányuló törekvése volt, ami a katekizmus módszertanát jellemzi. Ez a gondolkodásmód gyakran a következetesen gondolkodó ember látszatát keltheti a környezetében. A sztálini gondolkodásmód másik jellegzetessége a kritikátlanság saját nézeteivel és cselekedeteivel szemben ... egész életében hitt a posztulátumokban: először a keresztény, később a marxista posztulátumokban. Minden mást, ami nem illett be az elsajátított sablonok Prokrusztész-ágyába, előbb eretneknek, később opportunistának tekintett." Ott persze ismét „javít" a szerző, amikor tájékoztat: mit és hogyan olvasott Lenintől főszereplője. A részletekben mindig és mindenütt jobb Volkogonov; az öreg Sztálin döntéseinek motívumrendszerét azonban újra nem tudta megkülönböztetni. Még annyira sem, mint a fiatalabb Antonov-Ovszejenko, aki úgy vélte: a diktátor „unatkozott."

Volkogonov munkájának nem vált előnyére, hogy a dogmatikus sztálinizmust a dogmatikus leninizmus talajáról bírálta.

A kérdés úgy is megfogalmazható: lehet-e leninista könyvet készíteni a sztálinizmusról?

Hiánylistát lehetne készíteni, amikor a szerző a sztálinizmus orosz gyökereihez közelít.

A közép-európai olvasót egyébként zavarhatja a több helyen is feltűnő

moralizálás, amelyet olykor szlavofil intonációk kísérnek. Részben ilyen értelmű indoklást kapott egy definíciós kísérlete is „... a sztálinizmus az éretlen szocializmus gyermekbetegsége ..." Az persze egyértelmű, hogy ez a megállapítás inkább tagadható, mint kérdőjelezhető.

Hiány- és hibajegyzékünkkel a kiadás jogosságát természetesen nem kívánjuk kétségbe vonni.

Vargyai Gyula

VESZPRÉMI TÖRTÉNELMI TÁR II.

Főszerkesztő: dr. Praznovszky Mihály; szerkesztő: Veress D. Csaba

(A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa, Veszprém, 1989. 158 o.)

Történelmi Tár nevet viselő periodika kiadására eleddig négy alkalommal került sor: az önkényuralom korától jelent meg századunk első harmadáig — megszakításokkal — az előbb Magyar Történelmi Tár, utóbb csak Történelmi Tár című sorozat, melyet háromszor újítottak fel; napjainkban pedig az MTA Történettudományi Intézet gondozza az Új Történelmi Tárat. E négy sorozat közös jellemzője, hogy forrásközlés jellegűek, s főleg a régebbiek számos hadtörténelmi vonatkozást is tartalmaznak.

Velük ellentétben a Veszprémi Történelmi Tár II. kötete (netán évfolyama?) nem a forráskiadványok számát gyarapítja, hiszen — két oldal kivételével — minden anyaga történelmi feldolgozás jellegű. Közös vonásuk azonban az a dicséretes eljárás, hogy ez az új kiadvány is bő teret szentel a hadtörténelmi anyagoknak, ugyanis a „Hadikrónika" című rovata képezi a kötet csaknek 42%-át.

Köztudott, hogy Veszprém megye akadémiai, levéltári, múzeumi, könyvtári, közművelődési és egyéb intézményei az elmúlt évtizedekben számos értékes kiadvánnyal, sorozattal jelentkezett. A Veszprémi Történelmi Tár tartalmas második kötetét forgatva megállapíthatjuk, hogy a megyei múzeumigazgatóság továbbra is érdemben járul hozzá a „veszprémi műhely" jó hírnevének öregbítéséhez.

A nagyméretű — jóllehet, vaskosnak nem mondható — kötet ízléses, esztétikus borítóval jelent meg, s ez jellemzi bőséges illusztrációs anyagát (fotóit, ábráit, metszeteit, rézmetszeteit, rajzait, alaprajzait, térképvázlatait, táblázatait) is. Egyedül Molnár András rövid forrástanulmánya nem tartalmaz illusztrációt. Ezt talán a memoáríró negyvennyolcas honvédőrnagy fotójával, netán a kézirat egyik oldaláról készített felvétellel lehetett volna szemléltetni. Ha egy 158 szövegoldalt tartalmazó kötetet összesen 153 gondosan kiválasztott illusztráció díszít, akkor ezt a kiadványt nemcsak a kutatók, hanem a műveltebb laikus olvasók is haszonnal forgathatják. A hadtörténelem iránt fokozottabban érdeklődők jóleső érzéssel regisztrálhatták, hogy a borító címoldalát G. Houfnagelnak Pápa váráról 1617-ben készített, színezett metszete díszíti, melynek eredetijét a Veszprém Megyei Levéltár őrzi. A fotók közül különösen Nagyvári Ildikó remek fényképfelvételei érdemelnek külön figyelmet.

A kötet 3 rovata 13 tanulmányt tartalmaz, 15 szakember tollából. Az első és a harmadik rovat — a Régészet és a Művelődéstörténet — 5 régész 4 tanulmányát, továbbá hat művelődéstörténész 4 feldolgozását és 1 forrásközlést rejti magában. Mint említettem, a Hadikrónika rovat a legterjedelmesebb, melynek 66 oldalán 4 szerző 1—1 hadtörténelmi tárgyú tanulmánya olvasható. Christine Ertel bécsi régész előadásának rövidített változata német nyelven szerepel, melyhez magyar összegzés járul. Hozzá hasonlóan S. Perémi Ágota, Gläser Roland, Regenye Judit és T. Bíró Katalin régészeti tanulmányai sem tartalmaznak hadtörté-

nelmi vonatkozásokat, bár az első szerző feldolgozását — „Honfoglalás-kori köznépi temető Veszprémben" — hadtörténészeink is hasznosíthatják. A művelődéstörténeti rovatból Fülöp Gyulának a Veszprém megyei önkormányzati igazgatásról (1945—1950), Tüskés Gábornak és Knapp Évának Padányi Bíró Mártonról, valamint Tölgyesi Józsefnek Dorosmai Jánosról (1886—1966) készített feldolgozása szintén kívül esik a hadtörténészek érdeklődési körén. Viszont Rainer Pál heraldikai tanulmánya bizonyos hadtörténelmi kapcsolódásokat is hordoz, hiszen a Nádasdyak s a velük rokon Nádasdi Darabos és Gersei Pethő családok egyes kiemelkedő képviselői — mint például Nádasdy Tamás nádor, egykori dunántúli főkapitány — szorosan kötődtek a korabeli hadiélethez, a középszintű és országos parancsnoki funkciókhoz is. Molnár Andrásnak Galsai Kovách Ernő negyvennyolcas honvédőrnagy pápai diákéléményeiről szóló forrásközlése pedig, azon túlmenően, hogy a memoáríró személye és életútja a maga teljességében is érdekes a hadtörténelmi feltárás számára, még a pápai magyar és német polgárőrségről is érdekes adalékokat tartalmaz az 1835—1836-os évekből.

Hadtörténetírásunkat azonban a Hadikrónika rovat négy tanulmánya érdekelheti közelebbről. Az elsőt *V. Molnár László* írta. E helyi „Thury György palotai és kanizsai kapitányságának történeté"-t dolgozta fel (48—59. o.), kiegészítve korábbi kutatásai eredményeit, könyvészeti és forrásfeltárásait. Az életrajz és hadtörténelmi vonatkozásokon kívül jelentős figyelmet szentelt a társadalmi és a gazdasági kapcsolódásoknak, a kanizsai váruradalom háttérbázisának, a vár korszerűsítésének is. Ezáltal sokoldalúbb, hitelesebb képet vázolhatott fel arról a Thury Györgyről, aki valóban kiemelkedő szerepet játszott a Dunántúl törökellenes végvárrendszerében a XVI. század harmadik negyedében. Jellemző a szerző forrásfeltáró gondosságára, hogy 9 illusztrációja között három levéltári irat is szerepel, egy az Országos Levéltárból, kettő pedig a Hadtörténelmi Levéltár kevéssé forgatott, nagyon értékes anyagából, a Törökkori Iratok Gyűjteményéből.

Vizi László Tamás székesfehérvári helytörténész „A végvári rendszer kiépülése a Győri Főkapitányság területén" című tanulmánnyal jelentkezett a kötetben (60—78. o.) Ismeretes, hogy az egyes végvári főkapitányságok — másként: generalatusok, területi hadikörzetek, végvidékek, végvárrendszerek — kutatása még mindig nagyon sok „fehér foltot", vitás problémát rejt magában, s összegező feldolgozások ezekről aligalig készültek. Így Vízi tanulmánya, mely a hadikörzet 16 várát és palánkvárát, kastélyát külön-külön, önálló alfejezetekben is szemügyre veszi, mindenképpen figyelmet érdemel. Imponáló a szerző széleskörű szakirodalmi tájékozottsága, könyvészeti anyagismerete is. Mindezáltal, neki is felhívom a figyelmét a Hadtörténelmi Levéltár fent említett anyagára — 11 iratdoboz —, illetve az Országos Levéltár különféle katonai fondjaira, mert ezek nélkül nem lehet végleges, részletes, megnyugtató eredményekhez jutni. A győri végvárvidék mellett valóban külön kell tárgyalni a tőle függetlenül létező Komáromot és az alája rendelt Tatát (ha magyar kézen volt, még Gesztest) is, sőt Pápa és a Dunántúli Főkapitányság problematikája is beható kutatásokat igényel a továbbiakban. Ugyanis Győrtől függetlenül, évtizedeken át, külön generalatus székhelye volt Pápa vára is, melynek fénykora Enyingi Török Ferenc dunántúli országos — és nemcsak pápai! — főkapitány működési idejére esett, éppen a XVI. század harmadik negyedére. Ehhez viszont célszerű lesz átnézni az Enyingi Törökök családi — gyakorlatilag teljes egészében katonai vonatkozású — levéltárát is, melyet szintén az Országos Levéltár őriz. Kritikusabban kell megvizsgálni a Balaton-felvidék némely várának hovatartozását is, mert előfordult, hogy valamely időszakban egyesek — a magánföldesúriak — sem Győr, sem Kanizsa alá nem tartoztak. Azután fel kell tárni egypár kimaradt hegyi vár történetét is, mint például a Csobánccal szemközt fekvő Hegyesdét is, melyet 1562 áprilisának második hetében semmisítettek meg Eckhardt Salm zu Neuburg győri főkapitány, Nádasdy Tamás nádor, Zala, Sopron és Vas vármegyék, valamint Enyingi Török Ferenc Pápán székelő dunántúli főkapitány csapatai, amidőn visszafoglalták a törököktől.

A két törökkori témán kívül két második világháborús hadtörténelmi tanulmány is helyet kapott a Hadikrónika rovatban. Közülük az első a veszprémi történész-múzeológus, *Veress D. Csaba* tollát dicséri: „Veszprém me-

gyeiek a doni fronton. I. rész. A mozgósítástól a Don menti állásharcokig (1942. február 24—szeptember 18.)" (79—97. o.) A szerző a tőle megszokott igényességgel, rendkívüli aprólékossággal, módszeresen, objektív mérlegeléssel tárta fel e sokáig elég kényesnek számító hadtörténelmi témát. Nem annyira könyvészeti anyagokra, mint inkább a Hadtörténelmi Levéltár gazdag irategyütteseire támaszkodott, sőt merített a Veszprém Megyei Levéltár irataiból, továbbá az általa felkutatott balatonfüredi és veszprémi szemtanúk visszaemlékezéséből is.

Az utolsó hadtörténelmi feldolgozás ugyancsak második világháborús témát tárgyal *Huszár János* pápai helytörténész tollából: „Ejtőernyős krónika (1938—1941)" (98—113. o.). Bőségesen merített ő is a Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó fondjaiból, továbbá megvallatott 12 háborús veteránt, s átnézte a pápai tanácsházán és a katolikus plébánián őrzött halotti anyakönyveket is. A témakör országos vetületeinek kutatói haszonnal forgathatják ezt a hézagpótló tanulmányt is, melyet szintén érdemes lenne folytatni, legalább 1945-ig.

Dr. Praznovszky Mihály e színvonalas kötet 1989 novemberében írt Előszavában ekként fogalmazott: „Reméljük, tán a jövő nemzedékei értékelik: ebben az ellentmondásos, helyenként fenyegető tempójú évtizedben s annak is a végén nekünk volt bátorságunk nem az elillanó értékű és súlyú, hatalmi küzdelmekben görcsülő politikával foglalkozni — hanem következetesen vállaltuk és végeztük eredendő feladatainkat: múltunk kutatását, emlékeinek megőrzését és bemutatását... A lényeg nagyon is hétköznapi: a bizonytalan jelenben felmutatni a biztos múlt értékeit, hogy a jövő is létrejöhessen. Reménykedjünk benne."

Ebben reménykedik a recenzor is, hiszen a „veszprémi műhely" számottevő tudományos értéket képvisel.

Fenyvesi László

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL

Levéltári Évkönyv, 21

Szerk.: Kanyar József

(Kaposvár, 1990. 309 o.)

A periodikák sorában minden esetben előkelő helyet foglalnak el a Somogy megye történetével, ezen belül a gazdaság- és hadtörténettel, politikatörténettel és néprajzzal foglalkozó tanulmánygyűjtemények. Az a felismerés, hogy a helyi történetírás mozaikköveiből is hasznosan építkezhetünk, csak javunkra válhat. Figyelemfelkeltésül, a rangsorolás igénye nélkül a recenzens három tanulmányt választott ki a füzérből, egy-egy szeletet a gazdaság- a hadi- illetve a politikatörténet cikkelyeként.

Tilkovszky Lóránt Széchenyi István csokonyai uradalmáról írva követendő példát mutat arra, hogyan lehet egy akkori gazdálkodási viszonyok közt élenjáró birtokegyüttes működését a rengeteg adat ellenére is egy olvasmányos, kedvcsináló, eligazító-tájékoztató bevezetéssel feldolgozni.

A birtokosztály Széchényi Ferenc Lajos, Pál és István fiai között 1814. augusztus 31-én men végbe. A szerző — érthetően — az újra mindig fogékony István birtokainak ez alkalomra, 1812—14 között felvett összeírási anyagából a csokonyai uradalmat ismerteti.

A birtok részei: Csokonya mezőváros a tarnócai, györgyösi, kútfői pusztákkal, Komlósd, Szentes, Péterhida. Barcs mezőváros a Dráva erdővel, Darány az

aranyosi pusztával, Visonta, Rinyaújlak, Gyékényes és Zákány. Utóbbi kettő mixtum dr. Zichy Domokossal. Az uradalom későbbi történetéhez tartozik, hogy Széchenyi István — bár az a legértékesebb volt — racionális szempontokból 1833. december 8-án eladta Lajosnak és Pálnak, akik az osztozkodás után somogyi birtokaikhoz kapcsolták azt.

A csokonyai uradalom 65 442 holdjából 16 007 (24,44%) volt a jobbágyok kezén úrbéres földként, 47 339 hold (72,28%) volt az uraságé, 2146 hold (3,28%) vízjárta terület, illetve a helységekbeli alkalmazottak (papok, tanítók) javadalmaként kihasítva. Ebből, s a nem úrbéri jövedelem 76,8%-os arányából — 47 398 ft — kitűnik, hogy már Széchenyi István birtokba iktatása előtt is a gazdálkodás túlnyomórészt az uraság saját kezelésű földjein robotban, illetve bérmunkában folyt, s a mellékjövedelmek is innen származtak bor, pálinka, ecet eladása, birkatenyésztés, árenda képében. Az urbariális jövedelem 7381 ft (11,9%) volt, a census 1079 ft (11,5%). A vásárpénz, a vám- és révjövedelem 419 ft-ot, 0,6%-ot tett ki.

A szerző a továbbiakban részletesen taglalja a gazdálkodás technikáját, a mértékegységeket, az allodiumok személyzeti viszonyait, a kereskedelmi kapcsolatokat. A tanulmány második felét az egyes birtoktagok részletes adatolása tölti ki az összeírások alapján. A mellékletként közölt táblázatok ugyancsak értékes segítséget nyújtanak Széchenyi István csokonyai uradalma fejlettségének megítéléséhez.

Dobai András Somogyi inszurgensek az 1809. évi hadjáratban címmel közöl érdekes tanulmányt, amelynek segítségével a nemesi felkelés árnyalt megvilágításba kerül. Kiderül, hogy a nemesség az 1808. évi 2. tc. alapján, amely újból jogi keretek közé foglalta az inszurrekció intézményét, mindent megtett adott lehetőségei között uralkodójáért a Napóleon elleni koalíció mellékhadszínterén. S hogy ez az intézmény kudarcot vallott, az sokban a Haditanács és bizonyos mértékben II. Ferenc bizalmatlanságának köszönhető; nem kicsinyítve azonban azt a tényt, hogy a nemesség önnön érdekeit nézve, előjogait csökönyösen védelmezve, felkészületlenül vett részt a győri, ismert végeredményű vállalkozásban.

A legelső lépésektől, a „felkészülés-től", a végkifejletig, a vereség utáni leszerelésig és jogi vitákig követi nyomon a szerző az eseményeket.

A 18 lovasezredből a dunántúli kerület egyik ezrede lett a Somogyi lovasezred, amelybe Somogy, Tolna, Baranya és Komárom megyék adtak felkelőket. Parancsnoka Pásztory Menyhért lett ezredesi rangban, az összesen 583 főt számláló 3 század élére Majtényi Imre, Festetics Lajos és az ütközetben elesett Festetics János került. Egy 85 fős gyalogcsapat Antal György főhadnagy vezetésével állt ki.

A sereg fegyverzete és ruházata rossz és korszerűtlen maradt a sokszori, felszerelést sürgető követelés ellenére is, az emberek képzetlenek voltak, az élelmezés végig a teljes szervezetlenség jegyeit viselte. A hírszolgálat emellett kusza és megbízhatatlan volt. Így vezet el Dobai a felkészülés végigkísérésével lépésről lépésre a győri csatáig. Mivel előtte többen megtették, az ütközet eseményeit nem részletezi, de azok mellé áll, akik a vereséget nem egyértelműen gyávaságnak, hanem a szervezetlenségből, a francia sereg számbeli és hadvezetési fölényéből egyenesen következő kudarcnak, egy anakronizmus levitézlésének minősítik.

A tanulmány értékét egyáltalán nem, csupán olvasási élvezetét csökkenti a 164. oldalon található bosszantó, nyomdahibából eredő szövegkettőzés.

Bognár Tibor Törvényesség és törvénytelenség a hazai németek elleni eljárásban a háború előtti és utáni jogalkotás tükrében című tanulmányában egy, a közelmúltig tabu, most éledő témát dolgoz fel.

Nyomon követi az államnak a német nemzetiséghez való viszonyát, a törvényes rendelkezések torzulását különféle korlátozó intézkedéseken keresztül a teljes jogfosztásig; amikor már szinte minden eszköz megengedett volt. Somogy megye, amúgy is nagy lélekszámú németségével, ennek mintája lehetett.

Figyelmen kívül hagyták az 1945 előtti törvényi fejlődés eredményeit, de még a demokratikus jogalkotás — az 1946. évi 1. 7. és 10. tc. is súlyosan megsértettek. Kialakult az a joggyakorlat, amelynek keretében a németségre pozitív, azok érdekeit védő rendelkezésektől minden következmény nélkül el lehetett tekinteni.

Bár a kormányzat 1949 után formálisan eltörölte a jogkorlátozó rendelke-

zéseket, ezt az intézkedést sosem hajtották végre teljes egészében, hiszen a mai napig megoldatlan az anyagi és erkölcsi rehabilitáció.

A folyamat az 1945. február 5-én kiadott népbírósági rendelettel indul, az 1945. március 18-án hatályba lépett földreformrendelet egyes rendelkezésein keresztül, a nemzethűségi vizsgálatokon át, a népügyészségek és népbíróságok, illetve a helyi hatalmi szervek közreműködésével, az eo ipso jogelvek figyelmen kívül hagyásával teljes jogfosztássá terebélyesedik ki. Ezek közé az eszközök közé tartozott a kitelepítés és az internálás is, amelyhez a németséghez való puszta tartozás ténye elegendő volt.

A földigénylő bizottságok tényked is csak súlyosbította a helyzetet. A számos törvénysértés miatt a bizonyítottan alaptalanul meghurcoltak sem kerültek vissza jogaikba, így az elkobzott földbirtok visszaadása is szinte lehetetlenné vált. A jogi rendelkezések mellett állandósult a lakosság manipulálása, uszító újságcikkek, röplapok, rémhírek útján.

Az általános jogfosztást az 1947. október 28-án kiadott 12 200/1947. sz. Kormányrendelet formailag lényegesen enyhítette ugyan, de ez nem járt a meghurcoltak jogaikba visszahelyezésével. Enyhülés csak a 60-as években kezdődött, azonban a szerző megítélése szerint ez még mindig nem áttörés a teljes rehabilitációhoz.

Lenkefi Ferenc

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

A HADIGONDOLKODÁSNAK A HADVISELÉSRE GYAKOROLT BEFOLYÁSA AZ UTOLSÓ ÖT ÉVSZÁZADBAN

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVI. Kollokviuma, Madrid, 1990. augusztus 26—szeptember 2.

A hadtörténészek évenként szokásos nemzetközi eszmecseréjére ezúttal a XVII. Történész Világkongresszussal egy időben, annak keretében, ám mégis külön helyszínen került sor. Ezáltak a hadtörténészeknek is módjuk nyílt bekapcsolódni az egyéb rendezvények munkájába, továbbá a történettudomány más ágazatainak a képviselői is lehetőséget kaptak a kollokviumon való részvételre. A 64 országbeli mintegy 1460 történész közt ezúttal 27 országból érkezett 112 hadtörténész gyűlt össze nyílt témamegbeszélésre. Miután a Világkongresszus központi témája a helyszínre és a közelgő féléévezredes évfordulóra tekintettel „Amerika európaiak általi felfedezése és ennek következményei" volt, a hadtörténelmi kollokvium ehhez csatlakozva a hadigondolkodásnak az utolsó öt évszázadban a hadviselésre gyakorolt befolyását vizsgálta. A szokásos módon ugyanilyen nagy általánosságú témák kerültek megvitatásra egyébként a módszertani, a több korszakot átfogó, valamint az ókor-, a középkor-, az újkor- és a kortárstörténeti szekcióban, valamint a harminckét társult bizottságban és egyesületben is, amelyek plenáris üléseiket párhuzamosan tartották. A Világkongresszus résztvevőinek sokoldalú érdeklődésük mellett is csupán az elhangzott kereken ötszáz előadás és az ezekhez csatlakozó viták egy részének, sőt egy töredékének az aktív vagy passzív követésére nyílt módja. Így volt az a Magyarországról érkezett két hadtörténész esetében is, még mintegy ötven honfitársának szereplését sem tudta figyelemmel kísérni Dr. Rázsó Gyula, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója és Dr. Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője.

Ugyancsak nehéz feladatnak bizonyult ezúttal a hadtörténelmi kollokvium programjának figyelemmel kísérése. A rendező spanyol házigazdák ugyanis, nem a legszerencsésebb módon, a spanyol ábécé sorrendjében adtak lehetőséget az egyes nemzeti bizottságok képviselőinek, mégpedig újra csak a szigorú betűrend szellemében, hogy megtartsák előadásukat. Így az öt évszázadnyi, jelentős nagyságú két időhatár között állandó témaugrálás következett be. Ez rendkívül megnehezítette mind az adott témára való koncentrálást, mind az előadáshoz kapcsolódó vitát. A jobb áttekinthetőség kedvéért ezúttal nem az elhangzás, hanem a téma szerinti kronológikus sorrendben villantjuk fel az elhangzott ötvenkét előadást. A szokatlanul gazdag programra tekintettel egyúttal eltekintünk az egyes üléseken elnöklők és a vitában felszólalók felsorolásától is.

*

A rendkívül tág keretek közt mozgó téma egészének megragadására a kollokvium résztvevői közül csupán *Dr. Costache Codrescu* altábornagy (Románia) vállalkozott „A fegyveres konfliktusokkal kapcsolatos hadgondolkodás jelentkezése az utolsó öt évszázadban Romániában" című előadásával. Előadása középpontjába Nicolae Bălcescu, „a modern román hadelmélet megalapítója" nézeteinek bemutatását állította. Az elhangzott változat került minden olyan állítást, amely vitát kelthetett volna. Az írott változat azonban tartalmaz olyan vitatható állításokat, mint „a középkori Magyarországnak 1526-os eltűnése után Délkelet-Európában csak három állam maradt meg: Moldva, Erdély és Havaselve", továbbá „ezekből született meg 1859 és 1918 közt a modern, egységes nemzetállam, Románia", „amelynek előzményét jelentette Vitéz

Mihály kora az átmeneti egyesüléssel", és így tovább.

Hasonlóan sokat akart markolni *Jesus Alegria de Rioja* őrnagy, katonai akadémiai tanár (Spanyolország), amikor az ókori Ibériai félszigeten keletkezett irodalmi alkotásoktól elindulva, a közép- és újkori irodalmi alkotásokon át, napjaink szépirodalmi termésig kíséretle meg nyomon követni a spanyol irodalomban háttérábrázolásként jelentkező hadisikerek kiszűrését, hogy ezekkel érzékeltesse a spanyol hadgondolkodásnak a polgárháborúval kapcsolatos fejlődéstörténetét.

A korai témák sorát talán *René Quatrefages* tanszékvezető egyetemi tanár (Franciaország) „A kasztíliai hadgondolkodás és befolyása a modern korok háborújára" című előadásával indíthatjuk. Ebben elemzése középpontjába Alonso Fernandez de Palencia (1423—1492) 1459-ben publikált „Tratado de la Perfeccion del triunfo militar" című művét állította, amely a kor fejlettségi fokának megfelelően, a terephez igazítottan, döntően gyalogsággal megvívandó csata elemzését adja.

Dr. Mordechai Gichon alezredes (Izrael) „A klasszikus ókor befolyása a hadgondolkodásra és a háborús gyakorlatra a XVI—XVIII. században" címmel főleg Sieur de Bellay, Orániai Vilmos, Elton, Sir John Smith, Wallhausen, Rohan herceg, Charles le Temerière, Montecuccoli, Nast, Rösch, Szász Móric, Folard, Mesnil-Durand, Jacques de Puységur, Nagy Frigyes művei alapján készített rendkívül tanulságos elemzést, amellyel igazolta a tudatos visszavonulást, a klasszikusoknak a koraújkori művekben való igazoló szerepeltetését.

Dr. Daniel Reichel vezérkari ezredes (Svájc) megkezdett előadását váratlan súlyos megbetegedése miatt nem tudta befejezni. Erre *Jean Langenberger* dandártábornok (Svájc) vállalkozott, és ő is adta elő a kényszerűen közös „Tanulmányt némely jelentős hatásról, amely a reneszánsztól 1815-ig terjedő időben a hadgondolkodást meghatározta." Ebben központi kérdésként a tűzfegyverek megjelenésével, az ezred- és hadseregszervezés bekövetkeztével és a korszak hadügyi reformjaival foglalkoztak. Elemzésük középpontjába Wallenstein, Montecuccoli, Gusztáv Adolf, Szavojai Jenő és a francia forradalmárok tényked ését állították.

Fernando Alberto Gomes Pedrosa sorhajókapitány (Portugália) „A kalózkodás jelentősége a haditengerészeti terjeszkedésben. Kolumbusz Kristóf, a kalóz" címmel egy régóta folytatott vitát elevenített fel, miközben a régi forrásokat újraértelmezte és új érveket sorakoztatott fel címbeli állítása igazolására.

Pierluigi Bertinaria tábornok (Olaszország) „A hadelmélet olasz megújítója: Ambrogio Spinola (1569—1630) címmel e jelen gondolkodó hadtudományi nézeteit elemezte.

Mintegy ehhez csatlakozhatott volna *Klaus-Peter Meissner* alezredes, a történettudományok doktora (NDK) „Világnézet és hadelméleti gondolkodás. Spinoza és Leibniz példája" című előadása. Ebben bemutatta, hogy ugyan e két XVII. századi gondolkodó nem került be a hadelmélettel foglalkozókként számon tartottak körébe, de hátrahagyott műveik, valamint levelezésük azt tanúsítja, hogy a hadügy őket is foglalkoztatta, és formálódó nézeteikkel jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a hadtudomány önálló disciplinává váljon.

A XVII. század egyik legnagyobb hadvezérének műveit elemezve, „Montecuccoli és a hadművészet" című előadásában *Raimondo Luraghi* tanszékvezető egyetemi tanár bemutatta „A törökök ellen Magyarországon vívott háborúról" címet viselő írást is, amikor a nagyháborúval kapcsolatos nézeteket ismertette, amelyek középpontjában Montecuccolinál a megkerülés kérdésköre állt.

Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Magyarország) „Állandó hadsereg, kisháború, huszárság — egy magyar jelenség a XVIII. századi Európában" címmel azt mutatta be, hogy a hadszervezés és a hadviselés az állandó hadseregek korában élénk szakirodalmi tevékenységhez is vezetett, a megjelentetett művek a hadgondolkodás kifejezési formájaként jelentős befolyást gyakoroltak a további hadieseményekre, a megújult gyakorlat végül újólag az elméleti irodalom újabb műveit eredményezte. E kölcsönhatást előadásában a könnyűlo-

vasság jellegzetes magyar csapatnemének, a huszárságnak a hadviselésben játszott szerepét középpontba állítva vizsgálta. Elemzésében Neumair, Montecuccoli, de Ville, Santa Cruz, Fleming, de Folard, de Feuquière, Szász Móric, Khevenhüller, de Villeneuve, Quincy, Nagy Frigyes, de la Croix, Grandmaison, Turpin de Crissé, Jeney Lajos Mihály, Fáber Krisztián Farkas, Platen, Brown, Humphrey, Even Lloyd, de Ligne, Pezzl, de Cognero, Nicolai, Emmerich, Ewald, Meinert, de la Roche-Aymon, Scharnhorst, Berenhorst, Venturini, Klipstein, Valentini és mások írásaira támaszkodott.

Guillermo Frontela Carreras alezredes (Spanyolország) „Új-Spanyolország hadserege és a hadgondolkodás" címmel előadásában az 1772-es szabályzat elemzésével viszgálta a háborúról vallott felfogást. Bemutatta, mit értettek a védelmi háború, a különböző ellenséges indián törzsekkel való egyezmégykötés, az indián foglyokkal való bánásmód, a semleges indián törzsekhez fűződő viszony alatt, és végül, hogy milyen elvek szerint építették fel a hadsereget.

„A német zsoldosoktól a dán összeírásig" címmel *dr. Finn Aksgaard* tudományos kutató (Dánia) a dán hadsereg 1763—1808 közt bekövetkezett nemzeti jellegűvé tételének folyamatával foglalkozott. Az ezzel együttjáró változások közül kiemelte, hogy míg korábban a toborzott életre szólóan katonáskodott, az összeírt hat-, nyolc-, esetleg tizenkét évi szolgálatra volt kötelezett. Ennek ellenére mind korábban, mind a tárgyalt korszakban mintegy 15 000 gyalogos és 4000 lovas szolgált a dán hadseregben. Összetételüket illetően valóban kimutathatóan folyamatosan szorult ki a német és vált meghatározóvá a dán elem.

Dr. Gérard de la Mardière őrnagy (Franciaország) „A de Vallière-család tagjainak reformjai, ezek hatása a tüzérség alkalmazására a XVIII. századi Franciaországban és Spanyolországban" címmel apa és fiú életművét, a hadtörténelembe való közös bevonulást jelentő hadiműszaki és tüzérségi tevékenységet mutatta be. Ugyanis Jean-Florent de Vallière altábornagy (1667—1759) és Joseph-Florent de Vallière altábornagy (1717—1776) egyaránt a tüzériskolák főigazgatója és a tüzérzászlóaljak főfelügyelője volt Franciaországban, előbbi 1720-tól 1747-ig, utóbbi akkortól 1761-ig, ezt követően pedig haláláig ugyancsak e két beosztásban szolgálat a spanyol haderőben az ifjabb de Vallière.

Egy másik kiemelkedő XVIII. századi hadgondolkodó nézeteivel foglalkozott *dr. Charles Raeuber* tudományos kutató (Svájc). Nagyrészt kéziratos írások, továbbá a felkutatott levelezés alapján mutatta be a portugál szolgálatban állt hadvezér, a német Wilhelm Friedrich Ernst Graf von Schaumburg-Lippe-Bückeburg (1724—1777) felvilágosult népboldogító hozzáállását a háború kérdésköréhez. E felfogás jegyében a kortársak által csak Schaumburg-Lippe grófjának nevezett hadgondolkodó olyan védelmi hadművészetet dolgozott ki, amely a háború negatív hatásainak kivédését, vagy legalábbis csökkentését célozta.

Dr. Pedro Mora Piris ezredes, múzeumigazgató (Spanyolország) az 1758—1852 közt élt neves spanyol hadvezér, Castaños tábornok életútjába ágyazva az 1808-as franciaellenes függetlenségi megmozdulásban való részvételét megalapozó ideológiai és hadi nézeteket elemezte egykorú és későbbi megnyilatkozásai alapján.

Arvid Cronenberg alezredes (Svédország) „A központi védelem" címmel a napóleoni háborúk után megfogalmazott svéd stratégiai doktrínával foglalkozott. Bemutatta, hogy a háborús tapasztalatok alapján miként jelölte ki a svéd hadvezetés 1819-ben Karlsberget egy felépítendő központi nagy erődnek az ország déli része közepén, amelyhez két szárnyerődnek kellett csatlakoznia e legveszélyeztetettebb területnek a megvédésére. Kitért arra is, hogy a későbbiekben ezen elv alapján északabbra még a Stockholm és Göteborg határolta térségben két ilyen hadműveleti területrendezésre került sor, Östersund, illetve Boden erőddel a középpontban.

„Klasszikus hadelmélet: a Jomini-hagyaték" című előadásában *Dr. David G. Chandler* katonai akadémiai tanszékvezető professzor (Nagy-Britannia) Antoine Henri Baron Jomini „Precis de l'art de la guerre" címmel kiadott alapművével foglalkozott, amelynek középpontjában az a fő gondolat áll, hogy a

napóleoni háborúk tapasztalatai alapján fő kérdés a megfelelő hadműveleti vonal kiválasztása, amely lehetővé teszi a hadászati kezdeményezést, valamint a bekerítés stratégiájának érvényesítését.

Dr. Jean Michel Sterkendries alezredes *Dr. Luc de Vos* alezredessel (Belgium) közösen készített „Clausewitz és a belga hadgondolkodás" című előadását adta elő. Ebben azt a sajátos helyzetet mutatta be, hogy 1849-et követően az akkor hozzáférhetővé vált francia fordítás ellenére kevés hatással volt a „Vom Kriege" című Clausewitz-alapmű. Részletesen bemutatta egyes Clausewitz-nézetek adaptálási kísérleteit és kudarcait anélkül, hogy a valós okok nyilvánvalóvá váltak volna.

Ramón Rovero Zambrano dandártábornok (Venezuela) „A Felszabadító Simón Bolivar hadgondolkodásának hatása" című előadását távollétében Héctor Alfonso Sánchez Rincón ezredes ismertette. Bemutatta, miként vívta ki a népszuverenitás elvét a felfegyverzett néppel a nagy dél-amerikai hadvezér a gyarmatosítók reguláris hadaival szemben, és az ő haditapasztalatait adaptálták és fejlesztették tovább a különböző dél-amerikai államokban.

Ugyancsak nagyobb korszakot fogott át előadásában *Manuel Freire Themuda Barata* tábornok (Portugália), amikor a szubverzív háború doktrínájának utolsó két évszázadbeli fejlődését és jelentőségét elemezte, kiindulva a nagy francia forradalom idején történtekből és eljutva napjaink eseményéig.

Barton C. Hacker egyetemi tanár (USA) „Szabályzatszerűség, utasítás és haladéktalan engedelmesség" címmel a XIX. században az Egyesült Államok haderejében érvényesített alapvető elveket elemezte a felvilágosult gondolkodás tükrében.

Magyar szempontból különösen figyelemre méltó előadást tartott *Dr. Manfried Rauchensteiner* egyetemi docens, kormánytanácsos (Ausztria). A napóleoni háborúk Habsburg-hadvezérétől, Károly főhercegtől az első világháború legjelentősebb osztrák hadvezéréig, Conrad von Hötzendorfig ívelően bemutatta az ausztriai hadelmélet fejlődését, mégpedig eszmetörténeti keretekbe ágyazva. A kettős monarchia koránál kitért a magyar vonatkozásokra is. Így szólt Csicserics Miksa „A csata" című, hazai szakkörökben már szinte elfelejtett művéről is, amely a vezetés kérdésének szentelt volt, miután a szerző ezredesként tanúja lehetett az 1904/5-ös orosz—japán háborúnak, pontosabban e háború legfontosabb eseményeinek. Ez alapján azt a következtetést vonta le, hogy a korszerű csata a kiterjedt arcvonalon egymás mellett következő, magasabbegységekkel vívandó egyes ütközetek sorából áll. Ez pedig szerinte az időbeli kiterjedésre is tekintettel több lehetőséget nyújt a hadvezérnek a diadal erőátcsoportosítással való kivívására.

Jesus Molinero Franco hadnagy, tanár (Spanyolország) „A hadgondolkodás befolyása a hadieseményekre Mária Krisztina uralkodása idején 1885—1902" címmel a „La Illustacion Española y Americana" című folyóiratban való tükröződést elemezte. E folyóiratot 1869-ben alapították és mindvégig volt hadikrónikása, a tárgyalt korszakban José Fernandez Bremón személyében. A folyóirat és krónikása bemutatása után az előadó egyes eseményekkel kapcsolatosan kronológiai sorrendben mutatta ki az érvényesült nézeteket.

A fenti korszakot más szempontból vizsgálva *Agustin Ramón Rodriquez* egyetemi tanár (Spanyolország) „A spanyol hadgondolkodás a marokkói válság előtt 1885—1898" című előadásában. Azt elemezte ugyanis, miként és milyen hadinézetek alapján készítették fel a spanyol haderőt a fenyegető nemzetközi válság során a küszöbön álló háborúra.

Maria Dolores Elizalde Perez-Grueso egyetemi tanár (Spanyolország) egy másik, azonos korban akuttá vált válságról szólt „A spanyol—amerikai háború képe spanyol tengerésztiszteknél" című előadásában. Azt vizsgálta, Pascual Cervera y Topeta tengernagy naplója alapján, hogyan vélekedett ő és háborúba küldött hajórajának számos tisztje az adott háborúban érvényesítendő hadviselési elvekről.

Vlagyimir Zoloterev ezredes, a történelemtudomány doktora (Szovjetunió) „Orosz hadtudományi gondolkodás

a XIX—XXI. század fordulóján" című előadásában Petrov, Maszlovszkij, Milunyevics, Golicin, Leer, Gejszman és társaik rég elfelejtett nézeteivel ismertette meg hallgatóit és újra emberközelbe hozott egy figyelemreméltó gondolatrendszert.

Dr. Michael D. Krause ezredes, kutatóintézeti igazgató (USA) a kiemelkedő német hadvezér, Moltke tábornagy hadműveleti nézeteinek gyökereit vizsgálta előadásában. A neveltetés, a vezérkari főnöki tapasztalatok, Franciaország legyőzésének tanulságai vezették el Moltkét ahhoz a felismeréshez, hogy megváltozott a háború jellege, új formákat öltött a hadviselés. Ebből pedig levonta azt a következtetést, hogy át kell fogalmazni a politikai és a katonai stratégiát, gondosan hozzáigazítva az új hadműveleti irányítás és hadműveleti viselkedés követelményeihez.

Moltke más szempontból más előadókat is foglalkoztatott. Így *Michael Salewski* egyetemi tanár (NSZK) „Moltke, Schlieffen és a vasút" címmel elemezte az 1870/71-es és 1914-es felvonulást. Összehasonlító módszerrel feltárta a hadműveleti-stratégiai azonosságokat és eltéréseket a franciák elleni háború és a vasútnak a felvonulás során való alkalmazása szempontjából.

Dr. Detlef Bald kutatóintézeti igazgató (NSZK) Moltke nézetváltozásával foglalkozott. Elemzésével bemutatta, hogy az 1864-es, az 1866-os és az 1870/71-es sikerrel megvívott háború után a nagy német hadvezér az elmélet felé fordult, és az ipari korszak körülményei közt vívandó háború céljait és lehetőségeit kezdte vizsgálni. Ennek során jutott el ahhoz az új felismeréshez, hogy a háború elrettentéssel megakadályozható. Befejezésül az előadó ennek az új nézetnek a térnyerését mutatta be.

A hadviselés és a földkerekség egész más területére vezette hallgatóit *Dr. Kenneth J. Hagan* kutatóintézeti igazgató (USA) előadásával, ugyanis Alfred T. Mahannek az amerikai haditengerészeti erőkre gyakorolt, 1890—1990 közti, sőt azon túl is ható befolyását elemezte.

E nagy hadgondolkodó nézetrendszere még egy előadás tárgya volt. *Dr. Hans Christian Bjerg* tudományos kutató (Dánia) Alfred T. Mahannek az első világháború alatti haditengerészeti fegyverkezésre gyakorolt hatását vizsgálta.

Dr. Federico G. C. Landaburu ezredes, katonai akadémiai professzor (Argentina) „Az argentin hadgondolkodás fejlődése a XX. században" című előadásában szigorú kronológiai sorrendben mutatta be a századelő, az első világháború, a két világháború közti idő, a második világháború, a második világháború utáni időszak és végül az 1970-es évek óta tartó korszak vonatkozásában e folyamatot, majd kitekintett a várható továbbfejlődésre is. Magyar szempontból feltétlenül figyelmet érdemel, hogy nagy örömünkre az előadó az előfutár-hadgondolkodók közt szólt a magyar Czetz János (1822—1904) volt honvédtábornokról, aki 1859-től Argentinában élt és beírta nevét az argentin hadtörténetbe is.

Dmitrij A. Volkogonov vezérezredes, a történelemtudomány és a filozófiai tudomány doktora, kutatóintézeti igazgató (Szovjetunió) az 1920—1940 közti szovjet hadelméleti fejlődéssel foglalkozott. Elemzésében bemutatta, hogy e fejlődés kiindulópontja Leninnek a forradalom és néphatalom védelmére vonatkozó elmélete, valamint Trockijnak a bolsevik haderő kifejlesztését célzó nézete volt, a jövendő háborúra való készülés jegyében pedig a teljes tudományos fejlődés felhasználásával szakadatlan haderőfejlesztés folyt. Ennek jegyében fejlődtek a stratégiai és harcászati nézetek is, míg a szovjet haderő el nem érte 1940 decemberére a háborús felkészülési szintet.

Hasonló megközelítéssel *Tadeusz Panecki* ezredes, a történelemtudomány doktora, kutatóintézeti igazgató (Lengyelország) „A lengyel hadgondolkodás a jövendő háborúval kapcsolatosan 1918—1939" címen tartott előadást. A korszak művei közül elemzése középpontjában Wladyslaw Sikorski tábornok 1934-ben írt, „A jövendő háborúja, lehetőségei és jellegzetességei és a szövetséggel kapcsolatos kérdései" című művét állította. Bemutatta, a szerző azzal számolt, hogy a fegyveres békéből átcsapva egyetemes, azaz világháború fenyeget, mégpedig nyugat felől, ezért Lengyelországnak a francia

szövetségre kell törekednie, mivel a fasizmus és a bolsevizmus egymásra fog találni. Más szempontból a jövendő Sikorski szerint koalíciós háborút hoz, amelyben a fő ütőerőt mindkét oldalon a páncéloscsapatok fogják képezni.

Kemal Soyupak dandártábornok (Törökország) a hadgondolkodásnak a török függetlenségi háború fejlődésére 1919—1922 közt gyakorolt befolyásával foglalkozott. Részletesen bemutatta az Oszmán Birodalom általános helyzetét az első világháborút követően, szólt ezt követően a török függetlenségi háborút kiváltó okokról, ismertette a háborús célokat és a stratégiát, végül kimutatta, milyen elméleti megfontolások érvényesültek mindezenközben.

Dr. Dumitru Preda tudományos kutató (Románia) „Háborús elmélet és gyakorlat közt" címmel Alexandru Averescu tábornagy (1859—1938) példáján szólt e kérdéskörről. E román hadvezér már ifjan részt vett az 1877/78-as háborúban, majd számos más beosztás mellett több ízben katonai attasé, a stratégia professzora, a Felsőbb Hadiiskola igazgatója, vezérkari főnök, hadügyminiszter, az 1916/18-as világháborús részvétel idején a 2. hadsereg parancsnoka és így az 1917. augusztus 6—szeptember 7. közti, Meranești térségében vívott győztes hadművelet irányítója volt, a két világháború közti időben azután a Néppárt elnökeként miniszterelnök lett, majd haditapasztalatai alapján elméleti szakíróként tevékenykedett.

Dr. Laurent Wehrli tudományos kutató (Svájc) rendkívül érdekes előadást tartott „De Gaulle tábornok hatása Guderian tábornok gondolkodására a páncéloshadosztállyal kapcsolatos felfogás területén" címmel. Elemzésében kimutatta, hogy Guderian a páncélozott szállító- és tüzérségi eszközökkel kapcsolatosan már de Gaulle 1934-ben megjelent könyve előtt módosított álláspontján, mégpedig az előzményt jelentő osztrák Eimannsberger és francia Estienne művei és főleg saját tapasztalatai alapján. A páncéloshadosztályt mindenesetre csak 1937-ben állíttatta fel, miután saját új nézeteit igazolva látta de Gaulle művével is. Kitekintésként az előadó arról is szólt, hogy ugyanebben az időben Guderianhoz hasonló felismerésre jutott Fuller és Liddell Hart is.

Demetrius Dvoichenko de Markov egyetemi tanár (USA) ugyancsak nem mindennapi kérdésfelvetéssel „Az orosz nemzeti fehérgárdák és a spanyol keresztes háború 1936—1939" címmel tartott előadást. Ez magyar szempontból is figyelemreméltó. Bevezetőben arról szólt, hogy az oroszországi polgárháborút követően a győztes bolsevikok elől emigrációba szorult fehérgárdisták elleni világméretű további küzdelem részét képezte a spanyol polgárháborúban a visszavágás reményével bekövetkezett fehérorosz beavatkozás. Ennek az eddig alig ismert küzdelemnek a bemutatásán túl, a közismert tényekre vonatkozóan is új megközelítésre hívott fel az előadó. Így hangsúlyozta, hogy a kommunista szervezésű, különböző népekbeli nemzetközi brigádok közvetlen orosz bolsevikok általi irányításaként kell értékelni a magyar Zalka Máté (Lukács tábornok) ténykedését is, hiszen a Szovjetunióban kapott pártmegbizatást teljesített. További közvetlen szovjet beavatkozásnak ítélte még, hogy a szovjet részről légierőt engedtek át a köztársaságiaknak, ennek élén pedig Douglas tábornok fedőnévvel Jakob Smuskjevics szovjet állampolgár állt. Ugyanez volt a helyzet Kleber tábornok esetében is, aki valójában a bukovinai születésű román Lazar Stern volt.

Ugyancsak a spanyol polgárháború időszakát vizsgálta *Gabriel Cordona* egyetemi tanár (Spanyolország) „Marokkó, Abesszínia és Párizs a spanyol polgárháború alatti hadgondolkodásban" című előadásában. Ebben a két szemben álló hadviselő félnél érvényesült korábbi nézeteket elemezte.

Dr. Klaus Richard Böhme tudományos kutató (Svédország) „A svéd példa 1910—1980: Egy kis nemzet kilátása, hogy megtalálja és kialakítsa légvédelmi doktrínáját" címmel e speciális területen vizsgálta a hadelméleti hatások változását.

E kérdéskörben *Robin Higham* egyetemi tanár (USA) a Brit Királyi Légierő háborúval kapcsolatos felfogásának és tervezésének 1934—1941 közt érvényesült szempontjait elemezte. Kitért az első világháborús tapasztalatok el-

méleti következtetései alapján végrehajtott fejlesztésre a megfelelő jelzőrendszer felállítása, a célszerű légvédelmi és repülőerők szervezése területén. Előadásához alapvetésként elsődlegesen a korabeli titkos tanulmányokat hasznosította.

Hiroshi Yoshii egyetemi tanár (Japán) „A japán haditengerészet döntése a csendes-óceáni háború megkezdéséről" című előadását azzal a meghökkentő állítással kezdte, hogy „megelőző háborúról" volt szó. Elemzése szerint ugyanis az 1941. szeptember 6-i császári nyilatkozat elkerülhetetlennek vélte a hadüzenetet az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Hollandia kormányának, mivel a létfontosságú olajat a potenciálisan ellenséges államokból importálták, amelyek a szállítást addigra felfüggesztették. Vagyis hadüzenet nélkül azonnal cselekedni kellett, amíg még volt elegendő olaj a hadműveletek végrehajtásához.

A második világháború utáni időből *Ernei Kanninen* altábornagy (Finnország) „A védelmi vonaltól a területvédelemig" címmel a finnországi védelmi harcászat második világháború utáni fejlődését elemezte. Ezzel bemutatta, hogy a második világháborús tapasztalatok alapján szakítani kellett a védelmi vonalra építő harcászattal, ehelyett más országok partizánháborús tapasztalatai alapján a területvédelem harcászata mellett kellett dönteni. A továbbiakban részletezte, miként célszerű azt előkészíteni az adott terepviszonyok, időjárási körülmények, lakosságmegoszlás alapján a szárazföldi haderő, a légierő és a haditengerészet vonatkozásában.

Dr. Patrick Lefèvre kutatóintézeti igazgató (Belgium) „Védekezés és enyhülés" című előadása az 1945 utáni belga doktrínát mutatta be. Eközben hangsúlyozta, hogy a kollektív védelmi szövetség, a NATO tagjává vált ugyan Belgium, de fenntartotta a nemzeti döntés jogát, mivel kezdettől napjainkig a védelem és az enyhülés érdekében való tényked és a fő törekvése.

Dr. Gero von Gersdorff tudományos kutató (NSZK) előadása ehhez csatlakozott. „Nemzeti hadgondolkodás és nyugat-európai védelmi tervezés a szövetségi politikán belül 1948—1949" címmel a különböző NATO-országok vonatkozó forrásai alapján bemutatta a fenyegetettségi helyzetértékelés különbözőségét. Eközben a politikusok által még előtérbe helyezett nemzetállam és a katonai vezetők részéről már hangsúlyozott szövetségi politika nézetütközéseinek bemutatását állította elemzése középpontjába.

A második világháború utáni első súlyos nemzetközi konfliktust, az 1950/53-as koreai háborút *Dr. Karl Rommetveit* egyetemi tanár (Norvégia) az események után negyven évvel a korlátozott háború problematikájaként amerikai, szovjet és kínai szempontból vizsgálta, mégpedig mind a szárazföldi, mind a tengeri, mind a légi hadviselés vonatkozásában.

Dr. François Pernot tudományos kutató (Franciaország) az 1954—1964 közti időszak vonatkozásában a nukleáris robbantások befolyását vizsgálta a francia légierő bevetésével kapcsolatosan a kidolgozandó új doktrina szempontjából. Elemzése középpontjában a légierő nukleáris alkalmazásával kapcsolatos emberi és technikai követelmények álltak.

Yves Salkin tábornok (Franciaország) „A Castro-féle szubverziv-hadviselés Kubában 1956—1959" címmel tartott előadást. Az előfeltételeket sorra véve, a lakosság elégedetlenségét, a forradalmi szellem jelenlétét, egy karizmatikus egyéniség feltűnését, a külső támogatás lehetőségét emelte ki, mint halmozott kedvező körülményeket. A Castro-féle megmozdulás szakaszaiként különböztette meg az agitációs-propaganda-előkészítést, a földalatti fegyveres akciósorozatot, a felszabadított övezetekben biztosított állandó katonai jelenlétet és az általános felkelést.

Egy későbbi, kubai részvétellel is vívott fegyveres küzdelem eseménytörténetét villantotta fel előadásában *Carlos Gomes Bessa* ezredes (Portugália) „Egy negyedszázad siker nélkül vívott helyi háborúja: Angola" címen.

Dr. Matitiahu Mayzel tudományos kutató (Izrael) a Golán-fennsík 1967-es példáján azt mutatta be, miként lehet érvényesíteni a háborúnak az ellen-

ség területén való megvívására irányuló elvet.

A jelen nagy elméleti kérdésének felvetésére *Dr. Reinhard Brühl* nyá. vezérőrnagy (NDK) vállalkozott „A háború funkciójának válsága és korunk hadgondolkodása" című előadásával. Elemzésével bizonyította, hogy a háború immár nem lehet a politikai cél elérésének eszköze, hiszen egy újabb — harmadik — világháború teljes pusztulást eredményezne mindkét hadviselő fél számára. E tény kölcsönös belátása eredményezte az utóbbi hónapok sorsfordító változásait Európában, ahogyan a továbbiakban az előadó felvázolta.

Az I. János Károly király védnökségével megrendezett tudományos rendezvénysorozathoz számos kiegészítő esemény csatlakozott. Így a résztvevők tiszteletére fogadást adott Madrid polgármestere, a Complutense Egyetem rektora, a honvédelmi miniszter és a Spanyol Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága. A résztvevőknek módjuk nyílt megismerkedni a Hadtörténeti Múzeum páratlan gyűjteményeivel. Kirándulhattak az Escorialba és Toledóba, hadszíntérbejáráson vehettek részt az 1809. július 28-i döntő csata színhelyén Talavera mellett. A franciaellenes háború feleleventésében döntő segítséget nyújtott *Dr. Alonso Baquer* tábornok (Spanyolország) szakavatott helyszíni előadása.

*

A tudományos ülésszakhoz csatlakozva, tisztújítással egybekötött adminisztratív ülést is tartott a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság. Az elmúlt tíz esztendőben rendkívüli érdemeket szerzett elnököt, *André Corvisier* nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanárt (Franciaország) közfelkiáltással tiszteletbeli elnökké választották meg. Az eddigi főtitkár, *Dr. Cornelius M. Schulten* hadilevéltári igazgató (Hollandia) lett az új elnök. Új főtitkárrá *Dr. Patrick Lefèvre* kutatóintézeti igazgatót (Belgium) választották a résztvevők. Főtitkárhelyettes-kincstárnokká újjáválasztották *Hervé de Weck* alezredest (Svájc). Az eddigi elnökségi tagok közül újjáválasztásra került *Dr. David G. Chandler* katonai akadémiai professzor (Nagy-Britannia), *Dr. Jürgen Rohwer* nyugalmazott kutatóintézeti igazgató (Németország), *Dr. John E. Jessup* ezredes (Egyesült Államok) és *Dr. Olav Riste* kutatóintézeti igazgató (Norvégia). Új alelnökké választották mellé jük *Dr. Jean Delmas* tábornok, levéltárigazgatót (Franciaország), *Dr. Dmitrij A. Volkogonov* vezérezredes, kutatóintézeti igazgatót (Szovjetunió), *Dr. Raimondo Luraghi* tanszékvezető egyetemi tanárt (Olaszország) és *Dr. Tadeusz Panecki* ezredes, kutatóintézeti igazgatót. Az újjáalakult bibliográfiai albizottság elnöke *Jean Langenberger* dandártábornok (Svájc) lett és itt taggá választották *Dr. Rázsó Gyula* főigazgatót is. Az újonnan alakult hadilevéltárosi albizottság ideiglenes elnöke a statutumok jóváhagyását követő végleges rendezéséig *Dr. Erik Norberg* levéltárigazgató (Svédország). Döntés született a következő ötéves ciklus tudományos rendezvényeivel kapcsolatosan is. 1991-ben Zürichben a hegyiháborúról, 1992-ben Rómában az óvilágbeli hatalmak újvilágbeli fegyveres küzdelmeiről, 1993-ban Potsdamban a társadalom és hadsereg témaköréről, ugyancsak 1993-ban Isztambulban a két világháború közti időszakról, 1994-ben Varsóban az utolsó két évszázad nemzeti felkeléseiről terveznek hadtörténelmi kollokviumot az egyes meghívó nemzeti bizottságok.

TARTALOM

A TATÁRJÁRÁS ÉS A MUHI CSATA 750. ÉVFORDULÓJÁRA

BOROSY ANDRÁS — Történetírók a tatárjárásról — — — — — — 3

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — A hun—magyar hagyományok alakulása és a tatárjárás — — — — — — — — — — — 22

WEHLI TÜNDE — A magyarországi művészet helyzete a tartárjárás körüli években — — — — — — — — — 34

ZSOLDOS ATTILA — A királyi várszervezet és a tatárjárás — — — 45

TANULMÁNYOK

URBÁN ALADÁR — Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat — — — 77

MŰHELY

KERESZTYÉN BALÁZS — A „Csinom Palkó" kezdetű költemény kárpátaljai vonatkozásai — — — — — — — — — — 110

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

BÁNKÚTI IMRE — Válogatás Pálffy János gróf Károlyi Sándor grófhoz írott leveleiből, 1715—1718 — — — — — 122

SZEMLE

ERWIN HAUKE—WALTER SCHROEDER—BERNHARD TÖTSCHINGER — Die Flugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppe und Seeflieger, 1914—1918 *(Pataky Iván)* — — — 151

DOMBRÁDY LÓRÁND — A legfelsőbb hadúr és hadserege *(Vargyai Gyula)* 152

* * * — Bethlen István emlékirata, 1944 *(Szakály Sándor)* 154

KOVÁTS LAJOS — Sólymok, Héják, Nebulók *(Bonhardt Attila)* — 156

DMITRIJ VOLKOGONOV — Győzelem és tragédia. Sztálin politikai arcképe *(Vargyai Gyula)* — — — — — — — — — 158

* * * — Veszprémi Történelmi Tár II. *(Fenyvesi László)* 160

* * * — Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 21. *(Lenkefi Ferenc)* — — — — — — — — — 162

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — A hadigondolkodásnak a hadviselésre gyakorolt befolyása az utolsó öt évszázadban. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVI. Kollokviuma, Madrid, 1990. augusztus 26—szeptember 2. — — 165

CONTENTS

FOR THE 750TH ANNIVERSARY OF THE MONGOL INVASION AND THE BATTLE OF MUHI

ANDRÁS BOROSY — Historians on the Mongol Invasion — — — 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — The development of the Hunnish-Hungarian tradition and the Mongol Invasion — — — — 22

TÜNDE WEHLI — The state of the Hungarian art in the time of the Mongol Invasion — — — — — — — — 34

ATTILA ZSOLDOS — The royal castle-system and the Mongol Invasion 45

STUDIES

ALADÁR URBÁN — Mór Perczel and the „Zrínyi" free company — 77

WORKSHOP

BALÁZS KERESZTYÉN — The Sub-Carpathian connections of the poem „Csinom Palkó" — — — — — — — — 110

HISTORICAL SOURCES

IMRE BÁNKÚTI — A selection from the letters of János Count Pálffy to Sándor Count Károlyi, 1715—1718 — — 122

REVIEW

ERWIN HAUKE—WALTER SCHROEDER—BERNHARD TÖTSCHINGER — Die Flugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppe und Seeflieger, 1914—1918 *(Iván Pataki)* — — — 151

LÓRÁND DOMBRÁDY — The Supreme War Lord and His Army *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — — — 152

* * * — The Memoires of István Bethlen, 1944 *(Sándor Szakály)* — — — — — — — — — — 154

LAJOS KOVÁTS — „Falcons", „Hawks", „Urchins" *(Attila Bonhardt)* 156

DMITRY WOLKOGONOW — Victory and Tragedy. A Political Portrait of Stalin *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — 158

* * * — The Veszprém Historical Collection, 2. *(László Fenyvesi)* — — — — — — — — — 160

* * * — From the Past of Somogy County. The 21st Annual of the Archives of Somogy County *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — — — — — — 162

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — The influence of the military thought upon the warfare during the last five centuries. The 16th session of the International Committee of War Hstory. Madrid, 26 August—2 September 1990 — 165

TABLE DES MATIERES

AU 750e ANNIVERSAIRE DE L'INVASION TARTARE ET DE LA BATAILLE DE MUHI

ANDRÁS BOROSY — Historiens sur l'invasion tartare — — — — 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — La formation de la tradition hunnique-hongroise et l'invasion tartare — — — — — — — — 22

TÜNDE WEHLI — L'état des arts en Hongrie à l'époque de l'invasion tartare — — — — — — — — — — 34

ATTILA ZSOLDOS — Le système des châteaux royaux et l'invasion tartare — — — — — — — — — — — 45

ETUDES

ALADÁR URBÁN — Mór Perczel et le corps franc nommé „Zrínyi" — 77

ATELIER

BALÁZS KERESZTYÉN — Les rapports subcarpathiques du poème „Csinom Palkó" — — — — — — — — — — 110

PUBLICATIONS DE SOURCES

IMRE BÁNKÚTI — Choix des lettres écrites par le comte János Pálffy pour le vomte Sándor Károlyi, 1715—1718 — 122

REVUE

ERWIN HAUKE—WALTER SCHROEDER—BERNHARD TÖTSCHINGER — Die Flugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppe und Seeflieger, 1914—1918 *(Iván Pataky)* — — — 151

LÓRÁND DOMBRÁDY — Le généralissime et son armée *(Gyula Vargyai)* 152

* * * — Les mémoires d'István Bethlen, 1944 *(Sándor Szakály)* — — — — — — — — — — — 154

LAJOS KOVÁTS — „Faucons", „Autours", „Polissons" *(Attila Bonhardt)* — — — — — — — — — — 156

DMITRI VOLKOGONOV — Victoire et tragédie. Portrait politique de Staline *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — — 158

* * * — Bulletin Historique de Veszprém II. *(László Fenyvesi)* — — — — — — — — — — 160

* * * — Du passé du comitat Somogy. Almanach d'Archives, 21. *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — — 162

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — L'influence de la réflexion militaire sur l'art de guerre pendant les cinq derniers siècles. Le XVIe colloque du Comité International d'Histoire Militaire, Madrid, le 26 août — le 2 septembre 1990 165

INHALT

ZUM 750. JAHRESTAG DES MONGOLENEINFALLS UND DER SCHLACHT BEI MUHI

ANDRÁS BOROSY — Historiker über den Mongoleneinfall — — — 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Die Geschichte der hunnisch-ungarischen Überlieferung und der Mongoleneinfall — — — — 22

TÜNDE WEHLI — Die Lage der ungarischen Kunst in den Jahren um den Mongoleneinfall — — — — — — 34

ATTILA ZSOLDOS — Die königliche Burgorganisation und der Mongoleneinfall — — — — — — — — — — 45

STUDIEN

ALADÁR URBÁN — Mór Perczel und das Freikerps „Zrínyi" — — 77

WERKSTATT

BALÁZS KERESZTYÉN — Aspekte des Gedichtes „Csinom Palkó" hinsichtlich des Karpatenvorlandes — — — — — 110

QUELLENPUBLIKATIONEN

IMRE BÁNKÚTI — Auswahl von den Briefen János Graf Pálffys an Sándor Graf Károlyi, 1715—1718 — — — — 122

RUNDSCHAU

ERWIN HAUKE—WALTER SCHROEDER—BERNHARD TÖTSCHINGER — Die Flugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppe und Seeflieger, 1914—1918 *(Iván Pataky)* — — — 151

LÓRÁND DOMBRÁDY — Der Oberste Kriegsherr und sein Heer *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — — — 152

* * * — Die Memoiren von István Bethlen, 1944 *(Sándor Szakály)* — — — — — — — — — — 154

LAJOS KOVÁTS — „Falken", „Habichte", „Lausbuben" *(Attila Bonhardt)* — — — — — — — — — — 156

DMITRY WOLKOGONOW — Sieg und Tragödie. Stalins politisches Porträt *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — 158

* * * — Veszprémer Historische Sammlung II. *(László Fenyvesi)* — — — — — — — — — 160

* * * — Aus der Vergangenheit des Komitats Somogy. Archivjahrbuch, 21 *(Ferenc Lenkefi)* — — — 162

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Der Einfluß des Kriegsdenkens auf die Kriegführung in den letzten fünf Jahrhunderten. XVI. Kolloqium des Internationalen Ausschusses für Kriegsgeschichte, 26. August—2. September 1990 165

СОДЕРЖАНИЕ

К 750-ЛЕТИЮ ТАТАРСКОГО НАШЕСТВИЯ И МУХСКОЙ БИТВЫ

АНДРАШ БОРОШИ — Историографы о татарском нашествии — — — 3

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Формирование гунно-венгерской традиции и татарское нашествие — — — — — — — — 22

ТЮНДЕ ВЕЛИ — Состояние венгерского искусства в годы, соприкасавшиеся с татарским нашествием — — — — 34

АТТИЛА ЖОЛЬДОШ — Королевская крепостная организация и татарское нашествие — — — — — — — — 45

СТАТЬИ

АЛАДАР УРБАН — Мор Перцел и свободное войско „Зриньи" — — 77

МАСТЕРСКАЯ

БАЛАЖ КЕРЕСТЬЕН — Элементы стихотворения „Чином Палко" касающиеся Закарпатья — — — — — — — — 110

МАТЕРИАЛЫ ИСТОЧНИКОВ

ИМРЕ БАНКУТИ — Подборка писем графа Яноша Палффи к графу Шандору Каройи, 1715—1718 — — — — 122

ОБЗОР

ЭРВИН ХАУКЕ—ВАЛЬТЕР ШРЕДЕР—БЕРНАРД ТЁТШИНГЕР — Die Flugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppe und Seeflieger, 1914—1918 *(Иван Патаки)* — — — 151

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Верховный главнокомандующий и его армия *(Дьюла Вардьаи)* — — — — — — — — 152

* * * — Мемуары Иштвана Бетлена, 1944 *(Шандор Сакали)* 154

ЛАЙОШ КОВАЧ — „Соколы", „Ястребы", „Ученички" *(Аттила Бонхардт)* — — — — — — — — — — 156

ДМИТРИЙ ВОЛКОГОНОВ — Победа и трагедия. Политический облик Сталина *(Дьюла Вардьаи)* — — — — — — — 158

* * * — Веспремский Исторический архив II. *(Ласло Феньвеши)* — — — — — — — — — — 160

* * * — Из прошлого комитата Шомодьи. Архивный ежегодник. 21. *(Ференц Ленкефи)* — — — — — 162

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Влияние военного образа мышления на ведение военных действий в последние 5 столетий. XYI. Коллоквий Международной Военне-исторической Комиссии, Мадрид, 26 августа—2 сентября 1990 года. — — — — — — — — — — — 165

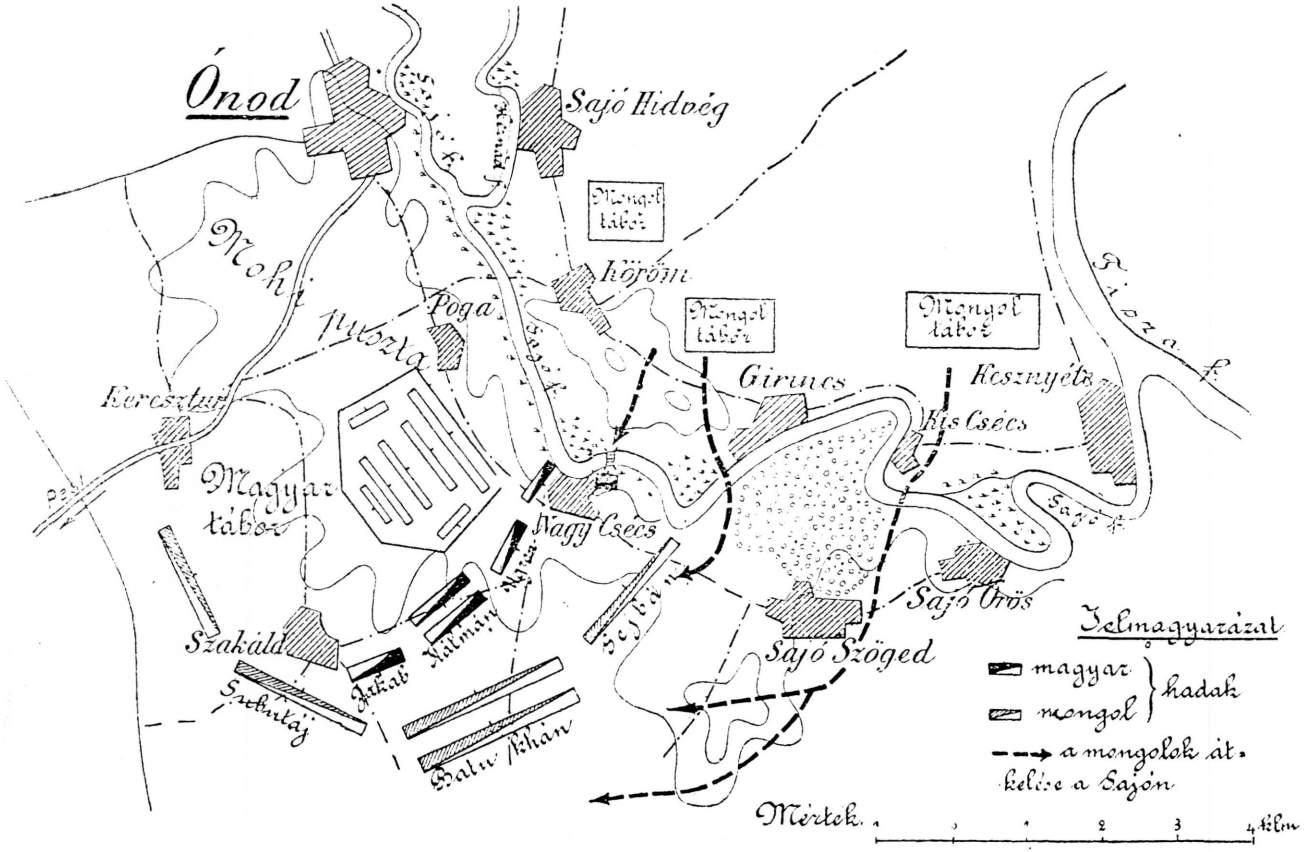

A sajómelléki (mohi) csata.
1241. április 12-én.

Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. I. rész. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Budapest, 1895., 119. o.

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.